T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK İSLAM EDEBİYAT) ANABİLİMDALI

SUN'ULLÂH-İ GAYBÎ DİVANI

İNCELEME - METİN

Doktora Tezi

Hazırlayan
Bilal KEMİKLİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali YILMAZ

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Prof. Dr. Cemal KURNAZ

Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ

Tez Sınav Tarihi : 25.09.1998

ANKARA

1998

ÖNSÖZ

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra bir takım köklü değişimler yaşamışlardır. Yaşanılan değişimler, toplum hayatının diğer alanlarında olduğu gibi, düşünce, sanat ve edebiyat alanında da etkili olup, yeni bir medeniyetin oluşmasına neden olmuştur. Yeni medeniyetin bir uzantısı olan edebî hayatın ilham kaynaklarının başında tasavvuf düşüncesi yer alır. Ortaasya'da Hoca Ahmet Yesevî ile Anadolu'da Yunus Emre'nin açtığı çığırda gelişen Türk tasavvuf anlayışı, terminolojsi ve formasyonuyla klasik şiir dilimiz üzerinde önemli bir tesir icra ettiği gibi tekke ve ribatlarda müesseseleşerek gelişen felsefe ve pratiği ile de edebî hayatımızı etkilemiştir. Bu etkinin sonucu ortaya çıkan edebî eserler, edebiyat tarihimiz içerisinde Tekke Edebiyatı, Dinî Edebiyat, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı ve Türk Tasavvuf Edebiyatı başlıkları altında incelenmektedir.

Üzerinde çalışma yaptığımız on yedinci yüzyıl mutasavvıf ve şairlerinden olan Sun'u'llâh-ı Gaybî, Türk tasavvuf edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu konunun seçilmesinde, Fuat Köprülü'nün **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** isimli eserinde şairi, Yunus Emre'nin en önemli temsilcileri arasında zikrederek, "Gaybî, tıpkı Yûnus Emre gibi, hakîki bir mutasavvıf ve bilhassa kıymetli bir şâirdir."* şeklinde değerlendirmesi etkili olmuştur. Gerçekten de o şiirlerinde felsefî tasavvufun en grift konularını, sade bir dil ve anlaşılır bir üslûpla işler. Dinî kültür tarihinin önemli metinlerinden olan mensur eserlerinde ise, hem içinde bulunduğu tasavvuf ekolünün düşünceleri ve tarihini, hem de döneminin dinî-ilmî anlayışını yansıtır. Gerek şiirleri gerekse mensur eserleriyle edebiyat, din ve kültür tarihi içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmakla birlikte, şairimiz hakkında günümüze kadar yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Onun hakkında biyografik ve ansiklopedik mahiyetdeki eserlerde bulunan, kısa ve birbirinin tekrarı görüşler bir tarafa bırakılırsa, yapılmış tek çalışma, şairin önemli mensur eserlerinden biri olan **Sohbet-nâme**'nin tek nüshasına müstenid bir yüksek lisans tezidir. Onun asıl şahsiyetini yansıttığına inandığımız **Divân**'ı ise, ilmî metotlarla neşredilmemiştir.

---

* Fuat KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ank.1993, s.348.

Başlangıçta, her ne kadar, sadece **Divân**'ı esas alan bir çalışma düşünülmüşse de Gaybî'nin hayatı, eserleri ve şiiri hakkında derli toplu bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle bu araştırma üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ve ikinci bölümde **Divân**'ının dînî-tasavvufî mühtevâsı inceleme konusu edilmiştir. Üçüncü bölümde ise, **Divân**'ın sağlam bir metni ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Şairin hayatı ile ilgili bilgiler verilirken, başta kendi eserleri ve döneminde yazılan menâkipnâme, tezkire ve tarih kitaplarına müracat edilerek, konuyla alakalı mütâlaalarda yaşadığı dönemin dinî-sosyal tarihi ve şairin içinde bulunduğu aile ve tasavvuf çevresi göz önünde bulundurulmuştur. Literâtür taramalarında, gerek tarihî ve gerekse edebî kaynaklarda şairin yeterince yer almadığı tespit edilmiştir. Onun, şair ve münşî olarak ortaya koyduğu önemli eserlere rağmen kaynaklarda yeterince yer alamamasının en önemli nedeni, döneminin idâreci ve alimleri tarafından "zındıklık" olarak telakkî edilen Hamzavî (Bayramî Melâmî) meşrep olmasıdır. Temel kaynaklarda hayatı hakkında yeterince bilgiye sahip olamayışımız nedeniyle, yurt içinde, yazma eser kolleksiyonuna sahip belli başlı kütüphanelerde inceleme ve araştırmalar yapılarak eserlerinin tam olarak tespit edilmesine çalışılmıştır. Bu çalışmalar; onun başta **Divân** olmak üzere bütün eserlerinin nüshalarını tespit etmemizin yanında, bazı müstensihler tarafından şair hakkında dercedilen bilgilere ulaşmamıza da imkân vermiştir. Ayrıca şairin günümüzde yaşayan soyu tespit edilerek, aile üyelerinden temin edilen yazılı ve sözlü kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Kaynaklarda Gaybî'nin mensur eserleri tam olarak tesbit edilmemiştir. Kütüphanelerde yapılan inceleme ve araştırmalarla onun eserlerinin tam olarak tesbit edilmesine çalışılmıştır. Böylece daha önce hiçbir yerde adından söz edilmeyen eserlerine ulaşılmıştır. Eserlerinin tanıtılmasında takip edilen üsûl şudur: Öncelikle ele alınan her eserin, edebiyat tarihimiz içerisindeki yerini tebellür ettirici mâhiyetde onun hangi tür içerisinde mütâlaa edildiğine işaret ederek, hakkında öncelikle genel bilgiler verilmiştir. Sonra eserin içeriği, "mühtevâsı" başlığıyla incelenmiştir. Burada her şeyden önce incelemeye esas alınan nüsha belirtilerek, eserin başı ve sonu gösterilmiş ve telif sebebi üzerinde durulup, eserin kaynaklarına işaret edilmiştir. Daha sonra "nüshaları" başlığı altında eserin bizzat incelenen ve kataloglarda tespit edilen nüshaları gösterilmiştir. **Divân**'ı ise başlı başına ele alınarak, üçüncü bölümde oluşturulan

metinden hareketle, şekil, dil ve ifade özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Yine bölümde bir mutasavvıf şair olan Gaybî'nin şiirinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu kısım, aynı zamanda bir münşî olan şairin mensur eserleri de göz önünde bulundurularak "Edebî Şahsiyeti" başlığı ile ele alınmıştır. Onun şairliği ve yazarlığı hususunda yapılan tedkiklerde temel müharrik, Ali Nihat Tarlan'ın, "Bir sanatkârı tanımak için onun hayatının dokusuna girmek şarttır."* ifadesi olmuştur. Bu nedenle şairin sanatı, her şeyden önce onun yaşadığı yüzyılın edebî durumu, içinde bulunduğu Tasavvuf Edebiyatının genel özellikleri ve sosyal çevresiyle birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, **Divân**'ın mühtevâ incelemesi kısmıdır. Şairin bir mutasavvıf olması ve şiirlerinde dinî ve tasavvufî temayı işlemesi nedeniyle bu bölüm, "Dînî-Tasavvufî Mühtevâ" başlığı altında ele alınmıştır. Burada bir hususa işaret etmekte fayda vardır: Şairin mensur eserlerinin konuları ekseriyetle şiiriyle uyum sağlamaktadır. Bu nedenle, şairin mensûr eserlerinden hareketle şiirinin şerhedilmesi düşünülmüştür. Bu metot, şairi, yine şairin eserleriyle okumak şeklinde değerlendirilebilir. Ancak çalışmanın kapsamı, şerh veya tahlile münhasır olmadığından böyle bir metodu uygulamaktan vaz geçilmiştir. Bunun yerine daha önceki çalışmalarda olduğu gibi "sistematik tahlil metodu" esas alınarak, **Divân**'daki dinî ve tasavvufî mefhumların tespitine gidilmiştir. Mefhumların tespiti, şairin dinî ve tasavvufî terminolojiye derin vukûfiyetini ortaya koymanın yanında, bizi, **Divân**'ın tahlilinin de başlı başına bir çalışma konusu olduğu gerçeğine götürmüştür. Bu gerçekten hareketle **Divân**'ın tahlili -belki, yukarıda işaret edildiği çerçevede şerhi- bir başka çalışmanın konusu olarak düşünülmüş, sadece belli başlı dinî ve tasavvufî mefhum ve konulara ilişkin tahlil yapılıp, **Divân** incelemesiyle tesbit edilen mefhumlar "mefhumlar indeksi" başlığı altında bir araya getirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde **Gaybî Divânı**'nın sağlam bir metni ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sağlam bir edebî metin ortaya koymak, edebiyat araştırmalarının ilk basamağını teşkil eder. Bunun için de Türkiye kütüphanelerinde tespit edilen bütün **Gaybî Divânı** nüshaları değerlendirilmiştir. Şaire ait olmayan şiirler

---

* Ali Nihat TARLAN, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, I, Ank.1985, s.12.

ayıklanmış ve divanlardaki şiirler ayrı ayrı yazılmak suretiyle, şairin bütün şiirlerinin bu tenkitli metne alınmasına çalışılmıştır. Bölümün başında tenkitli metnin oluşturulmasında takip edilen usül ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir.

Son olarak, bu konunun seçilmesinde ve çalışmalarımda doğrudan katkıları olan Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ, Prof Dr.Cemal KURNAZ, Doç.Dr.Mehmet AKKUŞ ve Yrd.Doç.Dr.Mustafa TATÇI, ilim ve irfanından çokça faydalandığım, daima teşvik eden ve yönlendiren, yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ali YILMAZ, her zaman müşküllerimi çözen arkadaşlarım ve bilhassa çalışmalarım süresince sabırla benim için çalışma zemini ve zamanı hazırlayan eşime teşekkürlerimi sunmayı bir vazife addediyorum.

Ankara, 1998

Bilal KEMİKLİ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.g.y.	: Adı geçen yazar.
A. Ü.	: Ankara Üniversitesi.
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: Aynı yer.
b.	: İbn.
Bkz, bkz	: Bakınız.
Bl.	: Bölüm.
Çevr.	: Çeviren.
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
Ef.	: Efendi.
h.	: Hicrî.
Haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazret, hazret-i.
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi.
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi.
m.	: Miladî.
mm.	: Milimetre.
nr.	: Numara.
nsh.	: Nüsha.
öl.	: Ölümü.
s.	: Sayfa.
s.a.v.	: Salla'llâhu aleyhi ve sellem
Ty.	: Türkçe yazmalar.
v.d.	: ve devamı
Vr., vr.	: Varak.
y.y.	: Yüzyıl

BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Belediye Yazmaları	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları.
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
Doğan	: Abdurrahman Doğan, Sun'u'llâh-ı Gaybî Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Sohbetnâmesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Y.Lisans Tezi), Bursa, 1977.
Hediyyetü'l-Ârifîn	: Hediyyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn.
İ.A.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
Risâle-i Halvetiyye	: Risâle-i Halvetiyye ve Bayramiyye.
Rûhu'l-Hakîka	: Risâle-i Rûhu'l-Hakîka.
Sefîne-i Evliyâ	: Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr.
Tarîku'l-Hak	: Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak.
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

GAYBÎ'NİN YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ

Çalışmamızın konusu, XVII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı mutasavvıf ve şairi olan Sun'ullâh-ı Gaybî'nin hayatı, eserleri ve **Divân**'ıdır.

Tasavvufî geleneğe sahip Kütahya'lı bir aileye mensup olduğu için Gaybî, çocukluğunu tasavvufî bir muhit içerisinde geçirmiştir. Eğitim ve öğrenimine dair kesin bilgilere sahip olamadığımız şairin hayatının dönüm noktasını, İstanbul'a gelerek devrin önde gelen mutasavvıflarından Aksaray Oğlanlar Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisap etmesi oluşturur. O, hem İstanbul'un sosyo-kültürel ortamından yararlanmış hem de bir Bayramî-Melâmî şairi olan İbrahim Efendi'nin sohbetleriyle yetişerek dinî-tasavvufî muhtevalı önemli eserler yazmıştır. Gerek **Divân**'ı ve gerekse te'lif ettiği mensur eserleri, dinî-tasavvufî edebiyatımız ve kültür tarihimiz bakımından önemlidir.

Sanatçı içine doğduğu toplumun siyâsî, sosyal ve kültürel durumundan etkilenerek eserler verir. Bu nedenle Sun'ullâh-ı Gaybî'nin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyetini geniş olarak ele almadan önce, yaşadığı devrin kısaca siyasi ve sosyal tarihini, ana hatlarıyla dönemin edebiyatını ve mühim şahsiyetlerini tanıtmak faydalı olacaktır. Böylece Sun'ullâh-ı Gaybî'nin sanatının oluşmasında, kişisel kabiliyetiyle birlikte önemli yer tutan siyasî, sosyal ve edebî şartları daha yakından tanıma fırsatı elde edilecektir.

Biz burada devrin, siyâsî, sosyal, kültürel ve edebî hayata ilişkin özelliklerini bütün yönleriyle ele alacak değiliz. Amacımız, daha ziyade şairimizi alakadar eden bazı önemli hadiselere temas etmektir. Bu nedenle devrin ihtiva ettiği temel hususiyetleri çok kısa bir şekilde hatırlatmış olacağız.

Siyasî ve Sosyal Durumu

Sun'ullah-ı Gaybî 1025-1087(1615-1676), I. Ahmet, I. Mustafa, II.Osman, IV.Murâd, İbrahim Hân ve IV.Mehmed'ın padişahlık dönemlerini idrak etmiştir.

XVII.yüzyıl, Osmanlı tarihinin, Devletin kuruluşundan itibaren karşılaştığı en bunalımlı devirdir. Bir önceki asırda pek çok bakımlardan genişleyici görünüme sahip olan Osmanlı Devleti, bu yüzyılda, çeşitli yönlerden bir duraklamanın içerisine girmiştir. Burada, duraklamaya geçiş nedenleri üzerinde siyasi tarihçilerin geliştirdikleri görüşleri tahlil etmeyeceğiz. Ancak bir toplumda yaşanan çöküntünün, o toplumun

zamanının yeniliklerine uygun hareket kabiliyetine sahip olamamaktan kaynaklandığına işaret etmeliyiz. Daha açık bir ifadeyle; toplumsal sarsıntı, her şeyden önce bir uyumsuzluğun sonucudur[1]. Dışarda Ortaçağ'ın skolastik yapısını aşıp her alanda kendisini yenileyerek güç kazanmaya çalışan bir dünya; içerde ise, bir kısım âmillerden ötürü söz konusu yeniliklere ayak uyduramayan bir anlayış egemendir.

Mütâlaa edilen bu hususları tarihi olaylar ekseninde temellendirmek gerekirse, kısaca şunları söylemek mümkündür: Osmanlı tarihinin bütün devirlerinde açıkca görüldüğü gibi, dış devletlerle olan savaş, barış ve ticaret ilişkileri dış politika açısından olduğu kadar iç politika için de önem arzeder. Ordularının başında gazaya çıkan ve zaferler kazanan padişah, halkın ümitvar olması ve devletin bekası için önemli bir vesile olarak görülmüştür. Aynı şekilde dışarda fetihler kazanan ordu, içeride istikrarın güvencesidir. Oysa on yedinci yüzyılın en belirgin özelliği; dış devletlerle olan ilişkilerde, Devlet'in pek kazançlı çıkmadığı gerçeğidir. Nitekim bu yüzyıl boyunca sadece Avusturya ve İran'la önemli ilişkilere girilmiştir. Ancak her iki cephede de Devletin kazançlı çıkmadığı tarihen sabittir.

Bilindiği gibi I.Ahmet tahta geçtiği zaman devlet, Avusturya ve İran ile harp hâlinde bulunuyordu. 1606'da Zitvatorok antlaşmasıyla biten Avusturya savaşı, Kanije ve Eğri dışında bir kazanç getirmediği gibi Devleti yorarak yıpratmış; Osmanlı'nın Avrupadaki üstün durumu sona ermiştir. Devletin bütün imkanlarını Avusturya ve İran cephesine yöneltildiğinden merkezî otorite zayıflamış, buna karşılık Anadolu'da ise Celâlî isyanları hortlamıştır. Öyleki savaşlardan kaçan sekbanlar da isyancılara katılmış[2] ve böylece Devlet, dönemin en önemli iç sorunlarından biriyle karşı karşıya kalmıştır. Hatta bazı paşalar da padişah buyruğuna karşı gelerek Celâlî'ye dönüşmüştür. Bunlardan en önemlisi olan Halep Beylerbeyi Canbolatoğlu Ali Paşa, neredeyse bütün Şam bölgesine egemen olarak nüfuzunu Adana bölgesine kadar yaymıştır[3].

Celâlî isyanları ve Avusturya savaşını fırsat bilen Safevî İran devleti, bir yandan isyancıları desteklerken, öte yandan 1603'te ânî bir hücümla Tebriz, Revan ve

---

[1] Mine MENGİ, **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Ank.1987, s.1.

[2] Bu dönemde çıkan Celâlî isyanları hakkında bkz.Mustafa AKDAĞ, **Celâlî İsyanları (1550-1603)**, Ank.1963; Stanford SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, İst.1982, s.257; Mücteba İLGÜREL, *"I.Ahmet"*, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, X, İst.1989, s.423vd.; İLGÜREL, *"Celâlî İsyanları"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, VII, s.252-257.

[3] Şahabeddin TEKİNDAĞ, *"Canbulat"*, **İ.A.**, III, s. 22-23.

Nahcivan'ı istila etmiştir. İran'ın bu tavrı, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde önemli bir süreci başlatmış oluyordu. Nasuh Paşa döneminde Osmanlı-İran antlaşması yapılmış olmakla birlikte, daha sonraki yıllarda II.Osman'ın 1622'de yeniçeriler tarafından öldürülmesine kadar varan karışıklıklar ve sonrasında bazı valilerin yeniçeri kıyımı yapmaları yüzünden zayıflayan ordunun durumunu fırsat olarak gören İran Şahı I.Abbas, yapılan barışı gözardı ederek 1624 yılında Bağdat'ı ele geçirmiştir. Bundan sonra yapılan Osmanlı hücumları, IV. Murat'ın tahtta tecrübe kazanarak 1635'te Revan ve Tebriz'i, 1638'de de Bağdat'ı geri almasına kadar bir fayda vermemiştir. Onun bu zaferlerinin sonucunda ise Kasr-ı Şirin Antlaşması (1639) yapılmıştır[4].

Bu devrenin en liyakatlı padişahı olarak görülmesi mümkün olan IV.Murat, güvendiği kimselerden devletin durumuna ait raporlar alarak ülkenin sorunlarının tespitine gitmiştir. Bu raporlardan en meşhur olanı Koçi Bey'in risâlesidir[5]. Padişah kendisine sunulan raporlardaki tenkit ve tavsiyelere uyarak yeniden bir yapılanmaya gitmiş, orduyla iyi ilişkiler kurarak kendisini askerlere sevdirmiş ve böylece yetkileri elinde toparlamayı başarmıştır. Daha sonra yeniçerilerin sayısını azaltarak askerî alanda; kahve ile tütün yasağı koyarak sosyal hayatta istikrar ve disiplini sağlamaya çalışmıştır. Her ne kadar IV. Murat'ın çocukluk döneminde Cennetoğlu ve Abaza Mehmet isyanları olmuş ve çeşitli nedenlerle Sipahi zorbaları sarayı tehdit eder duruma gelmişlerse de o, idareyi ele aldığında, İlyas Paşa isyanında olduğu gibi çıkan karışıklıkları kolayca durdurmuştur. Özellikle onun koyduğu kahve ve tütün yasağı dönemin sosyo kültürel tartışmalarından birini teşkil eder[6]. Padişah bu politikalarının olumlu neticelerini görür görmez İran üzerine sefere çıkmış; Anadolu'ya çeki düzen vererek Bağdat'ı geri almıştır. Onun döneminde, edebiyatımızda kaside üstadı olarak tanınan Şair Nef'î hicivleri[7] ve Rûmiye Şeyhi Mahmut da mehdîlik iddiası nedeniyle idam edilmiştir. Kültür ve edebiyat çalışmaları belirgin bir biçimde gelişme göstermiştir.1640'da henüz genç bir yaşta iken öldüğünde, devlet kurumlarını nispeten düzeltmiş, sosyal ve ekonomik dengeyi makul bir seviyede tutmayı sağlamış ve Osmanlı düzenini yeniden

---

[4] İLGÜREL, "*IV.Murad*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, X, s.479.

[5] Bkz.Koçi Bey, **Risâle**, (haz. Zuhûri Danışman), İst.1972.

[6] Purgstall HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (M.Ata'nın çevirisinden hazırlayan M.Çevik, E.Kılıç), V, İst.1990, s.161-162.

[7] Abdulkadir KARAHAN, "*Nef'î*", **İ.A.**, IX, s.177.

canlandırmıştı[8].

Dışarıda ve içeride yaşanan bu hadiselere rağmen İstanbul'da her bakımdan huzurlu bir hayattan söz edilemez. Tarihçiler bu devreyi, saray entrikaları ile birlikte halkın huzursuzluk çektiği bir dönem olarak gösterirler. Tecrübesiz ve liyakatsız padişahların iktidarda olduğu bu devirde siyasal ve sosyal buhranın en önemli kaynağı saray idaresinde kendini gösterir. Gerek padişah gerekse divân-ı humâyun üyelerinin rollerini valide sultanlar, saray memurları, bazı ülemâ ve ağalar üstlenmiştir. Tabiatıyla rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırma gibi toplumun düzenine ve sosyal bünyesine zararlı davranışlar gelişmiştir. Egemen güçlerin etkisinde kalan asker, çeşitli vesilelerle ayaklanmalar çıkartarak bazı vezirlerin idam edilmesine ve bazı konakların da yağmalanmasına neden olmuştur. Bu ise, devlet içerisinde istikrar için çalışmalar geliştirecek olan ricâli etkilemiş; muhtemel görev değişikliği, sürgün, hapis ve idam kaygısıyla önemli adımların atılması engellenmiştir.

Bir yandan kürk ve samura düşkün olduğu için dönemi 'samur devri' olarak da tanınan İbrahim'in padişahlığı devresindeki israf ve maliyeye yön verenlerin liyakatsızlikleri yüzünden hazine iflas ederken; öte yandan siyasal ve ekonomik gelişmelere yön verecek dirayette olan sadrazamlar başta olmak üzere değerli bürokratlar da sık sık görev değişikliğiyle karşı karşıya kalmışlardır. 1652'de Tarhuncu Ahmet Paşa sadrazam olduğunda maliye işlerine düzen vermeye çalıştı; bütçeyi yaptı. Fakat bazı kesimlerin menfaatine halel getiren düzenlemelere gittiği için entrikalarla öldürüldü. Hazinedeki açığı kapatmak için bir yandan haklı haksız müsaderelere gidilirken, öte yandan da vergiler iltizamla toplanıyordu. Bu durumda çiftini çubuğunu terkeden halk eşkiyalığa soyunuyordu. Böylece Anadolu'da yeniden ısyanlar alevlenmeye başlamış; Gürcü Abdunnebi, Haydaroğlu, ve Katırcıoğlu isyanları meydana gelmiş, merkezin otoritesi gittikçe zayıflamıştır.

1656'ya gelindiğinde gerek idaredeki zayıflama ve yönetimdekilerin acizliği ve gerekse ekonomik nedenlerle parasını alamayan asker isyan eder. Tarihe Vak'â-i Vakvakiyye, yani Çınar Vakası olarak geçen ayaklanmayı gerçekleştirirler. Her şeyin çığırından çıktığı bir zamanda Turhan Sultan vasıtasıyla Köprülü Mehmet Paşa vezir-i azam olarak göreve başlamıştır[9]. Köprülü'nün sadarete gelmesiyle, yaşanan sosyal ve

---

[8] IV. Murat'ın dönemi ve icraatlarıyla ile ilgili olarak bkz.M.Cavit BAYSUN, "*IV.Murat*" , İ.A., VIII, s. 625-647 ; İLGÜREL, "*IV.Murat*", age, s.449-488.

[9] Köprülü ailesi hakkında bkz.M.Tayyip GÖKBİLGİN, "*Köprülüler*", İ.A., VI, s.892-908.

siyasal kriz yoluna girmeye başlamıştır. Asker kökenli ve tecrübeli olan sadrazam, öncelikle devlet içerisindeki güç dengelerini gözeterek yönetimdeki ipleri eline aldı. Sonra Boğaz'daki Venedik ablukasını kırarak Girit'i karadan kuşatmak istediyse de 1661'de öldü. Yerine oğlu Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa sadârete geçer. O sene İstanbul'da tarihinin en fazla süren yangını olur. Bu dönemde içerde sukûnet ve dışarda zaferler vardır. Podolya ve Ukrayna Osmanlı'ya ilhak edilir.

Kısaca özetlemek gerekirse; XVII.yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin geçen asırlardaki büyük hamle ve hakimiyet temposunu kaybetmeğe başladığı bir devredir. Yine de kuvvetli ve muhteşem görünse de, hızla ilerleyen Avrupa karşısında güçsüz ve dirâyetsiz padişahların yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin ne idâri ve malî sisteminde bir yenilenme gerçekleştirilmiş ve ne merkezî otorite sağlanabilmiştir. Merkezdeki otoritenin zayıflamasının sonucu olarak huzursuzluk ve düzen bozukluğu baş göstermiştir. Siyâsî ve ekonomik düzenin kötüye gitmesi sonucunda boş, işsiz insan yığınlarının oluşturduğu kaba kuvvetin yarattığı olaylar, halkın mal, can ve namus güvenliği yönünden çok yıkıcı olmuş; dirlik ve düzen bozulmuştur. Bu nedenle Anadolu'da göçler yaşanmıştır[10].

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Sun'ullâh-i Gaybî'nin bir mutasavvıf olması hasebiyle bu dönemin dinî sosyal durumuna kısaca işaret etmekte yarar vardır. Bu yüzyılda, önceki yüzyılın son çeğreğinden itibaren başlayan "medrese-tekke tartışmaları" artarak devam etmiştir. Söz konusu tartışmalar daha çok düşünce tarihi ile alakalı olmakla birlikte, sebep olduğu sosyal hareket itibariyle dinî sosyal tarih açısından da önemlidir. Her şeyden önce şunu ifade etmeliyiz ki, bu dönemde sosyal ve siyasal arenada yaşanan buhranların tesiriyle olsa gerek, düşünce hayatında taassup ve katı bir hoşgörüsüzlük egemendir. Nitekim Gaybî'nin yaşadığı yüzyıl, tarihimize tekke-medrese tartışmaları şeklinde geçen olayların yaşandığı bir dönemdir. Bu husus bir mutasavvıf olan şairimizin muhitini yakından alakadar etmektedir.

Esasen tekke ile medresenin, daha doğrusu tasavvuf felsefesi ile fıkhın müsâdemeleri çok eski tarihlere gitmektedir. Zühd hayatını ve ahlakî tezkiyeyi öne çıkartan bir yaşam biçiminin takipcileri olarak görebileceğimiz ilk dönem mutasavvıflarında zahir (fıkıh) ve batın(tasavvuf) ayrımından fazlaca bahsedilemez.

---

[10] Mustafa AKDAĞ, Celâlî İsyanları(1550-1603), Ank.1963, s.250 vd.; Metin KUNT, *"Siyasal Tarih*

Ancak teosofik temayüller, şathiyyat ve batinî yorumlarla gelişen tasavvuf dili, daha sonraki dönemlerde fıkhî ekoller içerisinde tartışmalara kaynaklık eden malzemeler vermiştir. Hallac-ı Mansur ve İbn-i Arâbî'nin görüşleri, hem yaşadıkları dönemlerde ve hem de etkileri bakımından daha sonraki dönemlerde tartışmaların merkezinde bulunmuştur.

XVII.yy.'a gelindiğinde ise, kurumsallaşan ve Osmanlı toplumu içerisinde zaten saygın bir zemine sahip olan tasavvufi ekollerin ülemâ ile olan ilişkilerinde zayıflama olmuştur. Şöyleki; Osmanlı medreselerinin ilk kurucusu olan ve aynı zamanda önemli bir İbn-i Arâbî yorumcusu olarak bilinen Dâvûd-ı Kayserî[11]'den itibaren, tekke ve medrese arasında varolagelen ilişki ya da aheng kısmen gerilemiş olmalıdır. Bu gerilemenin nedenleri üzerinde duracak değiliz; ancak görünen o ki, Aziz Mahmûd-ı Hudâyî(ö.1628) örneğinde olduğu gibi ilmiye sınıfından gelen mutasavvıflarda bir azalma söz konusudur. Bu, mutasavvıfların ilme ya da ülemanın tasavvufa olan ilgisizliğinden kaynaklanmaz. Nitekim hem medreseler öğretim imkanları açısından önemini kaybetmiş ve hem de bu boşluğu öğretim ihtiyaçlarını gidermek için tekkeler, konaklar ve özel ders halkaları kısmen de olsa doldurmaya başlamıştır.

Bu yüzyılda dönemin düşünce tarihine damgasını vuracak şekilde önem arzeden Kadı-zâde ve Sivâsîler arasında gerçekleşen tartışmaların temelinde, her ne kadar zahir ve batın ayrılığı görülse de esasen dönemin siyasal ve ekonomik durumu önemli rol almıştır. Bazı kaynaklarda "Fakılar" ismiyle de geçen Kadizâdeliler, siyasal, sosyal ve ekonomik buhranların dinden uzaklaşmaktan kaynaklandığını ileri sürmekteydiler. Onlara göre; insanlar bir kısım yeni icatlar (bid'at) tedarik etmişlerdir. Bu ise tabiatıyla halkın dinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tekkelerde icra edilen semâ ve devran ayinleri başta olmak üzere bir kısım tasavvufî anlayışları merkez alarak eleştirilerini geliştirmişler, camilerde fazla minare inşa edilmesini, kahve ve tütün içilmesini, türbe ziyaretini, yeme, içme ve giyimde gözlenen yeni anlayışları (kaşık kullanmak-don giyinmek gibi) dinden sapma olarak görmüşlerdir[12].

(1600-1789)", **Türkiye Tarihi**, İst.1988, s. 14 .

[11] Davud-ı Kayseri' hakkında bkz. Mehmet BAYRAKDAR, **Kayserili Dâvûd(Dâvûdu'l-Kayserî)**, Ank.1988. M. Bayrakdar, Dâvudî Kayserî'nin ekseriyetle İbn-i Arâbî'nin görüşlerinden mülhem olan Risâlelerini yayımlamıştır. Dâvûd-ı Kayserî, **Er-Resâ'il**, (Haz.Mehmet BAYRAKTAR),Kayseri 1997.

[12] Ayrıntılı bilgi için bkz. Katip Çelebi, **Mizânu'l-Hak fî ihtiyâri'l-Ehak**, (Haz.O.Ş.GÖKYAY), İst.1980; İ.H.UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, III/1, s.351-374; H.Gazi YURDAYDIN, *"Türkiyenin*

Bu tartışmaların, meydana getirdiği gerginlikle birlikte, tartışmaların tabiî seyri içerisinde kültür tarihimize kazandırdığı eserler nedeniyle önemli bir yönünden de bahsetmek mümkündür. Başta Katip Çelebi'nin orta yolu salık veren **Mizânu'l-Hak fî ihtiyâri'l-Ehak** isimli eseri olmak üzere, tasavvuf ve tasavvufî hayatın lehinde ve aleyhinde yazılan eserlerin her biri başlı başına birer tür olarak ele alınacak kadar çoktur. Mutasavvıflar kendilerine yöneltilen eleştirileri cevaplandırmak için tetkik ve te'lif alanındaki çalışmalarını artırmışlardır. Böylece dinî-tasavvufî edebiyatımız içerisinde mutâlaa edilen önemli eserler meydana getirilmiştir. Fakat söz konusu tartışmalar düşünce plânında kalmak yerine, sosyal hareketliliğe de neden olmuştur. Şöyle ki; tarikatlara eleştiriden öte, aleni bir düşmanlık sergileyen Kadızâdeliler, bürokrasideki taraftarlarının da yardımıyla, tarikat çevrelerine karşı menfi politikaların oluşmasına zemin hazırladılar. Tekkelerde semâ ve devran ayinlerinin yasaklanmasının yanında bazı tarikat üyelerinin takibata uğradığı, tecdid-i imân için zorlanarak dövüldükleri bilinmektedir. Bazı tekkeleri yıkmaya kadar varan hoşgörüsüzlük Köprülü Mehmed'in sadareti zamanına kadar kendini göstermiştir. Gaybî'nin söz konusu tartışmaların içerisinde olduğuna işaret edecek vesikaya sahip değiliz. Ancak dönemin belli başlı tartışma konularından biri olan devrân ve semâ'a ilişkin risâleler kaleme almış olması hasebiyle, bu tartışmalardan pek de uzakta kalmadığını söyleyebiliriz.

Burada şairimizin mutasavvıf kişiliği göz önünde bulundurularak zihinsel bir değişimden de kısaca bahsetmek mümkündür. Gerek siyasal ve sosyal kaos, gerekse düşünce hayatındaki kökten tavırlar 'kurtarıcı' fikrinin oluşmasına ve mileneryan (millenaire) yönelimlere neden olmuştur. Bilindiği gibi mileneryanizm (millenariste), ahirete ya da kıyamete yakın zamanlarda dünya üzerinde büyük çapta dönüşümlere yol açarak ve yaşanan sefalete son vererek, insanlara huzur ve selâmet getirecek belli olayların olacağı inancı ve beklentisidir[13]. Tarihî kaynakların verdiği bilgilere göre; bu dönemde bazıları mehdilik ve bazıları da mesih düşüncesinden hareketle kendilerinin kurtarıcı oldukları fikrinden hareketle sosyal çevre oluşturmaktaydılar. Aslen Yahudi

---

Dini Tarihine Umumî Bir Bakış", AÜİFD, IX, (1962), s.117-120; agy., **İslam Tarihi Dersleri**, Ank.1971, s.125-130; agy., *"Düşünce ve Bilim Tarihi"*, **Türkiye Tarihi III**, Ank.1988, 250 vd.; Ali UĞUR, **Mehmet Şeyhî Efendi'nin Vakâ'i'ü'l-Fuzalâ'sına Göre: 17.inci Yüzyıl Osmanlı Meşâyihi**, Erzurum, 1989, XLIV-LII; Bilal KEMİKLİ, *"Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Devrân ve Semâ'a İlişkin Görüşleri"*, **AÜİFD**, XXXVII(1997), s.443 vd.

[13] İ.Fenni ERTUĞRUL, **Lugatçe-i Felsefe**, İst.1927, s. 423; Tayfun ATAY, **Batıda Bir Nakşi Cemaati Şeyh Nazım Kıbrısî Örneği**, İst.1996, s.208.

olan Moiz Sabatay Sevi, mesih kavramı çevresinde geliştirdiği düşüncelerini "Allah'ın oğlu" olduğu iddiasıyla geliştirerek bir hareket başlatmak istemişse de iddiasında muvaffak olamamıştır[14]. Yakalanarak meşhur Vanî Mehmet Efendi'nin huzurunda sorgulanan sahte mesih, af dileyerek müslüman olduğunu söylemiştir[15]. Bundan başka birkaç kişi de mehdilik iddiasında bulunmuştur. Bunlar; Seyyid Mehmed, Sakarya Şeyhi, Abaza Şeyhi ve Rumiye Şeyhi'dir[16]. Bütün bunlar falcılık ve müneccimlik gibi çeşitli batıl inançların toplum içerisinde yaygın bir şekilde kabul görmesine neden olmuşlardır.

Bu temâyüller dönemin tasavvufî anlayışına ne derece etki etmiştir; bu doğrudan bizim çalışma alanımıza girmemekle birlikte, risâlelerinde Gaybi'nin, dinin zâhiri yönü ve naslara sıkı sıkıya bağlı ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at mezhebinden olduğunu söyleme ihtiyacı hissetmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Onun böylesi bir yolu tercih etmesinin en önemli nedenlerinden biri, mensubu bulunduğu Bayramî-Melâmiliği içerisinde batınî yorumları nedeniyle idam edilen ve siyasî takibata uğrayan seleflerinin tarihî mirasıdır[17]. Nitekim idareciler ve halkın gerçeği araştırmadan Melâmilik hakkında yanlış kanatlere sahip olduğu bir gerçektir. Öte yandan Kadızâdelilerin oluşturduğu menfi kamuoyu ve bazı mutasavvıfların mehdilik iddiası ile Niyâzî-i Mısrî'de olduğu gibi nübüvvet kavramı üzerinde farklı mülâhazalar içerisinde olmaları[18], Gaybî'nin, telifâtında ihtiyatlı bir üslûp tercih etmesine sebebiyet vermiştir. Bu bakımdan onun eserleri dönemin sosyo-kültürel tarihi hakkında yapılacak mülâhazalara kaynaklık eder niteliktedir.

---

14 Bkz.Abdurrahman KÜÇÜK, **Dönmeler Tarihi**, Ank.1990 ; M.Ertuğrul DÜZDAĞ, **Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler**, İst.1991, s.163-176.

15 Erdoğan PAZARBAŞI, **Vânî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'an**, Van, 1997, s.37-41.

16 Bkz. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, VI, s.172 vd.

17 XVI. asırda Bayramî Melâmilerinden Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûkî (ö.945/1538) ile Şeyh Hamza Bâlî(ö.969/1561) idam edilmişlerdir (Bkz.Ahemd Yaşar OCAK, "*Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmâil-i Ma'şûkî*", **Osmanıl Araştırmaları**, X, s.473-484; Reşat ÖNGÖREN, **XVI.Asırda Anadolu'da Tasavvuf**, Doktora Tezi, İst.1996,220-239; ÖNGÖREN, "*Şeriat'ın kestiği Parmak: Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri*", **İlam Araştırma Dergisi**, I, S.1, Ocak-Haziran 1996, İstanbul, s.123-140.). XVII. asıra gelindiğinde melâmîler hakkındaki kanaatler pek değişmemiş olmalı ki, başta Gaybî'nin şeyhi olan Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi olmak üzere bazı melâmî şeyhleri devlet tarafından sürekli takip edilmişlerdir (Bkz. Muhammed Nazmî, **Hediyyetü'l-İhvân**, Süleymâniye Kütüphanesi, Reşîd Ef. nr.495, vr.213; Osman TÜRER, **Şeyh Muhammed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyetü'l-İhvân'ı**, I-II, Doktora Tezi, Ank.1982, s.306; Bilal KEMİKLİ, "*Yunus Yolunda Bir Şair: Derviş İbrahim (Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi)*", **Revâk'97**, Aralık 1996, Sivas, 82-89).

18 Niyâzî-i Mısrî, Risâle-i Hasaneyn isimli risâlesinde Hz.Peygamber'in torunları Hz.Hasan ve Hüseyin'in nübüvvetlerini, bazı ayetler ve cifr hesaplarıyla isbatlamaya çalışmıştır. Onun risâlet ve nübüvvet konusundaki görüşleri için bkz. Mustafa AŞKAR, **Mehmed Niyâzî-i Mısrî el-Malâtî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, Doktora Tezi, Ank.1997, s. 207-214.

Kültürel ve Edebî Hayat

Siyasî ve sosyal bakımdan büyük karışıklık ve bunalımlarla geçen bu dönem, kültürel ve edebî hayatta canlı ve çok parlak bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılın kültür ve edebiyat hayatının yükselişe devam etmesinde, sanat ve edebiyat sahasında geçen asırlarda atılan temellerin ve varılan seviyenin sağlamlığı etkili olmuştur[19].

Osmanlı sanatı bu asırda hem mimarî ve musikîde ve hem de edebiyat sahasında önemli temsilciler yetiştirmiştir. Selçuk Mulayım'ın değerlendirmesine göre; mimarîde "Klasik Osmanlı üslubu XVII. yüzyılın başlarında büyük ve gösterişli bir çıkış yaparak adeta son sözünü söylemiştir."[20] Sedefkar Mehmed Ağa'nın inşa ettiği Sultanahmet Camii (1617) bu dönemin cami mimarîsinde en önemli eser olarak kabul edilir. Yine bu dönemde inşa edilen Revan Köşkü, Bağdat Köşkü ve İncili Köşk de sivil mimarinin önemli örnekleri arasında sayılmaktadır.

Bununla birlikte bu yüzyılda en önemli gelişmeler musikîde olmuştur. IV. Murad ve V. Mehmed başta olmak üzere bazı padişahlar musikişinâslara karşı himâye edici bir tavır göstermişlerdir. Bu nedenle İstanbul, değişik vilâyetlerden gelen musikişinâsların uğrak yeri olmuştur. Bezcizâde Muhyiddin, Koğacızâde Şeyh Mehmed (ö.1617) ve Zâkirî Hasan Efendi (ö.1623) gibi dinî musikiye hizmetleri geçen şahsiyetlerin yanında, Hafiz Kumral Mehmed Efendi (ö.1621) ve Aziz Mahmûd-ı Hudâyî (ö.1628) de zikredilmektedir. Klâsik musiki tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Nasuh Paşazâde Ömer Bey (ö.1675) ve Hafiz Post olarak tanınan Tanbûrî Mehmet Efendi (ö.1693), aynı zamanda birer şair ve hattatdır. Hafz Post'un talebesi olan ünlü musikişinâs Itrî (Derviş Mustafa) (ö.1711) ise, devrinin üstadlarından sayılmaktadır[21].

Mimâri ve müsikide açıkca görülen güven verici gelişme edebî hayatta daha açık bir şekilde kendini gösterir. Klasik Türk şiiri, gerek teknik ve gerekse ahenk ve zariflik bakımından biraz daha oturmuş ve güzelleşmiştir. Geçen asırlarda Amet Paşa, Necâtî, Nevâî, Fuzûlî ve Bâkî gibi kendi klasiklerini yetiştirmiştir. Gaybî'nin yaşadığı dönemdeki birçok sanatkar daha önceki dönemlerde olduğu gibi İran şairlerini örnek

---

[19] N.Sami BANARLI, **Resimli Türk Edebiyatı Târihi**, II, s. 649.

[20] Selçuk MULAYIM, *"Osmanlı Mimârisi"*, Osmanlı Ansiklopedisi, III, İst.1996, s. 63.

[21] Dönemin musikî tarihi ile ilgili olarak bkz. Nuri ÖZCAN, *"Osmanlılarda Musikî"*, **Osmanlı**

almak yerine, artık kendi klasiklerine teveccüh etmişlerdir. Böylece Anadolu'da Fuzûli, Bakî ve Rûhî'nin etkisi kendini göstermiş; klasik şiir adeta yerlileşmiştir. Bununla birlikte acem şairlerinin etkisi kısmen de olsa varlığını sürdürmüştür. Türk kasideciliğine canlılık veren Nef'î (1575-1635), gazel vadisinde ölümsüz eserler bırakmış olan Şeyhülislâm Yahyâ (1561-1644) , Şeyhülislâm Bahâî (1601-1653), Nailî ve Edirne Şeyhi Neşâtî (ö.1674), mesnevî edebiyatına yeni konular getiren Nevîzâde Atâî (1583-1635) ve hikemî tarzı geliştirerek Türk şiirinde çığır açan Nâbî (1672-1712), dönemin edebiyat zirvelerinde bulunan şairlerdir. Bunlardan başka Nâdirî, Râmî Mehmed Paşa, Fasîh, Riyâzî, Sâbit, Cevrî, Fehîm-i Kadîm,Vecdî ve Sabrî gibi daha birçok şair klasik tarzda şiirler yazan şairler olarak şarâ tezkirelerinde yerlerini almışlardır[22].

Gaybî'nin yaşadığı dönemin edebî hayatı açısından işaret edilmesi gereken önemli bir husus da şudur: Bu dönemde, nesirle yazılan edebiyat türlerinde çok kıymetli eserler yazılmıştır. Bu eserler üslûp itibariyle iki ana grup içerisinde mütâlaa edilmektedir. Birinci grubta bulunanlar Gaybî'nin risâlelerinde de açıkca görüldüğü gibi, nesirde söz sanatlarından, cümle ve kelime oyunlarından ziyade fikir ve bilgi veren ifâdeler ile açık ve anlaşılır olmaya çalışmışlardır. Öteki grup ise, nesri şiir sanatına yakınlaştırıp kelime oyunları ve sanatlarla süsleyerek ifadelerini mübalağalı bir tarzda sunmuşlardır. Nesirle kaleme aldığı **Hamse**'si dolayısıyla meşhur olan Nergisî (ö.1635) ve Veysî, sanatlı ve külfetli nesir üslûbunun temsilcileri olarak kabul edilir. İlim ve düşünce tarihimizin önemli kişiliklerinden biri olarak kabul edilen Katip Çelebi (1609-1657), coğrafya, tarih ve biyografi türlerinde değerli eserler kaleme almıştır. Dönemin müellifleri arasında, tarihci Peçevî (1574-1649) ve Naimâ (1655-1716) ile, padişaha sonduğu lâyihalarıyla adından söz ettiren Koçibey'i zikredebiliriz. Türk seyehat edebiyatının en önemli yazarı olan Evliyâ Çelebi (1611-1684) aynı zamanda dönemin önde gelen nâsirlerindendir. Bu dönemde yazılan belli başlı şair tezkireleri; Sâdıkî'nin **Mecmâu'l-Havâs**'ı, Riyâzî Mehmed Efendi'nin **Riyâzu'ş-Şu'ârâ**'sı, Kâfzâde Faizî'nin **Kafzâde Tezkiresi** diye de bilinen **Zübdetü'l-Eş'âr**'ı, Bursalı Asım'ın **Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr**'ı, Rızâ, Yümnî ve Güftî'nin **Tezkire-i Şu'arâları**'dır[23].

Ansiklopedisi, III, s.225-233.

[22] Bkz. Abdulbaki GÖLPINARLI, **Divan Şiiri(XVII.Yüzyıl)**, İst.1954; Mustafa İSEN-Cemal KURNAZ, "*XVII.yüzyıl Divan Edebiyatı*", **Türk Dünyası El Kitabı**, III, Ank.1992, s.157-181.

[23] Haluk İPEKTEN, **Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'âra Tezkireleri**, Erzurum, 1988.

Bu dönemde hem saz şiiri ve hem de tekke şiiri içerisinde eserler veren önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bu itibara dönemin halk edebiyatı sahası oldukca canlıdır. N. Sami Banarlı'nın da işaret ettiği gibi, Türk Halk Edebiyatı, XVII. yüzyılda halk klasizmi denilebilecek; nevileri, şekilleri, esasları belirli ve yetişdirici bir mektep seviyesini almıştır[24]. Kuloğlu, Katibi, Kayıkçı Mustafa, Öksüz Ali, Aşık Ömer, Gevherî ve Demircioğlu bu dönemin önde gelen saz şairleridir[25]. Bilhassa bu edebiyatın en sevilen şiirlerini yazan Karacaoğlan'ı zikretmek gerekir.

İşlediği konularıyla halk dilini, zevkini, duygu ve inancını esas alarak gelişen tekke şiiri ise, gittikçe çoğalan tekkelerden Türk musikisiyle ahenkli, coşkun ve raksan ilâhilerin yayıldığı bir ortamda gelişmiştir. Keza yukarıda işaret edildiği gibi mutasavvıf ve fakihler arasında cereyan eden tartışmaların da bu edebî sahaya te'siri düşünülmelidir. Bu dönemin önde gelen tekke şairleri; Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö.1628), Adlî (ö.1617), Zakirî (ö.1622), Hüseyin Lâmekânî (1624), Derviş Osman (ö.1627), Ahizâde Hüseyin Hüdayi(ö.1633), Şeyhî(ö.1639), Fakir Ednâ, Kul Budala, Abdulehad Nûrî (ö.1650), Akkirmanlı Nakşî(ö.1651), Adem Dede (ö.1652), Oğlan Şeyh ibrahim (ö.1655), Zâkirzâde Abdullah Biçâre (ö.1657), Cahîdî(1659), Sarı Abdullah Abdî (1584-1660), Elmalılı Sinan Ümmî (ö.1567), Divitçizâde Mehmed Talib (ö.1679), Derviş Himmet (ö.1683), Niyâzi-i Mısrî (ö.1693) ve Mehmet Nazmî (ö.1700)'dir.

Bu çalışmada dinî-tasavvufî ortamda gelişen ve saz şiiri ile divan şiirinin bir karışım olarak görülen tekke şiiri[26] kavramı yerinde bazan "dinî-tasavvufî Türk edebiyatı", "tasavvuf edebiyatı" ve "tekke edebiyatı" kavramlarını kullandık. Nitekim müstakil bir edebî saha olarak ele alınması mümkün olan[27] bu edebiyat içerisinde sadece manzum eserler kaleme alınmamıştır. Ancak dinî-tasavvufî Türk edebiyatı kavramının "tasavvuf edebiyatı" ve "tekke edebiyatı" kavramlarından daha kapsamlı olduğuna işaret etmekte yarar vardır. Çünkü edebiyat tarihimiz içerisinde tasavvufî yönü öne çıkmayan ya da tekke ortamında şiirler terennüm etmeyen bazı ediplerimiz, ya ulemâ orjinli olması hasebiyle dinî edebiyat içerisinde eserler vermişler, yahut da tasavvufî

---

[24] N.Sami BANARLI, age, II, s. 701.
[25] Bkz. M.Fuat KÖPRÜLÜ, **XVII.Asır Saz Şairleri**, İst., ?
[26] Amil ÇELEBİOĞLU, **Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İst.1994, s.20.
[27] Abdurrahman GÜZEL, *"Tekke Şiiri"*, **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III** (Halk Şiiri), S.445-450, Ocak-Haziran 1989, s.253; GÜZEL *"Dini ve Tasavvufî Türk Edebiyatı"*, **Türk Dünyası El Kitabı**, III, Ank.1992, s. 234-236; Abdullah UÇMAN, *"Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı"*, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, XIV, İst.1989, 534-535; Azmi BİLGİN, *"Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı"*, **İlmî Araştırmalar**, I, İst.1995, s. 68.

neşveden yararlanmışlardır. Hatta "âşık" adıyla şöhret bulan bazı saz şairlerimiz de dinî-tasavvufî hüvviyetden uzak değillerdir. Bu itibarla ilâhî aşkı temiz bir dil ve üslûpla dile getirdiği şiirleriyle Şeyhülislam Yahya (1552-1644), Halvetî meşrep olması hasebiyle orjinal mazmunlar ve güçlü söyleyişiyle Nâil-i Kadîm (1610-1666), **Hilye-i Enbiyâ** sahibi Edirne Murâdiye Mevlevî Hânesi şeyhi Neşâtî Ahmet Dede (ö.1674) ve dini vecdi sade bir dille anlattığı **Hayrâbâd** ve **Tühfetü'l-Harameyn**'iyle tanınan Nâbî (1642-1712) dinî-tasavvufî edebiyat içerisinde mütâlaa edilebilir. Aynı şekilde bu dönemin aşık edebiyatının önemli mümessillerinden olan Aşık Ömer (ö.1707), Kuloğlu ve Gevherî'yi de bazı şiirleriyle, dinî mühtevâlı edebiyat içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden biri de çalışmamızda ele aldığımız Sun'ullâh-i Gaybî'dir. Gaybi'nin başta **Divân**'ı olmak üzere bütün eserleri tasavvufî mühtevalıdır. Bununla birlikte ne edebî kaynaklarda ve ne de önemli tasavvuf kaynaklarında hakkında yeteri kadar bilgi bulunmaktadır. Oysa çalışmamızda eserleri ve edebî şahsiyetinin mevzubahs edildiği kısımlar ile metin bölümleri incelendiğinde görülecektir ki; o, Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı tarihi içerisinde zirve şahsiyetlerden biridir. Onun kaynaklarda yeterince yer almamış olmasının en önemli nedeni, dönemin resmî anlayışı içerisinde "zındıklık"la[28] itham edilen bir grubun içerisinde bulunmasıdır. Günümüzde de şairin, hayatı, sanatı ve eserlerini konu edinen ciddi bir çalışmanın yapılmadığı aşikardır[29].

---

[28] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A.Yaşar OCAK, **Zındıklar ve Mülhidler**, İst.1998.

[29] Gaybî ile ilgili ilk değerlendirmeleri Rıza Tevfik yapmıştır (**Halk Edebiyatı Makaleleri**, Haz.Abdullah UÇMAN, Ank.1982). Ancak şairin eserleri, hayatı ve çevresine ilişkin bilgilere yeterince vâkıf olamadığından, onun mütâlaaalarında eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır. Hüseyin Vassaf da şair hakkında önemli değerlendirmeler yapmıştır (**Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr**, II, Süleymâniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr.2307-2309). Daha sonraki dönemlerde Fuat Köprülü (**Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** , Ank.1982), Bursalı Mehmet Tahir (**Osmanlı Müellifleri**, I, İst.1333), İsmail Hakkı Uzunçarşılı (**Kütahya Şehri**,İst.1932) ve Abdülbaki Gölpınarlı (**Melâmilik ve Melâmiler**, Tıpkı Basım, İst.1992; Tasavvuf Şiiri Antlojisi, İst.1972) şair hakkında önemli tedkikler yapmışlardır. Keză Hamza Güner (**Kütahya Şairleri** (Kütahyalı Şair ve Edipler), İst.1967) de şair hakkında orjinal bilgilere ulaşamamakla birlikte, onun küçük risâlelerini latinize etmiştir. Fakat bütün bu çalışmalar, sadece Gaybî'yi ele almadıkları için, her bakımdan şairi konu edinmemektedirler.

İleride ayrıntılı birşekilde üzerinde durulacağı gibi, Şairin Divan'ı günümüz alfabesiyle yayımlanmıştır. Fakat bilimsel neşir esasları gözetilmeyerek hazırlanan bu çalışmada, şaire ait olmayan pekçok şiire yer verilmiştir. Tesbit edebildiğimize göre; onun **Sohbet-nâme** isimli eseri üzerinde iki lisans (Sevim ÖMEROĞLU, **Gaybî Sohbetnâmesi**, A.Ü.D.T.C.F.(Bitirme Tezi), Ank.1971, nr.354, 67s.; Ali BULUT, **Gaybî Sohbetnâme**, A.Ü.D.T.C.F.(Bitirme Tezi), Ank.1972, nr.453, 52s.) ve bir yüksek lisans tezi (Abdurrahman DOĞAN, **Sun'ullâh-ı Gaybî Hayatı, Eserleri, Fikirleri** ve **Sohbetnâmesi**(İnceleme-Metin), Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans

Bu çalışmada, hayatı hakkında yeterli bilgimiz olmayan şairin herşeyden önce eserlerinin tam olarak tespit edilmesine çalışılmıştır. Bunun için ülke içerisindeki yazma eser kolleksiyonları bulunan kütüphanelerde bizzat incelemeler yapılıp, yurtdışı kolleksiyonlarının katalogları taranmıştır. Böylece bulunabilen bütün bilgiler değerlendirilip, mensur eserlerinin ve şiirlerinin incelenmesinde hayatına ilişkin mutâlaa yapmamıza imkan veren malzemelere ulaşılarak şairimiz yeteri kadar tanıtılmaya çalışılmıştır.

Tezi, Bursa, 1997) yapılmıştır. Yine **Tuhfetü'l-'Uşşâk** isimli eseri de bir lisans tezi olarak hazırlanmıştır(Yakup İLBAY, **Gaybî Tuhfetü'l-Uşşâk**, A.Ü.İlahiyat Fakültesi (Bitirme Tezi), Ank.1998). Bu çalışmalar da söz konusu eserlerin birer nüshalarına müstenid çalışmalardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUN'ULLÂH-I GAYBİ HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1. HAYATI

1.1. Mahlası ve Adı

Asıl addan başka kullanılan ikinci ad olan mahlas, şairin şiirde kullandığı isimdir. Şairlerin kullandıkları mahlaslar, edebiyat tarihinin temel kaynaklarından biri olan tezkirelerde üzerinde ayrıca durulan hususlardan biridir. Her şairin, kullandığı mahlası seçmesinin gerekçeleri vardır. Çoğu kere bu mahlaslar, şairin mizacı ve rûhi yapısı başta olmak üzere ona ait bir özelliği ele verir[1].

Adını ve künyesini mensur eserlerinde "Sun'ullah b. Ahmed b. Beşir"[2] ve " Kalburcuzâde Sun'ullah Gaybî el-Kütahyevî.."[3] olarak veren şair, şiirlerinde Gaybî mahlasını kullanmıştır. Sun'ullâh b. Ahmed'in bu mahlası almasına dair bir mahlasnâme bulunmamaktadır. Dolayısıyla ona bu mahlası kimin verdiğini bilemiyoruz. Ancak onun bir mutasavvıf olarak kendisinin özellikle "Gaybî" mahlasını seçmiş olması muhtemeldir.

Bu kasîdem ile *Gaybî* keşf-i esrâr eyledüm
Lâyık olursa dinile nâmına *Keşfu'l-Gıtâ*
(K/98)

Dile ilhâm-ı *Gaybî* vir kemâlâtı göñülde dir
Kamu hâlde baña ir gör 'inâyet eyle yâ Mevlâ
(2/5)

Özüñ vahdetde yek-sân eyle *Gaybî*
Bir ola saña tâ maglûb u gâlib
(5/7)

Şairimizin kullandığı mahlas bilinmeyeni ifade eden Arapça *gayb* kelimesinden türemektedir. Türkçeye geçtiği şekliyle, *gayb*, gizli olan, göze görünmiyen şey, kayıp,

---

[1] Mahlas konusunda bkz. Mustafa İSEN, *"Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler"*, **Milli Eğitim**, Şubat 1989, S. 82, 22

[2] Sun'ullâh-ı Gaybî, **Risâle-i Esmâ**, Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kütüphanesi, nr.24596, 66a; **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı. nr. K.292,46b; **Risâle-i Rûhu'l-Hakîka**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr.107,16b; **Akâid-nâme**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı O.Ergin Yazmaları, nr.62/5, 18a

[3] **Risâle-i Esmâ**, 30b.

belirsiz ve bilinmiyen şeyler gibi anlamlara gelir[4]. Kelimenin semantiğine ilişkin bilgilerin çalışmamızı doğrudan ilgilendirmediğine işaret ederek şunu söylemek istiyoruz; gayb kelimesi gerek din dilinde ve gerekse tasavvuf dilinde kavram olarak kullanılmaktadır. Daha çok tefsir ve kelam bilimleri içerisinde bir tartışma konusu olan gayb (bilinmeyen)[5], tasavvuf dilinde insan-Allah ve insan-âlem ilişkisini açıklayıcı bir anlam kazanmıştır. Buna göre gayb, duyu organları ve akılla bilinmeyen varlıklar ve bunların bulundukları âlem (mânevî/ rûhânî âlem)dir[6]. Dinî-edebî eserlerimizde sıkça rastlanan 'gayb erenleri'veya 'ricâlu'l-gayb' kavramları, üçler, yediler, kırklar ve abdallar gibi göze görünmeyen velî anlamında kullanılmaktadır[7]. Şairimizin daha çok öne çıkan yönü olan tasavvufî kişiliği, böylesine zengin anlamlar içeren bir kelimeyi mahlas olarak kullanmasına uygun zemin teşkil eder.

Bu mahlasın seçilmesine ilişkin olarak Hüseyin Vassaf'ın ileri sürdüğü görüş te önemlidir. Ona göre; Gaybî bir Hamzevî'dir. Hamzevîlere karşı yürütülen olumsuz politikalar nedeniyle, bu ekolün ileri gelenleri ekseriyetle kendilerini gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir. Gaybî'nin bu mahlası da onun "âlem-i ihtifâ"da yaşadığını göstermektedir[8]. Dönemin dînî-sosyal tarihi ile örtüşen bu açıklama önemlidir. Nitekim Vassaf, Gaybî hakkında kaynaklarda yeterince bilginin bulunmayışını da izah edilen bu duruma bağlamaktadır. Ancak bir şair ve yazar olan Gaybî'nin ortaya koyduğu eserleriyle tebârüz eden yönü, "âlem-i ihtifâ"da yaşadığına tanıklık etmez. Eğer o kendisini gizleme gereği duysaydı, şiirleri ve mensur eserleriyle görüşlerini neşretme yoluna gitmezdi. Bu nedenle mahlas konusunda Vassaf'ın ileri sürdüğü düşüncenin önemine işaret etmekle birlikte, mahlas olarak seçilen "Gayb" kelimesinin, tasavvuf dilindeki kazandığı anlam itibariyle şair tarafından kullanıldığını düşünmekteyiz.

Edebiyat tarihimize geçtiği şekliyle Sun'ullah-ı Gaybî olarak bilinen şairin, şiirlerinde Gaybî mahlasınının yanında adının ilk kelimesinden hareketle "Sun'î"

---

[4] Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317.

[5] Bu anlamda kelimenin kazandığı anlamlarla ilişkin olarak bkz. Hâlis ALBAYRAK, **Kur'an'da İnsan Gayb İlişkisi**, İst.1993, s.15-24.

[6] Kelimenin tasavvuf dilindeki karşılığını tebellür ettirnici bir anlama açısından bkz. Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ank.1997, s.289.

[7] Bkz. Süleyman ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İst.1995, 202, 430-431

[8] **Sefîne-i Evliyâ**, II, 297.

mahlasını da kullandığı ileri sürülmektedir[9]. Bununla birlikte, biz gerek incelediğimiz **Divân-ı Gaybî** nüshâlarında ve gerekse şiir mecmu'alarında onun Sun'î mahlaslı şiirini göremedik. Kezâ bazı kaynaklar ondan "Gaybî er-Rûmî" olarak da bahsetmektedir[10]. Oysa onun ne eserlerinde ne de eserlerinin bulunduğu çeşitli mecmu'alarda Gaybî er-Rûmî olarak tanındığına işaret eden kayıt bulunur.

Edebiyat tarihimizin temel kaynaklarından olan tezkiretü'ş-şuarâlarda ise "Gaybî" mahlasına rastlanmaz[11]. Ancak mahlas ve lakaplar konusunda önemli bir eser olan Müstakimzâde'nin **Mecelletü'n-nisâb**'ında "Gâybî" maddesi bulunmaktadır. Bu maddede ise hakkında pek fazla bilgi edinemediğimiz "Gaybî" mahlaslı bu kişiye ilişkin olarak, sadece "Fatimî hâlifelerinden biri" olduğu kaydedilmektedir[12]. Ayrıca Gaybî'nin şiirlerinden haberdar olduğunu sandığımız Müstakimzâde, şair hakkında sadece Çavdar Şeyh maddesinde "Şeyh Sun'ullah" olarak bahsetmekte; 'Gaybî' mahlasından hiç söz etmemektedir.

1.2. Doğumu

Hayatına ilişkin bilgileri daha çok kendi eserlerinden çıkarttığımız Gaybî'nin ne doğum tarihi ne de doğduğu yer hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahibiz. Bununla birlikte, "Onun doğum yeri ve tarihine ilişkin hiçbir karineye sahip değiliz." demek istemiyoruz. Nitekim Kütahyalı bir ailenin çocuğu olan şairin burada doğmadığına işaret eden herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Babası Kütahya müftüsü olarak da görev yapan Şeyh Ahmet (Müfti Derviş), Kütahya'nın köklü ailelerinden biri olan Kalburcu Şeyh ailesinden gelmektedir ve bildiğimiz kadarıyla buradan başka bir yerde yaşamamıştır. Dolayısıyla her ne kadar kaynaklarda bu konuya ilişkin açık bir ifade bulunmasa da,

---

9 Bkz. Abdurrahman DOĞAN, **Sun'ullah-ı Gaybî Hayatı Eserleri, Fikirleri ve Sohbet-nâmesi**, Y.Lisans Tezi, U. Ü. Sosyal Bilimler Enst., Bursa 1997, s.7. Tezkiretü'ş-şu'arâlarda Sun'i mahlaslı şairlerimiz önemli bir yekün oluşturmaktadır. Bunlardan bir kısmı aynı zamanda şairimizle adaştır. Doğan bu "Sun'î"lerden biri ile şairimizi karıştırmış olmalıdır. Adı Sun'ullah olan Sun'i mahlaslı şairler şunlardır: Asıl adı Sun'ullah olan ve Mevleviliği dolayısıyla da "Derviş Sun'ullah" olarak ta tanınan Sun'i (ö.1000/1592), Bursalı Hüsamzâde Sun'ullah, Yalvaçlı müderris Sun'ullah ve Debbağzâde Sun'ullah. Bkz. Hâluk İPEKTEN ve diğerleri, **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ank.1988, s.454-455; Şemseddin Sâmi, **Kâmûsu'l-A'lâm**, IV, İst.1306, s.2968-2969.

10 Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Arifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Asâru'l-Musannifîn**, I, İst.1951, s.428.

11 Bkz.Hâluk İPEKTEN ve diğerleri, age.

12 Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, **Mecelletü'n-Nisâb fî'n-Neseb ve'l-Kunâ ve'l-Elkâb**, Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi, nr.628, 332b.

genel kanaat Gaybi'nin Kütahya'da doğduğu şeklindedir[13].

Gaybi'nin doğum tarihiyle ilgili kesin bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak onun hayatıyla ilgili bazı tahlillerle muhtemel bir doğum tarihi tespit edilebilir. Şöyleki; onun İstanbul'a gelerek İbrahim Efendi'ye intisab ettiği tarih 1059(1649) olarak bilinmektedir[14]. Aşağıda tahsil hayatına ilişkin değerlendirmelerde de görüleceği gibi, o en azından temel eğitimini ikmal ettikten sonra İstanbul'a gitmiş olmalıdır. Bu ise ortalama olarak yirmi ila yirmi beş yaş arasında bir döneme tekabül eder. Bu faraziyeden hareketle onun 1034(1624)-1039(1629) yılları arasında yani XVII.yy. ilk çeyreğinde doğduğu düşünülebilir. Ancak onun İstanbul'a gelerek İbrahim Efendi'yle tanışmasının daha ileri yaşlarda olma ihtimali de vardır. Nitekim hem ilmî ve hem de tasavvufî bir çevreden gelen şairin, İbrahim Efendi'den önce sohbetine devam ettiği bir mürşidinin var olduğu muhtemeldir. Dolayısıyla onun temel eğitimini tamamlamasını müteakiben İstanbul'a gitmiş olması düşüncesi ihtiyatlıdır.

Söz konusu ihtimale binâen onun, İbrahim Efendi ile daha ileri bir yaşta tanışmış olmasının yanında 1034(1624)'den daha önce doğmuş olabileceğini gözardı etmemeliyiz. Buna göre, onun 1025(1615)'de doğduğuna işaret edilmesi[15] ihtimal dışı değildir. Ancak ileri sürülen bu tarih de herhangi bir vesikaya dayanmamaktadır.

1.3. Ailesi

Gaybî'nin ailesi hakkında, gerek kaynaklarda gerekse kendi eserlerinde önemli malûmat vardır. Hayatı hakkında yeterli bilgiye ancak tahlillerle ulaştığımız bir şairin ailesi hakkında bu denli zengin verilere sahip olmamız, şairin kişiliğinden çok aile üyelerinin sahip olduğu sosyal ve kültürel karizmanın neticesidir. Aşağıda görüleceği gibi hakkında bilgi sahibi olduğumuz bu aile üyeleri, dönemin sosyal zemini içerisinde önemli bir mevkiye sahiptirler. Bununla birlikte ulaştığımız bilgiler bize, içerisinde eser vermiş yazar ve şairlerle birlikte ilmiye ve meşâyih sınıfından sayılan üyeleri de bulunduran ailenin tarihini yazacak kadar bir imkân vermez[16]. Zaten çalışmamızın amacı da, ailenin tarihini yazmak değil, Sun'ullâh-ı Gaybî'yi tanıtmaktır.

---

[13] İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, İst.1932, s.235; "*Gaybî, Sun'ullah*", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, III, İst.1979, s.292

[14] Sun'ullâh-ı Gaybî, **Sohbet-nâme**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr.K.292, 1b.

[15] Bkz.**Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, III, s.292

[16] Osmanlı toplumu içerisinde adeta tarihi yazılacak kadar köklü alilerin olduğu bir vakıadır. Hemen ilk akla gelen Çelebi olarak anılan Mevlânâ'nın torunlarının yanında Cemâlî ailesi (Bkz.Yusuf Küçükdağ, **II.Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi**, İst.1995) ve Köprülü ailesi gibi aileler vardır. Gaybî'nin ailesine ilişkin araştırmalarımızda, aristokrat bir çevreyi tebşir eden amillere rastlamakla birlikte, ailenin bütün üyelerini tebellür ettirecek malzemeye ulaşamadık.

Bazı çalışmalarda Gaybî'nin seyyid olduğu şeklinde görüşler vardır. Bu görüşe kaynaklık eden temel noktalardan biri bir şecere kaydıdır. Bu şecere kaydı bizzât şair tarafından yazdırılmış olduğu iddiasıyla **Kütahya Şairleri** isimli eserde yayınlanmıştır[17]. Ayrıca Gaybî'nin de türbesinin bulunduğu Kütahya mezarlığındaki kardeşine ait olan mezarda, "Müfti zâde Seyyid Abdullah" ibaresinden hareketle onun seyyid olduğunu düşünenler de vardır[18]. Seyyid, emir, bey, reis veya efendi; şahsi husususiyetleri veya serveti sebebi ile yahut soy dolayısıyla temâyüz eden kimseler için kullanılan unvanlardır. Bu manada "seyyid" genellikle İslâm dünyasınının her yerinde Peygamber'in soyundan gelenler için kullanılır[19]. Bundan başka seyyid kelimesi tasavvuf dilinde 'büyük sûfi' anlamına da gelmektedir. Nitekim sûfiler, şeyhlerine 'seyyidî' (efendim) şeklinde hitap etmektedirler[20]. Dolayısıyla ne sözü edilen şecere kaydı ve ne de Seyyid Abdullah'a ait mezar taşındaki ifade, bu ailenin Peygamber soyundan geldiğine delâlet etmekte yeterlidir. Kelimenin semantiğinden de çıkartılacağı gibi hem ilmiyeden ve hem de sûfiyyeden gelen üyeleriyle aristokrat bir yapıyı haiz olan ailenin üyeleri için "seyyid" denilmesi mümkündür.

Künyesini " Kalburcuzâde Sun'ullah Gaybî el-Kütahyevî.."[21] ve "Sun'ullah b. Ahmed b.Beşir"[22] şeklinde veren Gaybî, bazı eserlerinde büyük dedesi, dedesi ve babasına ilişkin bilgiler verir. Fakat o hiçbir zaman dinî terminolojideki karşılığı itibariyle seyyid olduğuna işaret etmez. Aksine bu ailenin Germiyanoğulları döneminde Kütahya'da yerleşmiş olan Çavdaroğullarından geldiği düşünülerek Çavdar tatarı[23] olduğu ihtimalinin yanında yörük olduğu söylenebilir. Nitekim **Lemezât-ı Hulvî**'de verilen bilgiye göre; bu aile aslen yörüktür[24]. Biz **Lemezât** müellifinin verdiği bilgileri daha sağlıklı görmekteyiz. Nitekim ona göre, Pir Ahmet İstanbul'da hilâfet aldıktan

---

17 Bu şecere doğru ise Gaybî'nin büyük dedesi Şeyh Beşir'in annesi Şerife Münevver seyyidtir. Bu aileye de seyyidlik bu hanım vesilesiyle intikal etmektedir. Bkz.Hamza Güner, **Kütahya Şairleri**, İst.1967, s.149.

18 Bkz.DOĞAN, s.7.

19 T.W.Haig, *"Seyyid"*, İ.A., X, 543; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Ank.1984, s.5-6.

20 Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 466.

21 **Risâle-i Esmâ**, 30b

22 **Risâle-i Esmâ**, , 66a; **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak**, 46b; **Rûhu'l-Hakîka**, 16b; **Akâid-nâme**, 18a

23 Anadolu Türk tarihi içerisinde yerlerini tebellür ettirici pek fazla bilgiye sahip olamadığımız Çavdar tatarları Orhan Gazi ile çarpışmışlardır.Bkz. F.Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, **Dâru'l-Funûn Edebiyat Fakültesi Mecmu'**ası, II, S.4, 286 (Müneccim Başı Tercümes, III, 281'den nakille)

24 Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulvî** ez **Lemâ'ât-ı Ulvî**, (hz. M.Serhan TAYŞİ), İst.. 1993, 459.

sonra Anadolu'ya irşad için gelip Kütahya'ya yerleşmiştir.

Gaybî'nin ailesi ile ilgili tartışmalar bununla bitmez. Bilakis bazı biyografik eserler ile günümüzde yapılan çalışmalarda konuyla ilgili eksik tetkikden kaynaklanan yanlış mütâlaların olduğunu görmekteyiz. Aşağıda onun ailesine ilişkin değerlendirmeler yapılırken, hem bu yanlışlıkların tashihi yapılacak ve hem de doğru olan neticeye ulaşılmaya çalışılacaktır.

1.3.1 Babası ve Dedesi

Kaynaklarda Gaybî'nin büyük dedesi, dedesi ve babası hakkında bilgiler bulunmaktadır[25]. Onun büyük dedesi, "Pir Ahmet" olarak da bilinen Ahmet b. Beşir b. Muhammed (ö. 978/1570)'dir[26]. Pir Ahmet, Kütahya'nın Kalburcu köyünde yerleşmiş olması nedeniyle "Kalburcu Şeyhi" olarak tanınmıştır[27].

Bazı kaynaklarda Pir Ahmet, oğlu Şeyh Beşir ile karıştırılmıştır. Bu karışıklığın en önemli nedeni "Çavdar Şeyh" mahlasıdır. Nitekim Pir Ahmet'in Çavdar Şeyh olarak ta tanındığı ileri sürülmektedir[28]. Oysa Çavdar Şeyh, Kalburcu Şeyhi'nin oğlu olan Şeyh Beşir'in mahlasıdır. Nitekim Müstakimzâde, Çavdar Şeyh kısmında "*eş-Şeyh b. Ahmet b. Beşir b. Mehmet el-Kütahyevî*" şeklinde tanıttığı Çavdar Şeyhi'nin Kalburcu Köyünde mukim olduğunu, uzun bir dönem Nakşî Şeyh Abdullatif'in hizmetinde bulunmakla birlikte meşhur Sünbülî şeyhi Merkez Muslıhiddin Efendi'den hilâfet aldığını açıkça belirtmektedir[29]. Dolayısıyla Çavdar Şeyh , Ahmet b. Beşir b. Muhammed'in oğludur.

Gaybi büyük dedesiyle ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "Cedd-i 'âlâmız Kalburcu Şeyhi Pir Ahmed Efendi hazretleri Karaman'da Cem Seyyah'a ve İstanbul'da Koca Mustafa Paşa şeyhi Sünbül Sinan'a nice müddet kemâl-i mertebe hizmetler eyleyüp tarîkleri müktezâsınca hilâfete icâzet buyurduklarından sonra, hâle muvâfık ve isti'dâdıma lâyık insân-ı kâmil sohbetine vâsıl olmadum deyü tehassürleri

---

25 Bkz. Müstakimzâde, **Mecelletü'n-Nisâb**, 166a; el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulvî**, s.460; Mehmed Zillîoğlu Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyehatnamesi**, (Hz.M.ÇEVİK), IX, İst.1984, s.16; İ.Hakkı UZUNÇARŞLI, **Kütahya Şehri**, s.213.

26 Müstakimzâde,age, 166a.

27 Pir Ahmet'in bazı menkâbelerini derc eden Mahmûd Cemâleddin el-Hulvî'ye göre; o İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Zaviyesinde hâlife olduktan sonra Anadolu'ya gönderilmiş ve yolu Kütahya'nın Okçu Köyü'ne düşmüştür. Bkz. Lemezât-ı Hulvî, s.460.

28 Evliyâ Çelebi,age, s.16; Uzunçarşılı, age, s. 213.

29 Müstakimzâde,age, 166a.

menâkiblerinde mezkürdur ve beyne'l-ahbâb meşhurdur. "[30] Buna göre; Kalburcu Şeyhi Pir Ahmet Efendi hem Karamanlı Cem Seyyah'dan ve hem de Koca Mustafa Paşa Şeyhi Sünbül Sinan'dan tasavvuf hilâfeti almıştır. Pir Ahmet'in, Merkez Muslihiddin Efendi ve Hâlvetîliğin Şabaniyye kolu kurucusu Şa'ban Efendi hulefâsından gösterilmesi ilmî gerçeklikten uzaktır[31]. Bu aile üyelerinin Şeyh Şa'ban-ı Velî ile olan bir alakalarını tespit edemedik. Ancak Çavdar Şeyhi Beşir Efendi'nin Merkez Efendi'nin yetiştirdiği erenlerden olduğu bir gerçektir.

Kütahya bölgesinde hâlkı irşad eden Ahmet Efendi'nin 'pir' olarak anılması da anlamlıdır. Sanat ve edebiyat dilinde bir sanatın müessisi ve mûcidi, bir sanat ekolünün reisi yerinde kullanılan pir, tasavvuf dilinde, tarikat kurucusu anlamına gelen bir tabirdir[32]. Bilindiği kadarıyla Ahmet Efendi ne bir tarikat veya tarikat içerisinde bir kol kurucusu ve ne de bir sanatın mücidi veya bir ekolün reisidir. Yine pir kelimesi tasavvuf kültürümüz içerisinde çeşitli deyimlerle birlikte kullanılmıştır[33]. Bu deyimlerden biri sohbet şeyhi anlamında kullanılan *pîr-i sohbet*tir. Sohbet şeyhi, genel anlamda, herkesin sohbetine katıldığı, sözlerini dinlediği, hâl ve hareketlerini örnek aldığı sûfîdir. Kalburcu Şeyhi'nin bu anlamda pir olarak anıldığını düşünmekteyiz. Nitekim Gaybî'nin de işaret ettiği gibi, o çevresinde sohbetlerine Kütahya civarında bulunan devlet ricâli ile askerlerin de katıldığı ve sevilen, sözü dinlenen bir kişidir. Gaybî bu hususda şunları söyler: "Cedd-ı âlâmız Kalburcu Şeyhi Pir Ahmed hazretlerine, Cafer Paşa ziyarete gelüp bil-münâsebe sultânım dervişinüz çok mu? demiş. Gelür gider çok beğim, demiş; dervişim var dememiş."[34]

Seyahat ettiği beldelerde büyük velilerin mezarlarını da ziyaret eden ünlü seyyah Evliya Çelebi, Kütahya'da bulunduğu günlerde, Kütahya'da medfun bulunan Ergun Çelebi, Ahterî, Molla Fırakî ve Acem Sultan gibi meşâyih ve meşâhirin yanında Kalburcu Şeyhi'nin tekke ve zaviyesini de ziyaret etmiştir[35]. Pir Ahmet'in türbesi II.Selim tarafından inşa ettirilmiştir; ancak, Porsuk Barajı inşası sırasında sular altında kalmaması için kabri biraz daha yüksek bir yere taşınmıştır[36].

---

30 Sun'ullâh-ı Gaybî, **Bi'at-nâme**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.N.Ergin Yazmaları, nr.107, 8b.

31 Bkz.Uzunçarşılı, age, s.213; Doğan, s.8.

32 Bkz. M.Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İst.1983, s.276-278.

33 Bu deyimlerle ilgili olarak bkz. Süleyman ULUDAĞ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s.420-422; Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.579-580.

34 **Bi'at-nâme**, 8b

35 **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, IX, s.16. Evliya Çelebi'nin Kütahya izlenimleri hakkında bkz.Hamza Güner, **Kütahya Şairleri**, s.124 vd.; Şahmurat Arık, *"Evliya Çelebi Zâviyesinden Kütahya"*, **Yedi İklem**, X (68), Kasım 1995, s.69-70.

36 Gaybî'nin ailesinden gelen Dr.Vahyi Şenel'le yapılan mülakât (Eskişehir, 13.7.1996).

Gaybî'nin dedesi Şeyh Beşir, yukarıda işaret edildiği gibi Çavdar Şeyh olarak ta anılmaktadır. Çavdar Şeyh lakâbının menşe'ine ilişkin olarak Evliyâ Çelebi, "ömründe yalnız çavdar ekmeği yediği için" Çavdar Şeyh olarak anıldığını belirtmiş[37], Uzunçarşılı da kaynak göstermeden Evliyâ Çelebi'nin bu görüşünü tekrarlamıştır[38]. XVII.yüzyıl Anadolu dinî-sosyal tarihinde önemli tartışmalar neden olan sufilerin sema' ve devrânına ilişkin **Burhânu'l-Elhân fi Hükmi't-Teganni ve'd-Devrân** isimli bir eser de yazan Şeyh Beşir'in, Sinân-ı Karâmâni[39] ve Ümm-i Sinân'ın hâlifelerinden Kürebî Muhiddin Efendi'nin hâlifelerinden olduğu[40] söylense de, onun Merkez Efendi hülefasından olduğu bilinmektedir[41]. Türk tasavvuf tarihinin önemli kaynaklarından olan **Lemezât**'ın yazarı Mahmud Celâleddin el-Hulvî, babasıyla hacca giderken Şeyh Beşir'in sohbetinde bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, Şeyh Beşir bazan istiğrak aleminde kalıp, meczup olarak dağlarda gezerdi. Akkaya adı verilen mevkide bir mescid ve zaviye yaptırıp, oraya yerleşmiştir. Yine o, Şeyh Beşir'in alim, müfessir ve mühaddis bir kişiliğe sahip olup, isteyenlere bu ilimlerde ders verdiğini ve isteyenleri de irşad ettiğini kaydeder[42].

Gaybî'nin babası Ahmet b. Beşir'dir. Ahmet b. Beşir'in ilmi kişiliği hakkında detaylı bilgilere sahib değiliz. Ancak onun uzunca bir dönem müftü olarak görev yapmasından hareketle, döneminde ilmiye içerisinde önemli bir mevki olan müftülük yapmasına bakarak, ilmî müktesebâtının önemli bir seviyede olduğuna hükmedebiliriz. Fakat tahsil hayatına ilişkin elimizde yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Gaybî'nin tek nüshasını tespit edebildiğimiz **Mes'ele-i Sülûk** isimli risâlesinin dibâcesinde müstensih, yazarın babası hakkında şunları söylemektedir: *"Mezkür Sun'ullah Efendi, Müfti Derviş dimekle ma'ruf eş-Şeyh Ahmed Efendi b. eş-Şeyh Beşir Efendi'nin oğludur. Mezbûr Şeyh Ahmed Efendi medine-i Kütahya'ya on sekiz yıl müftü olup, ba'dehû müftiliği terk idüp Elmalılu Ümmî Sinân Efendi hazretlerinden bi'at eyleyüp teslîm-i küllî olmuşdur. Ahiru'l-emr irşâd olup tarîk-i Hâlvetiyye'de kâmil mürşid oldu. Amma evvel müfti iken gâyet münkirînden idi; inkardan geçüp ikrâra geldüği kıssa-ı dırâzdır; bu mahâlde zikr*

---

[37] Evliyâ Çelebi, age, s.16.

[38] Bkz.Uzunçarşılı, age, s.213.

[39] **İslâm Alimleri Ansiklopedisi**, XIV, s.157.

[40] Hamza Güner, age, s.145.

[41] Bursalı M.Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, İst.1333, 78-79; Amil ÇELEBİOĞLU,**Kânûnî Sultan Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.27; Tahsin Yazıcı, "*Fetihden Sonra İstanbl'da İlk Hâlvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi*", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, c.II, İst.1956,87-113. Merkez Efendi ve dergahı için bkz. M.Serhan Tayşi, "*Merkez Efendi Hayatı ve Tasavvufi Şahsiyeti*", **Tarihi Akış İçinde Denizli Sempozyumu**, Yayımlanmamış Bildiri.

[42] el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulvî**, s.609.

olmasi mümkün değildir. Fe'fhem."[43]

Bu kayıttan anlaşıldığına göre, Müfti Derviş, Ümmî Sinân'ın hâlifelerinden biridir[44]. Aynı zamanda bir şair de olan Ahmet b. Beşir'in Müfti Derviş olarak bilinmesi, şiirlerinde bu mahlası kullanmasından kaynaklanır. Tasavvufî neşve içeren şiirlerinden oluşan küçük bir divânı vardır[45]. Divanında Müfti Derviş'den başka Çavdaroğlu, Çavdaroğlu Ahmet ve Müfti[46] mahlaslarını da kullanır.

I.Ahmet'in Çavdaroğlu ailesi için te'sis ettiği vakfiyeye ilişkin 1019(1610) tarihli fermanda "Evliyâ-yı kibârdan kutbu'l-ârifîn merhum Şeyh Çavdar kuddise sırruhu'l-azîz evlâdı nesl-i umdetü'l-vâsilîn muhtâru's-sâlikîn mazhar-ı envâr-ı yakîn masdar-ı fuyûzât-ı hayy-ı mu'în Şeyh Beşir-zâde.." denildiğine göre[47]; fermanda muhatap alınan aile üyesi daha önceki çalışmalarda işaret edildiği gibi, Şeyh Beşir değil[48], onun oğlu Müfti Derviş olmalıdır. Ancak 25 Safer 1293(22 Mart 1876) tarihli Abdulaziz Han'a ait bir beratta ise, Karacaşehir kazasına bağlı Akkaya, Hasırca ve Karkın Boğazı demekle maruf olan arazi üzerindeki söz konusu vakıf Şeyh Beşir vakfı olarak ifade edilmektedir[49]. Buna göre; vakıf Şeyh Beşir döneminde ihdas edilmiş olmakla birlikte I.Ahmet'in döneminde Şeyh Beşir'in oğlu ve eski Kütahya Müftüsü olan Müfti Derviş'in mütevelli olduğu dönemde padışah tarafından yeni vakıflar yapılmıştır. Dolayısıyla; Çavdaroğlu ailesinin dönemin idarecileri ile iyi ilişkiler kurmuş olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

---

[43] **Mes'ele-i Sülûk**, A.Ü.İlahıyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmaları, nr. 1468; Bilal KEMİKLİ, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve sEmâ' Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", **AÜİFD**, XXXVII,(Ankara, 1997), 455

[44] Bkz.Abdullah EKİZ, **Sinan Ümmi ve Ahfâdı**, Ank.1962; Mustafa TATÇI, **Ümmi Sinân Hâlvetî**, Elmalı, 1993.

[45] **Müfti Derviş Divanı**, Milli Kütüphane, nr. A3488/1 . Bu nüsha esas alınarak bir lisans tezi yapılmıştır (Sadık Mısırcı, Abdurrahim **Müfti Derviş Divanı**, G.Ü.E.F.Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, Ankara,1995) Müfti Derviş'in Divanı'nın incelediğimiz bu nüshası, Vâhip Ümmî'nin **Divan'ı** ile birlikte bir mecmu'ada bulunmaktadır. Abdullah Öztemiz'den intikal eden bu nüshada müstensih ya da kitabın sahibinin Müfti Derviş ile Çavdaroğlu'nu ayrı kişiler sanarak Çavdaroğlu Ahmet ve Müfti Derviş İlâhıyâtı şeklinde bir ifade kullanmanın yanıda, Müfti Dervişi'in Fetâvî Abdurrahim Efendi olduğunu yazmışlardır(1a).

[46] Müstakimzâde Çavdar ve Çavdaroğlu mahlaslarını eserinde almamıştır. Ayrıca Müfti mahlaslı kişiler arasında Ahmet b Beşir'e de rastlanmaz. Bkz.**Mecelletü'l-ensâb**, 402b. Kezâ tezkiretü'ş-şu'arâlarda da bu mahlaslara rastlanmamaktadır(Bkz. Hâluk İPEKTEN ve diğerleri, **Tezkirelere GöreDivân Edebiyatı İsimler Sözlüğü)**

[47] Bu fermanın aslı Mehmet Kamyân Şenel arşivindedir.

[48] Abdullah Kucur, "*Pir Ahmet Beşir Hazretleri*", Yayımlanmamış Makale, İstanbul, ?, s. 3.

[49] Bu beratın aslı Mehmet Kamyan Şenel arşivindedir.

1.3.2. Çocukları

Babası ve dedeleri hakkında genişçe bilgi veren Gaybî, çocuklarına ilişkin olarak eserlerinde hiçbir şekilde söz etmez. Bununla birlikte **Mecelletü'n-Nisâb**'da onun Şeyh İlahi veya asıl ismi Ali İlâhî olan bir oğlundan söz edilmektedir[50]. Uzunçarşılı, Kütahya'da gördüğünü ileri sürdüğü 1126(1714) tarihli bir beratda, Gaybi'nin Şeyh İlahi isminde bir oğlunun olduğunu ve onun da Seyyid Ahmet, Seyyid Osman isimlerinde iki oğlunun olduğunu beratın kenarında not edildiğini söyleyerek, **Mecelletü'n-Nisâb**'a istinaden bu bilgiyi doğrulatır[51].

Ali İlâhî ve çocukları hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Ancak Uzunçarşılı'ya göre; Gaybî'nin soyu oğlundan değil de birâderlerinin çocuklarından gelmektedir. İncelemelerimiz sırasında Gaybî'nin kız kardeşinin ahfadı olduklarını ileri süren Dr. Vahyi Şenel ve Mehmet Kamyan Şenel'den aldığımız bilgiler de bu doğrultudadır. Fakat kültür tarihimiz içerisinde önemli bir yeri olan Hz. Ali'ye isnad edilen ve Bektaşilerce çok önemli bir yere sahip olan **Hutbetü'l-Beyân** isimli eserin şârihi olan Hüseyin b. Gaybî'nin, Sun'ullâh-ı Gaybî'nin oğlu olup olmadığı meselesi üzerinde biraz durmak gerekir.

Müstakimzâde'nin "Gaybîzâde" maddesinde "Gaybi oğlu Hüseyin"[52] olarak bahsettiği Gaybî b. Hüseyin, Hz.Ali'nin hutbelerinden başka onun özelliklerini ele alan **Nâd-i Ali**'yi de şerhetmiştir. Bu eser **Mir'âtu'l-Makâsid fî Def'i'l-Mefâsid**'de neşredilmiştir[53]. **Mir'âtü'l-Makâsid** müellifi Ahmet Rıfat'ın verdiği bilgilere göre; es-Seyyid Hüseyin b es-Seyyid Gaybî, Bektaşilik (Tarîkat-ı Aliyye) müntesiblerindendir. Nitekim onun Bektaşi kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olan **Hutbetü'l-Beyân**'ı ve **Nâd-i Ali**'nin şârihi olması Bektaşi olduğuna işaret eder.

Çeşitli kütüphanelerimizde yazma nüshası bulunan **Şerhu Hutbeti'l-Beyân**'ın şârihinin Hüseyin b. Gaybî olduğunda herhangi bir kuşku söz konusu değildir. Ancak bu şârihin Sun'ullâhî Gaybî'nin oğlu olup olmadığı meselesi ihtilaflıdır. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 11201 numarada bulunan **Şerhu Hutbeti'l-Beyân li'l-İmam Ali (ra)**'nin müellifi, kütüphane kayıtlarında Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi

---

[50] Bkz.Müstakimzâde, **Mecelletü'n-nisâb**, 166a.
[51] Bkz.İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s. 236.
[52] Müstakimzâde, age, 332b.
[53] Bkz. Ahmet Rifat, **Mirâtu'l-Mekâsid fî Def'il-Mefâsid**, İst.1293, s.195-206.

Sivasî olarak geçmektedir. Buradaki Sivasî nisbesi ne müellifin isminin geçtiği varakta ve ne de ferağ kaydında bulunur. Sözü edilen nüshanın vr.1b'inde kurşun kalemle yazılmış olan *"Müellif-i kitap Şeyh Hüseyin b. Seyyid Gaybî Sivâsî"* ifadesinden başka metinde sözkonusu nisbeye ait herhangi bir işarete ulaşamadık. Sadece vr.6a'da *"Şeyh Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî afa'llahu anhumâ"*ye rastlamamız; söz konusu eserin müterciminin o olduğundan başka bir işaret içermez. Ancak vr.7a'daki *"Her kim oldı -ye-sivâsi"* şeklindeki bir işaret vardır. Buna göre vr.1b'deki kurşun kalemli ifadenin katalog hazırlayan kütüphane uzmanına ait olabileceği ihtimaliyle birlikte vr.7a'daki ibarenin bu nisbeye kaynaklık teşkil ettiği ortaya çıkar. Zaten Sivas meşâhiri içerisinde ne Gaybî mahlaslı bir şahıs ve ne de Hüseyin b. Gaybî'ye rastlanmaktadır. **Şerhu Hütbetu'l-Beyân**'ın bir başka nüshasında ise şârih, Sivasî nisbesi olmadan *"Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî"*[54] olarak kaydedilmektedir.

Abdulbaki Gölpınarlı, Mevlâna Müzesi Gölpınarlı yazmaları arasında bulunan 134 numaralı defterinde, Hüseyin b. Gaybi'nin, Sun'ullah-i Gaybi ile alakasının olmadığı hususunda bir kanaate sahiptir. Çeşitli kütüphanelerdeki etüdlerini muhtevî söz konusu defterin Bursa kütüphanelerindeki incelediği yazma eserlere ilişkin bilgileri içeren kısmında Gölpınarlı, Moralı kütüphanesi 25 numarada kayıtlı **Hutbeti'l-Beyân Şeyh Seyyid Hüseyin b. Gaybi** isimli eserin ferağ kaydını yazdıktan sonra *"Bizim Gaybi'nin oğlı değil ana iyice bak"* ikazı vardır.

Bu izahatlara ilâveten şu hususu belirtmekte yarar vardır; kültür tarihimizde bir de fütüvvetnâme yazarı olarak tanınan Hüseyin b. Gaybî vardır[55]. Bu **Fütüvvetnâme** daha önce yazılan Türkçe fütüvvetnâmelere göre bariz şiî unsurlara sahip olduğu için dikkate değerdir[56]. Müellifin, eserinde Fatih Sultan Mehmet'i övmesi onun yaşadığı dönemi göstermektedir. Bu bilgiler ışığında Fatih döneminde yaşayan Gaybî oğlu Hüseyin'in, hem **Fütüvvetnâme** müellifi ve hem de **Şerh-i Nâd-ı Ali** ve **Şerhu Hutbeti'l-Beyân** mütercimi olması kuvvetle muhtemeldir[57]. Çünkü bu eserlerin hemen hepsi Alevî-Bektaşî motifler içermektedir. Buradan hareketle hakkında açıklayıcı bilgilere sahip olmadığımız Hüseyin b. Gaybî'nin, Müstakimzâde'nin Gaybîzâde

---

[54] Hüseyin b. Gaybî, **Şerhu Hütbetü'l-Beyân**, Yapı Kredi Kütüphanesi Yazmalar Bl., nr.104/1.

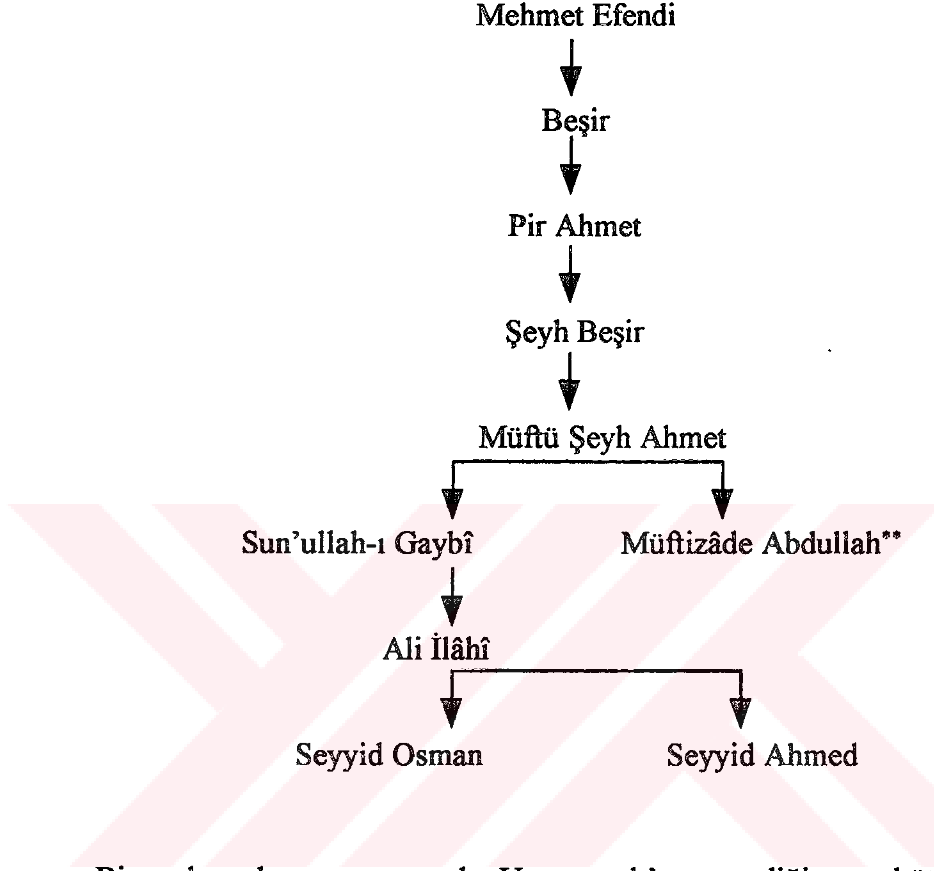
[55] Abdulbaki GÖLPINARLI, *"Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi"*, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, XVII, nr.1-4, İst.1955-1956 (ayrı basım), s.1.

[56] M.Saffet SARIKAYA, **XIII.XVI Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri**, (Doktora Tezi), Erzurum, 1989, s.6.

[57] Abdülbâki GÖLPINARLI, agm, s.4-5.

olarak bahsettiği şahısla aynı olduğunu ve Sun'ullah-ı Gaybî'den çok önce yaşadığını düşünmekteyiz.

Uzunçarşılı, Gaybi'nin isimleri bilinmeyen biraderlerinin torunlarından aldığı bilgilerden de hareketle bir soy kütüğü oluşturmuştur[58]. Söz konusu şecere şu şekildedir:

Biz çalışmalarımız sırasında Uzunçarşılı'nın verdiği soy kütüğünün kısmen doğru olduğunu gördük. Gaybi'nin torunlarından sonra gelen aile üyeleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

1.4. Tahsili

Sun'ullâh-ı Gaybî'nin tahsilini nerede yaptığı ve kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Kaynaklarda ve eserlerinde bu hususla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Muhtemelen o tahsilini doğduğu, çocukluğu ve gençlik dönemlerini geçirdiği Kütahya'daki medreselerden birinde yapmış olmalıdır. Burada onun tahsil hayatıyla

---

[58] UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.236.

** Gaybî'nin isimleri kesin olarak bilinmeyen iki kardeşinden bahsedilmektedir. Kütahya Musalla Mezarlığı içerisinde içerisindeki aile mezarlığında bulunan Müftizâde Seyyid Abdullah (ö. 1085/1674)'ın bu kardeşlerden biri olduğu düşünülmektedir.

ilgili olarak ailesi, yaşadığı şehir ve dönemi göz önünde bulundurularak aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Geleneksel kültürde eğitim ile öğretimin, kısmen de olsa, birlikteliğinden söz edilebilir. Bu dönemlerde genel öğretim anlayışının eğitimle birlikte düşünüldüğünü söylemek güç değildir. Öğrenim alacak kişi, aynı zamanda geleneğe bağlı olarak, bir eğitimden de geçmekte idi. Adeta bir usta çırak ilişkisi olarak görülmesi mümkün olan bu eğitim anlayışında gözardı edilmemesi gereken bir husus da mekânların yüklendiği işlevdir. Osmanlı Anadolusu göz önünde bulundurulduğunda açıkça görülen şey; her şehrin kendine mahsus bazı özellikleri haiz olmasıdır. Şöyle ki; din bilimlerinde veya edebiyatta öne çıkmak isteyen yahut da fen bilimlerinde tanınmış bilim adamları nezdinde öğrenim görmek isteyen bir kimse, ilk temel eğitimi yaşadığı bölgeden aldıktan sonra, adeta bir üniversite öğrenimi alacakmış gibi bu bilim dallarında yetkin olan şahısların yaşadığı şehirlere gider, öğrenimini orada tamamlardı.

Gaybî'nin öğrenimi ile alâkalı olarak, geleneksel eğitimin bu temel özelliklerini göz önüne alarak değerlendirmelere gitmemiz gerekmektedir. Bu itibarla onun yaşadığı ortamı bu açıdan incelemek yerinde olcaktır. Doğup büyüdüğü ve en azından ilk eğitimini aldığı şehir olan Kütahya, kültür ve edebiyat tarihimiz içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bugün de tarihî zenginlikleri ve mistik havasıyla dikkat çeken Kütahya, her şeyden önce, Türk tasavvufu açısından önemli bir merkezdir. Ömer Lütfi Barkan'ın da işaret ettiği gibi[59], Kütahya'da Kanûnî döneminde otuzdan fazla tekke bulunmaktaydı. XX. yüzyılın başına gelindiğinde ise, bu sayı otuz yedi olarak tespit edilmiştir[60]. Bu veriler, Kütahya'da tasavvuf kültürü ve geleneğinin, şehrin Türkler tarafından kazanılmasından itibaren, önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Önde gelen Mevlevî şeyhlerinden Celaleddin Ergun Çelebi (ö.897/1492)'den başka Hâlvetî meşayihinden Şeyh Muslihiddin Efendi (ö. 1072/ 1661) ve Rufâî Hasan Baba (ö.1258/1842), Kütahya'da yaşayan önemli tarikat büyüklerinden bazılarıdır. Kuşkusuz burada yetişen değerli mutasavvıflar bu saydıklarımızla sınırlı değildir; ancak, bu isimleri zikretmemizdeki amacımız, Kütahya'da başta Mevlevîlik ve Hâlvetîlik olmak

---

[59] Bkz.Ö.Lütfi BARKAN, "*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikleri: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri*", **Vakıflar Dergisi**, II , İst. 1974, s.308-317.

[60] Bkz.Mustafa KARA, **Bursada Tarikatlar ve Tekkeler**, I, Bursa, 1990, s.78.

üzere tarikatların şehrin sosyal hayatında etkili olduklarına işaret etmekdir[61].

Bir beylik merkezi ve şehzade şehri olan Kütahya, ilmî ve edebî hayat açısından da önemli zenginliklere sahiptir. Kütahya'da yetişen ve çeşitli konularda eserler kaleme alan alimlerden bazıları şunlardır: Abdullah Hakkı (ö.1877), Abdulhâlim Germiyânî (ö.1645), Ahmet Asım, Hıbrî Ali (ö.1682'den sonra), Hasan Tahsin, Kethüdâzâde (ö.1709), Şerif Mehmet (ö.1892) ve Ünsî Abdüllatif (ö.1664)[62]. Yine buradaki edebî hayatın canlılığını göstermesi bakımından şair ve ediplerden bazılarını burada zikredebiliriz. Bunlar; Ahmedî (Tacuddin İbrahim b. Hızır) (ö.1412), Ahmed-i Dâî (ö.1413), Hamzavî (1413), Şeyhî (ö.1428), Cemâl-i Germîyânî (ö.1429), Cenâbî (ö.1514), Harimî (ö.1562), Mahvî (1645), Azbî Mustafa (ö.1747), Arifî (1870), Ahmed Vasfî Efendi (ö.1876), Pesendî (ö.1913)'dir[63].

Kısaca işaret edilen özelliklerden hareketle Kütahya'da ilmî hayatın canlı olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Kütahya'da bulunan medreseler ile bunların ihtisas sahâlarına ilişkin ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak Gaybî'ni yaşadığı dönem itibariyle, Kütahya'da 70'den fazla çocuk mektebi ve 7 medrese bulunmaktadır[64]. Zengin kültürel özellikleri haiz bir şehirde doğup büyüyen Gaybî; eskilerin *ehl-i ilm ve'l-irfân* dedikleri gibi, hem ilmiyeden, hem de şair ve mutasavvıf yetiştiren bir ailenin üyesidir. Ailesinin tasavvuf ve ilmî çevrelerle yakın bir ilişki içerisinde olması, onun tahsil hayatında doğrudan etkili olmuştur. Nitekim eserlerindeki içeriğin zenginliği, onun, alanında önemli eserler arasında sayılan değerli eserler yazmasına imkân veren temel eğitim sürecinden geçtiğine işaret eder. Örneğin, risâlelerinden biri olan **Mes'ele-i Sülûk**'te, devrân ve semâ' gibi tartışmalı bir konuda ortaya koyduğu muhteva, onun fıkıh ve tefsir bilgisinin yerinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Yine **Bi'at-nâme, Rûhu'l-Hakîka** ve **Mekârimü'l-Ahlâk** gibi risalelerinde tefsir, hadis, fıkıh ve ahlâk bilimlerine ait önemli eserleri referans olarak kullandığını

---

[61] Kütahya'da tasavvufî hayat başlı başına bir çalışma konusudur. Özellikle sosyal ve kurumsl tarih açısından buralardaki tekkelerin icra ettiği fonksiyonlara ilişkin çalışmalar, Anadolu'nun İslâmlaşması ve daha sonraki dönemlerde etkisini açıkça ortaya koyacağından önemlidir. Ancak konuyla ilgili muhtasar bilgiler için bkz. Hamza GÜNER, **Kütahya Camileri ve Tekkeleri**, İst.1964 .

[62] Ayrıntılı bilgi için bkz.Mustafa Yeşil, **Kütahya İlinin Kısa Tarihi**, İst.1937, 26-27; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, age, s.208-275.

[63] Ayrıntılı Bilgi için bkz Muallim Mustafa Hakkı, **Kütahya Hâlk Şairleri**, Kütahya, 1934; aynı yazar, **Kütahya İlinin Kısa Tarihi**, 27-35; UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.208-275; GÜNER, **Kütahya Şairleri**, Kütahya, 1967

[64] Bkz. UZUNÇARŞILI, age, s.15.

görmekteyiz. **Risâle-i Esmâ**'da ise, bütün bu disiplinlerin yanında kelam ve felsefeye dair bilgilerinin de önemli bir seviyede olduğunu tespit ediyoruz. Tasavvuf felsefesinin en önemli konularından olan Vahdet-i Vücûd, tenasüh, ittihad ve devirle alakalı olarak ileri sürdüğü görüşler ile bu görüşlerini te'yid etmek için müracat ettiği temel dinî ve felsefî disiplinlere ait eserler ilmî kişiliğini vermesi bakımından önemlidir. O eserlerinde bazan Farsça ve Arapça beyitleri iktibas eder. Bunu yaparken ibârenin tercümesini de verir. Bu onun Arap ve Fars edebiyatına aşina olduğunun önemli bir işareti olarak kabul edilebilir. Gerek **Divan**'ında, gerekse diğer manzum eserlerinde başta Yunus Emre olmak üzere İbnü'l-Arâbî ve Mevlânâ'nın etkisini açık bir şekilde görmekteyiz. Kezâ eserleri kısmında işaret edildiği gibi Gaybî'nin görerek inceleme imkânı bulamadığımız. **Makâsid-i ayniyye** isimli eseri tercüme etmesi, onun önemli bir Arapça eğitiminden geçtiğine delâlet eder.

Bütün bunlara rağmen, onun tahsil hayatını tevsik edecek bilgiden mahrum olmamız nedeniyle eğitim süreci ile ilgili ayrıntılı bir tahlil yapamıyoruz. Dolayısıyla onun hangi medresede, kimlerden ders okuduğu ve hangi alanlarda uzmanlaştığı meselesi muğlaktır. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki, Kütahya müftüsü olarak görev yapan babasından zahirî ilimleri tahsil etmiştir[65].

1.5. Kütahya'dan İstanbul'a Gelmesi

Sunu'llâh-ı Gaybî'nin çocukluk ve gençlik dönemleri Kütahya'da geçmiştir. Onun hayatı ile ilgili önemli bilgilerimizden biri, doğup büyüdüğü bu şehirden ayrılarak İstanbul'a gelmesidir. Bu yolculuk onun hayatının dönüm noktalarından birini oluşturur. İstanbul'da adından söz ettiren eserler yazmasının yanında, gerçek kişiliğinin ortaya çıkmasını sağlayan yeni bir tasavvufî ortama girmiştir. Esasen o eserlerinin temel referanslarını da bu ortamdan almıştır.

Gaybî İstanbul'a niçin gelmiştir? Tahsil hayatına ilişkin olarak yaptığımız değerlendirmelerde görüleceği gibi, Kütahya'da temel eğitimini aldıktan sonra ihtisas yapmak ve yeni ilmî çevrelerle tanışmak için mi? Yoksa sohbetinde bulunup inâbe aldığı Kütahya'lı mutasavvıfların dışında İstanbul'da yaşayan çevrelerle tanışarak seyr-i sülûkünü ikmal etmek için mi? Onun İstanbul'a gelmesinin ilim tahsili veya hikmet

---

[65] Bkz. GÜNER, age, s.148.

arayışına matuf olup olmadığı meselesi yeterince açık değildir. Çünkü o hem ilim öğrenmek ve hem de dönemindeki sosyal ve kültürel yapıya uygun olarak tasavvufî bir ortamda bulunarak seyr-i sülûkünü tamamlamak istemiş olabilir. Fakat Kütahya'daki tahsil hayatına ilişkin vesikâlardan mahrum olduğumuz şairin, İstanbul'daki ilmî hayatını gösteren materyallerden de mahrumuz.

Onun İstanbul'daki hayatına ilişkin olarak eserlerinde tebârüz eden en belirleyici yön, Aksaray Oğlanlar Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab ederek hilâfet almasıdır. Bunun dışında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. **Sohbet-nâme**'den öğrendiğimize göre Gaybî, İbrahim Efendi'ye 1059(1649) yılında intisab etmiştir(bkz.1b). Ancak onun İstanbul'a bu tarihden önce gelmiş olması da muhtemeldir.

1.6. Tasavvufî Yönü

Gaybî'nin temâyüz eden en önemli yönü mutasavvıflığıdır. Bu nedenle onun tasavvufî yönünü, tasavvuf ve sûfî çevresi, mürşidi ve tasavvuf anlayışı açısından ele almak durumundayız. Bunu yaparken bir tasavvuf bilimci olmadığımız gerçeğinden hareketle, ne teosofik temayüllerine ilişkin tahliller yapacak ve ne de tasavvuf tarihi içerisindeki mevkiini tayin etmeye çalışacağız. Mevcud kaynaklar ve doğrudan şairin eserlerini esas alarak ulaştığımız bilgileri değerlendirmiş olacağız.

Esasında edebiyat, din ve kültür tarihine malolmuş tarihî şahsiyetlerin hayat hikâyelerinin ayrıntılı bir şekilde bilinmesi önemli olmakla birlikte, onların tarihe geçtikleri yönleriyle ele alınmaları asıl amaçtır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus; hakkında araştırma yapılan şahsiyetlerin tarihe geçmesine neden olan özelliklerini irdelerken sadece monografisi yazılan kişiyi tek başına ele almak yerine, onun hayatı ve kişiliğinin maddî ve manevî çevresi içerisinde mütâla edilmesidir. Bu itibarla Gaybî'nin en önemli özelliklerinden biri olan mutasavvıf kişiliğini burada genel bir başlık altında ele almak durumundayız. Nitekim onun tasavvufî değerlendirmelerine içinde bulunduğu çevrenin doğrudan bir katkısı olacaktır.

Ünlü tarihçi Fuat Köprülü'nün, "Her şahsiyet, hatta Yunus Emre gibi ibtidai ve işlenmemiş bir lisana ruhun his inceliklerini samimiyetle yaşatacak ilâhi bir mahiyet

veren dahiler bile, mutlaka sosyal çevrelerinin ürünüdürler."[66] ifadesinde işaret ettiği gerçekten hareketle, Gaybi'nin sosyal çevresini tanımak, onun, yukarıda işaret ettiğimiz öne çıkan yönlerini sağlıklı bir şekilde tahlil etmemize imkân verecektir. Bu açıdan Köprülü, Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'den yola çıkarak Anadolu Türk sûfiliği ile Orta Asya Türk sûfiliği arasındaki esas ayrılıkların mahiyetini ve ayrılıkları doğuran çeşitli amilleri, bu iki temsilci mutasavvıf şair ve merkezin sosyal muhitlerini tedkik ederek ulaştığı sentezle ortaya kor. Şu hâlde, Gaybi'yi ortaya çıkartan çevre üzerine mütâlalarımızı geliştirmek durumundayız. Nitekim onun başta mensur eserleri olmak üzere şiir ve sanatına bu çevrenin zemin teşkil ettiği bir gerçektir.

Tasavvûfî bir aile çevresinden gelen ve babası da Ümmî Sinan'ın hâlifelerinden olan Sun'ullah-ı Gaybî'nin kimden inâbe alarak (el almak) sülûkünü tamamladığı meselesi üzerinde biraz durmak gerekir. Eserlerinde kendisi iki ayrı silsileden bahsetmektedir. Bu silsilelerden biri Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi yoluyla Bayramî-Melâmî, ötekisi ise Şeyh Muslihiddin yoluyla Hâlvetî'dir. Burada her iki silsileyi değerlendirerek onun mürşidi, tarikatı ve sûfî çevresi hakkında bilgiler verelim.

1.6.1. Tarikatı ve Sûfi Çevresi

Sun'ullâh-ı Gaybi'nin yaşadığı dönemde tarikatların Anadolu'nun dinî ve sosyal hayatı üzerindeki etkisi çok yaygındı. Bir tarikata girmek, toplumun genel özelliği itibariyle, teşvik ediliyordu. Gerek dini eğitim almış ve gerekse herhangi bir sebeble bu eğitimi alamamış olanlar bir tarikata girerek seyr-i sülûklerini tamamlıyorlardı.

Kütahya, Anadolu'nun dinî tarihinde etkili olan Mevlevîlik ve Hâlvetîliğin önemli merkezlerinden biridir. Gaybî'nin büyük dedesi, dedesi ve babası Hâlvetî'dir. Özellikle büyük dedesi, çevresinde "Pir" olarak da tanınan bir mutasavvıfdır. Yukarıda işaret edildiği gibi, dedesinin adına tekke, hankâh ve vakıf tesis edilmiştir. Böylesine köklü tasavvufî ortamdan gelen şairin, içinde yaşadığı ortamdan etkilenerek tasavvufla alakadar olması normaldir. Şair bir mutasavvıf olup, bizzat kendisi mensubu bulunduğu tarikatı çeşitli eserlerinde açıkça söylemektedir. Buna rağmen bazı yazma mecmu'alarda onu farklı meşreblere isnad eden işaretler vardır. Ayrıca bu mecmu'alardaki isnadlar, günümüzde yapılan kimi araştırmalar ve hazırlanan şiir antolojilerinde esas alınmıştır.

---

[66] Fuat KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ank.1982, s.217.

Burada öncelikle bu isnadları değerlendirerek onun hangi tarikata mensub olduğu konusuna açıklık getirmeye çalışacağız.

Çeşitli mecmû'alarda ve günümüzde yapılan çalışmalarda Gaybî, aşağıdaki tarikatların mensubu olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Bazı müstensihler Gaybî'yi Bektaşi göstermeye çalışmıştır. Başlangıçta "Anadolu'da yetişen büyük mutasavvıların hemen hepsini Hacı Bektaş Veli müridi ve mu'tekidi şeklinde tanıtmak isteyen Bektaşî an'anesi"[67], daha sonraki dönemlerde tertip edilen mecmu'alarda ve günümüzdeki Bektaşî antolojilerinde, sade Türkçeyle ve hece vezniyle yazılmış önemli Tasavvufî şiirleri Bektaşî nefesleri olarak gösterme eğilimindedir. Bu türden şiirlerin şairleri Bektaşî eda ile Baba, Abdal yahud Dede olarak takdim edilerek zimnen onların Bektaşiliği iddia edilmektedir[68]. Özellikle Bektaşî dergâhlarından intikal eden şiir mecmu'alarının pek çoğunda şairimiz, "Gaybî Dede" ve "Gaybî Baba" gibi isimlerle anılmaktadır[69].

2. Yine Hurûfî yazarların eserlerinin bir araya getirildiği bazı mecmu'alarda onun **Keşfu'l-Gıtâ** kasidesine de yer verilmiştir[70]. Bundan başka Rıza Tevfik ısrarla onun Hurûfî olduğunu ileri sürmüştür[71]. Rıza Tevfik şairin bazı gazelleri ve **Keşfu'l-gıtâ** kasidesinden hareketle onun Hurûfî olduğunu düşünmektedir.

3. Bir araştırmada da Gaybî, herhangi bir kaynak gösterilmeden Sünbüliyye tarikatına mensub gösterilmiştir[72].

Gaybî'nin Bektaşiliği ve Hurûfîliği, Bektaşilik ve Hurûfîliğin tasavvuf şiirimizdeki etkisi oranındadır. Bilindiği gibi her iki ekolün de tasavvuf şiirimizde önemli yeri vardır[73]. Bu nedenle Gaybî, Bektaşî ve Hurûfî şairlerden etkilenmiştir.

67-Fuat KÖPRÜLÜ, age, s.257.

68 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. A.GÖLPINARLI, **Alevî Bektaşi Nefesleri**,2.Baskı, İst.1992, s.8.

69 Kütüphanelerde pek çok örneğini bulduğumuz bu tür yaklaşım için örnek olmak üzere bkz. **Nutk-ı Gaybî**, Millet Kütüphanesi, A. Emiri, 1104/2; **Biatnâme-i Gaybî**, Milli Kütüphane Adnan Ötüken Yazmaları nr. 698/3

70 Örneğin Milli Kütüphane, Adnan Ötüken Yazmaları, nr. 892'de olduğu gibi.

71 Rıza Tevfik'in bu hususta ileri sürdüğü görüşler doğrudan şairin edebî kişiliği ile alakalıdır. Bu nedenle biz onun görüşlerini çalışmamazın "Şairliği" kısmında ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Ayrıca bkz. Rızâ Tevfik, "*Gibbe*", **Textes Hourofis**, s.234, 249.

72 Abdullah Develioğlu, **Büyük İnsanlar**, İst.1973, s.190.

73 Bu ekollerin şiirimize etkisi başlı başına bir çalışma konusudur. Bununla birlikte kısa bir değerlendirme için bkz. Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İst.1984, 62-69; M.Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında* İlk Mutasavvıflar. Ayrıca E.J.Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihi I (İst.1943, 3-64) adıyla tercüme edilen **A History of Ottoman Poetry** isimli kitabının I. cildinin ilk iki bölümü bu konuda kayda değer tahlilleri mühtevîdir.

Ancak herhangi bir şairi bir şekilde etkilendiği ekolün üyesi addetmek bilimsel gerçeklikten uzaktır. Nitekim tasavvuf şiirinin doğası da bu hakikate işaret eder. Şöyle ki; tasavvuf şiiri, tecrûbî ve derûnî boyutlarıyla teosofik sisteme sahip olan bir şiirdir. Bu şiirin atmosferinde eser veren şairin gelenekten faydalanması normaldir. Fakat bu tür şiirde, şairin tecrübe ve sezgisi, seleflerinden tevârüsen aldığı sistemi(gelenek) zenginleştirici âmil olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Gaybî'yi, etkisi altında kaldığı düşüncesiyle Bektaşî ve Hurûfî göstermenin haklı bir izahı olamaz.

Gaybî'nin eserlerinde, Bektaşilik ve Hurûfîliğe ait işaretler ve onların etkilerinden daha çok, örneğin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Hacı Bayram-ı Velî'nin etkisini görmek mümkündür. Buradan hareketle biz onu Mevlevî ve Bayramî diye de nitelendiremeyiz. Ayrıca İbn-i Arâbî'nin açık etkisine rağmen onu Ekberiyye dahilinde de mütâlaa edemiyoruz. Zaten Ekberiye'yi formel bir tarikat olarak algılamak mümkün değildir[74]. Ancak tasavvuf edebiyatı içerisinde etkileşim açısından Gaybî'nin, tasavvuf kültürünün birikiminden yeterince faydalandığı gerçeğine işaret etmek durumundayız. Öte yandan Rıza Tevfik'in, tasavvuf felsefesinin yaratılış teorilerinden biri olan devir nazâriyesini münderiç olan **Keşfu'l-Gıta'**da Hurûfî izleri görmesi, üzerinde fazla durulmayan fakat onun yaptığı bir tahlilin neticesidir. Hurûfî inancında, alemin sonsuzluğuna, daimî bir deverân hareketine ve bu hareketten tabiat hadislerinin meydana geldiğine inanılır[75]. Oysa devir nazariyesi tasavvuf edebiyatının ele aldığı en önemli konulardan biridir. Yine de onun şairimizin bazı gazellerinden hareketle onu hurûfî göstermesinin makul bir izahı olamaz[76].

Sünbülî olduğunu iddia eden görüşe gelince; Sünbülî tarikatı hâlvetîlik içerisinde bir koldur. Dedesi Şeyh Beşir Sünbül Sinan'ın hâlifesi Merkez Efendi'den müstahleftir.

---

74 Bkz.Ahmed ATEŞ, "*Muhyiddin Arabî*", İ.A., VIII, s.533-541; Nihat KEKLİK, **Muhyiddin İbnü'l-Arabî Hayatı ve Çevresi**, İst.1966; Osman TÜRER, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, İst.1995, s.196-198

75 Hurûfîlik inançları hakkında bkz.Besim Atalay, **Bektaşilik ve Edebiyatı**, İst. 1340; Abdulbaki Gölpınarlı, "*Hurûfilik*", **İ.A.**, V/1, s.598-599; agy, **Hurûfilik Metinleri Kataloğu**, Ank.1989, s.14-16; Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU, **Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler**, Ank.1985, s.VII-XV; Hüsâmettin AKSU, "*Hurûfilik*", **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, III, İst.1991, s.28; agy, "*Fazlu'llâh-ı Hurûfî*", **T.D.V.İ.A.**, XII, s.278.

76 Burada bir hususa işaret etmekte fayda var; bazı mutasavvıf şairlerin hurûf-ı teheccî ile uğraşmaları, onların Hurûfiliğini tevsik etmez. Nitekim hurûf-i tehecci değil sadece tasavvuf şiirimiz genel itibariyle şiirimizin önemli kaynaklarından biridir. Klâsik ve halk şiirlerimizdeki lugazlar büyük oranda hurûf-i teheccîye muracat edilerek yazılır. Bu nedenle her ebced hesabcısını Hurûfî sanmak doğru değildir. Gölpınarlı'nın da **Temsil-i Şecer** müellifi Muhyî ile alakalı olarak işaret ettiği gibi, "Harflerle, ebced hesabıyla, tutarlarıyla uğraşmakta ve yine hurûf-i teheccî ile uğraşan ve ulûm-i garîbeye pek düşkün olan bir kimsedir. Bununla birlikte Hurûfîlikle hiçbir ilgisinin olmadığı da bir gerçektir." Abdülbaki GÖLPINARLI, **Notlar**, Mevlana Müzesi Yazmaları, nr.134, 23a.

Şairimiz de aşağıda görüleceği gibi Hâlvetî ortamlarda bulunmuştur. Ancak onun bulunduğu Hâlvetî ortam; Sünbüliyye[77] değil, Ahmet Şemseddin Marmaravî (Yiğitbaşı Velî)'nın[78] hâlifelerinden Elmalılı Ümmî Sinân'ın tesis ettiği Sinâniyye'dir.

Gaybî **Risâle-i Esmâ**'da zikir anlayışıyla ilgili bilgiler verirken tarikat silsilesini, "silsile-i Muhammediyye" olarak isimlendirir. Böylece o, bağlı bulunduğu tarîkin Muhammedî bir tarik olduğuna da işaret etmiş olmakla birlikte silsile-i Muhammediye'yi şu şekilde izah eder: *"Eğer sorsalar ki silsil-e mukaddese-i Muhammediye nedir? Cevap ver ki; mâye-i kâ'inât ve kalem-i mevcûdât hâtem-i enbiyâ Muhammed Mustafa Hazretlerinden âdem-i evliyâ hâtem-i hulefâ İmâm Aliy-yi Murtazâ hazretlerine ve andan imam Hasan..."* Bu şekilde devam eden silsileyi aşağıdaki gibi tespit edebiliriz[79]:

1.Hz.Muhammed
2.Hz.Ali
3.Hz.Hasan
4. Hz Hüseyin
5.İmam Ali Zeynel Abidin
6.Hasan Basrî (ö.110/728)
7.Habîb-i Acemî
8.Dâvûd-i Tâ'î(ö.165/782)
9.Ma'rûf-ı Kerhî (Ma'ruf Ali el-Kerhî) (ö.200/815)*
10.Mimşâd-ı Dîneverî (ö.299/912)
11.Muhammed-i Bekrî (ö.380/990)**
12.Kadı Vecîhüddin (ö.442/1050)
13.Ebû Necib-i Sühreverdî (ö.598/1201)
14.Kutbuddîn-i Ebherî (ö.622/1225)
15.Rüknüddîn Muhammed-i Necâşî
16.Şeyh Şehâbüddîn-i Tebrizî (ö.702/1302)

---

[77] Sünbüliyye hakkında bkz. Rahmi SERİN, **İslâm Tasavvufunda Hâlvetîlik ve Hâlvetîler**, İst.1984, s.102-109.

[78] Bkz. Mehmet AKKUŞ, "*Yiğitbaşı Velî Ahmet Şemseddin-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri*", **İlim ve Sanat Dergisi**, S.21, Eylül-Ekim 1988, s.29-32; S.22, Kasım-Aralık 1988, s.60-63.

[79] Bkz.**Risâle-i Esmâ**, 30b-31a.

* Buraya kadar olan silsile, Şeyh Seriyyü's-Sakati(ö.253/867) ve Şeyh Ebü'l-Kâsım Cüneyd el-Bağdâdî(ö.297/910)'nin de ilavesiyle, Kadiriyye, Mevleviyye, Sühreverdiyye, Desûkiyye gibi silsilesi Hz.Aliye ulaşan pek çok Alevî tarikatda aynıdır.

** Niyâzî-i Mısrî, Muhammed-i Bekrî'den önce Muhammed Dineverî(ö.340/951)'yi zikretmektedir. Bkz. Mustafa AŞKAR, **Niyâzî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı**, s.209.

17.Seyyid Cemâleddîn

18.İbrâhim Zâhid-i Geylânî (ö.705/1305

Silsile burada ikiye ayrılmaktadır. Buradan sonra İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin hâlifelerinden Ahî Muhammed ile birlikte devam eden Hâlvetiyye Tarikatı başlayıp, devam ederken; Safiyü'ddin-i Erdebîlî ile de Safeviyye (Erdebiliyye) Tarîkatı ortaya çıkmaktadır. Gaybî, Sinâniyye koluyla devam eden silsile içerisinde Hâlvetî; Melâmî silsilesiyle de Safeviyye silsilesini de içinde bulunduran Bayramî Tarikatının bir üyesidir. Burada öncelikle onun İbrahim Zâhid-i Geylânî'den sonra takip eden Hâlvetî, daha sonra da Bayramî silsilesini göstererek onun her iki kola olan bağlılığına işaret etmiş olacağız.

Gaybî'nin Hâlvetî silsilesi:

1. Ahî Muhammed-i Hâlvetî (ö.780/1378)
2. Pîr Ömer-i Hâlvetî (ö.800/1397)
3. Ahî Mîrem-i Hâlvetî (ö.812/1409)
4. İzzeddin-i Hâlvetî (İzzeddin Türkmâni) (ö.828/1424)
5. Sadreddîn-i Hâlvetî (ö.860/1455)
6. Seyyid Yahyâ-yı Hâlvetî (Yahyâ Şirvânî) (ö.868/1463)
7. Pîr-i Erzincânî (Muhammed Erzincânî) (ö.869/1464)
8. İbrâhim Kâmil Kayserî (İbrâhim Tâceddin) (ö.860/1455)
9. Şeyh Alauddîn-i Uşşâkî
10. Yiğitbaşı Ahmed-i Marmaravî (ö.910/1504)
11. Abdu'l-Vahhâb-ı Nekevî (Elmalılı) (ö.1004/1596)
12. Eroğlu Nûri Efendi (ö.1012/1603)
13. Ümmî Sinân-ı Elmalı (ö.1067/1657)
14. Şeyh Müslihiddîn-i Kütahyevî (ö.1072/1661)
15. Kalburcızâde Sun'ullah-ı Gaybî

Görüldüğü gibi Gaybî, Sinâniye'ye olan bağlılığını Kütahyalı Şeyh Muslihiddin vesilesiyle göstermektedir.

<u>Gaybî'nin Bayramî (Melâmî) silsilesi:</u>

1. Safiyüddin-i Erdebîlî (ö. 735/1334)*
2. Sadreddin-i Erdebîlî (ö.794/1392)
3. Alaaddîn Ali Erdebîlî (ö.832/1429)
4. Şeyh Hamîdüddîn-i Aksarâyî (ö.816/1412)
5. Hacı bayram-ı Velî (ö.833/1430)
6. Ömer Sikkinî (ö.880/1475)
7. İbn-i Yâmin (Bünyâmin Ayâşî) (ö.926/1519)
8. Pir Ali Aksarâyî (ö.935/1528)
9. İsmâil-i Şehîd (Oğlan Şeyh Çelebi İsmâil Maşukî) (ö.935/1528)
10. Sarban Ahmed (ö. 952/ 1545)
11. Tab Tab Şah Ali
12. Şeyh İbrahim Efendi (Oğlanlar Şeyhi İbrahim) (ö.1065/1654)
13. Sun'ullâh-ı Gaybî Kütahyevî

Bu iki silsile çerçevesinde onun tarikatı ve sûfî çevresi tebellür etmektedir. Onun her iki silsileye olan bağlılığı konusu üzerinde biraz durmak gerekir:

1. Gaybî; **Risâle-i Esmâ** isimli eserinde kendisini Muslihiddin Efendi'ye müntesib gösterir. Hayatına ilişkin **yeterli** bir bilgiye sahip olamadığımız Şeyh Muslihiddin Efendi, Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'nin kurucusu ve ilk şeyhidir[80]. Dönemin meşhur mutasavvıflarından olan Niyâzî-i Mısrî ve Gaybî'nin babası Müfti Derviş gibi, o da Elmalılı Ümmî Sinân'ın hâlifelerindendir[81].

Şeyh Muslihiddin Efendi, 1072(1661) yılında vefat etmiştir. Onun ne zaman Ümm-i Sinan'dan müstahlef olduğunu bilemiyoruz. Ancak 1072'de vefat ettiğine göre doğumu ve ölümü hakkında kesin bir tarihî vesikamız olmayan Gaybî ile akrandırlar. Dolayısıyla Gaybî, İstanbul'a gitmeden bu şeyhe intisab etmiş olamaz. Bununla birlikte Muslihiddin Efendi ile aynı koldan olan babası Müfti Derviş'in tasavvuf ortamında bulunmuş olması hasebiyle Muslihiddin Efendi'yi daha önceden tanıyor olmalıdır.

---

* Gaybî, Safiyüddin yerine Sun'uddin ismini zikretmektedir. Sun'uddin, Safiyüddin'in mahlası ya da lakabımıdır, bunu bilemiyoruz. Ancak Bayramiyye'nin Alevî silsilesinde, Sun'uddin ismine rastlanmamaktadır (Bkz. Fuat Bayramoğlu, **Hacı Bayram-ı Velî Yaşamı-Soyu-Vakfı**, II, Ank.198[illegible]. s.222.). Sun'uddin ifadesi muhtemelen müstensih hatası olmalıdır(Bkz. **Risâle-i Esmâ**, 30b).

[80] Bu tekke ile ilgili olarak bkz. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.123; Ara ALTUN, *"Kütahya'nın Türk Devri Mimârisi"*, **Atatürkin Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya**. İst.1981-1982, s.341-347; agy, *"Kütahya Balıklı Tekkesi Üzerine Notlar"*, **Atatürk Ü. Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi**'nden ayrı basım, Ank.1987, 7 vd.

[81] Mustafa TATÇI, **Ümmi Sinan Hâlvetî**, Elmalı, 1993.

Buradan şu neticeye varmak mümkün; Gaybî, Muslihiddin Efendi'yi daha henüz İstanbul'a gitmeden önce tanıyor olmakla birlikte, Kütahya'ya dönüşünde inâbe almış olması muhtemeldir.

Kütahya'daki hayatına ilişkin değerlendirmelerimizi aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız Gaybî, İbrahim Efendi'den müstahlef olarak memleketine döndüğünde çevresine tasavvufî fikirlerini neşretmiştir. Gerek bazı tasavvufî fikirleri ve gerekse döneminde Bayrâmî-Melâmîliği hakkındaki yanlış kanaatler, onun Kütahya hâlkı tarafından eleştirilmesine ve hatta zındıklıkla itham edilmesine neden olmuştur[82]. Bu ithamları bertaraf etme niyeti ile onun Muslihiddin Efendi'ye de bağlanmış olması ihtimali vardır. Nitekim İbrahim Efendi de kendisine karşı oluşturulan olumsuz kamu oyundan etkilenerek, başta Aziz Mahmud-ı Hüdâi ve Abdulahad Nûri olmak üzere dönemin önde gelen meşâyihi ile yakın ilişki içerisinde olmuştur[83].

Gaybî'nin Muslihiddin Efendi'ye bağlı olduğunu göstermesi siyâsî bir tedbir olarak düşünülse de, onun bu tarikat müntesipleriyle daha önceki dönemlerde yakın ilişki kurduğu da bir vakıadır. Bu vakıayı kuvvetlendiren en önemli delillerden birisi, babası Müfti Derviş'in de bu tarikatın bir hâlifesi olmasıdır. Bizim bu konuda düşünmemizi gerektiren ikinci âmil ise, **Sohbet-nâme**'deki bir ifadedir. İbrahim Efendi, Gaybî'ye şunu söylemektedir: *"Abâ vü ecdâdımız yolın terk itmeyün, anların âyin u erkânları üzere ehibbâyâ vâ'z u nasîhatden ve ihyâ giceleri tevhîd-i şerîfi devrândan hâli olmayun."*[84] Açıkça görüldüğü gibi, İbrahim Efendi, Gaybî'nin babasının ve dedesinin yolu olan Hâlvetîliği terketmemesini, Hâlvetîlik esaslarına göre sohbet etmesini ve devrân yapmasını söylemektedir. Bilindiği gibi devrânın, Hâlvetîlik tarikatı içerisinde önemli bir yeri vardır. Gaybî, şeyihin tavsiyesine uyarak devrân meclislerine katılmış olmalı ki, bu konuda iki müstakil risâle kaleme almıştır.

Dolayısıyla Gaybi'nin kendisini Hâlvetî olarak göstermesi sadece bir tedbir değildir; o, daha İstanbul'a gelmeden önce kendisiyle akran oldukları Muslihiddin Efendi'ye müntesib olmamakla birlikte babası dolayısıyla bu tarikatın ortamını bilmekteydi. Esasen bir hâlveti olduğunu bildiğimiz Müfti Derviş oğlunun, "Vahdet

---

[82] Bu ithamlarala ilgili olarak Bkz. Sun'ullâh-ı Gaybî, Risâle-i Bayramiyye ve Hâlvetiyye, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel 1441/1.

[83] Bilal KEMKİLİ, *"Yunus Yolunda Bir Mutasavvıf Şair: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi"*, **VII.Uluslarası Türk Hâlk Edebiyatı Semineri**, 7-9 Mayıs 1997, Eskişehir.

[84] Sohbet-nâme, 2a

tariki"na intisab etmesine ilişkin vasiyette bulunmuştur[85]. "Vahdet tariki"ndan kasdedilen ise; en genel anlamda, Bayramîlik ve Hâlvetîliktir[86]. Özelde ise, Bayramîye'nin Ömer Sikkinî'den gelen koludur.

2.Gaybî'nin tasavvufî kişiliğinin oluşumunda en etkili şahsiyet hiç şüphesiz Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi olmuştur. Gaybî gerek **Risâle-i Esmâ**'da ve gerkese **Bî'at-nâme**'de silsilesini gösterirken, İbrahim Efendi'den devam eden silsileyi 'altın silsile' (silsiletü'z-zehep) ve tek silsile olarak göstermiştir[87].

Bî'at-nâme'de bulunan zikir bahsinde, gerçek zikir olarak gördüğü zikr-i muhabbet i (zikr-i ma'rifet)[88] anlatırken bu zikir usûlünün kendilerine hangi yolla geldiğini göstermek bakımından silsilesini şu şekilde verir: Hz.Ali, İmam Hasan, , Habîb-i Acemî, Davud-u Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Sırr-ı Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mimşâd-ı Dîneverî, Muhammed Bekrî, Vahyu'd-Din, Ebu'n-Necib, Kutb-ı Ebheri, Rüknü'd-Din, Cemâlü'd-Din, İbrâhim Zâhid Geylânî, Sadru'd-Din, Alaa'd-Din, Hamîd Aksarayî, Hacı Bayram, Ömer Sikkîn, İbn.Yâmin, Pir Ali Aksarayî, İsmail Şehid, Sarban Ahmet, Tab Tab Şah Ali, İbrahim Efendi ve Gaybî.

Aynı şekilde İbrahim Efendi'nin **Kaside-i Elfîye**'sinde gösterdiği silsilenin Hacı Bayram'a kadar olan kısmını zikrederek kendini de bu silsileye eklemiştir[89]. Esasen o bu hususta **Sohbet-nâme**'de şunları söylemektedir: *"Hazret-i şeyh İbrahim Efendi'nin 1059 senesinden 1065 tarihine varınca meclis-i şerîf-i dil-güşâ ve sohbet-i cân-fezâlarıña hâzır olduğumızda ta'lîm-i tarîkat-ı vahdet ve esnâ-yı ülfet u sohbetde .."* [90] Bu cümleden hareketle onun, İbrahim Efendi'ye 1059(1649) senesinde intisab ederek altı sene hem 'tarîkat-ı vahdet' ta'lim ettiğini, hem de şeyhinin cana can katıcı sohbetlerinde bulunduğunu öğrenmekteyiz. Gaybî'nin şeyhinin yanında bulunduğu altı yıllık döneme ilişkin ayrıntılı bilgilere sahip olamazsak ta onun şeyhi ile olan ilişkilerine delâlet eden

---

[85] Bî'atnâme, 8b

[86] "Maksûd-ı bi'z-zât hâsıl olıcak imdi bizim hizmet eylediğimiz vahdet erenleri kim Hâlvetiyye ve Bayramiyye'yi câmi'a varanların" Risâle-i Hâlvetiyye ve Bayramiyye, 12b; Bî'tnâme, 7b.

[87] Risâle-i Esmâ, 31a; Bi'at-nâme, 6a-b.

[88] Gaybî'nin zikir konusunda ileri sürdüğü görüşleri şöylece özetlemek mümkündür. O "her muhib zâkirdir ve her zâkir muhib değildir." formülünden hareketle zikri üç kısımda mütâla eder. Bunlardan ilki, kalbde gerçek muhabbet olmadan Allah diyen kişinin yaptığı zikirdir ki, bu adet zikri ya da avam zikri olarak ta bilinir.İkincisi kalbdeki muhabbetle dilin zikretmesidir ki, bu zikr-i ibadet olup havassın zikridir. Ötekisi ise bütün azaların, ten ile canın zikridir, bu zikr-i muhabbet olup zikr-i ma'rifet olarak da bilinir.Bkz. **Bî'atnâme**, 5a.

[89] **Bî'at-nâme**, 6a-b.

[90] Sohbet-nâme, 1b.

anekdotlar söz konusu eserinde münderiçtir[91]. Burada onun şeyhiyle olan ilişkini ayrıntılı bir şekilde ele alacak değiliz. Şu kadarını söylemek gerekir ki; şair, kendisine 'nûr-ı Hakk'ın 'altun silsile' olarak tavsif ettiği İbrâhim Efendi'nin de içinde bulunduğu tarîkden geldiğini söyler.

Geldi altun silsileyle *nûr-ı Hak* birden bire
Vech-i İbrâhim'den oldı Gaybî'ye Hak rû-nümâ
(1/14)

Sonuç olarak; görüldüğü gibi Gaybi'nin verdiği her iki silsile de İbrahim Zâhid el-Geylânî'de birleşmektedir. Böylece şair, bir adı Hâlvetilik ve ötekisi Bayramî Melâmiliği (Hamzavîlik) de olsa, "*mâye-i kâ'inât ve kalem-i mevcûdât hâtem-i enbiyâ Muhammed Mustafa Hazretlerinden âdem-i evliyâ hâtem-i hulefâ İmâm Aliy-yi Murtazâ hazretlerine ve andan..*" diye tavsif ettiği 'Tarîkat-ı Muhammediyye'ye müntesibdir. Muhammedî yol anlamına gelen Tarîkat-ı Muhammediye kavramı, bütün tarîkatları şâmildir[92]. Fakat şairin gerek "Tarîkat-ı Muhammediye" ve gerekse daha önce geçtiği gibi "Vahdet Tarîkı" ifadeleriyle kasdettiği şey, Hz.Ali vesilesiyle Hz.Muhammed'e ulaşan Hâlvetî ve Bayramî-Melâmî yoludur[93].

1.6.2. Mürşidi: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi

XVII. asır edebiyatımızın önemli mutasavvıf ve şairlerinden olan İbrahim Efendi, Eğridere kasabasının zengin ve meşhur tüccarlarından birinin oğludur. Ailesi, çocukluk dönemi ve eğitimine ilişkin olarak sadece Mehmet Nazmi Efendi'nin verdiği bilgilere göre; daha küçük bir çocukken babasını kaybetmiş ve kendisine kalan büyük bir serveti annesine bırakmıştır. Konuyla ilgili bundan başka bilgi edinmek mümkün olmamakla birlikte; onun ilk eğitimini doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği yerde aldıktan sonra "*tüccar-ı zevi'l-iktidardan zî-servet ve sahib-i şevket iken tevfik-i Huda râh-ı reşâda rehnümâ olub kendüler sinn-i temâyüze vasıl oldıklarında canibi İstanbul'a azimet*" etmiş[94] olduklarını öğrenmekteyiz.

Çeşitli kaynaklarda "Olanlar Şeyhi", "Oğlanlar Şeyhi" ve Çelebi Şeyh İsmail Maşukî gibi "Oğlan Şeyh" lakablarıyla anılan İbrahim Efendi, ünlü hâlvetî

---

[91] Ayrıntılı bilgi için bkz. **Sohbet-nâme**, 37a-38a
[92] bkz. Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 688.
[93] Bkz. Sun'ullâh-ı Gaybî, **Risâle-i İlm u Amel**, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel 1441/3, 26b; **Risâle-i Bayramiyye**, 10a-b.
[94] Şeyhi Mehmet Efendi, **Vekâyiu'l-Fuzalâ**, I, s.51; Ali UĞUR, **Mehmet Şeyhi Efendi'nin Vâkâ'i'ü'l-Fuzalâsına Göre: XVII Yüzyıl Osmanlı Meşayihi**, (Yayımlanmamış Çalışma), Erzurum 1989, s.77.

şeyhlerinden Seyyid Nizâmeddin'in hâlifelerinden ve İstanbul'da Eğrikapı Zaviyesinde "seccâde nişîn-i irşâd olan" Hakikizâde Osman Efendi'ye[95] intisab etmiştir. *Osman Efendi*'nin verdiği eğitimi ikmal edip ondan hilâfet icazeti alarak Aksaray'da bulunan *Sekbanbaşı Yakub Ağa* tarafından inşa ettirilen *Gavsî Tekkesi* (*Oğlan Şeyhi Tekkesi*) [96] şeyhliğine getirilmiştir. Esasen İbrahim Efendi, Hakîkizâde Osman Efendi'den önce Tab Tab Şah Ali'den feyz aldığı, gerek **Sohbet-nâme**'de ve gerekse yukarıda geçtiği üzere Gaybî'nin verdiği silsilelerde belirtilmiştir.

İbrahim Efendi'nin Bayramîliği ile alâkalı olarak Müstakimzâde, onun Hüseyin Lâmekânî'den feyz aldığını söylemektedir[97]. Lamekânî Efendi[98], İbrahim Efendi üzerinde olumlu etkisi olan bir şahsiyettir. Nitekim **Tasavvuf-nâme** olarak da bilinen meşhur **Vahdet-nâme**'yi Lâmekânî'nin teşvikiyle yazdığı rivayet edilmektedir[99]. İbrahim Efendi **Vahdet-nâme**'yi 1020'de yazmıştır; **Sohbet-nâme**'de 1000 tarihinde doğduğu kayıtlı olduğuna göre, oldukca genç denilebilecek bir yaşta Lâmekânî Efendi'ye intisab etmiş olmalıdır. Kaynaklar onun Hakîkizâde Osman Efendi'ye olan intisabınının tarihini açık bir şekilde vermemekle birlikte, İstanbul'a gelir gelmez, daha çocuk yaşta bu şeyhe intisab ettiğini ifade etmektedirler[100]. Eğer bu doğru ise, onun Bayramî Melâmiliğine tecrübeli bir şekilde ulaştığını görürüz. Ancak onun ilk mülâki olduğu Melâmi şeyhi Hüseyin Lâmekânî Efendi olmayabilir. Nitekim İbrahim Efendi'nin Melâmi kutuplarından Hüseyin Lâmekânî'den başka Hacı Kabaî ve Beşir Ağa'ya da mülâki olduğu meşhur kasidesi **Dil-i dânâ**'dan çıkartılmaktadır. Bu

---

[95] Bkz.Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müelifleri**, I, s.58-59 ve 81

[96] İstanbul'da Fatih zamanında inşa edilen en eski Kadiri tekkesidir. Hüseyin Vassaf'a göre İbrahim Efendi bu tekkeye şeyh olduktan sonra tekkenin adı Oğlanlar Tekkesi olarak değişmiştir. Ancak İbrahim Efendi'nin baştan beri Oğlanlar Tekkesi olarak tanınan bu tekkeye şeyh olmasından sonra Oğlanlar Şeyhi olarak tanındığı da rivayet edilir. Bu son rivayet doğru ise tasavvuf ilmindeki yetkinliğinden dolayı gavsın bulunduğu tekke anlamına isminin Gavsî Tekkesi şeklinde değiştiğini de iddia edenler vardır.

Aksaray Çakır Ağa mahâllesi Millet Caddesi ile Cerrah Paşa Caddesi a köşesinde 872 ada 3 parsel de bulunan bu tekke Millet caddesi açılırken yıkılmıştır. Mustafa Özdamar bu tekkenin ismini "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Kadiri Dergahı" şeklinde vermektedir (Bkz. **Dersaadet Dergahları**, İst.1994, 131).

[97] Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, **Risâle-i Bayrâmiye Melâmiye**, İstanbul Ü.Kütüphanesi, T.Y., nr. 3357, 41a. Buradaki bilgi daha sonraki çalışmalarda esas alınmıştır. Bkz. Bursalı M.Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, İst.1333, s.26 vd.

[98] Müstakimzâde, age, 37a-40b.

[99] Bkz. Abdülbâki GÖLPINARLI, **Melâmilik ve Melâmiler**, s. 92.

[100] Hüseyin Vassaf bunun tam tersini söylüyor, ona göre; İbrahim Efendi ilk defa Ahmet Sarban'ın hâlifesi Şeyh Tıb Tıb Ali Şah'ın meclisinde feyz-yâb olmuş, Hamzevîliğini gizlemek için de Osman Efendi başta olmak üzere diğer meşayih ile ilişki kurarak Hâlveti ve Celveti görünmüştür. Bkz. **Sefîne-i Evliyâ**, II, 290.

konudaki tartışmaları Gaybî'nin **Bi'at-nâme**'de İbrahim Efendi'den aktardığı şu ifadeler tamamlamaktadır: *"Silsile-i sûriyyemiz Hâlvetiyye'den Hakîkizade Osman Efendi ve silsile-i maneviyemiz Ceddim Şah Ali'ye müntehidir"* [101]. İbahim Efendi, Tab Tab Şah Ali ile kendisine ulaşanı mânevî, Hakîkizâde Osman Efendi'den geleni sûrî olmak üzere iki silsileden bahsetmektedir.

Sefine'de *Hüseyin Vassaf Efendi*, Aziz Mahmud-ı Hudâi'yi anlatırken, *"Asitân-ı irfanları ricâl-ı Hamzaviye'den Sarı Abdullah Efendi, Sadrazam Hâlil Paşa, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi gibi zevât-ı hakayık-sıfatın melce'i olmuş idi. Herbiri müddet-i medîde oraya nâm-ı müsteâr ile iltica etmiş, hâlkın, devletin taarruz ve takibinden kurtulmuşlar idi"* [102] demektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla İbrahim Efendi Bayramî-Melamiliğinin bir yorumu olan Hamza Bâli'nin takipcileri olarak bilinen Hamzevî'lerdendir[103]. Bilindiği gibi Hamza Bâli bir kısım görüşlerinden ötürü idamla cezalandırılmıştır. Yine Bayrami Melamilerinin kimi düşünceleri ulemanın din anlayışıyla tezat teşkil ediyor olmasından, bu kesim, resmi otoritenin sürekli bir şekilde takibinden nasibdar olmuştur[104]. Bu nedenle Vassaf'ın da işaret ettiği gibi Hamzevî olarak bilinen bazı önemli kişiler bir tedbir olarak Hudâi'nin meclisine katılmış olabilir.

İbrahim Efendi, kabiliyetli ve yetkin bir şeyhdir. Rivayetlere göre; Aksaray'da bulunan dergahı kısa sürede *"fukara ve zuâfânın melce'i"* olmuştur. Fevziye Abdullah Tansel, *Uşşaki-zâde Hasib Efendi*'den naklederek, ziyaretçilerinin kısa sürede çok

---

101 **Bî'at-nâme**, 6a-b

102 Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliyâ**, II, 291.

103 Bayrami Melamiliği içerisinde, Şeyh Hüsameddin'in müridlerinden olan Hamza Bâli'nin Hamzavîler ismiyle anılan bir kolun müessisi olduğu kabul edilirse de dönemin kaynakları bu kelimeyi kullanmaktadırlar. Bununla birlikte Sâdık Vicdâni, Bayramî Melâmiliği içerisinde Hamzavilik diye anılan bir kolun olamayacağı görüşündedir. Ona göre Şeyh Hamza olarak tanınan Basnalı Bali Ağa bir kol tesis edecek yeterlilikten azadedir; Bayrami Melamiliği içerisinde bir koldan bahsetmek gerekirse, bu kol Hamzaviyye olmayacaktır. Onun mütâlalarına göre; Bayrami melamiliğini bihakkın temsil etmiş olan Şeyh Ali er-Rumi'nin bilinen ismiyle İdris-i Muhtevi'nin bir kol bânisi olarak kabul edilmesi daha mantıklıdır(Bkz. Vicdânî, **Turuk-ı Tomar-ı Aliyye'den Melâmiyye**, İst.1338, s. 56). Hamza Bali'nin "şatahat" olarak kabul edilen bazı sözlerinden dolayı idam edilmesi, o dönemde hâlkı bu infâzın lehinde ve aleyhinnde olmak üzere ikiye ayırmış olmalı ki, La'lizade'nin *Sergüzeşt*'inde işaret edildiği kadarıyla mahâlle kahvelerine kadar bu elim hadisenin tartışmaları girmiştir. Bu hadiseyle ortaya çıkan sosyal hareketlilik nedeniyle Bayrami melamilerinin takipcileri Hamzavî şeklinde anılmaya başlanmıştır. Gerçekten de Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve İdris-i Mühtefi'nin hâlifelerinden Hacı Kabadayi'nin mezar taşındaki *Hamzavi* ibaresi de gösteriyor ki, Hamza Bali'nin herhangi bir kol kurma iddiası olmasa da ona yapılan infaz nedeniyle oluşan sosyal canlılığın eseri olarak bu taife Hamzavî ismiyle anılır olmuştur.

104 Daha detaylı bilgi için bkz. Hans Georg Mayer, "*İctimaî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ülemâ Meşayih Münasebetleri*" **Kubbealtı Akedemi Mecmuası**, (çev.Hüseyin Zamantılı), yıl 9, S.4, Ekim 1980, s.48-68.

arttığını, başta devlet adamları olmak üzere alim, tüccar ve hâlk kesiminden de, burada yapılan sohbet ve zikir meclisine iştirakın olduğunu söylemektedir[105]. İbrahim Efendi'nin günümüze ulaşan eserleri ve özellikle bir tasavvuf edebiyatı harikası olan **Müfid u Muhtasar** mesnevîsi incelendiğinde onun alanına ne kadar hâkim bir şahıs olduğu görülecektir[106]. Onun ilmî ve tasavvufî yetkinliğini vermesi bakımından *Mehmet Nazmi Efendi*'nin naklettiği şu bilgi önemlidir: Sivasî Efendi, İbrahim Efendi'ye mektup yazdıklarında ona "*sani-i Muhyiddîn el-Arâbî*"diye hitabederlermiş[107].

İbrahim Efendi, "*Cennet olsun makamın İbrahim*" mısraının tamiyeli tarih olarak delâlet ettği 1065(1654)'te vefat etmiş[108], Aksaray'da şeyh olarak bulunduğu dergahın haziresine defnedilmiştir. Tekke 1950'de yıkılırken kabri de Murad Paşa Camii bahçesine nakledilmiştir.

Belli başlı eserleri şunlardır: **Divân-ı İbrahim, Tasavvufnâme** (Vahdet-nâme), **Müfid u Muhtasar, Usûl-i Muhakkikîn, Dil-i Dânâ Kasidesi** 'dir.

1.7. Gaybî'nin İstanbul'dan Kütahyaya Dönüşü

Gaybî'ni, şeyhi İbrahim Efendi'nin vefatından sonraki hayatına ilişkin olarak da, tıpkı hayatının şimdiye kadarki safhâları gibi, ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak genel kanaat onun, İbrahim Efendi'nin 1065(1655)'de ölümünden sonra Kütahya'ya döndüğü şeklindedir[109]. Şairin **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak** ve **Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiye** isimli risâlelerinin ferağ kaydında, bu eserlerin Karacaşehir Kasabası'nda yazıldığı kaydı vardır[110]. Bilindiği gibi, Karacaşehir kasabasında Şeyh Beşir Efendi vakfı bulunmaktadır[111]. Yine bu kayıt, onun İstanbul'dan ayrıldığına ve Karacaşehir'de bulunan dedesinin hankâhında bir müddet kaldığına işaret eder. Fakat onun İstanbul'dan kesin olarak ne zaman ayrıldığı ve Kütahya'ya hangi yıl gittiği meselesi muğlaktır. Bununla birlikte mensur eserlerinin sebeb-i te'lif ve ferağ

---

[105] F.Abdullah Tansel, "*Oğanlar Şeyhi İbrahim Efendi*", **AÜİFD**, XVII(1969), s.187 vd.

[106] Bkz. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, **Müfid ü Muhtasar**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.N.Ergin Yazmaları, nr.308.

[107] OsmanTürer, age, s.306.

[108] Şeyhi'ye göre 1065 Rebîü'l-evvelîn'de vefat etmiştir. Ancak **Sohbet-nâme**'de 1065 Rebiü'lahirinin 22inci çarşamba gecesi vefat ettiği kaydedilmektedir. Bkz. **Sohbet-nâme**, 41a.

[109] Bkz. Abdülbâki GÖLPINARLI, **Melâmilik ve Melâmiler**, s.114.

[110] Bkz. **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr.K.292/2, 47a; **Risâle-i Hâlvetiyye**, 15a.

[111] Bkz. Çalışmamız, s.10, 32.

kayıtlarından anladığımız kadarıyla senesini tespit etme imkânımız olmamakla birlikte o Kütahya'ya dönerek burada te'lifle meşgul olmuştur. Nitekim Gaybî külliyatının pek çoğu bu dönemin mahsûlüdür.

Bu dönemde tarikatının usül ve erkanını neşretmeğe dönük te'lif çalışmasının yanında irşad hizmetleri de deruhte edip etmediği meselesi muğlaktır. Bu mesele çerçevesinde Gaybî'nin hayatına ilişkin bilgiler veren kaynaklardan açık ve net sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu konudaki mütâlalarımızı üç grupta toplayabiliriz:

1.Gaybî, şeyhinin vefatından sonra herhangi bir tekkede irşad hizmetlerinde bulunmamıştır.

2.Gaybî, şeyhinin vefatından sonra Kütahya'da bir zaviyede şeyhlik yaparak irşad hizmetlerinde bulunmuştur.

3.Gaybî, dedesinin zaviyesinde şeyhlik yaparak insanları irşad etmiştir.

Gaybî'nin bir tekkede şeyh olarak irşad hizmetlerinde bulunmadığına ilişkin mütâlamız, kaynaklarda onun şeyhliğine doğrudan işaret eden bir âmilin olmaması nedeniyledir. Gerek Gaybî hakkında bilgi veren kaynaklar ve gerekse Kütahya'nın tarihi ve eserlerini konu edinen kitaplarda, Gaybî'nin bir tekkede şeyhlik yaptığına delalet eden bilgilere rastlanmaz. Ancak onun bir tekkede şeyhlik yapmaması irşad hizmetlerinden uzak kaldığı anlamına gelmez. Nitekim tekke şeyhi olmadan da irşad hizmetleri yapılabilir. Esasen şairimizin meşrebi, muhabbeti esas alan bir yoldur. Muhabbetin kazanılması, başka tarikatlarda olduğu gibi 'evrâd u ezkâr' ile değil sohbetle te'min edilecektir[112]. Bu yolun temel özelliklerini şu şekilde gösterir; "*Tarîkımız mebnâsı muhabbet u resm ve yönümüzün muktezâsı muhabbet ve netice gâyet-i ma'rifetdir. İbtidâ-i hâlde muhabbetde fenâ ve esnâ-i hâlde sohbetde mülâzemetde vefâ ve intihâ-i hâlde ma'rifetde bekâ..*"[113]

O bu yolda eğitimin kişinin kabiliyetine göre oluşacağına işaret ederek şöyle demektedir: "*Kim her tâlibin meşrebine muvâfık ve her mürşidin tabi'atına mutâbık sırât-ı müstakîm ve tarîk-ı selîm hâlen münselik olduğumuz tarîk-ı câmî' ve erkân-ı tarîkımız olan 'âyîn-i nâfi'dür. Ki herbir kimseye hılkatine mühâlif hareket ve isti'dâd u*

---

[112] **Bi'at-nâme**, 8a.
[113] **Rûhu'l-Hakika**, 17a.

kâbiliyyetine mugâyir zahmet teklif olunmaz."[114] Bu nedenle olsa gerek, "*Sâ'ir tarîklerde olan riyâzât-ı şâkka ve mücâhedât-ı bedeniyye ve kesret-i evrâd u ezkâr u devrâna ısrâr üzre i'tibâr tarîkımızın esâsı ve resm-i 'âyinimizün mebnâsı değildür.*"[115] demektedir.

Kısaca tarikatı hakkında bizzat eserlerinde bu şekilde bilgiler veren Gaybî'nin, zikir, devrân ve riyâzât gibi bir tekkede bulunmayı gerektiren bir yolun mensubu olmadığı düşüncesiyle, tekke şeyhi olarak görev yapmamış olduğu ihtimalinin gözardı edilmemesi gerektiği görüşündeyiz. Kezâ onun, "H*er asırda şeyh bir, mürid bir tanedir.*"[116] şeklindeki görüşü de, bizim bu mütâlamızı destekler mahiyetdedir. Buna göre; o asrının şeyhi olan İbrahim Efendi'nin yegane müridid̄ir.

İkinci mütâlamız ise, onun Kütahya'da bir zaviyede şeyhlik yaptığı şeklindedir. Bizim bu konudaki mütâlamıza, onun bazı eserlerindeki işaretler ve risâlelerinin müstensihi Ahmet b. Rıdvân'ın bir ifadesi neden olmuştur. Eserleri kısmında görüleceği gibi, o bazı risâlelerini bir sebebe binâen kaleme almıştır. Çoğunlukla sebeb-i telif ise, **Tariku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak**'ta olduğu gibi, " *Fukarâ ve dervişân bu bî-çâre ser-gerdândan sırât-ı müstakîmi mühtedî olan erbâb-ı muhabbet zümresinin ve sırr-ı vahdete muttalı' olan ashâb-ı vahdet fırkasının teveccüh ve murâkabelerinin semtini beyân u resm ve erkânını 'ıyân eylemek bâbında bir risâle-i müfîde cem'î olunması gayetü'l-gâyet matlûbumuzdur, ricâ eylediklerinde...*" şeklindedir.

Bu sebeb-i te'lifden anlaşıldığına göre; bazı fukarâ ve dervişân ondan kendilerini sırât-ı müstakîme ulaştıracak bir eser yazmasını istemişlerdir. Bu demektir ki, o tarikatının esasları doğrultusunda sohbet etmektedir. Ancak bu sohbet, onun mutlaka bir tekkede şeyh olmasını gerektirmezse de, ister istemez, tekke şeyhliği yaptığı hususunda düşünmeye sevketmektedir. Bu varsayımdan hareketle yaptığımız inceleme ve araştırmalarımız da, bizi, onun nerede şeyhlik yaptığı hususunda kesin bir kanaate sahip olmamıza imkân verecek malzemeye götürmemiştir. Burada üçüncü mütâlaa üzerinde durmak gerekiyor. Buna göre; o Kütahya'da dedesinin zaviyesinde şeyhlik hizmetlerini deruhte etmiştir. Bizi bu değerlendirmeye bir önceki mütâlanın yanında, dedesinin

---

[114] **Rûhu'l-Hakika**, 16b.
[115] **Rûhu'l-Hakika**, 17a.
[116] Gaybî'nin şeyh kavramı üzerindeki görüşü kısaca şöyledir: , Allah" *Yer yüzünde bir hâlife yarattım.*" demiştir, 'hâlifeler' dememiştir. Dolayısıyla, "*Ulular cemî-i zamanda şeyh bir derviş bir olur, buyurmuşlardır.*" demektedir. Gerçek şeyh bir ve gerçek mürid de bir tanedir; "*sairi ahyâr u ebrâr u a'vân u ensârdur.*" Şeyhlik makamında görevler yapan pek çok kimse, şu kadar müridim var ve şu hizmetleri yapmaktayım diyerek kendilerine önem atfetmek yerine, "*asrımızda bi'at verecek bir adem bulamaduk deyü şikayet eylemişlerdir.*"(**Bî'atnâme**, 9a)

zaviyesinin hakkındaki bilgilerimiz götürmemiştir. Bilakis söz konusu zaviyeye ilişkin belirli bir bilgimizin olmaması bu kanaatimizin oluşumunda etkili olmuştur. Şöyle ki; daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu zaviyenin bânisi olan Pir Ahmet ve daha sonraki aile üyeleri tekke ve civarı ile ilgili olarak bir vakıf te'sis etmişlerdir. Araştırmalarımızda vakfiyesine ulaşamadığımız için bu vakfın şartları bilgimiz dahilinde olmamakla birlikte, muhtemelen bu vakıf zürrî vakıftır. Bilindiği gibi zürrî vakıf, tevârüsen aile fertlerine intikal etmektedir[117]. Gaybî'nin Kütahya'da bulunduğu dönem içerisinde aile fertlerinden şeyhlik yapacak bir başkasına ait bilgiye sahip olamadığımız için, onun dedesinin zaviyesinde irşad hizmetlerinde bulunduğunu düşünebiliriz.

Gaybî'nin Kütahya'daki hayatıyla ilgili olarak şunu açıkça söyleyebiliriz; o gerek sohbetle ve gerekse te'lif ettiği eserleriyle görüşlerini neşretmiştir. Dolayısıyla buradaki hayatı onun ikinci dönemini oluşturur. Birinci dönem, tahsil hayatını da içine alan İstanbul'da geçirdiği dönemdir. O bu dönemde hem tahsil yapmış ve hem de İbrahim Efendi'nin yanında bulunarak sülûkünü tamamlayarak kendisini geliştirmiştir. İkinci dönem ise, birinci dönem içerisinde kazandığı fikirlerini neşretme dönemidir. Bu iki dönemini tevsik eden işaretleri gerek risâlelerinde ve gerekse **Divânı**'ndan tespit etmek mümkündür. Şair;

Hakka irmek ister isen sohbet it merdânile
Can u ten kaydını ko zevk al özinden cânile

derken, Hakk'a ermenin yegâne yolu olarak 'merdân' ile sohbet etmeyi, can ve ten kaydını koyarak kişinin kendi özünden zevk almasını gösterir. Merdân, insan-ı kâmildir. İnsân-ı kâmil ise, '*netîce-i kâinât ve meyve-i mevcûdât*'tır[118]. İnsân-ı kâmili o '*yılancı*' ya benzetmektedir. Yılancı, "*yılanları istedüğü gibi oynatur, cemî-i azâsına sarar, yine sokdurmaz.*"[119] Gaybî'nin eserlerinde insân-ı kâmilin karşılığı olarak kullanılan kavramlardan biri de '*dânâ*'dır. Dânâ, tâlibe marifetu'llah yolunu öğretmektedir. Bu ise, sohbetle olacaktır[120]. İşte ma'rifet kesbedecek olan arif, onun nazarına göre, dânâ sohbetinde bulunarak kendi özünü tanıyacaktır. Bu tanıma, faniliğin sembolu olan can ve ten ile değil bizzat latif olan cân ile olacaktır. Gaybî'nin bu doğrultudaki görüşlerini burada ayrıntısıyla irdeleyecek değiliz; ancak, onun merdân ile olan sohbetinin

---

[117] Nazif ÖZTÜRK, **Menşe'i ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ank.1983, s.84.
[118] **Sohbet-nâme**, 3b.
[119] **Sohbet-nâme**, 12a.
[120] **Risâle-i İlm u Amel**, 27b

neticelendiği ve artık kendisinin sohbet edecek bir yetkinliğe ulaştığını tebşir eden bu görüşlerinden hareketle, yaşamının bu iki dönemine işaret ettiğinin altını çizmek istiyoruz.

Artık sülûkünü tamamlamış olan şair, hocasından tevârüsen aldığı ve kendi içsel tecrübeleriyle temellendirdiği fikirlerini neşredecektir. Burada incelememizi, elimizdeki malzemeler ışığında, onun görüşlerinin hâlk arasındaki te'siri açısından sürdüreceğiz. Bu konuya girmeden önce şairin de içinde bulunduğu ekolün, dönemin dinî-sosyal tarihi içerisinde tartışmalı bir zemine sahip olduğunu belirtmeliyiz. Bilindiği gibi Bayramî Melâmiliğinde klâsik anlamda bir tekke anlayışındaki esmâ, devrân ve zikir gibi uygulamaların yerine metafizik konuları muhtevî sohbet ve irfan esasdır. Bu nedenle hem düşünceleri geniş hâlk kesimine yayılma imkânı bulamamış ve hem de bazı melâmî şeyhleri, irfan sohbetlerinde tasavvuf dili içerisinde şathıyyat olarak nitelenen ifadeler serdetmişlerdir. Bu ise melâmî anlayışı, sözünü ettiğimiz tartışmalı zemine getirmiştir. Bir yandan bazı melâmî şeyhleri idam edilmiş, bir yandan da hareket Hamza Bâlî'den sonra Hamzavî olarak isimlendirilerek batinî yorumları içinde bulunduran bir fırka görünümüne büründürülmüştür. Oysa Gaybî'de görüldüğü gibi, şeriatın emir ve yasaklarına hiçbir zaman kayıtsız kalmayan bir anlayışın batinî yorumlara gitmesi düşünülemez[121]. Fakat tarihî bilgiler ışığında Bayramî-Melâmilerine karşı menfi bir kamu oyundan söz edilebilir.

Gaybî'nin fikirlerini neşrettiği dönemde genel görüntüye işaret etttikten sonra, daha çok Hâlvetî ve Mevlevî düşüncenin egemen olduğu Kütahya'da onun fikirlerinin hâlk kesiminde nasıl karşılandığı meselesine geçebiliriz.

Gaybî'nin Kütahya'da bulunduğu dönemlere ilişkin olarak anlatıla gelen bir menkâbe, onun fikirlerinin hâlk tarafından nasıl karşılandığını açıklayıcı mahiyetdedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kitabına aldığı menkâbe kısaca şöyle özetlenebilir: Gaybî, tasavvufî düşüncelerinden dolayı, Kütahya uleması tarafından zındıklıkla itham edilmiş; bu meyanda hakkında çıkartılan dedikodular konu üzerinde fazla bilgisi bulunmayan hâlk nezdinde de konuşulmaya başlanmıştır. Bu öylesine bir hâl alarak Gaybî'nin tamamen tecrit edilmesine neden olacak bir şekilde gelişmiştir. "Bu hâlden müteessir

---

[121] Bu çalışmamızı müteakiben Gaybî'nin mensur eserlerini neşre hazırlamayı düşündüğümüzden Bayramî Melamiliğinin düşüncelerine dönük okumalarımızda gerek Müstakimzâde (**Risâle-i Bayarmiye-i Melâmiye**), Lâlizâde Abdulbâkî (**Sergüzeşt**) ve Sadık Vicdâni (**Tomar-ı Turûk-ı Aliyyeden Melâmiyye**) gibi eserlerde ve gerekse bizzat Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Gaybî'nin eserlerinde, dinin emir ve yasaklarına dönük batinî bir te'vil göremedik. Bu konuda bkz. GÖLPINARLI, **Melâmilik ve Melâmiler**, s.197-206.

olan Gaybî, sufiyye remzini anlamayanlara akâid-i diniyye-i rehne-dâr idecek bir fikri olmadığını izah için Kütahya hâlkınca "**Hüdâ Rabbim**" ismi verilen manzumesini neşreylemiştir."[122] Eserlerini tanıttığımız kısımda ele alacağımız bu manzumenin yazımından kısa bir süre sonra Gaybî'nin vefat etmesi üzerine, Kütahya hâlkı, şeyhin aleyhinde nâhak yere dedikodu yaptıklarını anlamışlardır.

Hüdâ Rabbım manzumesi, İslâm inancını ifade için halk tarafından söylenegelen imanın ve İslâmın şartlarını izah eder. O sadece bu manzumede değil **Akâid-nâme, Risâle-i Redd-i Hulûl** ve **Risâle-i Hâlvetiyye ve Bayramiye** gibi risâlelerin de gerek şahsı ve gerekse tasavvuf anlayışına getirilen eleştirileri cevaplar mahiyettedir. O ismini zikrettiğimiz bu risaleleri de Kütahya'da yazmıştır. Kendisinin ehl-i sünnet inancında olduğunu, hulûl ve tenâsühü reddettiğini ve her zaman şeriatın emirlerini yerine getirdiğini söylediği bu risâlelerinden başka, **Risâle-i Esmâ**'da Kütahya hâlkının kendisine büyük bir saygı duyduklarından kuşku duyulmayan Ümmî Sinan'ın hâlifelerinden Muslihiddin Efendi'nin yolunda gittiğini açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Bununla da kalmayarak **Mes'ele-i Sülûk** ve **Devrân** risâlelerini kaleme almıştır. Bu iki risâlede de devrâna getirilen eleştirileri cevaplayarak, devrân ve semâ'ın hak olduğunu isbata çalışır. Bayramî melâmiliğinde devrân ve semâ'ın olmadığı düşünülürse, her iki eseri de kendisine karşı yapılan eleştirilere cevap niteliğinde görmek mümkündür. Nitekim onun yaşadığı dönemde devrân ve semâ' ulema ve meşayih arasındaki tartışmaların odağını oluşturmuştur[123]. O bu risâleleri kaleme alarak, bir yandan güncel olan bir tartışmaya girerken öte yandan da kendisinin Hâlvetîler tarafında olduğunu telmih etmiş oluyordu.

Gaybî'nin bu tavrını 'takiyye' olarak göremeyiz. Her şeyden önce o, meşrep ve meslek olarak melâmi olsa da Hâlvetî ortamdan da bigâne değildir. Daha doğrusu onun bu tavrında yukarıda da işaret ettiğimiz gibi yılancıya benzetilen insan-ı kâmilin siyaseti yatmaktadır. Nitekim İbrahim Efendi'nin de Osman Haki Efendi, Abdulahad-ı Nûri ve Aziz Mahmud-ı Hüdâî ile olan bağı düşünülürse, Gaybi'nin tavrı açıkça anlaşılır. Zaten o,

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize

---

[122] İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.236.
[123] Bkz.Kâtip Çelebi, **Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak**, (Hz.O.Ş.GÖKYAY), İst.1990.

Dîn-i İslâm şer'-i Ahmed mezheb-i Numân yeter[124]

demektedir.

Bununla birlikte şair, Kütahya'da mülhidlik ve zındıklıkla itham edilmiştir. Bu durumu bir risâlesinde açıkça beyan eder. Hâlvetîlik ve Bayramiliği anlattığı, daha doğrusu kendi Hâlvetîliği ve Bayramîliğini açıkladığı risâlesinin girişinde şunları söylemektedir:

"Bu fakîr-i kesîrü't-taksîr Sun'ullâh b. Şeyh Ahmed b. Şeyh Beşir der ki; fî zamâninâ fukârâmızdan geçinür nice cühelâ-i rezille ve dervişânımızdan görinür nice hüzelâ-i bâtıla, tarîkatımız haberdârı ve aşk u muhabbetimiz giriftârı olmağın ehyânen alâ tarîki'z-ziyâre kelimesini mertebe-i irâde sanup, gâhi münâsebetle el-kelâm bahru'l-kelâm fehvâsınca esnâ-yı sohbetde alâ tarîki'n-nakl ve'l-hikâye meşâyih-i izâmın ve evliyâ-yı kirâmın hakâyık u me'ârife müte'allık olan kelimât-ı kudsiyyelerinden ba'zı efvâh-ı kelimât istimâ' eyledükce, mücerred za'm-ı fâside ve fehm-i kâsid... Teveccüh ve mürâkabeye mülâzemet eylemesini tabî'at u niyetine mülâyim ve muvâfık dâr-ı bâbu'l-ilhâd u zındıka meşreb ve mesleğine münâsib ve mutâbık bir semti ihtirâ' eyleyüp şeri'at-ı mütahhareye muvâfık değil, ba'zı ekvâl u ef'al u hakîkat-ı münevvereye mutâbık değil, ba'zı evdâ u ahvâl ile râh-ı dalâlete tâbi' ve beyne'l-hâlk sû'-i hulk ve sû'-i amel ve sû'-i i'tikâdla şâyi' olmağın.... tarîk-ı Hak'da olan mesleğimizi beyân u izhârı mümkin olan mertebe-i tarîkatımızı 'ıyân eylemek lazım geldi. Tâ ki, tarîkatımıza muvâfık ve mesleğimize mutâbık olan âşık-ı sâdık ile kendi hevâsına mutâbe'at üzre olupda bu tarîka müstenid geçinen müdde'î ve kâzib ve münâfık zâhir u bâhir ola."[125]

Görüldüğü gibi yazar, sohbetlerine devam ederek kendisini dinledikleri halde tarikatını tam olarak anlayamayan cahil dervişânın, sohbetlerde anlatılan konuya ve dile vâkıf olamadıkları için ulu orta konuştuklarını; bu nedenle bazı insanların da onların bu konuşmalarından hareketle kendilerini itham ettiklerini söylemektedir. Bu durum nedeniyle söz konusu risâleyi kaleme alarak, gerçek müridânı irşad ve tarıkatlarına 'müstenid geçinen müdde'i ve kâziplerin yalanlarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Onun telif ettiği bu eseriyle amacını ne derecede gerçekleştirdiğine ilişkin malûmattan yoksunuz. Fakat mesajının yanlış anlaşılmasından duyduğu huzursuzluğu ortaya

---

[124] Akaid-name, 27a.
[125] Risâle-i Bayramiyye, 9b

koyması bakımından bu çalışması önemli bir vesikadır.

Gaybî'nin 1076(1676)'da İstanbul'a gelerek burada **Makâsid-i Ayniyye**'yi tercümesini yaptığı belirtilmektedir[126]. Ancak biz **Makâsid-i Ayniyye** tercümesini görüp inceleyemediğimizden, konunun ayrıntısını bilemiyoruz. Eğer o İstanbul'a yeniden gittiyse, burada ne kadar kalmıştır? İstanbul'a niçin gitmiştir? Burada ne tür işler yapmıştır? Bütün bu soruları cevaplayamıyoruz.

1.8. Ölümü

Kaynaklarda Gaybî'nin ölümüne ilişkin bilgi verilmemektedir. Bu nedenle daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda, değişik değerlendirmelerden yola çıkılarak farklı tarihler verilmiştir. Burada daha önce yapılan değerlendirmeleri de göz önünde bulundurarak ölüm tarihi ile ilgili bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Bazı kaynaklar ve önceki çalışmalarda verilen ölüm tarihlerini şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. Net bir tarih vermemekle beraber, bazı kaynaklar onun vefatının 1072 (1649)'den sonra olduğunu belirtmişlerdir[127]. Daha sonraki çalışmalarda, ayrıntılı bir inceleme yapılmadan verilen bu tarih benimsenmiştir[128]. Bu kaynakların temel dayanağı onun **Ruhu'l-Hakîka** isimli risâlesini 1072(1661)'de yazdığına ilişkin kayıttır[129].

2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Makâsid-i Ayniyye**'yi 1076(1665)'da tercüme ettiği düşüncesinden hareketle onun bu tarihden sonra vefat etmiş oldunu düşünmektedir[130].

3. Herhangi bir kaynak gösterilmeden onun 1074(1663)[131] ve 1106(1693)[132] tarihlerinde vefat etmiş olduğu ileri sürülmektedir.

Verilen bu farklı tarihler, kaynaklarda Gaybî'nin hayatına ilişkin net bilgilerin bulunmamasının yanında, eserlerinin de tam olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ölüm tarihi ile ilgili yapılan değerlendirmelerin esasını, yukarıda görüldüğü gibi **Rûhu'l-Hakîka** ve **Makâsid-i Ayniyye Tercümesi** isimli

---

[126] İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, age,s. 235.
[127] Bkz.Mehmet Naili, **Tühfe-i Nailî**, II, M.E.B. Türk Ansiklopedisi Kütüphanesi, 835b.
[128] Bkz.Ali Bezci, "*Gaybî*", **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, VIII, İst.1995, 258;
[129] Bkz.**Rûhu'l-Hakîka**, 18a.
[130] Bkz.İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.235.
[131] "*Gaybî*", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, III, s.292.
[132] Hamza GÜNER, **Kütahya Şairleri**, s.149.

eserlerin yazılış tarihi belirlemektedir. Gerek **Rûhu'l-Hakîka**'nın yazılış tarihine istinâden 1072'den sonra ve gerekse **Makâsid-i-Ayniyye**'de belirtilen tarih esas alınıp 1076'dan sonra vefat ettiğini ileri süren kaynaklar, şairin **Risâle-i Esmâ** isimli eserine vâkıf değildir. Oysa Gaybî'nin eserlerinin en hacimlilerinden biri olan **Risâle-i Esmâ** 1087(1676)'da yazılmıştır[133]. Dolayısıyla onun 1087'den önce öldüğüne işaret eden tarihler yanlıştır. 1106'da vefat ettiğini ileri süren araştırmada ise, bu tarihi tevsik eden açık bir delil verilmemiştir. Bu nedenle biz, onun 1087'den sonra vefat ettiğini düşünmekteyiz.

Kütahya'da vefat eden Gaybî'nin kabri Kütahya'nın Musalla Mezarlığı'ndadır. Kütahyalılar tarafından 'Hudâ Rabbim' adıyla bilinen Gaybî'nin mezarı üzerinde bir türbe inşa edilmiştir. 1980 yılında yeniden onarılmış olan türbe, kesme taş kaplamalı, Bir tarafından geniş bir kemerle dışa açık, tuğla kubbeli küçük bir yapıdır[134].

---

[133] Bkz. **Risâle-i Esmâ**, 66a.

[134] Türbenin tarih içerisindeki değişik onarımlarıyla ilgili olarak bkz. Ara AALTUN, **Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi**, 365-367

2. ESERLERİ

Gaybî, tasavvufî konularda yazdığı eserleriyle Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın önemli şahsiyetlerinden biri olarak tanınır. Onun eserlerinin ayrıntılı bir şekilde tanıtıldığı bu kısım iki ana bölümde ele alınarak, *manzum eserleri* ve *mensur eserleri* şeklinde mütâlaa edilecektir. Eserler tanıtılırken adı, yazılış sebebi, telif tarihi gibi teknik bilgiler verildikten sonra *muhteva özellikleri* bakımından incelenecektir. Ayrıca kütüphane taramalarımız sırasında gördüğümüz nüshâların yerlerini verilerek incelemeye esas alınan nüsha belirtilecektir.

Gaybî'nin eserleri günümüze kadar tam olarak tespit edilememiştir. Bazı araştırmacılar onun, altı eserinin olduğunu ileri sürmüşlerdir[135]. Bunda bazı temel kaynakların onun eserlerini tam olarak tanıtmamasının yanında kütüphanelerde bütün eserlerinin bulunmaması da etkili olmuştur. Önemli kaynaklar onun daha çok **Keşfu'l-Gıtâ** kasidesini tanıtmışlardır[136]. Onun en çok bilinen eserleri, **Sohbet-nâme, Keşfu'l-Gıtâ, Rûhu'l-hakîka** ve **Bî'ât-nâme**'dir.

Gaybî hakkında ayrıntılı ilk inceleme **Sefîne-i Evliya**'da yapılmıştır. Burada onun mürettep **Divân**'ından başka, **Keşfu'l-Gıtâ, Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak, Rûhu'l-Hakîka, Sohbet-nâme** ve **Bî'ât-nâme** isimli eserlerinden bahsedilmektedir[137]. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise, Hüseyin Vassaf'ın zikrettiği eserlere işaret ederek, **Akâ'id-nâme, Mekârimu'l-ahlâk** ve **Makâsid-i Ayniyye Tercümesi** isimli eserlerinden de bahseder[138]. Gaybî hakkında akademik anlamda ilk ürün olan Doğan'ın çalışmasında ise, **Divan** ve **Keşfu'l-Gıta** haricinde on esere ulaşılmıştır.

Bu çalışmada Gaybî'nin **Divân**'dan başka görüp incelenmiş olan eserleri; **Keşfu'l-Gıtâ, Hudâ Rabbim, Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak, Ruhu'l-Hakîkâ, Sohbet-nâme, Bî'at-nâme, Tarîkat-ı Hâlvetiyye ve Bayramiyye, Mekârimü'l-Ahlâk, Tuhfetu'l-Uşşak, Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihad, Akâ'id-nâme, Mes'ele-i Sulûk, Risâle fî Hâlli'd-Devrân, Risâle-i İlm u Amel** ve **Risâle-i Esmâ**'dır. Şu ana kadar yaptığımız inceleme ve araştırmaların neticesi **Makasid-i Ayniyye Tercümesi**'ni göremedik.

---

[135] Abdullah Develioğlu, **Büyük İnsanlar**, s.190.

[136] Kösdendilli Süleyman Şeyhî, **Bahru'l-Velâye**, Berlin Devlet Kütüphanesi, nr.1683, vr. 174b (Prof Dr. Ali Yılmaz'ın mikrofilm arşivinden yararlanılmıştır.)

[137] Bkz.**Sefîne-i Evliyâ**, II, 297 vd.

[138] İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s. 235.

2.1. Manzum Eserleri

Gaybî'nin manzum eserleri üç tanedir. Bunlar; **Divân, Keşfu'l-Gıtâ** ve **Hudâ Rabbim**'dir. Kütüphanelerde yaptığımız inceleme ve araştırmalarda onun şiirlerinden seçmeler niteliğinde bazı mecmu'aları gördük. Tespit ettiğimiz mecmu'alar şunlardır: **Eş'ar-ı Gaybî,** Millî Ktp. A.364/3; ***Devriye-i Arşiye-i Gâybi,*** Topkapı H., 8b-15a; **Keşfu'l-Gıtâ,** Süleymaniye H.Mahmut 2673/10 (içerisinde 7 adet şiir bulunmaktadır); **11 Beyitlik Tasavvufi Bir Eser,** Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., 2673/11; **Şiirler,** Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., 2673/18; **Nutk-ı Gaybi,** Millet Ktp., A.Emiri, şeriyye, 1104/2, 50b-52a.

2.1.1. Divan-ı Gaybî

Bu eser müstakil olarak ileride daha geniş bir şekilde ele alınacağından burada tanıtımını yapmıyoruz.

2.1.2. Keşfu'l-Gıta

2.1.2 1. Genel Bilgiler

Gaybî'nin bilinen en tanınmış eserlerinden biri olan **Keşfu'l-Gıtâ**, çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan **Gaybî Divanı** kısmında da görüleceği gibi, bazı müstensihler tarafından ya **Divan**'ın başında ondan bir parça olarak ya da sonunda onun bir devamı niteliğinde nüshâlara alınmıştır. Öyleki kimi kütüphane kayıtlarında **Keşfu'l-Gıtâ** ismiyle geçen nüshâları incelediğimiz de, bunların **Keşfu'l-Gıtâ** ile birlikte Gaybî şiirlerinin müntehebâtı olduğunu gördük.

Gaybî ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklarda onun en çok bilinen eseri **Keşfu'l-Gıtâ**'dır. Bu kaynaklardan biri olan **Bahru'l-Velâye**'de eser şu şekilde tanıtılmıştır: *"Kemâlât u kerâmât-ı aynâniyye sahibi bir zât-ı âlidir. Keşfu'l-Gıtâ nâm toksan tokuz esmâ-ı ilâhiye'ye mükâbil toksan tokuz beyti vardır ki, içinde esrâr-ı âlem ü ednâ keşf etmiştir. Şerîf temsîlât ve latîf ta'rîfâtı ile mir'ât-ı âlemi ve âlemde mün'âkia olan sûret-i âdemi ve ıstılâhât-ı süver-i eşyâyı izâh etmişdir."*[139]

"Sırların keşfi" anlamına gelen **Keşfü'l-Gıtâ** ismi kasidenin son beytinde zikredilmektedir. Esasen bu kaside muhteva itibariyle **Gaybî Divanı**'nın bir mütemmimi veya bir başka deyişle özeti mahiyetindedir. Bu nedenle biz de

---

[139] Kösdendilli Süleyman Şeyhî, age, 174b.

hazırladığımız metine bu kasideyi almış bulunmaktayız.

2.1.2.2.Muhteva

Varoluş sürecini, varlıkların hakîkatini ve hakîkate ulaşma yollarını gösterdiği için sırların keşfi anlamında **Keşfü'l-Gıtâ** ismi verilen bu kaside, Türk tasavvuf edebiyatı içerisinde ele alınan en önemli nazariyelerden biri olan devir nazariyesini açıklayıcı mahiyettedir. Bu kabil manzumeler edebiyatımızda devriye olarak bilinmektedirler.

Devriyelerin bir kısmı yaratılışı veya teosofik anlamda mebde'i (kavs-i urûc) konu edinirler. Bunlara *devriye-i ferşiyye* yada sadece *ferşiyye* denilmektedir. Yine bir kısım devriyeler de son bulmayı (fena), bir başka ifade ile meadı (kavs-i uruc, kavs-i suûd) anlatmaktadırlar. Bunlara da *devriye-i arşiyye* ismi verilmektedir. Bazı devriyelerin de tarikata giriş ve orada gerçekleşen tekamülü(seyr-i sülûk) ele aldıklarını belirtmeliyiz[140]. **Keşfu'l-Gıtâ**'da daha çok mebde' konusu ele alınmaktadır. Bu nedenle tür itibariyle ferşiyye olarak nitelendirebiliriz.

Keşfu'l-Gıta, Gaybî'nin şeyhi İbrahim Efendi'nin meşhur **Dil-i Dâna** kasidesinin bir benzeri olarak kabul edilir[141]. Vahdet-i Vücûd nazariyesinin önemli materyallerinden biri olan bu kasidede *vücûd*la *mevcûd*un ayniyyeti meselesi ele alınmıştır. Şairin bu kaside de temel referansı İbn. Arabı'nin eserleri olmalıdır[142].

Gaybi'nin tanınmasında bu eserinin rölü büyüktür. Nitekim Rıza Tevfik[143] ve Abdülbâki Gölpınarlı[144] onu bu eserini öne çıkartarak tanıtmışlardır. Kısaca yaratılış, devir, haşır, varlık, meratib'ul-vücûd (varlık mertebeleri), istivâ, insan ve teceli gibi tasavvuf felsefesinin önemli konularına ilişkin bir muhtevaya sahip olan bu kaside, her

---

140 Rıza Tevfik, Şîrî ve Harabî'nin birer devriyesini neşretmiştir (Bkz.Peyam, Kısm-ı Edebî, nr.25, 10 Mart 1330). Ayrıca Niyazi -i Mısrî, Eşrefoğlu, Haşim Baba, Gaybî, Şir'î, Kaygusuz ve Yunus'un devriyeleri için bkz. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**; (A.Baki Gölpınarlı) **Alevi-Bektaşi Nefesleri**, İst.1963, 70 vd; **Kaygulu Sultan'ın Devriyesi** (Mezbûretü'l-Hakâyık-ı Kaygulu Sultan), basım yeri ve tarih yok, 47 vd. Devriyeler için bkz.Rıza Tevfik, *Arşî ve Gaybî*, **Peyâm-ı Edebî**, nr.38, 15 Mayıs 1330(28 Mayıs 1914); **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, İst.1977, s.280; Abdurrahman Güzel, "*Niyâzî-i Mısrî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye*", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XVII-XXI(1-2), Ank.1983, s.121-137; Abdullah Uçman, "*Devriyeler Üzerine Rıza Tevfik'in Bir Makalesi*", **Türklük Araştırmaları Dergisi** (Amil Çelebioğlu Armağanı). VII, İst.1993, *s.*537 vd.

141 Bkz.Rıza Tevfik, **Hâlk Edebiyatı Makaleleri**, s.203.

142 Bkz. M.Ali AYNİ, **Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim**, (Hz. İsmail KARA), İst.1992, s.192.

143 Rıza Tevfik, age, s. 274-282.

144 Abdülbâki GÖLPINARLI, **Melamilik ve Melamiler**, S.120; agy, **100 Soruda Tasavvuf**, İst.1985. s.46 vd.

nekadar bir ferşiyye olsa da, kaside-i arşiyye olarak ta bilinmektedir[145].

2.1.2.3. Nüshâlar

İncelediğimiz ve katalog taramalarında tespit ettiğimiz **Keşfu'l-Gıtâ** nüshâları aşağıdaki gibidir:*

Keşfu'l-Gıtâ, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 3350/1; Konya Mevlana Müzesi Gölpınarlı Yazmaları (M.M.Gölpınarlı Yazmaları), nr.110 ; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Ef. (Süleymaniye-Bölüm), nr 2673[146]; Süleymaniye Ali Nihat Tarlan, nr. 84/1 ve 80/40; Süleymaniye Es'ad Ef., nr.3543/11; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.2593/4; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.2630/3; Süleymaniye Hâlet Ef, nr.70/3; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.3910/3; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr.3331/2; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 3600/3; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2673/10; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2673/17; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2848/3; Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, nr. 892/2; Topkapı Müzesi Yazmaları nr. Y.Y. 716 (79b-81b)[147]; İ.Hakkı Konyalı Kütüphanesi, nr. İst.1317(Hat Sanatları Müzesi Kitapları, eski nr. 189)[148]; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları Yeni Bağışlar (Belediye Yazmaları- Bölüm) , nr. K.578; Belediye Yazmaları Muallim Cevdet, nr. K 344/3; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 59/16; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 291/3; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 299/2; Yapı Kredi Kt. Yazmalar, nr. B 29/2.

2.1.3. Hudâ Rabbim

2.1.3.1 Genel Bilgiler

---

[145] Belediye Yazmaları Muallim Cevdet Bölümü nr. K.344'de bulunan ve Devriye-i ArşiyyeKasidesi ismiyle kayıtlı olan nüshada müstensih tarafından şu bilgiler verilmiştir(60a): "*Ma'lum ola ki Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ'nın 'Nahnu's-sâbikûne'l-âhirûn' Hadis-i şerîfi muktezâsınca bu kasîdede mezkûr iki zâhir vücûddan murad ve iki bâtın vücûddan murad Rûh-ı Muhammed'dir. Ya'ni cümle 'âlemin Rûh-ı Muhammedde bâhir-i vücûda geldiğini beyân eder.*"

* Divan tavsiflerinde ele aldığımız Keşfu'l-Gıtâ nüshâlarını burada vermiyoruz.

[146] Bura nüshada Gaybi'nin
Hak budur kim vâcibu'z-zat olupdur mümkinat
mısra'ı ile başlayan ve
Kesb-i rûh ii nutk-ı Gaybi'ye içüp âb u hayat
mısra'ı ile biten bir kasidesi daha vardır.

[147] Ayrıca bkz. E.Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Yazmaları Kataloğu,II, s.362.

[148] Burada adı Devriye-i Arşiyye Kasidesi şeklinde mukayyeddir.

Hudâ Rabbim, Gaybi'nin neşredilen tek eseridir[149]. Bununla birlikte bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi eserin şairimize ait olup olmadığı meselesi tartışma konusudur. Aşağıda değineceğimiz bu tartışmanın odak noktası ise; eserin bir benzerinin İbrahim Hakkı'nın **Marifet-nâme'**sinde bulunmasıdır.

Hayatı kısmında ayrıntılı olarak değindiğimiz gibi, bazı tasavvufî fikirlerinden dolayı Kütahya uleması tarafından eleştirilen ve hâlk nezdinde hakkında olumsuz propoganda yapılan Gaybî, aşağıda muhtevasını ele alacağımız bu manzumesini yazarak sünni olduğunu göstermek istemiştir[150]. Günümüzde de bilinen bu şiirin Kütahya hâlk kültürü açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Eserin adını, manzûmenin *"Hudâ Rabbim benim hakka Muhammeddir resûlu'llâh"* mısra'ı ile başlamasından hareketle "**Hüdâ Rabbım**" şeklinde hâlk vermiştir.

Eserin Gaybî'ye ait olmadığı görüşü, Gölpınarlıya aittir. Gölpınarlı bu manzûmenin esasen İbrahim Hakkı'ya ait olduğunu; fakat an'ane olarak Gaybî'ye isnad edildiğini söyler[151]. O bu görüşünü daha sonraki çalışmalarında da tekrarlar[152]. Eserin Gaybi'ye ait olduğu hususunda ilk değerlendirmeleri yapan Uzunçarşılı'ya göre ise, Gaybî(ö.1676) İbrahim Hakkı(ö.1780)'dan bir asır önce yaşamıştır; dolayısıyla eğer bir alıntıdan söz ediliyorsa, bu **Marifetnâme**'de dercedilen manzumedir[153]. Esasen İbrahim Hakkı üzerinde yapılan çalışmalar onun kaynaklarını ortaya koymaya dönük olmamakla birlikte, **Marifetnâme**'de yazarın görüş ve düşüncelerini te'yid eden malzemeleri isim vermeden kullandığı da düşünülebilir. Nitekim mesnevî, makâmât ve makâlât gibi eserlerde bir başkasına ait olan bir görüş, şiir ya da kıssanın konu içerisinde verilebildiği malûmdur. Bu itibarla İbrahim Hakkı, Gaybi'ye ait bir eseri referans göstermeden almış olmalıdır.

---

149 Gaybî Kütahyevî, **Hazâ Huda Rabbim**, Kütahya Sancağı Maarif Matbaası, 1307; Kadir Güler, *"Gaybî Sun'ullah ve Huda Rabbim Risâlesi"*, **Yedi İklim**, X(68), Kasım 1995, 97-100 Güler bu çalışmasında eseri latinize ederek **Marifet-nâme**'deki benzeriyle de karşılaştırır. Ancak onun bu manzum eserden Risâle olarak bahsetmesini yadırgamaktayız. Nitekim Risâle, kültürümüzde, mensur küçük kitap yerinde kullanıla gelmiş bir kavramdır (bkz. M.Z.Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İst.1983, s. 50.)

150 İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s. 238.

151 Bkz Abdülbâki GÖLPINARLI,**Melamilik ve Melamiler**, S.217.

152 Henüz yayımlanmamış olan Konya Mevlana Müzesi Abdulbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu (II, 274)'unda aynen şunları söylemektedir: "Rivayete göre, Oğlanlar şeyhi İbrahim'in hâlifesi Gaybi Sunullah, inançları yüzünden, memleketi olan Kütahya'da hoş görülmemiş vefatında bu manzume baş ucunda bulunmuş, bunun üzerine hakkındaki kötü zan besleyenler tövbe etmişler. Bu rivayet gibi, "Hüda Rabbim" diye anılan bu kitabın da uydurma olduğunu sanıyoruz."

153 UZUNÇARŞILI, age, s.238.

Eserin Gaybî'ye ait olduğu ihtimalini kuvvetlendiren başka karineler de vardır. Her şeyden önce aşağıda işaret edilen yerlerde bulunan **Hudâ Rabbım** nüshâlarından incelediklerimizde müellif isminin açıkça kaydedildiğini gördük. Bu nüshâlar arasında Gölpınarlı Yazmaları'nda bulunanı da vardır. Ayrıca eski harflerle basılmış olan nüshada ise, müellif ismi açıkça Gaybî Kütahyevî olarak verilmektedir.

Keza hayatı kısmında değindiğimiz gibi, bir melâmi olan Gaybî, hem siyasi otoritenin menfi yaptırımlarından kurtulmak ve hem de ulemanın acımasız eleştiri oklarından uzakta kalmak için bu eseri kaleme almış olmalıdır. Zaten bu manzûmeyle alakalı olarak Kütahya'da anlatıla gelen an'ane de bu ihtimali doğrulamaktadır. Nitekim bu an'aneye göre, şair tasavvufî düşüncelerinden ötürü Kütahya uleması tarafından zındıklıkla itham edilmiştir. Ulemanın bu olumsuz tavrı kısa zamanda hâlk arasında da yayıldığından şair ta'n edilmiştir. Gaybî'de tasavvuf dilini anlamayanlara karşı kendisinin dinî akîde ve düşüncelerini ortaya koymak bakımından bu eseri kaleme almıştır. Şairin İslâm itikâd ve ibâdet ilkelerine olan bağlılığını ifade eden bu manzûme, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın söylediği gibi, Kütahya hâlkının hafızasındadır[154]. Yine Kütahya hâlkı ve özellikle de Gaybî hakkında bir kısım bilgileri olan zevat, eserin Gaybî'ye ait olduğundan kuşku duymazlar[155]. Bütün bunlar gösteriyor ki, Gölpınarlı, kapsamlı bir araştırmaya girmeden yaptığı mütalasında haklı değildir.

2.1.3.2. Muhteva

Hezec bahrinin "me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün" kalıbıyla inşa edilen eserin, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi Gölpınarlı Yazmaları, nr.110'da bulunan nüshası incelemeye esas alınmıştır.

İncelemeye esas alınan nüsha 50 beyitten oluşmaktadır.Bununla birlikte başta matbu nüsha olmak üzere bazı nüshâlar 52 beyittir.

---

[154] İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.238.

[155] Hacı Kemal Danıkoğlu, bu eserin 50 yıl öncesine kadar Kütahya hâlkının çoğu tarafından ezbere bilindiğinin altını çizer. (**Kütahya'nın Yetiştirdiği Büyükler ve Öğütler**, Eskişehir, 1968, 2) Keza Kütahya eşrafından Çinici Mehmet Dumlu ile yaptığımız bir görüşmede bu konuda kuşku duyulmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Aynı şahıs Güler ve Doğan'a da benzer bilgiler vermiştir. Kendisi de Kütahyalı olan Abdurrahman Doğan'ın şu sözleri de önemlidir: "Kütahya'da Gaybî en çok bu manzumeyle tanınmış ve sevilmiştir. Hatta bir çok köyde hatimlerin değişmez kasidesi durumundadır. Mezarının yanındaki 200 yataklı bir Kur'an Kursu yıllarca Huda Rabbim adını taşımıştır. 40-50 yaşın üzerindeki bir çok insan Allah'ın sıfatlarını, kitapları, peygamberleri, kaza ve kaderi, namaz, abdest, teyemmüm ve gusülün fırzlarını bu manzumeyi ezberleyerek öğrenmiştir." Bkz. Doğan, s.33.

Başı: *Hudâ Rabbım benim hakkâ Muhammeddür Resûlu'llâh*

Hem İslâm dînidür dînim kitâbımdur Kelâmu'llâh

Sonu: *Dilimle ikrarîmı kalbimle tasdik eyledim*

Senin hıfz-ı emânında emânet ola yâ Allâh

Eser girizgâhı takip eden 13 kısımdan oluşmaktadır. Girizgâhda, kelime-i şehadet ile özetlenen İslâm amentüsüne inandığını, Hanefî mezhebine bağlı bir Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu, Adem zürriyetinden ve Muhammed milletinden geldiğini ve Allah'a, İhlas süresinin münderecatında ifadesini bulan bir tanımlamayla iman ettiğini önemle belirtir.

Öteki kısımlar ise, üç bölümden oluşur. İlk bölüm amentünün şerhi mesabesindedir. Burada altı şartın her biri bir kısmı ifade eder. Bunlar; sıfat-ı subûtiyye'nin, meleklerin, kitapların, peygamberlerin, kaza ve kader ile ahiretin hak olduğunun beyânıdır.

İkinci bölüm ise, İslâmın şartları, namazın, abdestin, güslün ve teyemmünün farzları ile teyemmümün vucûbiyyetine ayrılmıştır.

Üçüncü ve son bölüm, yakarış (Beyân-ı İstiğfâr)tır.

2.1.3.3. Nüshâlar

Huda Rabbim'in matbu nüshasından başka görülen ve katalog taramalarında tespit edilen nüshâları aşağıdaki gibidir:

K.M.M. Gölpınarlı Yazmaları, nr.110; aynı yer, nr 150; Kütahya Vahit Paşa İl Hâlk KütüphanesiYazmalar Bölümü, nr.1273/2; aynı yer, nr.1325[156]; Bursa Haraçcıoğlu Kitaplığı, nr.867/2[157]; Bursa Eski Eserler Kt Genel, nr.2287.

2.2. Mensur Eserler

Burada onun mensur eserlerinden **Gaybî Külliyatı** olarak bahsedeceğiz. Nitekim kütüphanelerde yaptığımız incelemelerde bu eserlerin pek çoğunun bir

---

[156] Kadir Güler, Vahit Paşa Kütüphanesi yazmaları arasında iki nüshadan bahseder; bunlardan biri 1273/2 iken ötekisini 1268 olarak vermiştir. Söz konusu kütüphanede 19.6.1996 günü yaptığımız çalışmada biz de iki nüsha tespit ettik ancak öteki nüsha, görüldüğü gibi, onun verdiği numarada kayıtlı olanı değildir.

[157] Tüncer GÜLENSOY, "*Bursa Haraççıoğlu Kitaplığında Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Notlar*". TDAY, 1971, s. 237.

mecmu'a içerisinde bir araya getirildiğini gördük. Özellikle tasavvuf felsefesine ilişkin konularda ele alınan küçük risâlelerin yanında birer hacimli kitap olarak değerlendirebileceğimiz eserleri birarada istinsah edilmiştir. Onun eserlerinden sadece, **Risâle-i Esmâ** ile **Tuhfetu'l-Uşşâk Turfetü'l-Müştâk** ve **Zübdetü'l-Esrâr** ve **Hakîkatü'l-Ahbâr** kütüphanelerde müstakil olarak farklı mecmualarda yer almıştır.

Biz çeşitli kütüphanelerde bizzat yaptığımız inceleme ve araştırmalarda onun on üç tane eserini tespit ettik. Çeşitli çalışmalarda adından bahsedilmekle birlikte bizim görüp inceleyemediğimiz **Mekâsid-i Ayniyye Tercümesi** ile, Gaybî Külliyatı içerisinde on dört mensur eserin olduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz eserlerini aşağıda teker teker ele alıp tanıtacağız. Böylece Gaybî Külliyatı tam olarak ortaya çıkartılmanın yanında, fikirleri ekseninde bundan sonraki yapılacak analiz ve incelemeleri esas alan çalışmalara da kaynaklık sağlanacaktır.

2.2.1. Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak

2.2.1.1. Genel Bilgiler

Gaybî'nin en önemli Risâlelerinden biri olan **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak** Türkçedir. Beş varakdan müteşekkil olan risâlede sade bir dil kullanılmıştır.

Süleymaniye nüshası ile bizim burada incelememize esas aldığımız Belediye Yazmaları'nda bulunan nüshanın ketebe kaydındaki bilgilere göre 1071(1660)'de Karacaşehir Kasabası'nda yazılmıştır. Bu kayıt yazarın bir dönem Karacaşehir'de de bulunduğuna delâlet eder. Risâlenin dibâcesinde müellif sebe-i te'lifini, *"Fukarâ ve dervişân bu bî-çâre ser-gerdândan sırât-ı müstakîmi mühtedî olan erbâb-ı muhabbet zümresinin ve sırr-ı vahdete muttalı' olan ashâb-ı vahdet fırkasının teveccüh ve murâkabelerinin semtini beyân u resm ve erkânını 'ıyân eylemek bâbında bir risâle-i müfîde cem'î olunması gayetu'l-gâyet matlûbumuzdur ricâ eylediklerinde.."* şeklinde açıklamaktadır.

Ferağ kaydında eserin ismi **Tarîku'l-Hak fî Teveccüh** olarak kayıtlıdır. Bununla birlikte bazı nüshâların başında eserin ismi, **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak** ve **Risâle-i Teveccüh ve Mürakebe** şeklinde mukayyeddir.

2.2.1.2. Muhteva

Bizim burada incelemek için esas aldığımız metin, Belediye Yazmaları Yeni Bağışlar, nr.K 292/2'de bulunan nüshadır.

Başı : *Elhamdu li'llâhi alâ külli hâl ve's-salâtu alâ enbiyâ'ihî ve evliyâ'ihî zi'l-kemâl...*

Sonu : *Zât-ı Hakk'a irmeğe budur sırât-ı müstakîm*

Dâ'imâ eyle teveccüh hâsıl it kalb-i selîm

Şâhid-i Gaybî'ye müştâk oluna. Hiç şübhesiz gösterir Hak; budur dâr-ı na'îm.

Yukarıda sebeb-i te'lifi verirken görüleceği gibi yazar eserini temel düşüncelerinden biri olan insân-ı kâmil eksenli ele almıştır. Onun "erbâb-ı muhabbet" ve "sırr-ı vahtedete muttali' olan ashâb-ı vahdet" dediği kimseler, teosofik anlamda insân-ı kâmildir. Risâlede işlediği konuları ve bunları ele alış şekli Hüseyin **Lâmekânî'nin Risâle-i Vahdet-nâme**'sini andırmaktadır[158].

Gaybî'nin şiirlerinde ele alınan temel konulardan biri olan teveccüh, burada ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. O asıl tevecühün insân-ı kâmile yapılmasının gerekliliği üzerinde durarak, Allah-âlem ve Allah-insân ilişkileri, muhabbet, aşk ve zikir konularını ele alır. İhtiva ettiği konular itibariyle önemli olan bu risâlede o, düşüncelerini bazı hadisler ve biri Farsça olmak üzere beyitlerle temellendirerek sunmaktadır. Onun buradaki referanslarından biri de ünlü İslâm düşünürü Gazzâli'nin **Kimyâ-yı Sa'âdet** isimli eseridir. Ayrıca o "bazı ehl-i hâl şöyle demiştir..." şeklinde isimlerini açıkça vermediği tasavvuf büyüklerinin sözlerine de itibar ederek onlardan iktibas yapmaktadır.

2.2.1.2. Nüshâlar

Tarîku'l-Hak'ın görüp incelediğimiz ve kataloglardan tespit ettiğimiz nüshâları aşağıdaki gibidir:

M. M. Gölpınarlı Yazmaları, nr.153; Millet Kt. A.Emiri, nr. şry.1251/13; Süleymaniye Tahir Ağa, nr. 422/3; Belediye Yazmaları Yeni Bağışlar, nr.K 292/2; Belediye Yazmaları O.N.Ergin, nr. 62/3; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 107/2; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 291/4.

---

158 Risâle-i Vahdet-nâme'nin metni için bkz. Bilal KEMİKLİ, "*Hüseyin Lâ-Mekânî Efendi'nin İnsân-ı Kâmil Görüşü: Risâle-i Vahdet-nâme*", **Kubbealtı Akademi Mecmu'ası**, S.3, Temmuz 1997, s.30-36.

Bazı nüshâlarda bu risâlenin isminin **Risâle-i Teveccüh ve Mürâkabe** olarak kaydedildiğini yukarıda söylemiştik. Bu isimle bulunan nüshâlar aşağıdaki gibidir:

Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 3137/2; Belediye Yazmaları Muallim Cevdet, nr. K344/4; Yapı Kredi Kt.Yazmalar, nr.99/2.

2.2.2. Rûhu'l-Hakîka

2.2.2.1. Genel Bilgiler

Gaybî'nin tarikatı ve tasavvuf anlayışını vermesi bakımından önemli olan eserlerinden biri de **Risâle-i Rûhu'l-Hakîka** isimli eseridir.

Ferağ kaydından 1072 (1661)'de yazıldığını öğrendiğimiz risâlenin sebe-i te'lifini yazar şu şekilde izah etmektedir: "*Bu fakîr u kesîrü't-taksîr Sun'ullah ibn-i Ahmed ibn-i Beşîr irâdet u muhabbetine müntesib olan ahbâbdan ba'zı muhib bize me'âl-ı tarîkatda ve netîce-i hakîkatde gâyetü'l-gâye müfîd u muhtasar kalîlu'l-lafz kesîrü'l-ma'nâ bir tahrîr-i mu'teber ola deyü tâlib u râgıb olmaları ile bi-kaderi'l-bidâ'e me'müllerine icâbet olunup...*"

Bu itibarla ele alınan "me'âl-i tarîkat" (tarîkat mefhumu) ve "netîce-i hakîkat" (hakîkatin özü) konusu bir risâle içerisinde incelenenerek "ahbabdan ba'zı muhibbin" istekleri yerine getirilmiştir.

Yazar, risâlenin girişinde "*bu risâleye Rûhu'l-Hakîka deyü ad konuldu*" şeklinde eserin ismini açıkça bildirmektedir. Biz de bu isme uyarak risâleden bahsetmemiz gereken yerlerde **Rûhu'l-Hakîka** şeklinde bahsettik. Ancak kütüphane kayıtlarında ve özellikle bazı müstensihlerin kayıtlarında **Risâle-i Rûhu'l-Hakîka** şeklinde yazıldığını görmekteyiz.

2.2.2.2. Muhteva

Burada tanıtıma esas almak için incelediğimiz Rûhu'l-Hakîka nüshası, Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 107/3 (16b-18a)numarada kayıtlı bulunan nüshadır. Bu nüsha müellif hattı nüshadan 1185'de Yahya b. Muhammed el-Hüseynî tarafından istinsah edilmiştir.

Başı: *Elhamdu-li'llâh-ı Te'âlâ ve's-salâtu bi-habîbihi'l-Mustafâ. Emmâ ba'd.*

Sonu: *Anınçün kâmiller vecd u hâlâtsız devr u raks ve óareketde yedi türlü*

*maraz hâsıl olur dimişlerdur. Ve's-selâm. (Bu makamın kemâ yenbağî tafsîlini murad eyliyen 'âşık u sâdıklar Şeyh-i Ekber'in **Kavlu's-Sedîd eş-Şeyh ve'l-Mürîd** nâm kitabına mutâla'a eylesün.)*

Gaybî'nin risâlede ele aldığı konu, telif sebebinin anlatıldığı yerde görüldüğü gibi, tarikatta gidilen yol ile hakîkate en kolay ne şekilde ulaşılacağı meselesidir. Hakîkate ulaşma meselesi tasavvufun temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Sufi içine girdiği tasavvuf yolununun onu hakîkate ulaştırmasını düşünür. Bu nedenle olsa gerek tasavvuf edebiyatının önemli eserleri hakikata ulaşma fenomeni üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi, Gaybî'den bu konulara dair bilgiler vermesini isteyen müntesib ve ahbabları, konuyu hem az kelam ile muhtasar ve hem de en faydalı bir şekilde yazmasını istemişlerdir. Yazar da bu isteğe uymuştur. Zira sadece hakikat kavramı çerçevesinde girilecek tartışmalar daha detaylı kitaplar yazmayı gerekli kılar.

Gaybî konuyu kendi tarîkatının usûl ve erkânı çerçevesinde ele alır ve kendinin de içinde bulunduğu yolda insanların hilkatini ve 'isti'dad u kabiliyetini' gözardı etmeyen bir eğitimi benimsediğinin altını çizerek(bkz.16b) konuya giriş yapar. Ona göre içinde bulunduğu yol, 'zübde-i hakîkat' ve 'umde-i hakîkat'dır. Bu itibarla kendi tarikatının üsül ve erkanından bahsederek mes'eleye açıklık getirmek gerektiğini belirtir. Der ki, " *tarîkımızın mebnâsı muhabbet u resm ve 'âyinimizin müktezâsı sohbet ve netîce vü gâyesi ma'rifetdür.*" (17a) Yani tarîkatlarının asıl çatısını oluşturan şey muhabbet, âyini sohbet ve neticesi de her tarîkat da olduğu gibi ma'rifetdir. Buradan hareketle muhabbet, sohbet ve ma'rifet konularını tahlil ederek risâlesini tamamlar.

Yazar görüşlerini temellendirirken iki beyit kullanmıştır. Diğer mensur eserlerinde olduğu gibi, fikirlerini te'yid sadedinde, ayet ve hadislerden referanslar verir. Konuyu özetle ele aldığını telmih ederek teferruatlı bilgi edinmek isteyenlerin İbnü'l-Arâbî'nin **Kavlu's-Sedîd eş-Şeyh ve'l-Mürîd** isimli eserini mütâla' etmelerini önerir.

2.2.2.3. Nüshâlar

Rûhu'l-hakıka'nın incelediğimiz ve kataloglardan taradığımız nüshâları aşağıda tespit edilmiştir:

M.M.Gölpınarlı Yazmaları, nr. 153; Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kt.., nr. 24595/II; Milli Kütüphane, nr. A 364/4; Millet Kt. A.Emiri, nr. şry.1251/14; Süleymaniye Tahir Ağa, 422/2; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 62/2; Belediye Yazmaları, O.Nuri Ergin, 107/3;Yapı Kredi Kütüphanesi Yazmaları, nr.151/6; aynı yer, nr.57/3; Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr 854/4.

2.2.3. Sohbet-nâme

2.2.3.1. Genel Bilgiler

Türk tasavvuf edebiyatının önemli ürünlerini, menâkibnâme, makalât ve vâridât türünden eserler oluşturur. Bu gibi eserler, hem mutasavvıfların hayatına ilişkin bilgileri hâlkın belleğine yer edecek biçimde anlatması, hem de onların fikir ve mistik tecrübelerini vermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir[159]. Gaybî'nin en önemli eserlerinden biri olan **Sohbet-nâme**, aşağıda muhtevası ele alınırken görüleceği gibi, bu türlerle yakından alakalıdır.

Gaybî, şeyhi İbrahim Efendi'nin yanında 1059(1649) ile 1065(1655) yılları arasında kalmış ve ma'nevî eğitimini tamamlayarak hilâfet almıştır. Şeyhinin bu süre içerisindeki sohbetleri ve hakkında anlatılanlar ile, şeyhinin kendisi hakkındaki ifadeleri, **Sohbet-nâme** isimli eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sebeb-i telif kısmında bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: *"Hazret-i şeyh İbrahim Efendi'nin 1059 senesinden1065 tarihine varınca meclis-i şerîf-i dil-güşâ ve ãohbet-i cân-fezâlaruna hâzır olduğumızda ta'lîm-i târîkat-ı vahdet ve esnâ-yı ülfet u sohbetde bahr-ı ehâdiyyetden vâhidiyyete ihrâc buyurdukları kelâm-ı dürer- bârî ve güftâr-ı letâfet-i şi'ar u hikmet nisârların be-kemâl u hıfz u zabta cân u dil iktizâ..."*

Sohbet-nâme'nin İbrahim Efendi'nin hayatı, tasavuf anlayışı ve çevresine ilişkin en sağlam bilgileri vermesinin yanında, dönemin dinî-soyal tarihine de ışık tutacak bir özellikte olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda eserde, yazara ilişkin önemli bilgiler de bulunmaktadır. Gaybî ve şeyhi hakkında edebiyat ve tasavvuf bilimlerinin temel kaynaklarında yeterli bilginin olmadığını düşünürsek, bu eserin önemi kendiliğinden anlaşılmış olur. Daha çok sohbet notlarını içeriyor olması itibariyle eserin

---

[159] Bu tür içerisinde menâkibnâmeler tarihî kaynaklık itibariyle ele alınmaktadır. Bkz.Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkibnâmeler**(Metodolojik Bir Yaklaşım), Ank.1992, s.40 vd.

dili, oldukca sadedir. Eser "Ve dahi" şeklinde beş yüz küsur paragraftan oluşmaktadır. Yazar çoğunlukla metnin içerisinde bulunmaz; o bir derleyici durumundadir. Eserde "*Ve dahi.... buyurmuştur.*" kalıbı kullanılarak İbrahim Efendi'den duyulan vâridâtı yazılmıştır. Bununla birlikte yazar zaman zaman kendi yorumlarına da yer vermiştir.

Oldukça önemli özelliklere sahip olan **Sohbet-nâme**'yi konu edinen iki lisans[160] ve bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Söz konusu yüksek lisans tezinin ismi "**Sohbet-nâme İnceleme-Metin**"[161] olmakla birlikte, çalışma, eserin bir nüshasının çevrim yazım olarak hazırlanmasından müteşekkildir. Bunun yanında çalışmada metinde geçen Farsça ve Arapça ibarelerin Türkçe karşılıkları ile ismi geçen kişilerin doğum ve ölüm tarihleri dipnotta gösterilmiştir. Bununla birlikte tezde **Sohbet-nâme**'nin sadece sekiz adet nüshasının isim ve numaraları verilmiş; fakat çalışmada hangi nüshanın esas alındığı belirtilmemiştir. Oysa yazıldığı dönemden itibaren çokça bilinen bir eser olan **Sohbet-nâme**'nin aşağıda görüleceği gibi değişik nüshâları vardır. Ayrıca Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 3137/1'de bulunan ile bizim çalışmamızda esas alarak incelediğimiz, Belediye Yazmaları Yeni Bağışlar, nr. K 292/1'da bulunan nüshanın müellif hattı olduğunu düşünmekteyiz. Bu iki nüshanın da müellif hattı olması veya doğrudan müellif hattı olan bir nüshadan beyaza çekilmiş olması muhtemeldir. Her iki hâlde de müellife en yakın nüshâlar olmak durumunda olan bu iki nüshadan bir tanesi bu çalışmanın esas nüshası olabilirdi. Ya da en azından çalışmanın ilgili bölümünün başında nüshâların tavsifi yapılarak çalışmanın hangi nüshaya dayandırıldığı konusunda açıklayıcı bir bilgi verilmeliydi.

Günümüzde de Bayramî-Melâmî çevreleri tarafından okunan eserin 'metin neşri' esaslarına uygun bir şekilde hazırlanarak neşredilmesi, hâla önemini koruyan bir ihtiyaçtır.

2.2.3.2. Muhteva

Sohbet-nâme'nin incelemeye esas aldığımız nüshası, Belediye Yazmaları Yeni Bağışlar, nr. K 292/1'da bulunmaktadır.

Başı : *Bismi'l-kevni'l-câmi' sultânu'l-muvahhidîn ve bürhânü'l-muhakkikîn*

---

[160] Sevim Ömeroğlu, **Gaybî Sohbet-nâmesi**, AÜDTCF, (Bitirme Tezi), Ank.1971, nr.354, 67 s.; Ali Bulut, **Gaybî Sohbet-nâme**, A.Ü.DTCF, (Bitirme Tezi),Ankara, 1972, nr.453, 52 s.

[161] Abdurahman Doğan, **Sunullah Gaybî Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Sohbet-nâmesi** (İnceleme-Metin)", Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1997.

ezrâfu'l-'ârifîn eltâfu'l-müdekkikîn ekmelü'l-mükemmilîn efdalu'l-mürşidîn sâhibu's-sırâtı'l-müstakîm..

Sonu : *Bin altmış beş senesinün mâh-ı rebî'u'l-âhirınun yigirmi ikinci cahârşanba güni vakt-ı subhda âfitâb-ı hakîkatleri burc-ı cisimlerinden gurûb eyledi.Temmet.*

Eserin ne zaman kaleme alındığını bilmemekteyiz. Ancak Mevlâna Müzesi Kütüphanesi'nde 931 numara ile kayıtlı nüshanın ferağ kaydında eserin müellif tarafından 1067(1657)'de yani İbrahim Efendi'nin vefatından iki sene sonra beyaza çekildiği ifade edilmektedir. Bu itibarla müellifin daha önce İbrahim Efendi'nin sohbet meclislerinde tuttuğu notlar ve belleğinde kalan bilgiler, eserin temel malzemesini oluşturmaktadır. Her ne kadar dibâcede İbrahim Efendi'nin sohbetlerinin derlenmesi olarak takdim edilse de müellifin üslub ve anlayışıyla birlikte muhtevaya getirdiği katkı önemlidir. Eser birbirinin mütemmimi olan beş bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler ve ele alınan konular aşağıdaki gibidir:

I. Bölüm :

"*Der-beyân-ı pend-i âfâk*" başlığıyla girişden ayrılan bu bölümde, İbrahim Efendi'nin, şeriat, ibâdet, vahdet, muhabbet, varlık, Allah ve sıfat gibi tasavvuf felsefesinin alakadar olduğu konularda yaptığı sohbetler derlenmiştir. İbrahim Efendi'nin yukarıda işaret edilen ıstılahlara getirdiği tanımları öğrendiğimiz bu kısım Bayramî-melâmiliğinin temel düşüncelerinin de yorumu olarak görülebilir. İbrahim Efendi'nin tanımlarında, silsilesinde bulunan Hasan Kabadüz, Tab Tab Şah Ali, İdris-s-i Mühtevî gibi sûfilerin fikirleri etkili olmaktadır.

II. Bölüm :

Bu bölümde tasavvufî tecrübe içerisinde önemli bir unsur olan "rüya" ele alınmıştır. Rüyanın Hâlvetî ve Bayramî anlayıştaki yeri, ruh ve ruhun durumu, mükâşefe, müşâhede, rüya ta'birinin amacı gibi konulara ilişkin İbrahim Efendi'nin değerlendirmelerine yer verilen bu bölümde, Gaybî'nin rüyâ ve müşâhedeleri ile İbrahim Efendi'nin bunlara getirdiği ta'birler vardır. Kezâ Gaybî'nin bazı mistik tecrübeleri de vardır.

III. Bölüm :

Bu bölüm "*Der-beyân-ı me'âd*" başlığını taşımaktadır. Burada âhiret ve âhiret inancı, insanın kemâli ve devir, mirâc-ı ma'nevî ve ittihâd-ı ma'nevî gibi konulara

ilişkin İbrâhim Efendi'nin fikirlerine yer verilmektedir. Bu bölüm birinci bölümde ele alınan konularla birlikte teosofik bir zemine sahiptir.

IV. Bölüm :

İki paragrafdan oluşan bu bölüm ise, İbrahim Efendi'nin mânevî rütbesine ilişkin Fusûs şârihi Abdullah Efendi'ye Sakızlı Hüseyin Efendi'nin sorduğu sorular müvâcehesinde İbrahim Efendi'nin mânevî yönüne ilişkin bilgiler ile İbrâhim Efendi'nin Oğlan Şeyh adıyla bilinmesine neden olan hâdiseyi içermektedir.

V. Bölüm :

İbrahim Efendi'nin doğum ve ölümüne ilişkin bilgileri içermektedir.

2.2.3.3. Nüshâlar

Sohbet-nâme'in incelediğimiz ve kataloglardan taradığımız nüshâları aşağıda tespit edilmiştir:

Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, nr.931; M. M. Gölpınarlı Yazmaları, nr. 153; Kütahya M.Yeşil Kt., nr. 24595/IV; Milli Kt. A.364/1; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2630/1; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 3137/1; Süleymaniye Mihrişah Sultan , nr.246/1; Süleymaniye Hâlet , nr. 3137; Belediye Yazmaları Yeni Bağışlar, nr. K 292/1; Belediye Yazmaları Muallim Cevdet, nr. K 344/1; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 81; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 291/1; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 1074/1; Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kt. Genel, nr. 5240/4; Yapı Kredi Kt.Yazmalar, nr. B. 16/2.

2.2.4. Bî'at-nâme

2.2.4.1. Genel Bilgiler

Gaybî'nin **Sohbet-nâme**'den sonra adından en çok bahsedilen mensur eseri **Bi'at-nâme**'dir. Pek çok nüshası bulunan **Bi'at-nâme**, melâmilik düşüncesi için olduğu kadar Türk tasavvuf anlayışının bütünü için de önemli bir eserdir. Bununla birlikte bugüne değin üzerinde ilmî metotlarla bir çalışma yapılmamıştır. Ancak günümüz yazısı ile **Kütahya Şairleri** isimli eserde yayımlanmış, ayrıca Gaybî'den bahseden bazı eserlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Yazarın sade bir dil kullanarak kaleme aldığı eserinde sohbet üslûbu kendini

gösterir. Sohbet üslûbu, Gaybî'nin öteki eserlerinde de göze çarpan bir özelliktir. Yazar akademik anlamda bir araştırmaya giderek eserin muhtevasını temellendirmez. Aksine o kendisine sorulan bir soruya cevap aramaktadır. Bu soru sebeb-i te'lifdir; yazar şöyle der: *"Fukarâ-yı dervîşân bu bî-çâre ve sergerdâne-i dil oldular ki zamanımızda hâlk içinde bir şeyhden el almak lâzımdur. Ve bu şöhret bulan bî'at Hazret-i Allâh ve Hazret-i Resûlu'llâh yanında makbûl olan ve kibâr-ı evliyâu'llâh katında hakîkat neden 'ibâretdür? Ayet-i kerîme ile beyân ve hadîs-i şerîfle 'ıyân eylemeniz ricâ eylerüz deyü niyâz eyledüklerinde.."*

2.2.4.2. Muhteva

Çeşitli kütüphanelerde bulunan yazmaları içerisinde bizim incelemeye esas aldığımız nüsha, 1170 yılında Zeynel Abidîn b Yahya b Muhammed el-Hüseynî tarafından istinsah edilen ve Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr.107/1'de bulunan nüshadır.

Başı : *El-hamdu li'llâh-i 'âlâ küll-i hâl ve's-salâtu 'âlâ mezâhirihî zevi'l-kemâl. Emmâ bâ'd. Fukarâ-yı dervîşân bu bî-çâre ve sergerdâne-i dil oldular ki zamanımızda hâlk içinde bir şeyhden el almak lâzımdur*

Sonu : *...meşâyih-i 'izâmın ve evliyâ-yı kirâmın tasnîf u te'lifâtında mezkûr u mestûr olan sözlerin mefhûmu ve misâli işte bu sözdür. Beyt:*

Mekû ashâb-ı dil reftend şehr-i ez-dil beşer hâli

Cihân bir Şems-i Tebrîzest kecâ tâlîb-i çü Mevlânâ

Kelâm-ı sa'âdeti cemî-i kelâmun hâtimidür.

Yukarıda görüldüğü gibi eserin yazılış sebebi, bazı derviş ve dostlarının yazara tevcih ettikleri sorudur. Yazar bu sorunun cevabını İslâm tarihi kaynaklarına dayanarak Hz.Peygamber ve ashabı arasında Hüdeybiye Barışı öncesi gerçekleşen Bî'at-ı Rıdvân'ı ele alarak konuya girer. O Bî'at-ı Rıdvân ile şeyhlerin dervişlerinden aldıkları bî'at arasında bir ilgi kurar. Ona göre Peygamber'in aldığı bî'atda iki yönlü teslimiyet söz konusudur. Bunlar, *"Biri sûret yüzünden el almak ve biri hakîkat yüzünden mâl u ten u cân sakınmak"* (2b) Bu nedenle meşayih iki türlüdür; biri suret yönünü tutan, öteki ise hakikat yönüne giden meşâyihdir. Önemli olan hakikat yönü olan meşâyihdir. Çünkü hakikat muhabbet demektir; bu ise, İslâm'ın özüdür. Nitekim İslâm, muhabbetden ibârettir (Bkz. 3a).

Yazar konuyu muhabbete getirerek sevgiden bahseder. Sevgi kelimesini o kemâl-ı muhabbet olarak gösterir. İşte gerçek anlamda sevgi, mal, ten ve can ile oluşan sevgidir. Gerçek bî'at can ile sevginin tahakkuk ettiği bî'attır. Can ile sevginin örneği ise, Hz.İsmail'dir. O nasıl canını feda edip kurban olmayı göze aldıysa, bu sevgiyi haiz olan kişi de gerçek bî'atlı kişidir. Görüldüğü gibi yazar burada şeyh-mürid ilişkisine girmektedir. Konuyu bu merkezde geliştirirken "imân-ı kâmil tahsil eylemenin tarikina" dair değerlendirmelere gider. Muhabbet, zikir ve zikir çeşitleri, zikir telkini, zâkir ve çeşitleri, kalb.. gibi tasavvuf felsefesinin temel konularını ele alarak "kemâl-ı muhabbete" ulaşmanın gerçek yolu olan "vahdet-tarîkı"ndan bahseder. Vahdet tarîkı, hiç şüphesiz, vahdet-i vücûd esasını benimseyen melâmet yoludur. Nitekim o bu konuları ele alırken, görüşlerini tevsik etme bakımından, Hz.Ali, Beyâzıt-ı Bîstâmî, Cafer-i Sâdık ve büyük dedesi Pir Ahmed'in beyanlarını ve bazı menkâbelerini değerlendirir. Bunlardan Pir Ahmet bir Hâlveti şeyhi olmakla birlikte kendi yolunda yeterince olgunlaşmış bir zata ulaşmadığı kanaatindedir. Beyazıt ise, nice meşayihden sonra Cafer-i Sâdık'a gelmiştir. Bütün bunlar hayatın her evresinde gerçek muhabbeti edinebilmek için gerçek mürşidi bulmanın, daha doğrusu gerçek yolu bulmanın gerekliliğini izah için ele alınmıştır.

Şeyhde olması gereken özelliklere de değinilen eseri (9a-b) ele aldığı konular bakımından Bayram-i Melâmiliğinin bir adâb kitabı olarak görmek mümkündür. Eserde ayrıca Gaybî'nin hayatına ilişkin bilgiler ve silsilesi bulunmaktadır.

2.2.4.3. Nüshâlar

Biat-name'nin incelediğimiz ve kataloglardan taradığımız nüshâları aşağıda tespit edilmiştir:

Konya Bölge Yazma Eserler Kt., nr. 1780/45; M.M. Abdulbaki Gölpınarlı Yazmaları , nr.153; Kütahya M.Yeşil Kt. , nr. 24595; Milli Kt., nr. A.364/2[162]; Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., nr. 2630/2; Süleymaniye Tahir Ağa, nr. 1185; Belediye Yazmaları Muallim Cevdet, nr.K 344/2; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 62/1; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr.107/1; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr.291/2; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr.1074/2; Yapı Kredi Kt. Yazmalar, nr.151/1; aynı yer, nr. 57/2.

---

162 Milli Kt. Adnan Ötüken Kütüphanesinden intikal eden kitaplardan 698 numaralı mecmu'a da Bî'at-nâme-i Gaybi de bulunmaktadır. Bu nüsha 1286'da Yadigar Dergahı Hakâr-ı Hacı Bektaş-ı Veli Dervişi Muhammed Hadim tarafından istinsah edilerek kütüpaneye vakfedilmiştir.

2.2.5. Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye

2.2.5.1. Genel Bilgiler

Gaybî'nin düşüncelerini ve tasavvuf anlayışını ortaya koyan önemli eserlerinden biri de **Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye**'dir. Kaynaklarda Gaybî'nin eserleri arasında zikredilmeyen bu risâle, yazarın düşünce ve fikir dünyasına kaynaklık etmenin yanında mühtevâ incelemesi kısmında açıkça görüleceği gibi, hem Hâlvetîlik ve Bayarmîlik, hem de dönemin dinî tarihi açısından önemli bir metindir.

Risâlenin tek nüshasını tespit edebildik. Kütüphane taramalarımızda Gaybî külliyatı arasında bulunmayan bu risâlenin, yazarın diğer eserlerinden farklı tarafı, metnin içerisinde isminin açıkça verilmemesidir. Yazar ekseriyetle eserlerinin ya giriş kısmında ya da ferağ kaydında kaleme aldığı çalışmanın ismini belirtmiştir. Oysa **Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye** ismine metnin herhangi bir yerinde rastlanmaz. Fakat metinde Hâlvetî ve Bayaramî kavramlarına rastlandığı gibi, muhteva da tamamen bu iki ekolün esaslarına matuftur. Bu itibarla nüshanın başında kaydedildiği şekliyle **Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye** isminin müstensih tarafından verildiği düşünülebilir. Eserden ilk defa bahseden Doğan'ın bu eserden **Tarîkat-i Hâlvetiyye-i Bayramiyye**[163] şeklinde bahsetmesinin sehven olduğunu düşünmekteyiz.

Ferağ kaydından 1073'de Karacaşehir kasabasında yazıldığını öğrendiğimiz eserin bilinen tek nüshası doğrudan müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

2.2.5.2. Muhteva

İncelediğimiz **Risâle-ı Hâlvetiyye vü Bayramiyye** nüshası Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel 1441/1'de bulunmaktadır.

Başı : *Elhamdu li-veliyyihî ve's-salâtu alâ nebiyyihî. Bu fakîr-i kesîrü't-taksîr Sunu'llah b. Şeyh Ahmed b Şeyh Beşir dir ki; fî zamâninâ fukârâmızdan geçinür nice cühelâ-i rezille ve dervîşânımızdan görinür nice hüzelâ-i bâtıla, tarîkatımız haberdârı ve aşk u muhabbetimiz giriftârı..*

Sonu : *Pes salâh u reşâd sâhibi olan ibâdu'llâha lâzım u vâcib olan budur ki, evliyâ-yı 'ızâmın esrârına ıttılâ'-ı tam tahsîl eylemeyen her câhil u*

---

[163] Doğan, s.29.

> *mukallidin kavl u fi'line nazar u i'timâd eylemek ile meşâyih-i kirâma sû'-i zan ile inkâra düşüp anlar hakkında nâ-sezâ kelimâtla ta'n eyleyüp bed-i'tikâddan ziyâde ihtirâz u kemâl-i mertebe tehâşî üzre olalar. Ce'alnâ'llâh ve iyyâküm mine'l-muhibbîne's-sâdıkîn ilâ evliyâu'l-lâhi'l-ârifîn el-kâmilîn.*

Eserin sebeb-i te'lifine ilişkin olarak giriş kısmında verilen bilgileri burada şöyle özetleyebiliriz. Yazar, çevresinde odaklanan iki grup insandan söz etmektedir; bunlardan birinci kısmı oluşturanlar yazarın "*fukârâmızdan geçinür nice cühelâ-i rezille ve dervişânımızdan görünür nice hüzelâ-i bâtıla*" dediği kesimdir. Bunlar, Gaybî'nin sohbetlerinde bulunuyorlar. Ancak tasavvuf dilinin inceliklerine vakıf olamadıkları için, hiçbir zaman anlayamadıkları hâlde şariatın tekliflerini hafife almaktadırlar. İkinci grup insanlar ise, hakikati araştırıp doğru hüküm vermek yerine bu birinci grubu oluşturan insanların davranışlarından hareketle yazar hakkında kanaat sahibi olanlardır. İkinci grup, yazarı mülhid olarak görmektedir. Oysa işin aslı böyle değildir; onların yolu, şeriatın emir ve yasaklarına harfiyyen uymayı gerektirir. Bu gerçeği izah ederek insanları sû-i zan ve yanlış hüküm vermekten kurtarmak amacıyla bu risâle kaleme alınmıştır.

Yazar, eserlerinin çoğunu etrafında bulunan müridân ve ehibbânın isteği ile kaleme almıştır. Bu risâlesinde ise, açıkça meydana çıkan yanlış kanaatlerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Böylesi bir risâleyi kaleme almak için uzun süre düşünmüş ve istihâreye yatmıştır. İstihârede gördüğü rüyayı şu şekilde anlatır: "*Ve bu rîsâle-i cüz'iyye tahrîrine mübâşeretde acebâ izn-i ilâhî var mı ola; deyü alâ tarîki'l- isti'âre icâze taleb olundukda. Müşâhedemizde görilür ki; 'âlem-i gaybden bir latîf kendü dânâ dostu âna içine bir yeşil zümürrüd tesbîh ki, câ-be-câ rıdvân ile tezyîn eylemişler ve şemsesi yerleri cümle altun ile münkiş getürdiler; elüme sundular. Destûr-i İlâhî ve rizâ-yı Rabbânî vâr idüğüne ilm hâsıl olıcak, bi-kaderi'l-bidâ'a tarîkat-ı vahdetiyyenin mâ-lâ-bud olan mertebesinden bir mikdâr iş'âr u tevzîh eylemek lâzım geldi.*" (9b)

İlmî bir üslupla kaleme alınan risâlede itikad, amel ve şeriatsız tarıkatın olmayacağı özenle vurgulanır. Ehl-i Sünnet kavramı üzerinde yoğunlaşır. Tarikat, hakîkat ve ma'rifet konularındaki görüşlerinin yanında, insân, insân-ı kâmil ve aşk hakkındaki görüşlerini sıralar. Temel referansı Kur'ân-ı Kerim ve Hadis'tir. Bundan başka Tefsîr-i Kâdı Beyzâvi ile Arapça ve Türkçe şiirleri de kullanmıştır. Görüşünü temellendirmek için Hz.Ebû Bekir, Hz.Ali, İbn-i Abbas, Dâvûd-i Tâi, Şeyh-i Ekber ve Şeyh Şâzelî'nin sözlerine başvurmuştur.

2.2.5.3.Nüshâları

Kütüphanelerde yaptığımız çalışmalar ve katalog taramalarımızda bir başka nüshasını göremediğimiz **Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye**'nin bilinen yegane nüshası Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel 1441/1'de bulunmaktadır.

2.2.6. Mekârimü'l-Ahlâk

2.2.6. 1.Genel Bilgiler

Gaybî'nin eserlerinin büyük bir bölümünü Ahlâkbilim içerisinde mütâla etmek mümkünse de, onun bu alanda müstakil olarak kaleme aldığı yegane eseri **Mekârimü'l-Ahlâk**'tır.

Ferağ kaydında yazar eserin adını **Mekârimü'l-Ahlâk fî Tarîki'l-Uşşâk** olarak vermekte iken, dibâcede sadece **Mekârimü'l-Ahlâk** denilmektedir. Bu nedenle biz eserden **Mekârimü'l-Ahlâk** olarak bahsetmekteyiz. İncelediğimiz nüshadan öğrendiğimize göre; 1072(1661)'de yazılan eser müellif hattından 1075(1664)'de istinsah edilmiştir.

Yazarın ahlâkçılığı hakkında bilgi edinmemize imkân veren bu risâle hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

2.2.6.2. Muhteva

Bizim burada incelemeye esas aldığımız **Mekârimü'l-Ahlâk** nüshası Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, 1441/2'de bulunmaktadır.

Başı : *"Elhamdu li'lâhi alâ küll-i hâl ve's-salâtu alâ mezâhireyn-i zevi'l-kemâl. Emmâ ba'd. Fukarâ ve dervişân bu biçâre ve sergerdândan ashâb-ı vahdet katında ahlâk-ı hüsn u hamîde erbâb-ı hakîkat yanında evsâf-ı cemîle ve ef'âl-i seyyi'enin hakîkati neden ibâretdür künhiyle beyân ve asliyle iyân olmak içün bir risâle-i müfîde gâyetü'l-gâye matlûbumuzdur deyü iltimâs eylediklerinden bi-kaderi'l-bidâ'a me'müllerine icâbe olındı..."*

Sonu : *"Allahümme hezzib ahlâkunâ ve tayyib enfüsenâ ve âfâkanâ bi-hörmeti seyyidi'l-uşşâk ve mütemmim mekârime'lahlâk yâ-rezzâk yâ-hâllâk."*

Gaybi'nin çevresinde bulunan dervişleri, vahdet ehlinin güzel Ahlâk ve hakîkat ehlinin güzel sıfat ile kötü davranışlar hakkındaki görüşlerini sormuşlardır. Ondan bu sorularını cevaplayan muhtasar ve faydalı bir risâle yazmasını istemişlerdir. Yazar onların bu istediklerini cevaplandırmak için bu eseri kaleme almış ve adını **Mekârimü'l-Ahlâk** koymuştur.

Ahlâk, ahlâkın kaynağı, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak ve ilim-amel ilişkisi gibi konuların ele alındığı eser, teosofik ahlâk anlayışını vermesi bakımından önemlidir. İnsanın yaratılışındaki amaç, Allah'a ibadet etmesidir. İbadet ise, yazara göre, Allah'ın ya zâtına veya sıfatına olur. Zatına olan ibadet ilim; sıfatına olan ise, ameldir. İlimden murad ma'rifetullah ve amelden murad 'Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır.' Konuyu bu zaviyeden ele alırken, ilâhi ve insânî ahlâktan bahseder. İlâhî ahlâkı sünnetullah olarak gören yazar, insânî ahlâkı da cibilliyet ve tahâlluk kavramıyla izah eder. Cibilliyet insanın doğuştan sahibi olduğu ahlâkı ifade etmek için kullanılırken tahâlluk güzel huylar edinmektir. Birincisi kaynak itibariyle vehbî iken, ikincisi bir eğitimin sonucu olması hasebiyle kesbîdir.

Gaybî, iyi ve güzel Ahlâkı bilmenin yolu olarak bazı mutasavvıfların ileri sürdüğü rüya nazariyesinden bahsederken, rüyâ tabirine ilişkin değerlendirmeler yapar. Ona göre; "*şeri'at insân-ı kâmilin sözünden ve tarîkat insân-ı kâmilin işlediğinden ve hakîkat insân-ı kâmilin gördüğünden ibâretdür.*" (18a) Sülûk kavramıyla ilgili şu değerlendirmesi de ilginçtir: "*İmdi şeriatda sülûk cehilden ilme gitmekdir ve ilm-i şeri'atın mâ-lâ-buddüni hâsıl itmekdir.Ve tarîkatda yaramaz huylardan eyü huylara gitmekdir ve iyi huylar hâsıl itmekdir.Ve hakîkatde kendi varlığından Hak varlığına gitmekdir.*" (18a)

İnsan ve istekleri üzerinde yoğunlaşırarak sohbet konusuna giren yazarın temel referansları Kur'an-ı Kerim ve Hadis metinleridir.

2.2.6.3. Nüshâlar

Mekârimü'l-Ahlâk'ın incelediğimiz ve kataloglardan taradığımız nüshâları aşağıda tespit edilmiştir:

Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, 1441/2; Kütahya M.Yeşil Kt., nr.24595/III; Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr. 62/4; Yapı Kredi Kt.Yazmalar, nr. 151/2; aynı yer, nr.104/2.

2.2.7.Risâle-i Tuhfetu'l-Uşşâk

2.2.7. 1.Genel Bilgiler

Mühtevâ ve üslup özellikleri bakımından Gaybî'nin diğer risâlelerinden çok farklı olan **Risâle-i Tuhfetu'l-Uşşâk**'ın yazarımıza ait olduğu hususunda ihtiyatlıyız. Bu konudaki mütâlalarımızı şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Gaybî'nin diğer risâlelerinde işlediği konuları da içinde bulundurmakla birlikte, üslup ve işleniş açısından çok farklıdır. Aşağıda görüleceği gibi, eserde, bazı batinî ve şii değerlendirmeleri öne çıkartılmaktadır. Oysa yazar mensur eserlerin de ihtiyatlı ve çoğunlukla sünnî çizgidedir.

2.Eserde sohbet üslubu kullanılmıştır. Bu kısmen de olsa diğer risâlelerde de kendini gösteren bir üslup olmakla birlikte, ekseriyetle onun eserlerinde ilmî üslup hakimdir.

3.Eserde kullanılan dil ve referanslar, diğerlerine göre biraz daha farklıdır. Örneğin, diğer risâlerinde pek olmadığı hâlde bunda 'Tangrı' kelimesini sıkça kullanır. Şii kaynaklar ve ayetleri işârî okuma bu eserde öne çıkar.

Bütün bu değerlendirmelerimize rağmen, görüp incelediğimiz nüshâlarda müellif olarak Gaybî zikredilmektedir. Ayrıca eski Adnan Ötüken Kütüphanesi müdürlerinden ve son devir ünlü Mevlevî şeyhi şair Ahmet Remzi Efendi'nin istinsahı olan Konya nüshası, tasavvuf ve kitâbiyat bilgisine vukûfiyeti ile tanınan bir müstensihe ait olması cihetiyle önem arzetmektedir. Ahmet Remzi Efendi, bu risâlenin yazarımıza ait olduğunu onaylamaktadır. Burada, kaynaklarda ve önceki çalışmalarda adından bahsedilmeyen bu risâlenin Gaybî'ye ait olması hususunda ihtiyatımızı belirtmekle birlikte, gerek Ahmet Remzi Efendi'nin kaydı ve gerekse mühtevânın **Gaybî Divanı**'na olan benzerliği itibariyle onu Gaybî külliyâtı arasında saymaktayız.

İncelememize esas aldığımız nüshada eserin tam adı **Eser-i Gaybi Kütahyevî Haza Risâle-i Tühfetü'l-Uşşâk Turfetü'l-Müştâk ve Zübdetu'l-Esrâr ve Hakikatu'l-Ahbâr** şeklinde açıkça yazılmıştır. Ne zaman yazıldığını ve müstensihini bilemediğimiz eserin bu nüshası 1276'nin Zilkâde ayında istinsah edilmiştir.

2.2.7.2.Muhteva

Burada incelemeye esas aldığımız **Tuhfetu'l-Uşşâk** nüshası Milli Kütüphane,

Adnan Ötüken, nr.743'de bulunmaktadır.

Başı : *Bismillahi'r-Rahmâni'r-Rahîm. Elhamdu li'llahillezî yetecellâ el-kulûbe'l-insâni bi-zâtihî ve sıfâtihî ve ef'âlihî ve sârehû ve ce'ale nefsehû li- nefsihî..*

Sonu : *Felekî ay kıyâmetdür; melekî ay kıyâmet-i serâyirdür. Sen de baş kaldır Arâsat dahi nur ile dola. Yes'â nûruhum min beyn-i eydiyehüm ve îmânehüm.*

Yazar, Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ın yedi bâtına dek zâhiri ve bâtını vardır." buyurduğuna işaret ederek, vahdet-i vücûd konusunda ileri sürülen ayeti celîleleri işârî anlayışla okumaktadır. Esasen risâleyi "Ben insanları ve cinleri bana ibâdet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 56) ayetinin bir tefsiri olarak görmek mümkündür. Konuyu teosofik alana taşıyarak insân-Allah ilişkisini değerlendirmektedir. Ayetlerden başka, başta "Mü'minin ferâsetinden kaçının. Çünkü o Allah'ın nûru ile bakar."[164] hadisi gibi vahdet-i vücûd anlayışını benimseyenlerce referans alınan hadisleri de bu açıyla anlamlandırır.

O Allah'ın tezâhürü olan âdemde Allah'ı görmemenin körlük olacağı kanaatindedir (6b). Ona göre görmek, idrak ve imandır. Bu düşünceden hareketle o, ölümü Allah'tan yine Allah'a gitmek olarak değerlendirir. Burada ileri sürdüğü görüşün bazı kesimlerce ilhad, hulûl, zındıklık ve ittihad olarak görüldüğüne işaret ederek, hem bu ithamları cevaplandırır ve hem de gerçek alemde Allah'ın görülebilirliği üzerinde durur (10a).

Aşk ve ilâhi aşk kavramlarına açıklık getirirken şunları söylemektedir: "*Tangrı ile bir olmak hâldir, ki bu dil ile beyân olunmaz. Bir kimesne bu birliği bilse tahkîki kâfirdir. Bir kimse Tangrı ile birliğinden sonra ibâdet itse müşriktir, müşrik olur. Zirâ ikilik bulunur, bir kul bir Tangrı olur.*" (13a) Bu batinî yorumdan sonra Allah'a ulaşmanın yolları, kalb-i mü'min, celâl ve cemâl, semi' ve basar ismi, dünya hayatı ve ehl-i beyt gibi kavramlara ilişkin görüşlerini serdeder.

Şii temayül açısından hemen göze çarpan şey, onun nübüvvet ve risâletle görevli peygamberlerin Allah'ı kemâliyle gördüklerini ve Hz.Muhammed'den sonra bu görüşün

---

[164] Tirmizî, Kitâbu't-Tefsîri'l-Kur'ân, nr.3052.

Hz.Ali'ye intikal ettiğini ileri sürmesidir (17a). Hz.Ali'den itibaren bu görüşün kimlere intikal ettiğiyle ilgili olarak Seyyid Yahyâ Şirvânî'ye kadar gelen silsileyi zikreder. Şi'a mezhebinin bu görüşte olduğunu söyleyerek Hanefîlerin şi'ayı bâtıl gördüklerini, oysa Acem ulemasının ileri sürdüğü gibi, Cafer-i Sadık şakirdi olan İmâm-ı Azam'ın bir başka mezhep te'sis etmesinin abes olduğu kanaatini açıklar. Ona göre fırka-ı nâciye şi'adır(17b-19b). Hurûfilik işaretleri de taşıyan eserinde yazar, İbn-i Arâbî ve Kaygusuz'dan alıntılar yapmıştır.Yazarın bu görüşüne diğer eserlerinde rastlanmaz. Esasen bizim eserin yazara ait olup olmadığı hususundaki ihtiyatımızın kaynağı da eserde yer alan bu meyandaki düşüncelerdir.

2.2.7.3. Nüshâlar

Tuhfetu'l-Uşşak Turfeti'l-Müştâk Zübdetü'l-Esrâr ve Hakikatü'l-Esrâr ve Hakikatü'l-Ahbâr'ın incelediğimiz ve kataloglardan taradığımız nüshâları aşağıda tespit edilmiştir:

Konya Bölge Yazma Eserler Kt., nr. 1783/1; Milli Kütüphane Adnan Ötüken, nr.743; Milli Kütüphane, Ad2.2.8.

2.2.8. Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd

2.2.8. 1.Genel Bilgiler

Gaybî'nin bazı ilmî eserleri referans alarak telif ettiği eserlerinden biri de **Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd** isimli risâlesidir. Daha önce yapılan çalışmalarda Gaybî'nin eserleri arasında ismi geçmeyen bu eser[165], yazarın hulûl ve ittihad konusunda teosofik görüşünü vermesi bakımından önemlidir.

Eserin incelediğimiz nüshâlarında ne zaman yazıldığına dair bir bilgiye ulaşmış değiliz. Ancak gerek **Keşfu'l-Gıtâ** ve gerekse **Divan**'ın bazı bölümlerinde devir nazariyesi çerçevesinde ele alınan görüşlerden mütevellit, hulûl ve ittihad taraftarıymış gibi anlaşılarak kendisine getirilen eleştirilere cevap mahiyetinde kaleme alınmış olmalıdır. Çünkü o gerek **Akâid-nâme** ve gerekse **Mes'ele-i Sülûk**'de olduğu gibi, burada da kendi görüşünü açıkça ortaya koymak için, özellikle ehl-i sünnet alimlerinin eserlerini referans alır. Böylece ilmî bir üslûp içerisinde kendisini anlatmış olur.

---

165 Bkz. Abdulbâki GÖLPINARLI, **Melâmîlik ve Melâmîler**; Ali Bezci, "*Gaybî*", **Allah Dostları**, VIII, 259 Doğan, s.22-33.

Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd sadece yazarının görüşlerini vermez; o aynı zamanda, dönemi içerisinde hulûl ve ittihâd konusunun ne şekilde anlaşıldığına dair bir belge olma niteliğindedir. Bu itibarla da önemli bir eserdir.

2.2.8.2. Muhteva

Bu çalışmada incelemeye esas alınan **Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd** nüshası, Belediye Yazmaları O.N.Ergin 107/ 3'de bulunmaktadır.

Başı : *Seyyid Şerif kuddise sırruh Hâşiye-i Tecrîdde yazdığı bahsi Kâdı Mîr nakl edüp didiler ki...*

Sonu : *Şeyh Hasan Bulğârî tahkîk ider. Ve tarîk-ı tahkîki dahi gayri yokdur, ve's-selâm. Temme't-risâle.*

Gaybî'nin diğer risâlelerinden farklı olarak bu risâlede sebeb-i te'lif ile ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu eser, onun yaşadığı dönem ve çevre göz önünde bulundurularak, hakkında ileri sürüldüğü muhtemel olan hulûl ve ittihad tarafgirliği ithamını izâle maksadını matuf bir gayretin ürünü olmalıdır. Risâlede Seyyid Şerif'in **Hâşiye-i Tecrîd**'i başta olmak üzere **Şerh-i Makâsid**, **'Aynu'l-Vahde Hâşiyesi, Ta'dîlu'l-Ulûm** ve **Levâkih** adlı eserler referans gösterilirken; Celâl Devvânî, Molla Câmî, İmam Şarânî ve Seyyid-i Sened Abdu'l-Gânî 'nin de görüşlerinden istifade edilmiştir.

Yazar vücûd ve mevcûd kavramları çevresinde hulûl ve ittihad konusuna giriş yaparak ehl-i sünnetin konuya ilişkin görüşünü belirtir. Hulûl inancında olan mezheb ve tarîkatlara değinerek birer cümle ile bunların konuya ilişkin temel görüşlerini zikreder. Daha sonra **Şerh-i Makâsid**'de işaret edilen, hulûl ve ittihada kani oldukları sanılmakla birlikte hakîkatde bu inancı benimsemeyen bazı mutasavvıflara ilişkin bilgiler verir. Bunlar tasavvufî ifade ile fenâ fi't-tevhîd makamında bulunanlardır. Bu makamda bulunanların hâlleri ve kendilerinden sâdır olan sözlerin(şathiyye) mâhiyetine dair bir kısım bilgiler vererek, eskilerin de işaret ettikleri gibi "*Mükâşefe gayra hüccet olmaz*"(19b) düşüncesinde olduğunu belirtir. Çünkü tasavvufî epistemolojinin önemli kaynaklarından biri olan keşf ve şuhûd, fenâ fi't-tevhîd makamını idrak edenlerde kendini gösterir. Keşf ve şuhûd sahibi hâlini gizlemelidir.

Eğer remizlerle şathiyye olarak bir kısım ifadelere gidilmişse, İbrahim Hâlebî'nin **Aynu'l-Vahde Hâşiyesi**'nde dediği gibi, "her fennin ve her ilmin mahsûs

ıstılâhı vardur" kaidesi göz önünde bulundurulmalıdır(20b).

2.2.8.3. Nüshâlar

Risâle-i Redd-i Hulûl'un inceleme ve araştırmalarımızla ulaştığımız iki adet nüshası aşağıda tespit edilmiştir:

Belediye Yazmaları O.N.Ergin 107/ 3; Milli Kt. A.364/5.

2.2.9. Akâid-nâme

2.2.9. 1.Genel Bilgiler

Gaybî'nin itikâdi anlamda inanç ve mezhebini açıkladığı bu risâlesi onun ilmî yönünü göstermesi bakımından da önemlidir. Mühtevâ olarak manzum eserlerinden olan **Hudâ Rabbim** ile benzerlik gösterir.

Yazarının hangi akîdeye sahip olduğunu tebellür ettirmek için bu risâleyi kaleme aldığı düşüncemizi, hem metinden ve hem de müellifin monoğrafisinden çıkartmaktayız. "Sun'ullah b. Ahmed b. Beşir derki" şeklinde başlayan uzun girişte yazar, ehl-i sünnet inancında olan ülemânın tasavvufa olan ilgileri ve bazı mutasavvıfların, özellikle de belirli bir araştırmaya girmeden bir başkasının teşviki ile tarikata girenlerin inançlarında sapmalar görüldüğüne işaret etmektedir. Ancak söz konusu sapmaların ne şekilde tezâhür ettiği hususunda ayrıntıya girmez.

Yine girişte, yazarın itikâdi düzlemde ehl-i sünnet inancında olduğunu izah için bu risâleyi yazdığına dair işaretler bulunmaktadır. Sebe-i telifinde ise, "*...mahbûba olan âkâ'id-i dîniyye-i yakîniyye ve mezâhib-i sahîha-i mansûriyye üzerine sebat ve devâmımuz âlâ tarîki'l-icmâl ve'l-ihtisâr bu **Akâid-nâme** nâmı ile müsemmâ olan risâle-i müfîde-i muhtasara da rüşt olunması muhtâre olunmuştur. Tâ kim zamânemiz tâlibleri 'akîde-i erbâb-ı hâlden hissedâr olmağla berhudâr olalar.*" demektedir.

Bir melâmî mutasavvıfın akâidine dair bilgileri vermesi bakımından dinî-sosyal tarih içerisinde önemli bir yere sahip olan risâle, günümüz yazısı ile amatörce yayımlanmıştır[166].

---

[166]Hamza GÜNER, **Kütahya Şairleri**, S.178-179.

2.2.9.2.Muhteva

Akâid-nâme, yazarının inanç esaslarına ilişkin görüşlerini vermesi yanında tarikat mensuplarını bilgilendirmeyi de amaçlamıştır. Bu nedenle ayrı bir öneme sahiptir.Çeşitli kütüphanelerde bulunan **Akâid-nâme** nüshâlarından Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr.62/5'de bulunan nüshayı incelememize esas aldık.

Başı : *Elhamdu-lillâhi te'âlâ ve'ssâlâtu lihabîbihi'l-Mustafâ. Emmâ ba'd bu fakîr-i kesîru't-taksîr...*

Sonu : *Her kişi bir dîn u mezheb tutar illâ bize*

Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm mezheb-i Nûmân yeter

Yukarıda da işaret ettğimiz gibi Gaybî'nin inancına dair bazı insanların ileri geri konuşmaları, bu risâlenin telifinin asıl nedenidir. Nitekim o, "*Ma'lûm-ı sa'âdetün olsun kim zâhiren ve bâtınen 'itikâd-ı pâkimuz muhtasar îmân ta'bîr olunan âmentu billâhi ve melâiketihî...kelâm-ı latîfinin fehvâsı üzerine..*" (18a) cümleleriyle hangi inançta olduğunu açıklamaktadır. Devamında ise, amentunün muhtasar bir şerhi yapılmaktadır. Allah'a, **peygambere**, meleklere ve ahirete imân; fani ve baki alem, ahiretde cezanın hem cismâni ve hem de rûhâni olacağı, peygamber ve veli mukayesesi..vb temel itikâdi düşünceler ile ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceğine dair görüşlerini vermektedir.

Risâlede ele alınan görüşlerden önemli gördüğümüz bazı kısımlarını aşağıda almaktayız:

"Şerî'at hakîkatin zâhiri ve hakîkat şerî'atın bâtınıdır. Her hakîkat ki şerî'ata muhâlif ola bâtıldur. Ve zâhire uymaz bâtın-ı esrâr-ı hakîkat deyu iddia iden dâl u mudıllıdur. Şerî'ata muvâfık hakîkat-ı câmi' olan kimseye müvahhid, şerî'ata mutâbık olmıyan hakîkati müddeî olan kimseye mülhidd denilür. Evliyâ-i kümmelîn fırka-ı müvahhidîndur." (19b).

"Vedahi 'ilm 'amelden efdaldur. Ve cemî'-i 'ulûmun efdali ilm-i bi'llâhdur. Ve cemî'-i a'mâliñ efdali zikru'llâhdur. 'İlm zâtıñ 'aynı oldığı cihetden bâkîdur. Ve 'amel-i mahlûk fânidür." (19b)

"Dünyânıñ fenâsı ve âhiretin bekâsı muhakkadur. Eğer hayr ve eğer şer 'amel mukâbelesinde ceza dahi hakdur.Vedahi me'âd-i cismânî ve rûhanî me'an hakdur." (20a)

2.2.9.3. Nüshâlar

İnceleme ve araştırmalarımızın neticesinde **Akaid-nâme**'nin üç nüshasına ulaşmış bulunmaktayız. Bunlar:

Belediye Yazmaları O.Nuri Ergin, nr.62/5; Yapı Kredi Kt. Yazmalar, nr. 151/4; BEEK Genel 854/2.

2.2.10. Mes'ele-i Sülûk

2.2.10. 1.Genel Bilgiler

Gaybî'nin ilmî yetkinliğinin açıkça görüldüğü eserlerinden biri **Mes'ele-i Sülûk**'dür. Bu risâle hakkında daha önce herhangi bir yerde bilgi verilmemiştir. Katalog taramaları ve çeşitli kütüphanelerde yaptığımız çalışmalarla tek nüshasını tespit ettiğimiz risâle, devrân ve semâ ile ilgilidir.

Tarikatlarda dervişlerin hâlka teşkil ederek dönmek suretiyle yaptıkları zikir hâlini ifade eden devrân ve dinî müsiki anlamında kullanılan semâ etrafında ortaya atılan tartışmalar, XVII.yy Osmanlı sosyal ve kültürel tarihinde etkili olmuştur. Devrân ve semâ'ın hak olduğu düşüncesinde olanlar ile batıl olduğunu iddia edenler arasında uzunca süren tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar ise, dinî edebiyatımız içerisinde yeni bir tür meydana getirecek kadar çok sayıda manzum ve mansur eserlerin kaleme alınmasına zemin hazırlamıştır. Gaybî'nin eseri de bu çerçevede kaleme alınmış Türkçe bir risâledir.

Esasen bu risâle aşağıda görüleceği gibi bir fetvanın eleştirisinden ibarettir. Bununla birlikte yazar, söz konusu fetvayı eleştirirken İslâm Hukuk metodolojisine ait teknik kavramları kullanarak, temel kaynaklardan hareketle fetvanın eleştirisini yapmaktadır. Bu özelliği ile risâle, devrân ve semâ' tartışmalarını bilimsel platforma taşımaktadır. Risâle üzerinde bir çalışma daha önce tarafımızdan yapılmıştır[167].

2.2.10.2.Muhteva

Mes'ele-i Sülûk'ün tespit ettiğimiz tek nüshası A.Ü.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmaları, nr.1468/18'de bulunmaktadır.

---

[167] Bilal KEMİKLİ, *"Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Sema' Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri"*, **AÜİFD**, *c.XXXVII*, Ank.1997, s.443-460.

Başı : *Mes'ele-i Sülûk sûfiyyenün ef'âl u hârekât-ı muntazımâi mevzû'a ve evdâ'-ı mütenâsibe-i mesnû'a ile devrân nâmında olan raksları ve mevlevîlerüñ semâ' nâmında olan dönmeleri...*

Sonu : *Temmet er-risâle li-Sun'ullâh Efendi ibn. eş-Şeyh Ahmed Efendi ibn. eş-Şeyh Beşîr eş-Şehîr bi-Kalburcı rahimehu'llâh-ı Te'âlâ 'aleyhim ecma'în.*

Yukarıda da işaret edildiği gibi, risâlenin sebeb-i te'lifi devrân ve semâ' hakkında verilen bir fetvadır. Bu fetva meşhur şeyhülİslâmlardan Minkârîzâde Yahya Efendi (ö.1077)[168] tarafından verilmiştir. Yahya Efendi, verdiği bu fetvasında devrân ve semâ'ın merdûd olduğu ve devlet yöneticilerinin bu kâbil davranışları yasaklaması gerektiğini ileri sürmektedir. Esasen melâmî-meşreb olan Gaybî, Yahya Efendi'nin fetvasında isabetli olmadığına işaret ederek devrân ve semâ'ın hak olduğu hususuna açıklık getirir.

İlmî kişiliğini de gösteren bu risâlede Gaybî, **Tatarhânî**, **Tefsîrü'l-Medârik**, **el-Kavâsî**, **el-Ezhârî**, **Aynu'l-Hayat**, **Avârifu'l-Maârif** ve **Şerhu't-Tâ'iyye** gibi eserleri referans alarak görüşlerini geliştirmiştir. Risâlede adından söz edilen mutasavvıflar, eş-Şiblî, Zinnu'n-el-Mısrî, Aziz Nesefî ve İbnu'l-Arâbî'dir.

2.2.11. Risâle fi Hâlli'd-Devrân

Daha önceki çalışmalarda hakkında bilgi verilmeyen risâlelerden biri de **Risâle fi Hâlli'd-Devrân**'dır. Bilinen tek nüshası A.Ü.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi., nr.1468/19'da bulunan risâle, **Mes'ele-i Sülûk**'le aynı konuda kaleme alınmıştır. Arapça olarak kaleme alınmış olup devrân ve semâ'ın hak olduğu yolunda bir muhtevaya sahiptir. Nitekim sebeb-i telifte, ihvana raks ve devrân ile zikretmenin caiz olduğunu isbat etmek için kaleme alındığı belirtilmiştir.

Başı : *" el-Hamdu-lıllâhi ihtere'a'l-kevnu mine'l-kâf ve'n-nûn ve hâlaka'l-hayât mine'l-harake ve'l-mevt mine's-sukûn.."*

Sonu : "*..hâzâ'l-mevzû mine'l-ilhâmi'l-ilâhî. Temmet. er-Risâle li-Sunu'llâh Efendi ibn. eş-Şeyh Ahmed Efendi ibn eş-Şeyh Beşîr eş-Şehîr bi-Kalburcu.*"

---

[168] Hakkında bkz. Müstakim-zâde Süleyman Sâdeddin, **Devhâtü'l-Meşâyih**, İst. 1978, s.70-71; Ş.Sami, **Kâmûsu'l-Alâm**, VI, İst. 1316, s.4452.

Devrân ve semâ' konusunda kaleme alınmış olmaları nedeniyle, gerek **Risâle fî Hâlli'd-Devrân** ve gerekse **Mes'ele-i Sülûk**'un Gaybî'ye ait olduğu hususuna ihtiyatla yaklaştığımızı daha önceki çalışmamızda ifade etmiştik[169]. Her şeyden önce bu iki risâlenin içeriği, usül ve erkânında devrân ve semâ bulunmayan bir meşrebe sahip olan yazar tarafından yazıldığı husunda kuşku yaratmaktaydı. Aynı şekilde bir cedel (polemik) üslubu ile kaleme alınanan ve konuya eleştirel bir zâviye sunan **Mes'ele-i Sülûk**'ün Gaybî'nin asârı arasında olamayacağı düşüncesindeydik. Ancak sosyal tarih açısından her iki eserin de Gaybî'ye ait olduğu ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yazar hocasından, "..âbâ vü ecdâdınız yolın terk itmeyin, anların âyin u erkânları üzre ehibbâya va'z u nasîhatden ve ihyâ giceleri tevhîd-i şerifi deverândan hâli olmayun!"[170] şeklinde bir tavsiye almıştır. 'Abâ vü ecdâd'ı birer hâlveti olan ve bizzat dedesinin devrâna ilişkin bir risâlenin yazarı olması, Gaybî'nin bu konularla ilgilenmesinin sâiki olabilir. Aynı şekilde düşünceleri itibariyle 'mülhidlik' ile itham edilen Gaybî, diğer bazı eserlerini kaleme alarak mülhid olmadığını isbat ettiği gibi; bu risâleleri de kaleme alarak hâlvetî meşreb olduğunu ileri sürmüş olabilir. Nitekim şiirlerinde de devrân mefhumuna önemle yer vermiştir.

Bütün bu karinelerden yola çıkarak müstensih tarafından da Gaybî'ye ait olduğu açıkça belirtilen risâlelerin müellifi hakkında kuşku duymamaktayız. Onun devrân hakkındaki görüşlerine de yer verdiği bir başka eserinde şu ifadelere yer verilmektedir:

"Cemî-i â'malden maksûd bi'z-zat tahsîl-i ma'rifetdür. Ol hâsıl olmadukdan sonra cemî-i ef'âl u evdâ'ımuz la'b u lehvden nâşi bir yehûde hareketdür. Anınçün berzahiyyenün her kimseye nisbet-i hareket ve devrân emreylemeleri 'ârif-i bi'llâh katında 'âyn-ı noksandur... Pes tâlib-i Hakk'a hılkatine muhâlif hareketle sukûn eylemek 'ârif u hekîme hılâf-ı hikmetdür. Ma'a hâzâ; cismânî devrâna i'tibâr tahsîl-i harâret-i rûhâniyyeye medâr olmak içündür. Erbâb-ı muhabbetin hûd-ı derûnlarında olan vecd-i hâletleri ve 'aşk-ı muhabbetleri 'ayn-ı harâretdür. Zâhirden bâtına harâret gelsün diyü haraketü'r-raks nakzı mûcibince muhabbetde noksandan hâli değil bir hâletdür." (**Bî'at-nâme**, 17b)

---

169 KEMİKLİ, agm, s.443.
170 **Sohbet-nâme**, 2a.

2.2.12. Risâle-i İlm u Amel

2.2.12. 1. Genel Bilgiler

Gaybî'nin ilim ve amel hakkındaki görüşlerini sistematik olarak ele aldığı bu risâlesi, hem bir mutasavvıf düşünürün bu konulardaki görüşlerini ve hem de XVII.yüzyıl Osmanlı toplumunda ilim anlayışını içermesi bakımından önemlidir.

İlmî bir üslupla kaleme alınan risâlenin sebeb-i te'lifini yazar şu şekilde belirtmektedir: *"fukarâ vü dervîşân bu bî-çâre sergerdândan istifsâr eylediler ki, zamanımızda beyne's-sûfiyye ma'rûf u müştehir olan tarîk, tarîk-i zikr u 'ameldir. Hazret-i sultânu'l- enbiyâ Muhammed Mustafa aleyhi's-salâtu ve's-selâm zamân-ı sa'âdetlerinde dahi makbûl u mu'teber ü efdal yine hemân bu tarîk mıydı? Yohsa bu tarîkdan ğayri dahi bu tarîkdan akreb u eshel ü efdal tarîk var mıydı? Nass-ı şerîf ile beyân eyleyüp tarîk-i Hakk'ın iyân olmasını iltimas eylerüz, dimeleri ile bi-kaderi'l-bidâ'e me'mûllerine icâbe olundı."*

Görüldüğü gibi risâlenin kaleme alınmasına neden olan soru; makbul, muteber ve efdal olan yolun hangisi olduğu noktasında odaklaşır. Bu ilk cümleleri okuyan herhangi bir okuyucu, yazarın, insanı ma'rifetu'llaha ulaştıracak olan yola ilişkin mütâlaalarını yapacağını görür. Bu nedenle o bu risâleye " ***Risâle-i İlm u Amel ad konuldu***" (26a) demektedir.

Çünkü genel itibarıyla insanı marifetu'llaha ulaştıracak iki yoldan bahsedilmektedir; bunlardan birincisi amel, ötekisi ise ilim yoludur. Amelden kasdedilen dervişin gece ve gündüz devam ettiği zühd hayatını ifade eder. Yazarın bu iki yolu ve birbirlerinden farklarını ele aldığı bu risâle 1074'de te'lif edilmiş ve incelemeye esas alınan nüshası ise 1075 h'de müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

2.2.12.2. Muhteva

İlim ve amel yolunu anlatan bu risâlenin Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel 1441/3'de bulunan nüshası incelememize esas alınmıştır.

Başı : *"Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm.Elhamdu lillâhi ala külli hâl vessalâtu alâ mezâhirihî min zevi'l-kemâl. Emmâ ba'd; fukarâ u dervîşân bu bî-çâre sergerdândan istifsâr eylediler ki, zamânımızda beyne's-sufiyye ma'rûf u müştehir olan tarîk, tarîk-i zikr u ameldir."*

Sonu : "*'Ilm-i bi'llâha sa'y eyle yüri var*

Bu beyhûde 'amellerden ne hâsıl

Kad veka'al ferâğ min te'lîfi'r-risâle fî erbe'a ve seb'în ve elf.

Allahumme sebbit kademî alâ sırâti'l-müstakîm ."

Yazar konuya Enes (ra)'den gelen bir rivâyetle girmiştir. Buna göre; Peygamber'imiz Medîne-i Münevvere'de Mescid'e girdiklerinde iki meclis görmüşlerdir; birinde insanlar zikrediyor, ötekisinde ise ilim öğreniyorlardı. Hz. Peygamber, bu iki meclisin de hayırlı olduğunu belirtir, ancak hem öğrenen ve hem de öğreten meclisin daha efdal olduğuna işaret ederek ilim meclisinin içerisine oturur[171]. Buradan hareketle yazar, gerçekte iki yol olduğunu, bunlardan birinin amel ve ötekinin ilim yolu olduğunu söylemenin yanında ilim yolunun efdal yol olduğuna işaret eder.

Yazar bu iki kavramın tasavvuf dilindeki anlamını verir. Ona göre; ilmiye tarîkına, *"tarik-ı cezbe ve tarîk-ı mâhbûbiyye ve tarîk-i vahdet ve tarîk-ı tahkîk ve tarîk-ı aşk dinür."* Ameliye tarîkına ise, *"tarîkı mücâhede ve tarîk-ı muhibbîye ve tarîk-ı kesret ve tarîk-ı taklid ve tarîk-ı akl denilür."* (26b) Buradaki ilimden kasdedilen şey ilm-i billâhtır. Amelden ve ilimden asıl amaç ma'rifetu'llahtır. Bu nedenle, *"Velhâsıl bir kimsede cemî-i ulûm bulunsa ma'rifetu'llâh bulunmasa ol kimsenin ilmi yokdur. Kezâlik bir kimse de cemî'-i a'mâl bulunsa , hatta efdâl a'mâl olan zikru'llâh ile ömür geçürse, ammâ ilm-i bi'llâhdan âgâh olsa ma'nen ol kimsenin ameli yokdur."* Esasen ilim de amel de birdir. Nitekim " *Kül katında makbûl amel ayn-ı ilm olan ameldir."*

Konuyu marifet teorisi açısından şekillendirerek geliştiren yazar ayet ve hadislerden başka Kasım Envâr ve Hakim Tirmizî gibi mutasavvıf şahısların görüşlerine de yer vermiştir. Kehf sûresinde geçen Hızır ve Musâ kıssasına(Bkz. Kehf, 65-82) işaret ederek konuyu sohbet üslubuyla şekillendirmektedir. Ona göre; ayet ve hadisle sabit oldu ki sohbet hem farz ve hem sünnetdir.Çünkü sohbetsiz ma'rifetu'llah sûret bulmaz.

Yazar çoğunlukla şu fikri işlemiştir: *"Pes inde't-tahkîk Hakk'ı bilmek ilmi, kendün bilmek ilmidür. Her kim kendün bilmek amelin sohbet-i merdân i'âneti ile tahsîl eylerse Hakk'ı bilmek ilm u ma'rifetin tekmîl eyler. Ve illâ eğer cemî-i ulûm u funûnda kâmil olsa yine erbâb-ı ma'rifet ve ashâb-ı hakîkat katında ne âlim u ne âmildur."*

---

[171] Benzer bir hadis için bkz. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîli'l-İlbâs amme'ş-tehere mine'l-Ahâdis alâ Elsineti'n-Nâs**, I, Beyrut, 1351, nr.148.

Fikirlerine müracaat ettiği diğer şahsiyetler şunlardır: Hz.Ali, İmam Cafer-i Sâdık, Mevlâna Celâleddîn, Aşık Paşa ve Yunus Emre.

2.2.12.3. Nüshâlar

İncelemelerimizde **Risâle-i İlm u Amel**'in iki nüshasını tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlardan ilki, incelememize esas aldığımız Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel 1441/3 nüshası ve ötekisi de Yapı Kredi Kt. Yazmalar, nr.151/5'de kayıtlı bulunan nüshadır.

2.2.13. Risâle-i Esmâ

2.2.13. 1.Genel Bilgiler

Sun'ullâh-ı Gaybî'nin en geniş eserlerinden biri **Risâle-i Esmâ'**dır. Onun daha önce kaleme aldığı risâlelerinde ileri sürdüğü görüşleri de içeren bu eserde, Bayramî Melâmiliğinin esaslarına ve tarihine ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır.

Eserin yazılış sebebine ilişkin olarak yazar şu açıklamayı yapmaktadır: "*Ve ba'd bu kalîlu'l-bidâ'a kesîru'l-edâ'a derd-mend ve bî-çâreden fukarâ vu ehibbâ temmennâ vü recâ eylediler ki ülemâ-i kirâm ve meşâyih-i 'izâm kesserehumu'llahu Te'âlâ ilâ-yevmi'l-kiyâme katlarında isim nedür ve müsemmâ nedür ve tesmiye nedür ve isim müsemmânın aynı mıdur ve ğayrı mıdur ve esmâ-yı ma'nâ nedür ism-i alem ism-i zât nedür ve esmâ-i sıfat nedür ve esmâ-i ef'âl nedür alâ vechi'l-ihtisâr beyân oluna..*" Yazar fukarâ ve dervişânın bu isteklerine cevap mahiyetinde eserini kaleme almıştır.

Daha önceki risâlelerde ağırlıkla kendini hissetttiren ilmî ve anlaşılır üslup bu eserde de bulunmaktadır. Ancak ele alınan konu teolojik ve felsefî ağırlığı olan bir konudur. Oysa yazardan kolay anlaşılır bir izah beklenmektedir. Bu nedenle yazar, konunun ağırlığına rağmen anlaşılması kolay olsun düşüncesiyle "*su'âl ve cevap tarîki üzerine tahrîre mübâşeret olunmuştur.*"(1b) diyerek eserinde soru ve cevaplı anlatım şeklini benimsemiştir. Diğer eserlerinde açıkça görüldüğü gibi yazar, kendisine tevcih edilen soruya anlaşılır bir cevap vermeye gayret göstermektedir. Bununla birlikte ilmî bir üslüp ve düz anlatımdan da hiçbir zaman kaçınmamıştır. Burada ise, hem kendisine soru yönelten insanları ve hem de soru yöneltmese de konu üzerinde düşünenlere tatmin edici bir cevap verirken anlaşılır olmayı öne çıkartmaktadır.

Yazarı tarafından ismi **Risâle -i Esmâ** olarak belirlenmiş olan eser, "bir

mukaddime ve iki maksad üzerine vaz olundı."(1b) denildiği gibi, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Ferağ kaydında açıkça Sun'ullah b Ahmet b Beşir tarafından 1087(1676)'de yazıldığı belirtilmektedir.

2.2.13.2. Muhteva

Yaptığımız araştırmalarda iki nüshasını tespit edebildiğimiz eserin Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kütüphanesi, nr.2456'da bulunan nüshasını incelememize esas almaktayız.

Başı : *" Allahümme sehhil aleynâ ma'rifete tarîka'l-ismi ve'l-müsemmâ bi-hürmeti ismi a'zamike Muhammedeni'l-Mustafâ."*

Sonu : "*Ve kimseye iltifat etmeye kendüye meşgûl ola ve dostdan düşmandan ferâgatı ola ki âzâdeliği ve ferâgati hep nesneden a'lâ göre. Ve her ne kadar ki içi kendüye eyde ki iş bu sözi sevîle söylemeye; eyde, senin çok dilin var ve ayruk dil ile söyle".*

Bayramî melâmiliği hakkında önemli bir kaynak niteliğinde olan eser, sebeb-i telif ve eserin isminin geçtiği giriş kısmından sonra bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede, "her işin şân u şeref sahibi" olması için o işe 'besmele' ile başlamanın gerekliliği üzerinde durularak "Ey Allah'ın kulları Allah'tan korkun ve ona ulaşmak için vesile arayın"(Mâ'ide, 35) ayetindeki 'vesilenin' ism-i şerif olduğunu ve dolayısıyla ism-i şerifin râbıta ve vesile edinilmediği hiçbir işin tamam ve mu'temed olamayacağına işaret edilmektedir (2a) .

Birinci bölüm, isim, müsemmâ ve ism-i zât gibi konular gerek kelâmî ve gerekse sûfî anlayışla ele alınarak mütâlaa edilmiştir. Yine burada Esmâ-ı Hüsnâ teker teker şerhedilmiş ve İsm-i Azam'dan bahsedilmiştir. Bu yapılırken her ismin mercii, hassaları ve ait olduğu isim grupları beyan edilmiştir. Örnek olarak *el-Kuddûs* ismini ne şekilde şerhettiğine bakalım.: *"Eğer sorsalar ki Kuddûs ism-i şerîfinin ma'nâsı ve hâssası nedir? Cevap ver ki, ma'nâsı ayıplardan müberrâdır dimekdir, merci'î san'at-ı selbiyyedir ve hâssası herkim dâ'im Yâ Kuddûs dise sırrı fâş olmaz ve eğer âteş tutan üzerine okunsa def ola kalbden hayâlatı kaldırur.."* (7b) Özellikle bu kısım edebiyatımızdaki Esmâ-i Hüsnâ şerhleri açısından ayrıca ele alınıp değerlendirilebilir.

İkinci bölüm ise, tarikatı ve tasavvuf anlayışına dönük konuları ihtivâ etmektedir. Burada sülûk, tâlibin takip etmesi gereken yol, mürşid, aşk ve erkân-ı sülûk

gibi konuların yanında tarikatta iman ve farz konularını ele alır. Biat ve zikir konusunda görüşlerini ve zikir silsilesini verir. Bu silsile onun tasavvufî çevresini oluşturmak bakımından önemlidir (30b-31a).

Bu kısımda ele aldığı en önemli konulardan biri uyku ve rüyâdır. Bununla âlem-i misal ile âlem-i şehâdet arasındaki ilişkiyi izah ederek âlem ve varlık hakkındaki telakkilerini ortaya koymaktadır(32b'den itibarin). Bu kısmı edebiyatımızda nazariyât ve ta'bir itibariyle rüya konusunda te'lif edilen eserlerin bir benzeri olarak görmek mümkündür. En önemlisi burada, ruh, ruh ile ilgili remizler, rüyada görülen semboller ve tasavvuf dilinde kullanılan remizlere ilişkin şerhler ile nefs-i kimyâya dair değerlendirmeleri vardır (51b-53a).

Yazar tevhid-i ef'al, tevhîd-i evsâf ve tevhîd-i zât konularıyla eserini bitirmektedir. Eserde referans alınan kişiler, Fahreddin Râzi, Şeyh- i Ekber, Sadreddin Konevî, Yunus Emre ve Cüneyd-i Bağdâdî'dir.

2.2.13.3. Nüshâlar

Risâle-i Esmâ'nın iki nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlar:

Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kütüphanesi, nr.2456 ve Bursa Eski Eserler Kt. Genel, nr1441/6'da bulunmaktadır.

2.2.14. Makâsid-i Ayniyye Tercümesi

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Gaybî'nin Yâr Ali b. Siyâvüş'ün **Makâsid-i Ayniyye** isimli eserini tercüme ettiğinden bahsederek, bu tercüme eserin müellif hattını bizzat görüp incelediğini söylemektedir[172] Uzunçarşılı'ya göre, Gaybî **Makâsid-i Ayniyye**'yi 1076 (1665)'da tercüme etmiştir. O eserin müellif hattıyla olan nüshasının Zıraat Bankası Giresun Şubesi müdürü Fahri Bey'de olduğunu haber vermektedir. Konuyla ilgili araştırmalar yapan Hamza Güner ise, söz konusu nüshanın Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesine intikal ettiğini belirtmektedir[173]. Ancak gerek sözü edilen kütüphanede ve gerekse araştırma ve inceleme yaptığımız diğer kütüphanelerde **Makâsid-i Ayniyye Tercümesi**'ne ulaşamadık.

Gaybî'nin tercüme ettiği ileri sürülen **Makâsid-i Ayniyye** isimli eser yukarıda

---

[172] Bkz. İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s.235.
[173] Hamza GÜNER, **Kütahya Şairleri**, s.150.

işaret edildiği gibi Yar Ali b. Siyâvüş'ündür. Oysa katalog taramalarımızda Yâr Ali b Siyâvüş'ün eserinin adı, **Makâsidu'l-Envâri'l-Ayniyye ve Makâsidu'l-Ervâhi'l-Gaybiyye**'dir. Bu eserin de bilinen tercümesi Abdulmecid Sivâsî tarafından yapılmıştır[174].

[174] Sözkonusu eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliüddin Dermesi nr.1855'de bulunmaktadır.

3. DİVAN-I GAYBİ

Gaybî hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklar, onun müretteb bir divanı olduğunda hem fikirdirler. Yurt içinde bulunan kimi yazma eser kütüphaneleri ile müzelerde yaptığımız incelemelerde, Gaybî'nin bazı şiirlerinin çeşitli mecmu'alarda dercedildiğini gördük[175].Onun şiirlerinin çeşitli mecmu'alarda bulunması şair olarak tanındığına işaret eder. Muhtemeldir ki, **Divânı** ya da en azından bir kısım şiirleri başta Hâlvetî, Bektaşî ve Melamî dergahlarında okunuyordu. Bununla birlikte edebiyat tarihimize kaynaklık eden önemli biyografik eserlerde **Divân**'ın üç nüshasından bahsedilir. Bu nüshâlar R (Ragıp Paşa Kütüphanesi, Yeni Eserler, nr.2742/723), Ü (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bl., nr.T.Y.692-23) ve M (Millet Kütüphanesi, A.Emiri, mnz. 316)nüshâlarıdır.

Kaynakların işaret ettiği bu üç nüshanın dışında Gölpınarlı'nın kütüphanesinde olduğunu söylediği bir diğer nüsha daha vardır. Bu nüsha ise, Gölpınarlı'nın kendi istinsahıdır[176]. Ayrıca İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ankara Maarif Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshadan bahsetmektedir[177]. Uzunçarşılı'nın zikrettiği nüshanın bizim çalışmalarımızda A nüshası olarak gösterdiğimiz Millî Kütüphane Adnan Ötüken Kitapları arasında bulunan nüsha olması kuvvetle muhtemeldir. **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu**'nda ise, sadece Ragıp Paşa ve Millet kütüphanesi nüshâlarına işaret edilmiştir[178].

Türk Tasavvuf şiirinin önemli şairlerinden olan Gaybî'nin Divân'ının sanıldığı gibi üç nüsha olamayacağı kanaatiyle, ulaşabildiğimiz yurt içi ve dışındaki kütüphanelerin Türkçe yazma kataloglarından yaptığımız taramaların yanı sıra, bu divanın bulunma ihtimali olan Ankara, İstanbul, Konya, Bursa, Kütahya, Eskişehir ve Manisa kütüphanelerinde inceleme ve araştırmalar yaptık. Ayrıca bununla da yetinmeyerek bazı özel kütüphanelere de baktık. Gaybî'ye ait envanterin derlenmesine de geniş çapta imkân veren bu araştırmalarımıza rağmen erken dönemlere ait **Gaybi Divânı**'na ulaşmamız mümkün olmadı. Oysa 1963 (İstanbul) yılında bilinen üç nüsha ile de kısmen karşılaştırılarak neşredilen **Gaybî Divân**'ı, her ne kadar edebiyat tarihi kitaplarımızda hak ettiği yeri almamış olsa da Gaybî'nin bir şair olarak çağımızda da

---

[175]Bkz. Çalışmamız, s.211.

[176] Abdülbâki GÖLPINARLI, **Melâmilik ve Melâmîler**, s.118.

[177] İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s. 235.

[178] **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu**, II, İst.1969, s.402.

tanındığına delâlet etmektedir.

Bu çalışmada **Gaybi Divânı'nın** 22 adet nüshasına ulaşılmıştır. Bu nüshâlardan başka, yukarda da işaret ettiğimiz gibi, çeşitli mecmualarda **Keşfü'l-Gıtâ** ismiyle kayıtlı ve **Divân'**ından seçilmiş bazı şiirlerinden oluşan nüshâlar da vardır. Mecmu'alarda bulunan bu şiirler **Gaybî Divânı'**nın bir parçası olarak düşünülebilir. Bu kısımda nüshâların tavsifini yapmayacağız. Nüsha tavsifi, *Tenkitli Metnin* bulunduğu üçüncü bölümün başında verilerek ortaya çıkartılan **Gaybî Divânı'na** kaynaklık eden nüshâların açıkça gösterilmesine çalışılacaktır.

Gaybî Divânı'nın incelenmesinde divânın sağlam bir nüshası değil, hazırladığımız tenkitli metin esas alınmıştır.

3.1. Şekil Özellikleri

Burada önce, **Gaybî Divânı'**nın dış görünüşü *Tertip Şekli* alt başlığı ile incelenerek şiir ve beyit sayısı tespit edilecek; daha sonra *Nazım Şekilleri ve Türleri* alt başlığı ile **Divan'**da kullanılan nazım şekilleri ve türler üzerinde durulacaktır. Bilahare şiirsellik açısından *vezin, kafiye, aliterasyon ve asonans* gibi ahenk unsurlarının **Divan'**da ne derece var olduğu hususu tefarruatlı bir şekilde araştırılacaktır.

3.1.1. Tertip Şekli

Sun'ullâh-ı Gaybî bir mutasavvıf şairdir. Bu nedenle onun **Divânı** klâsik edebiyatımızdaki anlayışa göre mürettep bir divan hüvviyeti arz etmemektedir. Bir mürettep divanda sırasıyla; Kasideler, Tarihler, Musammatlar, Gazeller, Lugazlar ve Muammalar, Rübai, Kıt'a ve Nazımlar, Müfredler bölümleri yer almaktadır[179]. Mutasavvıf şairlerin divanlarında bu tertip esasına pek fazla rastlanmaz. Şairimizin eseri bu bakımdan önemli bir örnektir. Nitekim **Gaybî Divân'**ının tertibi, nazım şekil ve türlerini esas alan klâsik anlayışta bir tertip yerine sadece kafiye esasına müsteniddir.

Bazı nüshâlarda **Keşfu'l-Gıtâ** kasidesi divanın içerisinde mütâlaa edilerek, başa alınmıştır. Tasavvuf edebiyatındaki devriye türünün en önemli nümûnelerden biri olan **Keşfu'l-Gıtâ'**nın muhtevası itibariyle divanın münderecâtı içerisinde görülmesi mümkündür. Bu nedenle bu çalışmada oluşturulan metin **Keşfu'l-Gıtâ** kasidesiyle

---

[179] Ömer Faruk AKÜN, *"Divan Edebiyatı"*, **DİA**, IX, s.397-399.

başlatılmıştır. Ayrıca başlı başına bir müfredât kısmı olmamakla birlikte metin içerisinde müfret olarak kaydedilmiş olan 6 adet şiir, nazım şekli itibariyle nazım ve kıta olarak telakki edildiklerinden metnin son kısmında oluşturulan nazım ve kıtalar kısmına alınmıştır. Yine A nüshasında "Lâm-elif" kafiyesi vardır. Burada diğer nüshâlarda elif kafiyesinde olan ve bizim 2 numaralı olarak bu çalışmaya aldığımız şiir bulunmaktadır. Bu nedenle öteki nüshâları esas alarak "Lâm-elif" i kafiyesi metine alınmamıştır.

Gaybî Divânı nüshâlarında görülen bariz farklılıklar ve özellikle müstensihler tarafından 'teberrüken' kaydıyla şairimize ait olmayan şiirlerin de bazı nüshâlara alınmış olması, oluşturulan divan metni içerisinde şaire isnad edilen şiirlerin bulunması ihtimalini göz önünde bulundurmamıza neden olmuştur. Bu nedenle başta belli başlı mutasavvıf ve özellikle Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin divanlarına bakılarak, gerek uslüp ve gerekse dil özellikleri bakımından şairimize ait olmasında kuşku duyulan şiirlere yer verilmemiştir. Her şeyden önce müstensihlerin 'teberrüken' kaydıyla birlikte nüshâlarına aldıkları şiirlerin başka şairlere ait olduğu açıktır. Öte yandan tenkitli metin için esas alınan nüshâlardan bazılarında bulunmakla birlikte kuşku duyularak metin içerisinde değerlendirilmeye alınmayan üç adet şiir daha bulunmaktadır. Bunları aşağıda görüldüğü gibi bazı mütâlalarla **Divân**'a almadık.

1. şiir: A 38a ve MY3 43b'de bulunmaktadır.

Aç gözüñ gel uyar bu cân ile teni*
Her gözüñ müşkil-güşâdur görsünler seni

matla'lı bu gazelinin makta' beytinden şairin mürşidi İbrahim Efendi'ye ait olduğunu öğrenmekteyiz.

Bir mübârek fal açdum okudum ezberledum
Hâk-i İbrâhim zer oldı buldı senlikde seni

Fakat elimizde bulunan **İbrahim Efendi Divânı**'nın nüshâlarında bu şiiri bulamadık (Milli Kütüphane FB 328 ve İsmail Hakkı Konyalı Kütüphanesi nr.45'de bulunan nüshâların fotokopisi). **İbrahim Efendi Divânı**'nın diğer nüshâlarını bu şiir açısından incelememiş olmakla birlikte, makta' beytine istinaden şimdiki bilgilerimiz dahilinde, bu şiiri **Gaybî Divânı** içerisinde mütala etmekten kaçınmaktayız.

---

* Bu beytin vezni problemlidir.

2. şiir, A 38b, İ 29a-b, MY3 43b'da bulunmaktadır. Makta' beyti bulunmayan şiirin nüshâlarımızda bulunan matla' beyti şudur:

Hudâ'ya irmek isterseñ Hudâ'ya irmişi bul öñ

Çü bildüñ yolına harc eyle mâl u cism ile cânı

3. şiir ise, A 38b, İ 29b, MY3 43b-44a'da bulunmaktadır. Bir önceki şiirle aynı muhtevaya sahip bu şiirin de makta'ı bulunmamaktadır. Matla' beyti:

Bu sırra irmek isterseñ bu sırrıñ ehlin iste bul

Fedâ eyle yolına ehl-i sırrıñ cism ile cânı

Bahr-ı hezecle yazılmış olan bu iki şiirin de makta'ları bulunmadığı gibi diğer beyitlerde kafiye düzeni sağlanamamıştır. Her iki şiirin esasında tek şiir olmakla birlikte müstensihler tarafından ayrı şiirlermiş gibi tespit edilmiş olması ihtimaliyle, metin tamiri usûlü esas alınarak yeni bir şiir oluşturulmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Bu itibarla her iki şiir **Divân** metninin içerisinde kabul edilememiştir.

Bu çalışmalarla kısmen de olsa tertip sağlanmaya çalışılmıştır.

3.1.2. Nazım Şekilleri ve Türleri

Mutasavvıf şairi divan ve saz şairlerinden ayıran en bâriz özellik; onun, hem divan şiirinin ve hem de saz şiirinin nazım şekillerini kullanmasıdır. Nitekim tekke şairleri maksatlarına uygun düşen pek çok nazım şeklini kullanmışlardır. Bunlar içerisinde beyit düzeniyle yazılan divan şiirine ait şekiller olduğu gibi, dörtlük düzeniyle yazılan saz şiirine ait şekiller de mevcuttur[180]. Bu durum şairimizde bariz bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte aşağıda görüleceği gibi, onun kullandığı nazım şekilleri sınırlıdır.

Şairin sadece 1 kaside ile, 80 gazel, 15 murabba, 5 nazm, 1 kıta ve 19 koşma yazdığını tespit etmekteyiz. Gazellerden altısı(9, 10,16, 74, 93 ve 106) hece vezniyle yazılmıştır. Murabbalar da ise, murabbâ-ı mütekerrir tercih edilmiştir. Koşmalarda 5, 7, 8,10, 11 ve 14 'lü hece ölçüsü kullanılmıştır. Bunlardan başka, bilinen bu nazım şekillerinin dışında, inceleme fırsatı bulduğumuz kaynaklarda örneğini bulamadığımız

---

[180] Abdurrahman GÜZEL, *"Tekke Şiiri"*, **Türk Dili- Türk Şiiri Özel Sayısı** III, S.445-450, Ocak-Haziran 1989, s.281-2812.

bir nazım şekli ile ilâhî yazmıştır. Bir ilâhî olan 65 numaralı şiir, müseddese benzemekle birlikte bilinen müseddes kurallarına uymamaktadır.

Gaybî, dinî-tasavvufî Türk şiirinin nazım türlerinin hemen hepsini kullanmıştır. Bilindiği gibi bu türler, ilâhî, tevhid, münâcat, na't, mirâciye, mevlid, nutuk, devriye ve şathiyye olarak bilinmektedir. Şairimiz, 83 ilâhî, 4 tevhid, 9 nutuk, 1 na't, 7 devriye, dokuz şathiyye, 1 mirâciye ve 2 münacat yazmıştır. Onun şiirleri içerisinde müstakil olarak mevlid ve medhiyeye (istimdât) rastlamaktayız. Bununla birlikte 21 numaralı şiiri devrân konusunu içermekte olup, devrâniye olarak başlıbaşına bir tür bilinmediği için ilâhî olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan tasavvuf şiirinin türleri, ele aldıkları konu itibariyle biribirine çok yakındır. Şöyleki; muhteva itibariyle devir nazariyesinden bahsetmekle birlikte ilâhî olarak görülmesi muhtemel olan şiirler bulunabilir. Bir başka ifadeyle, tasavvuf felsefesinin yaratılışla alakalı olarak insanın nereden gelip nereye gittiğini konu edinen devriyelerden bazıları, Allah'ı övmek, O'na yakarmak, O'nun kudret, vahdet ve azametini telkin etmek için yazılan ilâhî olarak değerlendirilebilir. Bunun en bariz örneği 27 numaralı şiirdir. Bu mütâla benzer türler için de göz önünde bulundurulabilir.

3.1.3. Vezin

Şiirin en önemli ahenk vasıtalarından biri vezindir. Divan şiirinin vazgeçilmez dış unsurlarından biri olan aruz ile hâlk şiirinde kullanılan ve millî vezin olarak tavsif edilen hece vezni, mutàsavvıf şairler tarafından başarıyla kullanılmıştır. Bazı mutasavvıf şairler sadece aruzu kullanırlarken bazılarının da heceyi tercih ettikleri bilinmektedir. Kimi mutasavvıf şairler ise her iki vezni de başarıyla kullanmışlardır. Sun'ullâh-ı Gaybî, hem aruz ve hem de hece ile şiirler yazan bir şairdir.

Gaybî'nin şiirlerinde aruzun Remel, Hafif, Hezec ve Recez bahırlarının kalıpları kullanılmıştır. Onun **Divanı**'nda kullanılan aruz kalıplarının nazım şekli ve türlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Bahirler	Kalıplar	K	G	R	N	Kt.	Tp.
1. Remel	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	1	48	4	1	1	55
2.Remel	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün		7	4			11
3.Hafif	Fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün		1				1
4.Hezec	Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün		3				3
5.Hezec	Mefâ'îlün mefâ'îlün		1	1			1
6.Hezec	Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün		14	2	4		20
7.Recez	Müstef'ilün müstef'ilün			4			4

Tabloda açıkça görüldüğü gibi, en çok remel bahrının "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbı ile hezec bahrından "Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" kalıbı kullanılmıştır. Her iki kalıp da şiir tarihimiz içerisinde en çok kulanılan aruz kalıplarındandır. Bununla birlikte recez bahrının çok az kullanılan murabba' kalıbı olan "Müstef'ilün müstef'ilün" ile hafif bahrının Türk şiirinde kullanılan tek kalıbı "Fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün" da kullanılmıştır. Kimi şiirlerde aruz kusuru olan imâle ve zihaf görülse de bunlar, tenkitli metine esas alınan nüshâlarda bulunan vezin hataları kadar çok değildir. Oluşturulan metinde bazan metin tamiri usûlü ile bu hatalar giderilmeye çalışılarak farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Hiçbir şekilde onarılması mümkün olamayan vezin bozuklukları ise, vezni bozuk olan mısra'ın yanına konulan işaretle gösterilmiştir. Değil sadece mutasavvıf şairler, hemen hemen her şairde görülebilecek kusurlar bir yana bırakılırsa şairimizin aruzu kullanışı başarılıdır.

Şair daha çok ilâhîlerde hece veznini kullanmıştır. **Divan**'da 2 adet 5'li, 10 adet 7'li, 3 adet 8'li, 2 adet 10'lu ve 2 adet 11'li vezinler kullanılmıştır. Herhangi bir aruz kalıbına uymadığı için 14'lü olarak değerlendirilen şiirler de bulunmaktadır. Bu itibarla 6 adet şiir 14'lü olarak mütâlaa edilmiştir. Hecelerde bulunan duraklar hâlk şiirinin genel özelliklerini haizdir. Bazan 7'liler 4+3 olduğu gibi 3+4 okunanları da vardır.

3.1.4. Kafiye

Klâsik şiirimizin en önemli ahenk unsurlarından biri de kafiyedir. Eskiler şiiri, "mevzûn, mukaffa ve muhayye söz"[181] olarak gördükleri için hem vezne ve hem de kafiyeye büyük önem vermişlerdir. Şekil ve ölçü bakımından divan ve hâlk şiirinin müşterek ürünü olarak görülmesi mümkün olan tekke şiirinde, hemen her çeşit kafiye kullanılmıştır. Gaybî ise, şiirlerinde Türk edebiyatında kullanılan kafiye çeşitlerinden, yarım, tam ve zengin kafiyeyi kullanmıştır. Onun şiirlerinde kullanılan kafiyeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yarım Kafiye :

Yarım kafiye, kafiyeli kelimeler içinde birer sessizin benzerliğidir. Yarım kafiye şiirlerde tam ve zengin kafiyelere nazaran daha az kullanılmıştır :

---

[181] Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lugatı**, (Haz.K.Edip KÜRKÇÜOĞLU), İst.1973, 139. Divan edebiyatında şiir ve şair kavramı için bkz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, "*XVI Yüzyılda Divan Edebiyatı/ Divan Edebiyatında Şiir Kavramı*", **Çevren**, Priştine, Eylül 1982, yıl IX, no. 35, s.47-63.

Sen seni bildüñse geç kim sende senden yok es*er*
Hakk ile Hak oluban aldun o dem Hak'dan hab*er*

Sen sen olsañ ihtiyâr olurdı herşeyde saña
Çünki yokdur sende senlik sen sana kıl hoş naz*ar*

(17/1, 2)

2. Tam Kafiye :

Tekke şairleri çoğunlukla tam kafiye kullanmışlardır. Asgarî iki sesin aynı olmasına dayanan kafiyeler kullanılmıştır. Gaybî de şiirlerinde bir sesli ve bir sessizden meydana gelen tam kafiyelere geniş yer vermiştir.

Âlem-i vahdet özge â*lem*dür
Âlem-i âdem anda bir d*em*dür

(29/1)

Sadece uzun vokallerle de tam kafiye meydana getirilmiştir:

Ârif-i bi'llâh olan ne lâ'da ne ill*â*'dadur
Nefs-i isbât ile zâhid dâ'imâ gavg*â*dadur

(25/1)

Tâlibâ pîr ile sohbet kıl ki 'allemn*â* budur
Kalbüne ilham olandan al ki mâ-evh*â* budur

(43/1)

Sen 'arefden dem urursun di bana Mevl*â* nedür
Ahmed'e nâzil olan Kur'an'daki ma'n*â* nedür

Sırr-ı tevhîdün rumûzın nefyile isbâtda
Sûfi gel benden sor anı lâ nedür ill*â* nedür

(44/1,2)

3. Zengin Kafiye :

Şair, kafiyeli kelimeler içindeki sesli ve sessizlerin birden fazlasının benzerliği olan zengin kafiyeyi de şiirlerinde kullanmıştır:

Hubb-ı zâtıyla mükeyyef ol ki mest*ânlık* budur
Vâkıf-ı esrâr-ı Hak ol işte hayr*ânlık* budur

(24/1)

Cümle hâlkun hâk-i pâyı başınun hem *tâcı*yuz
Cümleden müstağniyüz hem cümlenüñ muh*tâcı*yuz

(50/1)

Sanan senden gayri asla kimseden yok *fâ'ide*
Merci'-i 'âlem özündür hep sanadur *'âide*
Her nefes Hak'dan nüzûl itsüñ der isen m*â'ide*
Sen seni müşkil edinüp sen seni hâlleyle gel

(76/2)

Bir uzun sesli ile bir sessizden meydana gelen zengin kafiyeler de oldukça sık kullanılmıştır:

Hak budur kim vâcib-i bi'z-zât olupdur mümkin*ât*
Sûret-i mümkinde izhâr itdi kendin 'ayn-ı z*ât*

(8/1)

Cezbe-i Hak varlığum mahv itmeden bî-irtiy*âb*
Olmadum nûr-ı ilâhî cilvesinden behre-y*âb*

Sedd-i râh itmiş tarîk-i Hak'da banan banliğüm
Ölmeden mevt-i irâdî ile feth olmadı b*âb*

(4/1,2)

3.1.5. Redif :

Gaybî, şiirde ahengi sağlamada önemli vazife gören rediflerin birçok çeşidini kullanmıştır. Onun kullandığı redif çeşitlerini aşağıdaki gibi tespit edebiliriz:

1. Ek redif :

Muhît olmuş durur zât u sıfât*ı*

Anufi hüsni durur viren bu şân*ı*

(114/7)

Büründüler Celâl*i*

Görmediler Cemâl*i*

Bilmediler kemâl*i*

Zamâne dervîşleri

(115/21)

2. Kelime redif :

Raks idenler feyz-i ʻaşkdan Cennet'e tâvûs *olur*

Tûra kâ'il olmayanlar dûzaha câsûs *olur*

(21/1)

Can ile ten toptolu hep Hak *durur*

Sanki sudan tolu buz bardak *durur*

(19/1)

3.Kelime grubu hâlinde redif :

Gayb ile huzûra gel canına *olsun lezîz*

ʻAybı gider kendünden ʻirfâna *olsun leziz*

(16/1)

Gönül peymânesinden ʻaşk şarâbın

Dem-â-dem *içmeyen ʻâşık değildür*

Burâk-ı ʻaşk ile varlık hicâbın

Dem-â-dem *geçmeyen 'âşık değildür*

(33/1)

3.2. Muhteva Özellikleri

Bir mutasavvıf şair olan Gaybî'nin şiirlerinde öne çıkan muhteva, Ahmet Yesevî, Yunus Emre ve Niyazi-i Mısrî divanlarında açıkça görüldüğü gibi, tasavvuf ve din konularına ağırlık veren bir özellik taşımaktadır. Bu nedenle muhteva, çalışmamızda başlıbaşına bir bölüm olarak *"Sunu'llah-ı Gaybî Divan'ında Din ve Tasavvuf"* başlığı ile ele alınmıştır.

3.3.Dil ve İfade Özellikleri

Başlangıçta dil bakımından sade ve külfetsiz olan Divan şiirinin, zamanla Arapça ve Farsçadan pek çok kelime almak suretiyle ağırlaştığı bilinen bir gerçektir. Buna mukabil bir irşad malzemesi olarak ortaya çıktığı için, lirizmden uzak, kuru manzûmeler derecesinden öteye geçmeyen Tasavvuf şiirinde ise, zaman içerisinde şiiriyet bakımından yaşanan tekâmülün dile de yansıdığını görmekteyiz. Divan şiirinin geçirdiği dil süreciyle örtüşen bu gelişim, Tasavvuf şiirini hem Divan hem de Hâlk şiirinden ayıran en önemli noktayı ortaya çıkartmaktadır. Çünkü bu dilde ne divan şairinin sanatlı ağır dili ve ne de saz şairlerinin mahâllî lisanını bulabiliriz. Tasavvuf şiirinde mahâllî kelime ve deyimlerin yanında kitâbî ve tasavvufî kelime, terim, rumuz ve özdeyişlere rastlamak mümkündür.

Burada bir hususa işaret etmekte fayda mülahaza ediyoruz. Klâsik şiir telakkisinde şiirin menşe'inin ilâhî olduğu düşüncesi hakimdir[182]. Buna göre; sanat kabiliyeti sanatkara yaratılıştan verilmiştir. Şair, şiir sanatını "istîdâd-ı fıtrat" denilen, doğuştan kazanılan özelliğine istinaden icra eder. Bu anlayışa nazaran şair, "söz ülkesinin emiri" (emirü'l-kelam) olup, ilâhî bir ikram olan ilhamla şiirlerini yazmaktadır. Şairin feyz kaynağı doğrudan "mutlak hüsn" sahibi olan Allah'tır. Tasavvuf şiiri açısından olayı mütâla ettiğimizde, klâsik şiirin menşe' itibariyle oluşan teorisine hâlel getirmeden terennüm edilen şiirin, "fuyûzât-ı ilâhî" olduğu merkezinde odaklaştığını görürüz. Mutasavvıf şair, içinde bulunduğu manevî hâlin tasvirini yapar.

---

[182] Fuat Köprülü'ye göre Türk şiirinin menşe'i ilâhîdir. Şiirin tekâmülü dinî olandan din dışına doğru bir seyir çizmektedir. Bkz. *"Türk Edebiyatının Menşe'i"*, **Edebiyat Araştırmaları**, I, İst.1989, s.58 vd.

Tasavvuf felsefesinde oluşturulan kozmik alem anlayışıyla o, daha çok 'âlem-i misâl'den söz etmektedir. Dolayısıyla tasavvuf şiirini anlamak, tasavvufi âlem anlayışını zihinsel temellendirmekle mümkün olacaktır. Aksi takdirde kullanılan dil, iç alemde (batın) teşekkül eden bir varlık ve mevcut anlayışıyla şekillendiğinden 'âlem-i şahâdet'in verileriyle mukayesesi hâlinde "şathiyyat" denilen anlamsızlıktan söz edilecektir[183]. Esasen şiirin doğasında; beş duyuyla bilinen ve hükme bağlanan olaylar olan "gerçek"(realiyt)ten eser görmekle birlikte, bütünüyle bir gerçeklik beklenemez.

Eski şiir ilâhî menşe'li olmakla birlikte bir "fen", yani ilim mahsulüdür. İlâhî lütfun gereği olan sanat yapma eğiliminin yanında, vezin, kafiye, belagat, şekil ve türleriyle bir ilim olan şiirin formlarını tasavvufî şiirde görebiliriz. Ancak tasavvuf şiirini, öylesine şair özellikleriyle ve şiir bilgisiyle ortaya çıkan şiir olarak görmek mümkün değildir. Nitekim bu şiirde sanat kaygısının yanında ve belki ondan daha çok, içinde bulununlan hâlin dışa yansıması görülür. Dolayısıyla, şiirde mahir olmayan bir mutasavvıfın da şiir diliyle konuşması mümkündür. Onlar şiiri "tecellî-i ilâhî" olarak gördüklerinden çoğunlukla şairlik iddiasıyla yola çıkmamışlardır. Bu sebeple mutasavvıf şairler şiirlerinde kendilerine has sembolik bir dil geliştirmişlerdir[184].

Mutasavvıf şairin dili, divan ve hâlk şairlerinin müşterekliğine delâlet etmekle birlikte, muhteva itibariyle sembolik bir mahiyet arzetmektedir. Gaybî **Risâle-i Esmâ** isimli eserinde, "*Ve her ne kadar ki içi kendüye eyde ki iş bu sözi sevîle söylemiye, eyde senin çok dilin var ve ayruk diliyle söyle...*"[185] diyerek bu dili "ayruk dili" olarak nitelemektedir. Onun işaret ettiği gibi "çok dilli" olan mutasavvıf şairin kullandığı kelimeler, menşe' itibariyle gerek Türkçe, gerekse Arapça ve Farsça olsun, nihayetinde mutsavvıf şairin 'ayruk' için söylediği sözden öte değildir. Daha açık bir ifade ile, "*Her bir tarik sahibinin bir ıstılâhı ve başka kendilere mahsus bir dili olur. Anun dilin ve ıstılâhın bilmeyen bir âhar tarîkde bulunmaz, ma'nâ kasdeyledi sanup hakikatden mahrum kalur.*"[186] Bu mütâlaalarla birlikte biz tasavvuf şiirindeki dili, hâlka hitap eden hikemî dil olarak görmek durumundayız.

---

[183] Şathiyyeler hakkında bkz. Mustafa TATÇI, *"Tasavvuf Edebiyatında ŞathiyyelerI-II"*, **Edebiyatdan İçeri Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**, Ank.1997, 16-82; Ethem CEBECİOĞLU, *"Alandışı/Layman'ların Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine"*, **İslâm Dergisi**, S.163, İstanbul, Mart, 1997, s.32-34.,

[184] Mustafa TATÇI, *"Tasavvuf ve Rumuz"*, age, s.13.

[185] **Risâle-i Esmâ**, 57a.

[186] **Bi'at-nâme**, 5a.

Sade, öz Türkçe kelimelere büyük oranda şiirlerinde yer veren mutasavvıf şairler, şiirde muhtevanın gerektirdiği biçimde muhataba en cazip biçimde ulaşabilme endişesini taşımaktadırlar. Dolayısıyla onlar gerektiğinde "tahkiye", gerektiğinde "iddia ve isbat", gerektiğinde "tasvir" vb. her çeşit anlatım tarzına rastlanan bir üslûp içerisinde olmuşlardır. Bazan hitabet, nasihat ve mükâleme ve iktibaslara da yer vermişlerdir. Bütün bu özellikleri en bâriz bir şekilde Gaybi'nin şiirlerinde görmek mümkündür.

3.3.1. Sade Türkçe

Gaybî'nin şiirlerinde hâlkın kullandığı sade ve samimi Türkçe ile kaleme alınmış beyit ve mısralar çoktur:

Sohbet-i nâdânı terk it Gaybiyâ
Ahmakı yâr eyleyen ahmak durur

(20/7)

Bütün âlem iderse ger seni zem
Olar hakkında sen bir söz dime kem
Düşüp şirke getürme kendüñe gam
Hakîkat sûfilik incinmemekdür

(30/2)

Erden dönen Hak'dan döner Hak'dan dönen şeytân olur
Hak düşmeni olan kişi Hak dostuna düşmân olur

(32/1)

Gönül ili Hakk'uñ gizli ilidür
Andan haber viren gerçek velîdür
Gaybî Hakk'a giden gönül yolıdur
Gönülden iste bul Hakk'ı didiler

(37/5)

Gayrıyı terk it
Aşk yoluna git
Sana baş öğüt
Aşık ol aşık

(67/2)

Hak durur sende görünen başdan ayağı hemân
Hak kulağıdur kulâğun Hak gözidür hem gözüñ

(69/6)

Her ne denlü âh u feryâd ile itsen hây u hû
Ma'rifet olmayıcak gelmez saña Hak'dan kohu
Kendüni bilmeğe sa'y it 'ârif ol gayrıyı ko
Geçdi ömrüñ gaflet ile sûfi Hakk'ı bilmedüñ

(71/5)

Onun şiirlerinde günümüze göre arkaik kabul edilen kelimelere de rastlamak mümkündür :

Sûret *uğrısını* sanma râh-ı Hak'da muktedâ
Her 'asırda birdir ancak hâmil-i sırr-ı Hudâ

(1/13)

Şarâb-ı aşkuñı içdüm
Hicâblardan *kamu* geçdüm
Bilüp nefsim seni seçdüm
İnâyet eyle yâ Mevlâ

(2/2)

Bu yolda sağ mıdur ya *sayrı* mıdur
Alan viren bu mı yâ gayrı mıdur
Hak ile Gaybi bir yâ ayrı mıdur
Dem-â-dem seçmeyen 'âşık değildür

(33/5)

3.3.2. Arapça ve Farsça Unsurlar

Gaybî'nin mensur eserlerinde de açıkça gördüğümüz gibi, o Arapça ve Farsça'ya vâkıf bir şairdir. Bu sebeple onun Arapça ve Farsça kelime, tabir, isim ve sıfatları rahatça kullandığını görmekteyiz. Arapça kelimeleri Türkçe eklerle kullanarak adeta onları Türkçeleştirmiştir.

İ'tibârî*dür* vücûda evvel ü âhir dimek

Bir ehad*dür* ol ki 'ayn-ı ibtidâ vü intihâ

(K/3)

Arapça kelime

Bu *vücûd*un *bâtın*ıdur ol *kadîm*-i *rûh*-ı *Hak*

Hep *tecellî*-i Hudâ'dur *hâdis* olan *zâhirâ*

(K/6)

Ene nahnu ente hüve oldı *hicâb 'izzet*üm

Zâhir iken göz göre a'mâya *ahfâ* bendedür

(35/6)

Divân'da Arapça tamlamalar da kullanılmıştır:

Hâlk-ı âlem zâhirine didiler dünyâ anuñ

Bâtın u gayb olan ana didiler *dârü'l-bekâ*

(K/88)

Hâcemüz 'aşk-ı ezeldür bize andandur hitâb

Dersimüz ilhâm-ı Hak' dur gönlümüz *ümmü'l-kitâb*

(3/1)

Ayet ve hadislerden Arapça lafzî iktibaslar yapmıştır(Bkz. Ayet ve Hadisler).

Lâ-cerem düşdi sefer bu iktizâ ola tamâm

Kenz-i mahfî feth olup mekşûf ola sırr-ı 'amâ

(K/9)

Oldı hâlvet-hâne -i Hak cümle âlem ser-te-ser

Leyse gayru'llâh-ı şey'ün virdin okur ahfiyâ

(1/3)

Bu vücûdumuz kitâb-ı 'ilm-i kâfidür bize

*Men 'arefe kad 'aref*dür çün kelâm-ı müstetâp

(3/2)

Zât-ı Hakk'um vasfum oldı *kul hüve'llâhu ahad*

Gaybi'yem şanumda münzel *'indehû ümmü'l-kitâb*

(4/7)

Çille vü hâlvet içün ta'yîn-i vakt lâzım değül
Şimdi gel kim *külle yevmin hüve fi şe'n* devridür
(27/9)

Farsça unsurlar

Geldi *heft* eflâke çıkdı anı dahi seyr idüp
Anda da bulmadı kendin nice olsun *dil-güşâ*
(K/16)

Mahabbet müntic-i 'irfân-ı Hak'dur
Velîler *reh-güzârıdur* mahabbet
(7/9)

Hak'uñ bir gizlüce *genc*idür 'âlem
Bu gencüñ *genc-dâr*ıdur mahabbet
(7/19)

Râh-ı esmâyı bırak râh-ı müsemmâ kıl taleb
Ko *Hudâ-han*lığı sûfi gel *hudâdân* devridür
(27/4)

Bazan Arapça ve Farsça kelimeler bir beyitte birlikte kullanılmıştır:

Nâr u *bâd* u *hâk* oldı misâl-i hâlleri
Hem *mevâlîd-i selâse berg-i gül* mîve *şehâ*
(K/53

Ehl-i hâba gerçi 'âlem sûretâ dünyâ durur
'Arif-i *bî-dâra* nisbet oldı ol *dâr-ı rızâ*
(K/86)

Rûz-ı mahşer fi'l-hakîka rûz-ı âdemdür hemân
Hayr u şer her ne iderse bulısar âhır cezâ
(K/93)

Hamdüli'llâh biz *behişt-i ma'rifetde* sâkinüz
Dûzeh-ı cehl içre dâ'im yanmada *ehl-i 'azâb*
(3/5)

3.3.3.İfade Tarzı

Şiirlerinde genellikle açık ve anlaşılır bir dil kullanan Gaybî'nin samimi bir ifade tarzı vardır.

Katlimüze kasd eylemiş yârimüz
Sevdüğümüz añlamış dil-dârımuz

Kan bahâmuz çünki yâr olur bizüm
Yoluna biñ kez fedâdur varımuz

(47/ 1,2)

Yetmiş iki millet ile hem-nişîn olsak eğer
Yok durur 'âlemde aslâ kimseye hiç bârımuz

(49/6)

Tasavvuf felsefesine ilişkin düşüncelerin ortaya konulduğu yerlerde şair, konuya vâkıf olduğu hususunda iddialıdır. Bu tür beyitlerde âdetâ fahriye niteliğini haiz ifadelerine de rastlanmaktadır:

Başumuz meydâne koyup keşf-i esrâr eyledük
Enbiyâ vü evliyâ setr itdüğü ma'nâ budur

(43/ 23)

Biz o nûr-ı kibriyâyuz zâtımuz gün gibidür
Ser-te-ser hep kaplıyor bedr 'âlemi envârımuz

Dest-i kudret bizi mücellâ-yı a'zam eylemiş
Zâhir u bâtın ser-â-pâ cümle Hak'dur vârımuz

Semme vechu'llâh ile bildüñ dü 'âlem 'ayn-ı Hak
Anun içün bir şey'e baş eğmedük yok 'ârımuz

(48/5, 9, 11)

Kutb-ı mülk-i ma'rifetdür taht-ı kalbüñ Gaybi'yâ
Alem-i ma'nîde sultân isteyen gelsün berû

97/7)

Tasavvuf felsefesinin başta devir nazariyesi ve varlık telakkisine ilişkin konuları içeren şiirlerinde, ele alınan konunun ağırlığına rağmen, çok sade ve anlaşılır bir üslûpla anlatıldığını görmekteyiz. Şair çoğunlukla 'ayruk dili' ile konuştuğunun farkındadır:

Cân ile ten toptolu hep Hak durur
Sanki sudan tolu buz bardak durur

Vahdetüñ mir'âtıdur kesret kamu
Ahvele lâkin bu sır muğlak durur

(19/1, 3)

Sen seni sen sanur iken Hak sana olmaz 'ıyân
Senliğüñ ref' it aradan varlık ol Mevlâ'dadur

Hak kul olmaz kul Hak olmaz mülhid olma sûfiyâ
Gayrı isbât eyleyenler şirk ile gavgâdadur

(25/ 6, 7)

Şairin anlatım şekillerinden biri nasîhat ve hitap yoluyla anlatımdır:

Göz kulak ol dâ'imâ Hâdî yüzine sözine
Tâlib iseñ Hakk'ı bil itme yakını gel dırâz

(45/3)

Gönülde hiç koma teşvîş
Çiğ kalma 'aşk ile piş
Aşkdan gayri tutma bir iş
Aşk ile tut pîr eteğin

(86/4)

Dil özellikleri kısmında işaret edildiği gibi muhteva incelemesi kısmında delil ve isbat yoluyla anlatım olan ikitbaslar örnekleriyle gösterilicektir. Ancak burada şairin sıkça başvurduğu tekrir anlatım şeklini belirtmekte yarar vardır. Tekrir bir kelime veya ibarenin ihtiva ettiği manaya birçok defa işaret etmektir. Bilhassa mısra başlarında kullanılan tekrarlamalar şiire yüksek bir heyecan katar:

'Aşka heves itme sakın
'Aşk âdemi bed-nâm ider
Rüsvaylığa olma yakın
'Aşk âdemi bed-nâm ider

Gâh diri olur gâh ölü
Gâh uslu olur gâh delü
'Aşıklaruñ budur yolu
'Aşk âdemi bed-nâm ider

(22/1, 6)

Râh-ı esmâyı bırak râh-ı müsemmâ kıl taleb
Ko Hudâ-hanlığı sûfî gel Hudâdân devridür

Râh-ı vahdet ihtiyâr it kesretüñ kaydını ko
Cezbe-i 'ışk-ı ilâhî ile ihsân devridür

(27/ 4, 5)

4. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Buraya kadar hayatı ve eserlerini konu edindiğimiz Sun'ullâh-ı Gaybî, mensur eserler kaleme almış bir müellif ve divan sahibi bir şairdir. Bu nedenle edebî kişiliği onun şahsiyetinin en belirgin yönünü oluşturmaktadır. Hayatı kısmında ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, o küçük yaştan itibaren kendini tasavvûfî bir çevre içinde bulmuş, bu çevrede yetişmiş ve tarikat hilâfeti almış bir şahsiyet olarak ömrünü sürdürmüştür. Gerek mensur eserleri ve gerekse divanından öğrendiğimiz kadarıyla o, tasavvufî düşünce, duygu ve bilgilerini ihtiva eden eserler ortaya koymuştur.

Biz çalışmamızın bu safhasında onun edebî yönünü; mensur ve manzum eserleri müvâcehesinde yazarlığı ve şairliği başlıklarıyla ele alarak tanıtmaya çalışacağız.

4.1. Yazarlığı

Sun'ullâh-ı Gaybî'nin edebî yönünün bir vechesini yazarlığı oluşturmaktadır. Nitekim o, eserleri kısmında tespit edebildiğimiz kadarıyla on üç tane eserin müellifi ve her ne kadar görüp inceleme imkânımız olmasa da daha önceki çalışmalarda varlığına işaret edilen bir eserin de mütercimidir.

Her hangi bir müellifin yazarlığı konu edilirken onun içinde bulunduğu ilim, düşünce ve edebiyat muhitine ait bilgiler birinci derecede önem arzeder. Bu bilgiler hem araştırmacının metni okumasını, hem de müellif hakkındaki mütâlaalarını kolaylaştırır. Bu metot her ne kadar ön yargılı olma illetine sahipse de, gerek araştırma zamanı açısından ekonomik olması ve gerekse mütâlaalarda isabetli hükümlere ulaşılması bakımından önemlidir. Bu nedenle biz, Gaybî'nin eserlerini okumadan önce, adeta onu okumaya giriş mahiyetinde ön okumalar yaptık. Hatırlanacağı gibi yazar, Bayramî Melâmiliği ve Hâlvetiliği öne çıkan bir kişiliğe sahiptir. Dolayısıyla melâmet, melâmilik, Bayramîlik., Bayramî Melâmiliği ve Hâlvetilik gibi konulara dönük incelemelerin yanında, yazarın etkisi altında kaldığı yazar ve şairlerin eserlerini, hâlklarında yapılan çalışma ve değerlendirmeleri incelemiş olduk. Bütün bu ön çalışmalardan sonra okuduğumuz Gaybî'nin eserlerinin tamamının konusunun tasavvuf olduğunu gördük. Daha açık bir ifadeyle, o, herhangi bir konuyu tasavvufî duygularla işlemiş değil, bizzat tasavvufun kendisini anlatmıştır.

Gaybî'nin eserlerinden biri olan **Sohbet-nâme**, mürşidi İbrahim Efendi'nin sohbetlerini içermektedir. Bu eser tasavvuf edebiyatımız içerisinde önemli bir tür olarak

görülmesi mümkün olan sohbet-nâme türünün güzel bir örneğidir. Bu eser her ne kadar sadece İbrahim Efendi'nin konuşmaları olarak görülse de, eserin muhtevası, şeyhin sohbetlerinin yanında hakkında anlatılanlar ve müellifin hayatı ve şahsiyetine ilişkin bilgileri de içermektedir. Bu itibarla tasavvuf edebiyatının önemli ürünlerinden olan, menâkipnâme, makâlât ve vâridât türüne yakın bir eserdir. **Mes'ele-i Sülûk** ve yazarın yegâne Arapça eseri olan **Risâle-i Devrân**, dönemin tartışma konularından biri olan devrân ve semâ konusunda kaleme alınmıştır. Hatırlanacağı gibi, XVII. yüzyılın dinî-sosyal hayatının en belirgin özelliklerinden biri bu dönemde, tekke ve medrese tartışmalarının olmasıdır. Bir mutasavvıf-yazar olan Gaybî de bu tartışmalardan uzakta kalmamıştır. Onun bu iki eseri tenkitçiliğini ortaya çıkartmaktadır. Bu eserlerde belli başlı önemli kaynakları fikirlerine referans göstererek ilmî bir dil kullanmaktadır. Bu nedenle, özellikle **Mes'ele-i Sülûk** eleştiri edebiyatımızın örneklerinden biri olarak görülmelidir.

Gaybî külliyatı içerisinde dönemin dinî-sosyal yapısına işaret eden eserlerden biri de **Risâle-i Hâlvetiyye vü Bayramiyye**'dir. Yazarın yaşadığı dönemin tasavvufî ortamlarına ilişkin tartışmalarından birini Hamzavîlik oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Hamzavîlik, Bayramî-Melâmîliğinin Hamza-i Bâlî'den sonra aldığı isimdir. Ankaralı Hüsameddin'in hâlifelerinden Hamza-i Bâlî'nin kimi ifadelerindeki şathiyyât ve dolayısıyla "şer-i şerife nâ-mülayım ahvâli" istidrâc olarak görüldüğünden Bosna ulema ve meşâyihi tarafından takibe alınmış ve kadı tarafından İstanbul'a yazılan şikayetler üzerine teftiş edilerek Ebu's-Suud'un fetvasıyla idam edilmiştir (969)[187]. Hamza Bâlî'nin idamı, o dönemde hâlkı bu infazın lehinde ve aleyhinde olmak üzere ikiye ayırmış olmalı ki, La'lizâde'nin *Sergüzeşt*'inde işaret edildiği kadarıyla bu elim hadisenin tartışmaları mahâlle kahvelerine kadar girmiştir[188]. Bu hadiseyle ortaya çıkan sosyal hareketlilik nedeniyle Bayrami melamilerinin takipcileri Hamzavî şeklinde anılmaya başlanmıştır. Ancak Vicdânî'nin de işaret ettiği gibi Hamza Bâlî bir kol müessisi değildir[189]; ona yapılan infaz nedeniyle oluşan sosyal canlılığın eseri olarak bu taife Hamzavî ismiyle anılır olmuştur. Tarih kaynaklarında Hamzavî olarak tesmiye edilen İbrahim Efendi'nin hâlifesi olan Gaybî, toplumda içinde bulunduğu gruba ilişkin var ola gelen yanlış kanaati ortadan kaldırmayı amaçlayarak bu eserini te'lif etmiştir.

---

[187] Bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fu'ad**, İst.1288, s. 257; Müstakîmzâde, **Risâle-i Bayrâmiye Melâmiye**, 52a vd; Abdülbâki GÖLPINARLI, **Melâmilik ve Melâmiler**, s.72.
[188] GÖLPINARLI, age, s. 74.
[189] Sadık Vicdânî, **Tomar-ı Turûk-ı Aliyye Melâmilik**, s. 56.

Gaybî'nin diğer eserleri tasavvuf felsefesinin ana konularını içermektedir. Bu eserlerde, Allah, Allah-alem ilişkisi, muhabbet, aşk, zikir, bi'at ve insan gibi konular, varlığın birliği düşüncesiyle ele alınmıştır. O eserlerinde hulûl, ittihad, isim, sıfat gibi teolojik konuların yanında Ahlâk felsefesine ilişkin konulara da yer vermiştir. Bütün bu ele alınan konular, yazarın, başta tasavvuf olmak üzere, kelam ve Ahlâk bilimlerine ait ortak bir zeminde eserler verdiğini ortaya çıkartmaktadır. Onun şiirlerinde de açıkça görüldüğü gibi, düşüncesinin eksenini insan oluşturmaktadır. Ona göre; insanın mutluluğu, hayatı gerçek varlık idrakiyle anlamlandırmasıyla mümkündür. Dolayısıyla yazar kendine özgün olmasa da felsefî bir temelden hareketle eserlerini telif etmiştir. Bu itibarla eserlerinin hemen hepsinde ilmî dil egemendir.

İlmî dilden kasdedilen, anlaşılması zor bir dil değildir; aksine yazarın eserlerinde açıkça çok sade ve anlaşılır bir dil kullandığı görülmektedir. Bir eserin içerisinde ele alınan konunun sahasına ait terimleri ve referansları kullanması anlamında kullandığımız ilmî dili, Gaybî'nin külliyâtında açıkça tespit etmekteyiz. O ele aldığı konuya ilişkin kendi düşüncelerini vermeden önce, konuyla alâkalı mûteber kaynaklardan ya doğrudan iktibas yoluyla veya anlam açısından alıntılar yapar. Bazan Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri, düşüncelerini temellendirmek için alıntılar. Bunu yaparken te'lif edilen eserin muhatap kitlesini göz önünde bulundurarak, Arapça ve Farsça alıntıların anlaşılır bir Türkçe ile anlamını verir. Bu metot, yazarın yaşadığı dönem açısından değerlendirilidiğinde çok orijinaldir. Nitekim bu dönem nesirlerinde egemen olan dil ağır ve ağdalı bir dildir.

Burada işaret edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de şudur; yazar, kitaplarını bir sebebe binâen yazmıştır. Eserleri bölümünde açıkça ifade edildiği gibi, hemen her eserin bir sebe-i te'lifi vardır. Çoğunlukla kendisine sorulan bir soruyu cevaplandırmak için eserler kaleme almıştır. Bu durum onun sade yazmasının en önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir. Çünkü o edebî bir eser ortaya çıkartmak yerine, kendisinden istenilen bilgileri yazılı hâlde sunmayı amaçlamaktadır. Bu ise anlaşılır olmayı beraberinde getirmiştir.

Gaybî'nin mensur eserlerinde en çok görülen anlatım şekilleri, nasihat ve hitap yoluyla anlatım, doğrudan doğruya anlatım ve delil ve isbat yoluyla anlatımdır. Yazarın önemli ilmî eserlerinden biri olan **Risâle-i Esmâ'da**, ele alınan konuların ağırlığı göz önünde bulundurularak, mükâleme ve soru yoluyla anlatım usûlü benimsenmiştir.

Netice itibariyle bir müellif olarak Gaybî, tasavvufî düşünceleri ile yaşadığı dönemin dinî ve sosyal hayatını anlamamıza dönük çok önemli eserler kaleme almıştır. Türk-İslâm anlayışı açısından da önemli olan bu eserler, kültür tarihimizin önemli birer ekolleri olan Bayramîlik(Melâmilik) ve Hâlvetîliğe ilişkin kaynak niteliğindedir.

4.2. Şairliği

Sun'ullâh-ı Gaybî başta **Divan**'ı olmak üzere **Hudâ Rabbim** manzûmesi ve **Keşfü'l-Gıtâ** kasidesiyle dinî-tasavvufî Türk edebiyatının en önemli temsilcilerinden biridir. Şiiri hakkında günümüze değin ayrıntılı bir değerlendirme yapılmamış olmakla berâber o, şiirleriyle tanınan bir şairdir. Gaybi'nin şairliği günümüzde neşredilen belli başlı edebiyat tarihi kitaplarında konu edilmemektedir. Bununla birlikte Gaybî hakkında bilgiler veren Rıza Tevfik, Fuat Köprülü ve İ.Hakkı Uzunçarşılı onun şairliğine ilişkin değerlendirmeler yapmışlardır. Yine bir kısım antolojilerde onun bazı şiirleri yayımlanmış, az da olsa şairliğine ilişkin eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirileri de göz önünde bulundurarak doğrudan şiirlerinden hareketle onun şiiri ve şairliğine ilişkin tahliller yapabiliriz.

Her şeyden önce Gaybî'nin şairliği hakkında yapılan değerlendirmeleri burada zikretmemizin yararlı olacağı inancındayız.

1. Gaybî hakkında ilk değerlendirmeleri Peyâm-ı Sabah'da yayımladığı çalışmalarında Rıza Tevfik yapmıştır. Rıza Tevfik'in değerlendirmelerinin temelinde, şairin sahip olduğu düşünce zeminine ilişkin görüşler büyük bir yer tutar. Ona göre, Gaybî, Bektaşî ve Hurûfî bir şairdir. Bu görüşünü müteaddit defalar tekrarlamaktadır. Esasen değil sadece Gaybî, Tasavvuf edebiyatımızın belli başlı temsilcileri de Rıza Tevfik'in nazarında Hurûfî ve Bektaşîdir. O bir yazısında şöyle demektedir: "Hurûfî şuâramız zannolunduğundan pek çoktur. Meşhur Fuzûlî ve Rûh-i Bağdâdî, Seyyid Nesîmî, Muhîtî, Vâhidî, Gaybî, Arşî, Gül Baba, Niyâzî-i Mısrî ve bunlara nisbetle ikinci ve üçüncü derecede daha birçok şairler olduğu gibi mevzû-i bahsimizi teşkil eden Yunus Emre'nin divanında dahi Hurûfiliğin alâim-i sârihası vardır."[190] Yine bir başka makalesinde ise, "Hele Gaybi Baba âşık tarzında gayet iyi Türkçe söylemiş bir adamdır; pek muhtasar ve pek sarih Türkçe bir manzûmeye bütün bir felsefe dercedebilecek

---

[190] Rıza Tevfik, "*Yunus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsilat*", **Tekke ve Hâlk Edebiyatı İle İlgili Makaleler**, (Haz.Abdullah UÇMAN), Ank.1982, s.40.

kadar bir kudret gösterenlerdendir. Onun için, efkâr ve âsârından -tetebbuâtım esnâsında- pek ziyâde istifâde etmiş olduğum muharrirlerden başlıca birisi de bu zattır. Lâyıkıyla tâyin edememiş bulunduğum bazı akâid-i husûsiyyeyi, Gaybi Baba'nın vâzıh, açık, selis ve zarif Türkçe şiirleri sayesinde tamamiyle künh ü mâhiyetle anladım ve birçok meseleleri hâlletmiş oldum." dedikten sonra, Gaybî'yi Arşî ile birlikte Bektaşî ve Hurûfî olarak göstermektedir[191]. Ona göre hep zarif Türkçe ile yazan Gaybî, "Hurûfiliğin hurûf ve rakam hesâbâtından ve garib te'vilâtından geçmiş, asıl felsefesine ermiş bir adamdır."[192] Başka bir makalesinde açıkça bu görüşünde ısrar etmektedir[193].

Rızâ Tevfik'in Gaybî'yi Hurûfiliğin felsefesine bihakkın vakıf bir şair olarak görmesinde, şairin başta **Keşfu'l-Gıtâ** olmak üzere yazdığı devriye ve ilâhilerindeki muhtevâ etkili olmuştur. Onun bu görüşü aşağıda da işaret edileceği gibi, edebiyat ve kültür tarihçileri tarafından eleştirilmiştir. Şu kadarını söylemek gerekir ki; daha önce de ifade edilidiği gibi, devir nâzariyesi teosofik(felsefî tasavvuf) anlayışın en önemli nazariyelerinden biridir. Bu nazariyeyi sadece Hurûfî'ler nezdinde bir anlayış olarak görmek, konuyu eksik ve yanlış anlamaya sebebiyet verir. Nitekim başta İbnü'l-Arâbî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ gibi pek çok mutasavvıf- düşünürün bu nazariyeye ilişkin mütâlalar yaptığı bilinmektedir.

Keşfu'l-Gıtâ ile ilgili olarak Rızâ Tevfik'in şu değerlendirmeleri de ilginçtir: "Bu mevzun kaside selâsetten mahrum olduğu gibi ifadece de hayli kusurludur. Gaybî Baba iyi nâzım değildir. Fakat bu felsefeyi ondan iyi basteden Türk şairi bilmiyoruz. Onun için tarih-i felsefe itibariyla bu eser pek mühim bir vesika teşkil ediyor."[194] O bu kasidenin lisanı ve şiiriyeti hakkındaki görüşlerini çeşitli vesilelerle tekrarlamaktadır[195]. Bu mütâlasında Rıza Tevfik haklıdır. Nitekim bu kasidede şiiriyetden öte mefhum öne çıkartılmıştır. Esasen şairimiz bir mutasavvıf şairdir; o tasavvufî temâyı şiirine bir zenginlik vesilesi olarak almak yerine, doğrudan doğruya tasavvufî düşüncelerini manzum olarak anlatmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Vahdet-i vücûd felsefesini ele alan bu kasidede şiir estetiğine ulaşamaması normaldir. Bununla birlikte o, şairimiz için şu

---

191 Bkz. Rıza Tevfik, *"Arşî ve Gaybî"*, age, s.192-193.
192 Rıza Tevfik, agm, s.202.
193 Bkz. Abdullah UÇMAN, *"Devriyeler Üzerine Rıza Tevfik'in Yayımlanmamış Bir Makalesi"*, **Türklük Araştırmaları Dergisi**(Amil ÇELEBİOĞLU Armağanı), VII, İst.1993, s.542.
194 Rıza Tevfik, agm, s.203.
195 Bkz. Rıza Tevfik, *"Keşfu'l-Gıtâ"*, age, s.275,278.

değerlendirmeyi de yapmaktadır: "En iyi Türkçe yazan şu'arâ-yı sûfiyemizden biridir; hem sath-ı nazar değil, felsefesini iyi anlar ve iyi anlatır bir adamdır."[196]

2. Gaybî'nin şiirleri hakkında önemli mütâlalardan birini de Hüseyin Vassaf yapmıştır. O **Sefîne-i Evliyâ** isimli eserinde konuyla ilgili görüşlerini ortaya koyarken, **Divan**'ında da şairimizi konu alan bir şiir yazmıştır.

Öncelikle Hüseyin Vassaf şairin hayatına ilişkin yeterli bilgilerin bulunmamasını ve kullandığı mahlasın mahiyetine ilişkin şu görüşü ileri sürmektedir; "Hamzavîlere karşı hücûmun şiddet kesbettiği bir zamanda pek ziyâde tesettüre mecbur olduğundan, tercüme-i hâllerine dair kimse hiçbir şey elde edememiştir. Esâsen Gaybî tahâllusu da âlem-i ihtifâda yaşadığını göstermektedir."[197] Onun bu konuda ileri sürdüğü görüşleri daha önce hayatı kısmında ele almıştık. Ancak burada yeniden zikrederek şiir dünyasına etki eden bir yöne temas etmiş olmaktayız. Şöyle ki, herşeyden önce şairimize klâsik dönem edebiyatımızın eleştiri metinleri olarak görülmesi mümkün olan tezkiretü'ş-şu'arâlarda yer verilmemiştir. Bu durum her ne kadar onun şiirinin bu türden eserlere girebilecek özellikten uzakta olduğu düşüncesini akla getirse de bu doğru değildir. Nitekim gerek **Divan**'ı, gerekse diğer mazmun eserleri incelendiğinde şairin içinde bulunduğu şiir dünyası itibariyle çok önemli bir mümessil olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Şu hâlde şair, Türk tasavvuf şiirinin önde gelen bir temsilcisidir. Ancak yaşadığı dönemin dinî-sosyal şartları itibariyle kaynaklarda hak ettiği yeri alamamıştır.

Hüseyin Vassaf, Rıza Tevfik'in Gaybî hakkındaki Bektaşî ve Hurûfi değerlendirmesine katılmamaktadır[198]. O bir mecmu'adan Gaybî hakkında okuduğu şu değerlendirmeleri nakletmektedir: "Gaybî hazretleri devr-i fıtriyyeyi ve kemâl-i insâniyyeti âsar ve eş'ârında mevzû-ı bahs eder. Şöyleki: Bu mevcûdât kendini idrâk edebilecek bir hâlde değildi. O rûh-ı âlem her sûretde tecellí ederek ikmâl-i devr edince, nihâyet insân sûretinde cilve-i cemâlini gösterdi. "İstivâ" bu demektir. Tecellí-i insânda devr tamam oldu, durdu. "İstivâ" etti. İnsânın vücûdu "arş"tır. Kelâm, akıl ve idrâk kemâliyle insânda göründü ve zuhûr etti. Binâenaleyh kenz-i mahfî âşikâr olmuş oldu. Yani kendini idrâk edip bilmek isteyen tabiat-ı külliyye, teríb-i kuvâ ederek insânı vecde getirince, insânın akl ve idrâki sayesinde kendini de bilmiş, tanımış oldu, demektedir.

Kuvâ-yı tabîiyyenin böyle bir insân vücûda getirecek sûretde toplanması

---

[196] Rıza Tevfik, *"Arşî ve Gaybî"*, s.206.
[197] **Sefîne-i Evliyâ**, II, 297.
[198] Bkz. **Sefîne-i Evliyâ**, II, 298.

"haşr"dır. Mevt-i zâhirí ile fenâ-pezír olup da, eczâ-yı bedenin yine tabiat-ı câmideye rucûu da "neşr"dir. O hâlde insân sahíhan hilkatte maksûd-ı yegânedir, maksûd-ı aslîdir. Adetâ ağacın meyvesi gibidir. Meyve nasıl bütün bir ağacın kâbiliyyetini câmi' ise "nüshâ-i kübrâ" ve "berzâh-ı câmi" olan insân dahi bütün şu kâinât-ı maddiyyenin zübdesidir, özüdür. Akıl ve idrâki itibariyle de kulağıdır, gözüdür. Adî ve şâkî adamlar ham yemişe benzerler. Kâmiller olgun yemiştir. Ondan tekrar bir ağaç vücûda gelebilir ve binlerce yemiş verir. İnsândan koca bir kâinât çıkar. Cennet ve Cehennem, Arş ve Kürsî hep ondadır. Tabîi, çekirdekten ağacın, ağaçtan çekirdeğin peydâ olması da "devr" demektir. Tabiatta bütün bu kevn ü fesâd, bir insân-ı kâmil yetiştirmek içindir."[199]

Hüseyin Vassaf'ın alıntıladığı bu değerlendirmede Gaybî'nin şiirinin felsefî temellerine işaret edilmektedir. Bu felsefî temelin en önemli noktasını "devr nazâriyesi" ve "insân-ı kâmil düşüncesi" oluşturmaktadır. Dolayısıyla onun şiirini anlamak, herşeyden önce felsefesine vâkıf olmakla mümkündür.

3. Tasavvuf edebiyatı ile alâkalı en kapsamlı çalışma olma özelliğini haiz ilk derli toplu çalışma Fuat Köprülü'nün **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** isimli eseridir. Köprülü bu eserinde hem Gaybî'yi, hem de hocası İbrahim Efendi'yi Yunus muakibleri arasında göstermektedir[200]. Ona göre, Yunus'taki samimilik ve fikir genişliğini gösteren şairlerden biri Gaybî'dir[201]. Onun işaret ettiği husus şairimizin sanat zeminini tebellür ettiren önemli bir tahlildir. O Yunus tarzı şiirler yazmıştır. Yunus tarzı şiiri, felsefî ağırlığı olan girift bir konuyu şiir estetiğinden uzaklaşmadan, sade ve anlaşılan bir üslupla söylemek şeklinde tanımlanabilir. Bu itibarla Gaybî'nin şiiri hem felsefî ve hem de sade ve anlaşılan bir üslupa sahiptir.

Köprülü, Rıza Tevfik'in Yunus'a Hurûfilik isnadının pek yerinde olmadığını delilleriyle ortaya koymaktadır[202]. Yine o, "Anadolu'da yetişen büyük mutasavvıların hemen hepsini Hacı Bektaş-ı Velî müridi ve mu'tekidi şeklinde tanıtmak isteyen Bektaşi an'anesi"[203]'ne işaret ederek Rızâ Tevfik'in Yunus hakkında ileri sürdüğü Bektaşilik iddiasına gönderme yapmaktadır. Buradan hareketle onun Yunus yolunda bir şair olarak

---

199 **Sefine-i Evliyâ**, II, 298/1
200 Bkz.Fuad KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 280, 347-348.
201 KÖPRÜLÜ, s. 349.
202 Bkz. KÖPRÜLÜ, s. 327-331.
203- Fuat KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.257.

gördüğü Gaybî hakkında ileri sürülen Bektaşî ve Hurûfîlik isnadını bir yakıştırma olarak kabul ettiği sonucuna varabiliriz.

3. **Kütahya Şehri** isimli eserinde Gaybî'ye büyük bir yer veren İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Sun'ullâh-ı Gaybî Efendi, eserleriyle sofiyyenin (vahdet-i vücûd) felsefesini ve kemâl-i insâniyyeti tamâmen ve pek açık olarak izah ve telkin etmiştir. Hatta bazı zevât bu açıkça izâhattan dolayı Gaybî'yi tenâsuha kail ve Hurûfi zannetmişlerdir." [204]

Uzunçarşılı'nın burada işaret ettiği bir husus çok önemlidir; şair, felsefesini ve insân-ı kâmil olmanın yolunu ketum davranmayarak açıkça izah ve telkin etmesinden dolayı tenâsüh taraftarı ve Hurûfî olarak görülmüştür. Onun bu değerlendirmesi bir hakikatin ifadesidir. Nitekim şair, yaşadığı dönemde bazı kesimlerin hakkında tenâsüh taraftarı ve bâtînî yorumcu olduğu iddialarına karşılık olarak felsefesini açıkça ortaya koymak babından **Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihad** isimli eserini kaleme almıştır. Fakat şiirlerinde tasavvuf dilinin doğası gereği mecâzî dil (tasavvuf dili, sembol) kullanmanın yanında bazan gayet mühkem ifadelere de yer verir. Bunu yaparken de kaygı ve endişeden oldukça uzaktır. Örneğin şunları söylemektedir:

Hak lisânıdur lisânum tercemâniyam Hakk'uñ
Hakk'ı bilmek isteyen gelsün saladur şeyh ü şâb
(4/6)

İlm-i Rabbânî'ye ir kim kâbil-i nesh olmaya
Enbiyâ vahyi gibidür evliyâya vâridât
(8/8)

Biraz daha ileri giderek şunları söylemektedir:

'Alemâ 'âlem olalı muhtefî olan saña
Açdum ihsân eyledüm kim âyet-i büşrâ budur

Başumuz meydâne koyup keşf-i esrâr eyledük
Enbiyâ vü evliyâ setr etdüği ma'nâ budur
(43/24, 25)

---

[204] İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, **Kütahya Şehri**, s. 236.

O mensur eserlerinde ihtiyatlı bir dil kullanarak ehl-i sünnet olduğunu söylerken, şiirlerinde Vahdet-i vücûd nazariyesini çok açık bir dille telkin etmektedir.

5. **Melâmilik ve Melâmiler** adlı eserinde Gaybî hakkında önemli bilgiler veren Abdulbâki Gölpınarlı, **Divan Şiri XVII.Yüzyıl** isimli eserinde Gaybî'nin üç adet şiirine yer vermiştir[205]. Yine o **Tasavvuf Şiri Antolojisi** isimli eserinde de şairin on adet şiirini açıklamalarıyla birlikte yayımlamıştır[206].

Gölpınarlı da Köprülü'nün ileri sürdüğü ve bizim de kabul ettiğimiz görüşe katılmaktadır. Ona göre, Gaybî'nin bir çok şiiri Yunus'a nazire olduğu gibi, özellikle hece vezniyle yazdığı şiirlerde Yunus edası açıkça kendini göstermektedir[207]. Buna ilâveten o Gaybî'nin şiiri ekseninde şu eleştiriyi ileri sürmektedir: "Nazmı ancak efkâr ve akaidini neşir ve telkin için yazıyor. Bedîî ve garâmî hisleri görünmemektedir."[208]

Gölpınarlı'nın işaret ettiği husus doğrudur. Günümüzde yapılan edebiyat araştırmaları da göstermiştir ki, mutasavvıf şairler iki grup oluştururlar. Bunlardan ilkini oluşturan şairler, önce mutasavvıf sonra şairdirler. Bunlar tasavvufî hayatı bizzat yaşamaktadırlar. İkinci kesimi oluşturanlar ise, tasavvufu sanat yönünden değerlendirenlerdir. Bunlar için şiir ve sanat önceliklidir; önce şair, sonra mutasavvıftırlar. Fuzûlî ve Nâilî bu ikinci zümreyi oluşturur[209]. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Gaybî, birinci zümre içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle onun fikir ve inançlarını neşir ve telkin etme gayesiyle şiirler yazması normaldir.

Bazı Bektaşi nefeslerini içeren mecmu'alarda Gaybî'nin de şiirlerinin bulunduğunu çeşitli vesilelerle belirtmiştik[210]. Bu hususa ilişkin olarak Gölpınarlı şunları söylemektedir: "Şiir mecmu'alarında Derviş Rûhullah'ın Bektaşî nefeslerinde olduğu gibi rastgele şiirler toplanmıştır. Araya son devre melâmilerinden Vasfî, Hamzavîlerden Oğlanlar Şeyhi İbrahim, onun hâlifesi Gaybî Sun'ullah gibi Bektaşîlikle

---

[205] Bkz.Abdülbâki GÖLPINARLI, **Divan Şiri XVII.Yüzyıl**, İst.1954, s.95-99.
[206] Bkz. GÖLPINRALI , **Tasavvuf Şiri Antolojisi**, İst.1972, s.160-173.
[207] Bkz. GÖLPINARLI, **Tasavvuf Şiri Antolojisi**, s. 161; agy, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İst.1961.
[208] GÖLPINARLI, **Melâmilik ve Melâmiler**, s.115.
[209] Hâlûk İPEKTEN, **Fuzulî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ank.1973, s.20; Mustafa İSEN, **Usûlî Hayatı, Sanatı ve Divanı**, Erzurum, 1988, s.XVII.
[210] Bkz. Mustafa EROĞLU, **Hacı Bektaş-i Velî**, İst.1971, s.124. Hacı Bektaş'ın ele alındığı bu kitapta yazar bazı Bektaşî şairlerin şiirlerini de kitaba almıştır. Ona göre Gaybî bir Bektaşî Babası olmalı ki, "Gönül gitti elimden/ Ele gelesi değil" matla'lı şiirine yer vermiştir.

ilgisi olmayanların şiirleri de girmiştir."[211] Onun bu ifadeleri Gaybî'nin Bektaşî olmadığına işaret eden önemli bir değerlendirme olarak kabul edilebilir.

Gaybî'nin şiirlerine antolojisinde yer veren Vasfi Mahir Kocatürk şairliğine ilişkin yeni bir açılım getirecek değerlendirme yapmamaktadır[212].

Gaybî'nin şairliği hakkında daha önce ileri sürülen görüşler ve bu görüşlere ilişkin mütâlalarımıza ilâve olarak birkaç hususa temas etmek istiyoruz.

1. Gaybî içinde bulunduğu tasavvufî çevrenin şairidir. Bu meyanda ortaya çıkan fikirlerini, sade ve açık bir üslûpla nazmetmiştir. Dolayısıyla onun şiirlerinde beşerî duyguları ifade eden lirizme rastlanmaz. Onun nazarında mevcûd vücûdu aksettiren bir aynadır. Vücûd'un eseri olan mevcûd, vücûdun isim ve sıfatlarını anlamaya vesiledir. Bu nedenle onun şiirinde duygu ve heyecandan eser yoktur, denilemez. Aksine onun şiirinde fizik ötesi lirizm egemendir. Başlı başına bir çalışma konusu olan Tasavvuf şiirinde lirizm, ya da bizim burada ifade ettğimiz gibi metâfizik lirizmde eserden müessire giden bir duygu akışından söz edilebilir. Bununla birlikte Gaybî'nin şiirinde daha çok didaktik ve hatta bazı nutuklarında açıkça görüldüğü gibi, telkin edici bir üslupun egemen olması normaldir.

Divân'ın dil ve ifâde özellikleri kısmında belirtildiği gibi sade ve anlaşılır olmak Gaybî'nin en belirgin özelliklerinden biridir:

Meyl ider turmaz kurı sevdâlara
Uğradur başumızı gavgalara
Gaybî dervîşi aceb ferdâlara
Saldı bilmem nic'olur şeydâ gönül

(73/5)

Kezâ o çoğu kere doğrudan doğruya anlatım yolunu tercih ederek düşüncelerini mecâzî ifadeye ihtiyaç duymadan dile getirmektedir:

Dîde-i Gaybî ile baksañ hakîkat 'âşıka
Zerre zerre kâ'inâtda görinen Hak'dur beğüm

(81/5)

---

[211] Abdulbaki GÖLPINARLI, Alevî Bektaşî Nefesleri, 2.Baskı, İst.1992, s. 8.
[212] Bkz.Vasfi Mahir, Tekke Şiiri Antolojisi(Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler), Ank.1968, s. 355-356.

Mecma'ul-bahreyn-i Hak'sın sendedur zât u sıfât
Cümle eşyâ sendedur sensin zemîn u âs-mân

(89/2)

2. Gaybî, başta Yunus Emre ve kendi mürşidi İbrâhim Efendi olmak üzere kendinden önce yaşamış olan mutasavvıf ve şairlerden etkilenmiştir. Özellikle mensur eserlerinde İbnü'l-Arâbî, Mevlânâ, Sadreddin- Konevî ve Molla Camî gibi ünlü mutasavvıf şairlerin etkisi açıkça bellidir. Şiirlerinde de bu etkiyi görmek mümkündür.

3. Gaybînin kendinden sonra gelen mutasavvıf şairler üzerinde derin etkisinin olması lazımdır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma yapmamış olmakla birlikte, Gaybî'den etkilenen şairler olarak başta Hâlvetiyye-i Şabaniyye meşâyihinden şair Mustafa Rûmí Efendi[213] ile Osman Kemâlí Ozan(1862-1954) [214]'ı zikredebiliriz. Kemâlî Efendi'nin **İrfan Sızıntıları** isimli eserinde ele aldığı mühtevâ ve **Aşk Sızıntıları** adlı şiir kitabında bulunan bazı şiirlerinde Gaybî'nin etkisi açıkça görülmektedir. Tasavvuf külütürümüzün önemli kaynaklarından biri olan **Sefîne-i Evliyâ**'nın yazarı Hüseyin Vassaf da Gaybî'den etkilenenlerdendir. O **Divân**'da yer alan bir şiirinde Gaybî'yi şu şekilde anlatmaktadır:

"Kütahya'da medfun e'âzim-i Hamzavîye'den Şeyh Sun'ullah-ı Gaybî hazretlerine:

Cenâbı şeyh Sun'ullah-ı Gaybî rehber-i pür-şân
Serîr-i ma'rifette câlis olmuş bir şeh-i devrân

Azîzi mürşidi İbrâhim'e peyrev olup gelmiş
Hakîkat âleminde sâhib-i esrâr-ı bî-pâyân

İlâhî bizleri esrâr-ı zâtından haberdar et
Günahkârız inâyet kıl bi-hakk-ı hazret-i Kur'ân"[215]

Özetle belirtmek gerekirse; şair, kendisini Melâmî zümresi içerisinde mütâlaa etmektedir(Bkz.48/18). Bu zümre içerisinde "Kutb-ı vakt"(.48/70, 50/5) ve "Tâlib-i vahdetin mir'âtı"(50/6) olduğu iddiasıyla o, şiirlerinde çoğu kere telkin edici bir üslup

---

[213] Mustafa Rûmî Efendi, **Divân**, (haz. A.ABDULKADİROĞLU-M.TATCI), Ank.1998, s. X.
[214] Osman Kemâlî OZAN, **İrfan Sızıntıları**, (Haz.Baha DOĞRAMACI), İst. 1987.
[215] İsmail KASAP, **Hüseyin Vassâf ve Divânı**, Y.Lisans Tezi, Ankara, 1996, s.180.

ile tasavvufî düşünce ve duygularını nazmetmiştir. Her ne kadar sade bir dil kullansa da açıkça "ehl-i zevk"in dışında kalanlar "güftârımız"ı anlayamaz demektedir(Bkz.48/6). Zevk ehli olmayanlar, yani seyr-i sülûk içerisinde olmayanlar onun bu sade dilini anlamakta zorlanacaklardır. Gerçekten de o şiirlerinde tasavvufdilini hem nazarî ve hem de amelî alan itibâriyle kullanabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

GAYBİ DİVANI'NDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN

1. İTİKAD

1.1. Allâh

Sun'ullâh-ı Gaybî, vahdet-i vücûda inanan bir mutasavvıf şair olarak, şiirlerinde, Allâh'ın varlığı hakkında derin fikirler beyân etmektedir. Onun telakkisine göre Allah, ibtidâ ve intihâsız olandır(K/4)*. Bütünüyle mevcûd bir 'vücûd'tur; görünen şeyler ise, sadece "hüviyyet"den ibâretdir(K/1, 10/3). Nitekim hâdis olan herşey, Hudâ'nın tecellîsinden ibaretdir (K/6). Kesret olarak görünen bu 'âlem, esâsında bir aynadan ibaretdir; herşey O'nun birliğine, celâl ve cemâline işaret eder.

Mümkinâtuñ her biri *âyîne* olup kendüye
Rû-yı kesretden cemâlüñ gösterüpdür şeş-cihât

8/2

Dolayısıyla Hak'dan gayrı var bilmek, mülhidliğe delalet eder(42/1). İnsân , "kendisini yok bilip hakk'ı var bilecek" bir seviyede Allah bilgisine sahip olursa, "cümle serâir" ona keşf olur (43/4). Bu itibarla Hakk'ı dünyâda görmek gerekir; aksi takdirde, bin göze sahip olup da görmemek olur (43/16). Esas olan Hakk'ı dünyada görmek; O'nun eserlerini mudrik olmaktır. Bu görme biçimi ise, ancak, "dîde-i âdem" ile gerçekleşecektir (48/4). Beyitlerde "dîde-i âdem" yerine kimi zaman "cân gözü" deyimi kullanılmaktadır.

Gaybî, insanın can gözünün açılmasının, onun kendi özünü tanıması ile mümkün olacağına işaret eder. Çünkü "Sırr-ı Hak", "Sûret-i âdem" de mestûr olduğu gibi (K/11), Hak Ta'âlâ arşına "âdem" ile istivâ etmiştir(K/23). Bu itibarla şair, mutlak varlığı idrak etmenin yegane yolu olarak "aşk yolu"nu salık verir(31/1, 67/3, 86/3). Zaten bu içinde yaşanılan alemde insânın tek bir gayesi vardır; Allah'ı sevmek. Allah'ı sevmekle ilgili düşüncelerini işlerken o, Yunûs Emre'nin "âşıklar ölmez" düşüncesinin tekrarı mahiyetinde şunları söylemektedir:

---

* Tahlil esnasında kullanacağımız bu numaralar, tezin üçüncü bölümünü oluşturan "**Divân-ı Gaybî**"de bulunan şiirlere aitdir. Birinci numaralar şiire, ikinci numaralar da beyite işaret etmektedir.

'Aşk ehli kabre girmez Münker Nekiri görmez

'Aşkı olmayan irmez *Allah'uñ dîvânına*

106/5

Bu sevgi nasıl kazanılacaktır? Gaybî'nin şiirlerinde bu sorunun cevabı oldukça fazladır. Dolayısıyla onun cevabını burada ayrıntılı bir şekilde ele alacak değiliz. Ancak onun verdiği cevaplardan birisi şudur: Allâh sevgisi, O'nun sevdiklerini sevmekle kazanılacaktır (32/1). Onun sevdiği, herşeyden önce, insandır. Çünkü yere göğe sığmayan Allah insânın kalbini "mekân itmiş"tir ve insân, O'nun konuşan kitâbıdır (88/8, 89/3). Fakat önemli olan insânın kendi özünün farkında olarak ma'rifetullah bilgisine ulaşmasıdır. Gerçek yâr, "ârif-i billâh" olanlardır (48/1, 49/1). Yoksa o, "gerçek insânlık mertebesini haiz olmayan sûretâ insân olanlar ile bir kârımız yoktur" demektedir.

Allâh'ın isimlerinden biri de el-Vedûd'dur. O, hem kullarını sever, hem de kullarının zâtını sevmelerini ister. Bu nedenle şairimiz, şükürler olsun ki, el-Vedûd olan Allah'ın aşkı, bizi doğru yola ulaştırdı, demektedir.

Togrı yola kalbünüz sevk eylemiş

Hamdü li'llâh cezbe-i *'ışk-ı Vedûd*

15/2

Bu "doğru yol" tevhid yoludur. Bu yola ulaşarak ehl-i tevhîd olmak, hamd edilmesi gereken büyük bir nimetdir.

Hamdü li'llâh ehl-i tevhîdüz ki bulduk zevk ile

'Ayn-ı vahdetdür bu 'âlem i'tibârîdür sivâ

1/4

Tasavvufî muhteva konu edildiğinde ayrıca işaret edileceği gibi, tevhide ulaşmak, ârif-i billâh olmaktır. Árif-i billâh olan, yakîn derecesinde tevhîd bilgisine vâkıf olduğundan, ne nefy ve ne de isbat peşindedir.

'Arif-i bi'llâh olan ne *lâ*'da ne *illâ*'dadur

Nefy-i isbât ile zâhid dâ'imâ gavgâdadur

25/1

Kur'ân ve Sünnet'de Allâh hakkında verilen bilgilerden hareketle Gaybî, şiirlerinde Allah'ın isim, sıfat ve tezâhürlerini söz konusu eder. Bu isim ve sıfatlar şunlardır:

Allah, *Hakk, Hû, Hâdî, Hudâ, Hay, Allâh, Mevlâ, İlâh, Rab, Bâri, Rahmân, Nûr-ı Kibriyâ/ Nûr-ı yezdân, Subhân, Şân-ı ilâhî, Settâr, Vedûd, İsm-i A'zam, Vedûd, Rezzâk, Fettâh, Kâdir, Muhît, Bâki, Sûretu'llâh, Sırru'llâh, Celâl, Cemâl* vb. ifadeler içinde ele alınır. Bunlardan başka Allah Taâla için pâdişah(K/84), sultân(23/3) ve hazret(5/6) gibi kavramları da kullanmaktadır.

1.2.Melekler

Nurdan yaratılmış olan meleklerin halleri başka yaratılmışlara benzemez. Onlar, ilâhî emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Gece gündüz ibâdet edip dâima tesbîh ve zikirdedirler. Allâh'ın kendilerine emrettiği hususlarda asla âsî olmazlar. Meleklere ait olan âleme "melekût âlemi" denilmektedir.

Eğer insân "Hevâ-yı nefs" i terk ederse melâik rütbesine ulaşır. Melâik rütbesini kazanmak dervîşin seyr-i urûcîde âdemîlikten çıkıp melekût âlemine geçmesidir. Bunun gerçekleşmesi için herşeyden önce "tab'-ı hayvânî"nin terk edilmesi gerekir.

Hevâ-yı nefsi terk iden *melâ'ik rütbesin* bulur

Mukarreb olamaz ref' itmeyen bu tab'-ı hayvânî

113/5

Gaybî mukarreb meleklerden Cebrâ'il ile ilgili olarak şu telakkide bulunmaktadır. Cân-mi'râcı yolunda, yanı seyr-i urûcî'de olan için "zorunlu delil" gerekir. Zorunlu delil kavramını ma'rifetu'llâh açısından değerlendirmek mümkündür. Delil, dindilindeki karşılığıyla âyet, Allâh'dan haberdir. İnsânlara bu haber Cebrâ'il vesilesiyle ulaşmaktadır. Dolıyısıyla "cân-mi'racı" yoluna çıkmış olan insan için gerekli olan zorunlu delil(ayet), Allah'ın sıfatlarının tecellisi olan kâ'inâtda zaten vardır. Mevcûdât içerisindeki zerrelerin herbiri bu gerçek bilgiye sahip olmak isteyen insân için birer Cebrâ'il olarak hakîkatten haber verirler.

Cân-mi'râcı yolunda gerekdür lâ-büd delîl

Her zerreler ol demde olur sana *Cebrâ'il*

'Aşkdan cüdâ olursan kalursun şöyle zelîl

Çağırursun ol günde âh nidelüm el-fırâk

64/2

İleride ahiret inancına ilişkin olarak da işaret edileceği gibi Gaybî'nin düşüncesine göre; Cennet ve Cehennem bu dünyadadır. Bunu söylerken o öte dünya gerçeğini inkar ederek İslâm ahiret inancının dışında bir düşünce geliştirmememektedir. Fakat Cennet'i ve Cehennem'i içinde yaşadığımız âlem açısından da ele alarak etik bir temellendirmeye gider. Bu düşünceyi işleyen en tipik örneklerden biri şu beyitdir:

Cismi kabridür ânuñ bed hulkıdur *Münker Nekir*

Dâ'imâ kabrüñ 'azâbın çekdügi hâlâ budur

43/18

Yine aynı düşünceden hareketle, biz vahdeti öylesine müdrikiz ki, Berzâh'ın korku ve ümidinden geçmişiz, demektedir. Ona göre insânın dünyâda ortaya koyduğu davranışlarının karşılığı olacak soru, hesap ve sorgu melekleri Münker ve Nekir; ancak, âlem-i kesret'i yaşayanlara mahsus olgulardır. Dolayısıyla korkusu olmayan vahdet ehli ümide de ihtiyaç duymaz.

Berzah-ı havf u recâdan geçmişüz vahdetde biz

'Alem-i kesretdedür *Münker Nekir* son hisâb

3/4

Nitekim vahdete eren kişi gerçekten aşk ehlidir. Aşıklar, ölümle birlikte gerçek vuslat diyârına ulaştıklarından kabre girmezler. Pek tabii kabir hayatına tanık olmayanlar Münker ve Nekir'i de görmeyeceklerdir.

'Aşk ehli kabre girmez Münker Nekiri görmez

'Aşkı olmayan irmez Allah'uñ dîvânına

106/5

1.3. Kitaplar

Gaybî Divân'ında dört büyük semâvî kitap olarak bilinen Zebur, Tevrât, İncil ve Kur'ân'dan, sadece son semâvî kitap olan Kur'ân üzerinde durulmuştur. Hâtemü'l-

Enbiyâ olan Hz.Muhammed'e bütün insânlık için inzâl edilen Kur'ân, şairimizin en önemli ilham ve bilgi kaynağıdır.

Kur'ân Ahmed'e nâzil olmuştur. Arif olan, onun ma'nâsını anlamalı; içinde bulunan mühkem ve müteşâbih ayetlerin zahirî ve bâtınî anlamlarını okuyabilmelidir.

Sen 'arefden dem urursun di baña Mevlâ nedür

Ahmed'e nâzil olan *Kur'ân*'daki ma'nâ nedür

44/1

Kur'ân karşılığı olarak "Ummu'l-Kitâb" (3/1, 4/7) ve "Mushaf" (53/7)'ı kullandığı gibi, bazen, "Mushaf-ı Hak"(53/8, 108/6), "Kitâbu'llâh"(34/1,88/8, 89/3), "Kur'ân-ı Hak" (60/2) ve "Sırr-ı Kur'ân" kavramlarını da kullanmaktadır. O Hz.Muhammed'e inzâl edilen Kur'âna teşbih olarak, "âdem-Kur'an" tabirini kulanmaktadır (27/13, 53/4).

Zikr ü fikrüñ âdem olsun âdemi bil sen hemân

Nüsha-ı câmi'dür âdem ya'ni *Kur'ân* devridür

27/13

Adeta bir fahriye beyti olarak görülmesi mümkün olan bir beytinde o, açıkca şunu ifade etmektedir:

Gaybî senüñ sözlerüñ Hak nûrıdur bilene

Her demde her kelâmuñ âyet *Kur'ân* didiler

23/5

Konuya 'kitâb-ı nâtık' kavramı çerçevesinde açılım getirerek, aslında o, Kur'ân'ın manasını en üst seviyede anlamaya işaret etmiş oluyor. Bu nedenle Hakk'ın Mushafı'ndan cemâl ve kemâl'in manasını, hem zâhirî ve hem de bâtınî itibarla anlamak isteyenleri sohbetine çağırmaktadır.

Mushaf-ı Hak'dan cemâliñ hem kelâmıñ ma'nisî

Zâhir u bâtında *Kur'ân* isteyen gelsün berû

97/4

Onun kullandığı Kur'ân, terim olarak anlam kazandığı gibi mecâzî bir hüvviyeti

de hâizdir. İşte bu mecazlardan biri, yukarıda işaret ettiğimiz gibi âdemin Kur'ân olarak görülmesidir. Ademin Kur'ân olması, onun Kur'ân'ı anlayarak açıklaması ve Kur'ân ayetlerinin delâlet ettiği ma'rifetullâh gerçeğine bizzat Allâh'ın bir eseri olarak işaret etmesidir.

1.4. Peygamberler

Peygamber, haber getiren; Allâh'ın buyruklarını insanlara haber veren elçilerdir. Gaybî şiirlerinde peygamberlerden umûmî olarak "enbiyâ, nebî, cânlar ve mürselîn" şeklinde bahsetmektedir.

Peygamberler, Allâh'ın insanlar arasından seçerek görevlendirdikleri yüce kimselerdir. Onlar "aşktan feyz-i tâm alırlar" (79/4). Şair bazan nebi ile veliyi aynı mısra içerisinde kullanmaktadır. O, "Agâh-ı vahdet ger nebîdür ger velî" (81/4) demektedir. Yine ona göre; marifet erbâbına hizmet, evliyâ ve enbiyâ şefaatini mücibdir (K/97). Divân'da konu üzerinde daha ayrıntılı mutala geliştirmemize zemin teşkil edecek farklı malzeme bulunmadığı için, nebî ve veli arasındaki ilişki üzerinde durmuyoruz.

Gaybî'nin zikrettiği peygamberler, Adem, İbrâhim, İsmâ'il, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, İsâ, Lokman, Hızır ve Hz.Muhammed'tir. Şiirlerde en çok geçen mefhumlardan biri "Âdem" mefhumudur. Şair bu mefhumla, insânlığın ilk babası ve ilk peygamber olan Âdem'i zikrettiği gibi (92/3), tasavvufî olarak ta, insân-ı kâmil, insân ve herşeyin aslını ve hakikatini bilen anlamında "Âdem-i ma'nâ"'yı kasdetmektedir. Bu kullanımlara örnek olması bakımından bazı beyitleri burada zikredebiliriz:

Görme misin nutk u sûret-varı hiçbir gayride

Ademîde zâhir oldı hep *kemâlât-ı Hudâ*

K/34

'Alem ü âdem nikâbın *keşf* ideli cism ü cân

Âdem ile 'âlemi dîdâr-ı cennet bulmışuz

51/6

'Aşk özüñ bilmege

Âdeme gel âdeme

Hakk'ı 'ıyân bulmaga

Ademe gel âdeme

98/1

Ádem-i dem 'ilmine 'ârif olan

Gaybiyâ togrı yolu a'lem durur

26/5

Bir beytinde tasavvufun en büyük gayelerinden biri olan âdemiyyet(insâniyyet) makamına şu şekilde işâret etmektedir:

Zâhid-i nâdân 'aceb mi nutku inkâr eylese

Ádemiyyet pâyesin bulurdı ikrâr eylese

104/1

Her peygamberin örnek alınması gereken bir hikâyesi vardır. Bu hikâyeler onların temâyüz eden yönleriyle doğrudan alakalıdır. Bu nedenle Gaybî, İbrâhim Peygamber'i ateşe atılması, İsmâil'i kurbân edilmesi ve Eyyûb'u da tenini kurtların delmesi cihetiyle zikrederek gerçek sûfiliğin incinmemek olduğuna işaret eder.

Ger *İbrâhim* gibi nâra salalar

Ya *İsmâ'il* gibi kurbân kılalar

Tenüñ Eyyûb gibi kurtlar deleler

Hakîkat sûfilik incinmemekdür

30/7

Yine aynı şiirde Yusuf'un hikayesini bir bendde özetleyerek gerçek sûfiliğin; Yusuf gibi kuyuya atılsa, köle olarak Mısır'da satılsa ve zindanlara girip hapsedilse de incinmemek te olduğuna işaret eder.

Eger *Yûsuf* gibi çâha atılsañ

Dönüp kul oluben Mısr'a satulsañ

Girüp zindânlara habse katulsañ

Hakîkat sûfilik incinmemekdür

30/6

Musâ Peygamber'e iki yerde işâret etmektedir. Bu yerlerden birisinde Musâ'nın ilm-i şeriatde sahib olduğu makama işaret ederek kendi benliğini keşfedememiş alim tipini eleştirmektedir.

Eyleseñ Mûsâ kadar *'ilm-i şeri'atde* kemâl

Hızr-ı vakte irmeyince cümlesi olur hayâl

Ko hayali özüñe gel keşf ola 'ayn-ı cemâl

Kendözini bimez iseñ 'âlimem dime sakın

85/4

Yine bir başka yerde Musâ'yı Fır'avn ile birlikte zikretmektedir. Eğer Fır'avn ile Musâ'yı bilmek istiyorsan, vücûd şehrin içerisinde bulunan rûh ile nefsine bak, demektedir. Burada "emr alemi"nden gelen rûh Mûsâ'yı, nefs ise Fır'avn'u işaret etmektedir.

Kıl vücûduñ mısrı içre rûhla nefsine nazâr

Bilmek isterseñ eger Fır'avn ile Mûsâ nedür

44/4

Gaybî Divânı'nda Hz.Muhammed ve Hızr'dan sonra en çok zikredilen peygamber Hz.İsâdır. İsâ'nın çarmıha gerilmesi hadisesi iki ayrı yerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, Yahudilerin Hz.İsâ'yı "çarmuh itmeleri" örnek gösterilerek, hakîkati müdrik olamayanlar tarafından arifin katlinin istenmesinin "âdet" olduğuna işaret edilmektedir. İkincisinde ise, İbrâhim, İsmâ'il ve Eyyub'un konu edildiği gerçek sûfiliğin mahiyetini ele alan şiirde çarmıh hâdisesine işaret edilmektedir.

Arifüñ katline dendân bilemek 'âdet durur

Hazret-i 'İsâ'yı çarmuh itmediler mi yehûd

14/6

'Ali-veş hançerler ile urulsañ

Ya 'İsâ gibi çarmûha gerilseñ

Kafadan kesilüp zehre virilseñ

Hakîkat sûfilik incinmemekdür

30/9

Yine Hz.İsâ'dan üç ayrı yerde bahsedilmektedir. İlkinde şair, artık "İsâ-yı zamân Mehdî-i devrân"ın geldiğine işâret ederek Deccal'a uyarak şirk içerisinde bulunmamayı ikaz edip, tevhîde gelmeyi salık verir. Yine Mehdî anlamında "İsi-i dehr" deyimini kullanmaktadır(35/11) . Üçüncüsünde ise, İsâ'nın ölüleri diriltme mücizesine telmih edilmektedir. Bu beyitde, İsâ-yı cân'ın feyz-i irfânı ile mi'râc ederek zaman zaman ölü kalpleri aşk ile diriltmesi istenmektedir. Görüldüğü gibi şair, insân-ı kâmil yerinde "İsâ-yı cân" deyimini kullanmaktadır.

Uyma Deccâl-i la'îne şirki ko tevhîde gel

Geldi *'İsâ-yı zamân Mehd-i devrân* devridür

27/2

'Aşk ile ihyâ ide mürde kulûbı dem-be-dem

Feyz-i 'irfânı ile mi'râc ide *'İsâ-yı cân*

90/4

Hekimliğin pîri ve sembolu olarak kabul edilen Lokman Peygamber, zâhid ve münâfık tiplemesine yapılan bir eleştiri vesilesiyle zikredilmektedir. Cânının farkına varmadığı için cânânı bilemeyen zâhid örneğinde olduğu gibi, bî-derd olduğunu varsayan münâfık da derd sahiplerinin dermân arayışında hekimlik yapan Lokmân'ı bilemeyecektir. Çünkü derdi olan hekime mürâcât ederek onu tanır.

Cânı olmayan zâhid cânânı neden bilsün

Bî-derd olan münâfık *Lokmanı* neden bilsün

93/1

Ab-ı hayât'ı içip ölmezliğe kavuşan Hızır Peygamber, halk kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. O darda kalanların imdâdına yetişir. Kur'ân'da Hz.Musâ ile birlikte yaptıkları yolculuktan bahsedilmektedir (Kehf, 59-81). Gaybî Hz.Hızır'ı âb-ı hayât (âb-ı hayvân) (27/15, 35/11, 97/5) vesilesiyle zikretmektedir. Kezâ insân-ı kâmil yerinde "Hızr-ı vakt" deyimini kullanmaktadır.

Hızr-ı vaktüm âb-ı hayvân isteyen gelsün beri

İsi-i dehrüm dem-â-dem sırr-ı ihyâ bendedür

35/11

Eyleseñ Mûsâ kadar 'ilm-i şeri'atde kemâl

Hızr-ı vakte irmeyince cümlesi olur hayâl

Ko hayali özüñe gel keşf ola 'ayn-ı cemâl

Kendözini bimez iseñ 'âlimem dime sakın

85/4

Hızr-ı vakt olmanın esasını ise, "ledünnî ilmini bilmek" olarak belirtmektedir. Hak, Hızr-ı vakt olan ile zâhir olur. Zamânın Hızır'ı Hakk'ın konuşan dili olur.

Hem ledünnî 'ilmini bilmekde Hızr-ı vakt ola

Hak anuñla zâhir olup Hakk'a ola ol zebân

90/3

Peygamberlik halkasının sonuncusu olan Hz.Muhammed, sîreti, şemâili, hilyesi, söz, davranış ve takdirleri olan hadisleri vb. özellikleriyle Türk şiirinin en önemli ilham kaynaklarından biridir. Hemen her şair O'nun hakkında na'tlar yazmış; hayatı, insânlara ilâhî bilgileri öğretme mücadelesi ve bireysel olarak sahip olduğu ahlâkî özellikleri birçok edebî esere konu olmuştur. **Gaybî Divânı**'nda, Mustafa, Muhammed, Ahmed, Mahmûd, Hazret, Muhammed Mustafâ, Habîbu'llâh, Dost, Nebî ve Cân gibi isim, sıfat, terkip ve benzetmelerle adından en fazla söz edilen Peygamber, Hz.Muhammed'dir.

Muhammed, kuşkusuz Hakk'ın mazharıdır. Belki mazhardan da öte "aynü'l-Hak"dır. Yani, O, Hakk'ın 'aynı'dır. Burada 'ayn kelimesi üzerinde buraz durmak gerekir. Nitekim 'ayn kelimesi, felsefî tasavvufun anahtar kelimelerinden biridir. Günlük dilde kullanılarn "tıpkı, misli ve benzeri" anlamına gelen 'aynı' ile tasavvuf dilindeki "'ayn" arasında etimolojik benzerlik varsa da kullanım sahalarında farklılık vardır. Orjin itibariyle Arapça olan 'ayn, "asıl, öz, kök, göz, nazar, kuyu, menbâ, ileri gelen kişiler anlamında vb." anlamlara gelmektedir. Tasavvuf dilinde ise, "öz, asıl, hakîkat, esas, kök, zat, ana kaynak, menbâ, köken, göz ve gözbebeği" anlamalarında kullanılmaktadır[1]. Bu izahattan hareketle şairin, "ne mazhar; belki aynü'l-Hak'dur" ifadesini, Muhammed'in, "Nûr-ı Muhammedî" düşüncesinden hareketle Hakk'ın özü,

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Erol KILIÇ, **Muhyiddîn İbnu'l-Arâbî'de Varlık ve Mertebeleri**, M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,, ist.1995, s.55.

esası, menbâı olarak açıklabildiğimiz gibi; bizzat Hz. Muhammed'in "Allah'ın sevgilisi" fikrinden hareketle de Hakk'ın gözü ve gözbebeği olarak açıklayabiliriz.

Muhammed mazhar-ı Hak'dur muhakkak

Ne mazhar belki 'aynü'l-Hak'dur el-Hak

66/1

Hz.Muhammed'in Hakk'ın aynı olması meselesi, ittihad olarak anlaşılmamalıdır[2]. Nitekim tasavvuf şiirinde Hz.Muhammed'e yüklenilen anlam itibariyle, O varlığın ilk nuru, son zuhurudur[3]. Varlığın ilk nûru olması hasebiyle Hz.Muhammed Hakk'ın ilk eseridir. Öte yandan Hakk'ın sevgilisi (habîbi) olmakla da beşeriyetin Hakk'a en yakın olanıdır. Dolayısıyla Gaybî'nin düşüncesi, "sevenin sevgilisi ile aynîleşmesi" açısından mutalaa edilebilir.

Hz.Muhammed'e son semâvî kitap olan Kur'ân-ı Kerîm verilmiştir. O, Kur'ân'daki hakîkate ilişkin bilgileri insanlığa öğreterek onların içinde yaşanılan hayatda ilim ve irfân sahibi olmalarına vesile olmuştur. İrfân ve ma'rifet sahibi olmak anlamına gelen âriflik, Allâh'ın zât ve sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ederek ârif-i billâh olmaktır. Ârif, Kur'ân'ın hakîkatini bilen insandır. Bu mertebeye ulaştığı düşüncesini ileri süren bir muhatabına şair şu soruyu yöneltmektedir: Sen ârif olduğun iddiasına sahipsin, o halde, Mevlâ ve Ahmed'e verilen Kur'ân'ın ma'nâ ve mâhiyeti nedir? "Dem urursun" deyimi, muhatabın ârif değil mute'ârif olduğuna delâlet eder. Aksi takdirde gerçekten ârif olanın bulunduğu hâlin mâhiyetine ilişkin bir iddiada bulunması sözkonusu olmazdı.

Sen 'arefden dem urursun di baña Mevlâ nedür

Ahmed'e nâzil olan Kur'ân'daki ma'nâ nedür

44/1

---

[2] Tasavvuf şiirinde ittihad ve tenâsüh meselesi başlı başına bir çalışma konusudur. Eserleri kısmında görüldüğü gibi Gaybî'nin ittihad ve tenâsühü red mahiyetinde kaleme aldığı önemli bir risâlesi vardır. Söz konusu risâle tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır. Bu çalışmayla Türk sûfîliğinde insân-âlem ve Allah ilişkisine ilişkin önemli bir metin ortaya çıkmış olacaktır.

[3] "Ben insanların yaradılışta ilki, peygamber olarak gönderiyişte sonuncusuyum." (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, Beyrut, 1351 , 2.) hadisine istinâden geliştirilen Nûr-ı Muhammedî düşüncesi ile ilgili olarak bkz. Mehmed DEMİRCİ, "*Nûr-ı Muhammedî*", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhıyat Fakültesi Dergisi**, I, İzmir, 1983.

Görüldüğü gibi şair bu beytinde Hz.Muhammed'i kendisine inzal Kur'ân ile birlikte zikretmektedir. Hz. Muhammed'e Kur'ânın indirilmesi başlı başına bir mûcizedir. Kur'ânı'ın mücize olması, onun icâzının yanında bir Rahmet Peygamber'i olan Hz. Muhammed vesilesiyle insânlığın kıyâmete kadar seyrine kaynaklık edecek anlamı havî olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Hz.Muhammed sâhib-i şefa'atdir. Eğer O şefa'at etmeseydi, Gaybî velâ tahtına (yakınlık, sahiplilik tahtı) en yakın olanlardan olamaz, Allâh'ın sevdikleri arasında bulunamazdı. Ancak şa'ir bu dünyada gerçekleşen bir şefe'at ve ilâhî yakınlaşmadan söz etmektedir.

Şefi' olmasa Gaybî'ye o Hazret

Velâ tahtına olurmıydı elyak

66/7

Şair seyr-i sülûkta gerçek rehberin "Hakk'ın habîbi Mustafâ" olduğuna ve O'nun sünnetinden uzakta kalmanın Hak'tan uzakta kalmak anlamına geldiğine işaret ederek istiğfâr etmektedir.

Hakk'ın habîbi *Mustafâ*

Oldur bu yolda reh-nümâ

Andan cüdâ Hak'dan cüdâ

Estagfiru'llâh el-'azîm

83/6

O "gerçek rehber" olan Ahmed Mahmûd Muhammed Mustafâ'nın yoluna doğruluk ve nezâfetle, sıdk ile girdiğini söyleyerek Allah'ın el-Gıyâs ismini okumasını kendisine telkin eder.

Ahmed Mahmud Muhammed Mustafa'nuñ râhına

Sıdk ile girdüñ bu gün turma okı yâ Gıyâs

9/4

1.5. Ahiret ve İlgili Mefhumlar

1.5.1. Ahiret

Sözlüklerde, "öbür dünya" ve "öteki dünya" olarak tanımlanan ahiret, insanların öldükten sonra yaşayacağı âlemdir. İnsanların bu âlemi yaşayacağı gerçeği kitap ve sünnet ile sabittir. Beyitlerde daha çok dünya ile birlikte zikredilen ahiret, 'ukbâ ve me'ad kelimeleriyle de karşılanmaktadır. Bu kavramlar bazı beyitlerde "dünyâ vü 'ukbâ" ve "me'âd u mebde'" şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca ikiyerde de ahiret kavramı, "dâr-ı âhiret" (98/6, 108/4) terkibi ile geçmektedir.

Ahiret hayatta olanlar için gaybı ifade eder; insan öte dünya hakkındaki bilgilere doğrudan kendi tecrübe, gözlem ve deneyleri yerine, içinde yaşanılan dünyayı ve orayı yaratanın verdiği bilgiler aracılığıyla sahip olur. Oysa Gaybî'nin şiirlerinde ahiret kavramı etrafında geliştirilen düşüncelerde, ahiret ve ahiret ile ilgili mefhumların anlaşılmasında kolaylaştırıcı bir üslûp hakimdir. Şair, dünya ve ahireti insanın kendi bünyesinden hareketle anlatmaktadır. Ona göre; insan, zâhir ile bâtını, görünen ile görünmeyeni, iç ile dışı kendinde toplayan bir varlıktır. İşte insanın zâhiri dünya ve bâtını ahiretdir. İnsanın, bünyesi içinde dünya ve ahiretin oluğu bir sahraya (melâ) benzetilmektedir.

Âdem ise zâhir ile bâtını câmi' durur

Lâ-cerem dünyâ vü 'ukbâ ile oldı ol melâ

K/89

Bunu İslâm ahiret inancı açısından değerlendirdiğimizde şu mutala ortaya çıkar: Zâhiri ifade eden dünyâ, içinde yaşadığımız hayatdır; onu hiçbir zaman inkar edemeyiz. Bâtınımız olan ahiret de, zâhirimiz olan dünyâ kadar gerçektir. Aynı düşünceden hareketle, dünya ve ahiretin insanda olduğuna işaret eden beyitler şunlardır:

Gaybî mutlak zâtını âdemde ızhâr eyledi

'Ayn-ı Hak'sun cümleten dünyâ vü *'ukbâ* sendedür

34/5

Câmi'-i dünyâ vü *'ukbâ* hazret-i Âdem durur

Âdem ol kim bilesüñ haşr ile neşriñ neydigin

92/3

Sensin *dâr-ı âhiret*

Anda bulunur cennet

Anda görinür hazret

Ademe gel âdeme

98/6

Sensüñ *dâr-ı âhiret*

Sende bulundı cennet

Senden göründi Hazret

Kendüne gel kendüne

108/4

Bu âlemi bir vücûd olarak telakki eden şaire göre ahiret, içinde yaşanılan dünyadadır; ancak onun mahiyeti gizlenmiştir(43/6). Bu gizliliği çözüp sırrı açarak mebde' (oluş) ve me'âd(son)ı idrakedenler gerçek bilgiye ulaşanlardır. Bu gerçek bilgiye ulaşamayan sûfî, sülûkunda ne kadar yüksek derecede olursa olsun, hakîkatde o mübtedidir (1/10). Mebde' ve me'âdın hakîkatını idrak eden görecektir ki, "cümle 'âlem bir nefes" (36/7)den ibaretdir. Bu nedenle dünya ve ahiretin mahiyetine ilişkin bilgiyi edinmeye özenle gayret gösterilmelidir (76/4).

Onun nazarında dünya âlemin zâhiri, ahiret ise bâtınıdır.

Bir vücûd imiş bu 'âlem zâhiri dünyâ anuñ

Bâtına fikr eyleseñ yine hemân *'ukbâ* budur

43/7

Esasen dünyâ ve ukbâ demek de i'tibâridir. Yoksa bu görünenler de hüviyetten ibâretdir (43/8). Dünyâyı ve ahireti bu şekilde zevkle anlayanlar, bilgisizlik ile ayrı bir ahiret (ferdâ) düşüncesine ve yarın endişesine düşmezler. İşte dünya ve ahiret hakkında gerçek bilgiyi idrak edenler için, özlenen Cennet-i a'lâ bu anlamadır. Aynı şekilde bu idrakten yoksun olarak sadece Cennete girme düşüncesine matuf ibadetlerini yerine getiren zâhid için de bu dünyâ gerçekten Cehennem olur.

Zevkle fehm itdüñise dünya vü *'ukbâ* neydügin

Cehl ile ferdâya düşme cennet-i a'lâ budur

43/9

Cehl ile dünyâ vü *'ukbâ* bilmeyen zâhidlere
Oldı bu dünyâ cehennem kâfire me'vâ budur

43/17

Dolıyısıyla mebde' ve me'adı mudrik olan insân daima zevk ehli olacaktır.

Me'âd u *mebde'i* bildün mi Gaybî
Ne zevk itdüñse itdüñ bu arada

107/5

1.5.2.Kabir ve Berzâh

Ölen kişinin gömüldüğü yer olan kabir, insanın dünya hayatının bitip ahiret hayatının başladığı yerde bedeninin kaldığı yerdir. Türkçede çoğu kere kabir, kabir âlemi tamlamasıyla "Berzâh alemi"ni karşılayıcı mahiyetde kullanılmıştır. İslam inancına göre, Berzah âleminde sorgu melekleri olan Münker ve Nekir insanları hesaba çekecektir. İnsanlar dünyada ortay koydukların davranışların hesabını verir. Dünya hayatı içerisinde ilâhî irâdenin teveccühüne mazhar olacak davranışlar geliştirmiş olanlar ebediyyen kalacakları nimetler yurdu olan Cennet'e, aksi davranışların sahipleri ise azap ülkesi olan Cehennem'e gideceklerdir.

Hatırlanacağı gibi şair ahireti dünyanın bâtını olarak telakki etmekteydi. O kabir konusunda da benzer bir düşünceyi ileri sürmektedir. Ona göre; bilgisizlikleri ile dünyâ ve ahiretin mahiyetini kavramadan Cennete girme beklentisiyle ibâdetler yapan zahid(43/17)'in cismi kabir, kötü ahlakı da Münker ve Nekir'dir. Onun yaşamı sürekli bu kabir azabıdır.

Cismi *kabri*dür ânuñ bed hulkıdur Münker Nekir
Dâ'imâ *kabrüñ* 'azâbın çekdügi hâlâ budur

43/18

Oysa vahdeti idrak eden aşk ehli için ne kabir ve ne de Münker ve Nekir'in sorgulaması vardır. Bu ancak Allâh'ın divânına erenler için geçerlidir. Aşkı olmayan da Allâh'ın divânına eremez.

'Aşk ehli *kabre* girmez Münker Nekiri görmez
'Aşkı olmayan irmez Allah'uñ dîvânına

106/5

Kelime olarak iki şeyi yekdiğerinden ayıran üçüncü şey ve ara bölge anlamlarına gelen Berzâh, ölümle başlayıp kıyâmete kadar süren zaman, bu zaman içerisinde ruhların bulunduğu mekân ve âlem anlamına gelir. Berzah, dünya ile ahiret arasındaki alemdir[4].

Şair mühtemelen Berzah'da geçen zamana işaret ettiği bir beytinde, Berzâh'dan ruhların yeniden dirilmesine(neşr) baksan, "ellibin yıl" denilir, demektedir. "Ellibin yıl", kıyâmeti ve Cehennem azabını vasfeden Zuhruf Süresi'nin 4. ayetine telmihtir. Bu ayette şöyle buyrulmaktadır: "Öyleki, melekler ve Rûh ona, süresi ellibin yıl olan bir günde yükselir."

Elli biñ yıl denilür neşr ile baksañ *berzaha*

Kuvvet-i 'âlem zuhûr-ı âdeme vire cilâ

K/81

Yine iki hâl, iki sıfat, iki mertebe ve iki âlem arasında bulunan ara hâle, sıfata, mertebeye ve âleme de berzah denilir[5]. Bu meyanda hayal, varlıkla yokluk arasında yer alan bir berzahtır. Hak ile halk arasında bulunan, zahiri ve bâtını olan insanın mahiyeti ve hakîkati de bir berzahtır. Çünkü insan bir yönüyle âlem-i ervâha, öteki yönüyle de âlem-i şehâdete dönüktür. Şair, vahdette biz Berzah'ın korkusu ve ümidinden geçmişiz derken Berzâh kelimesinin bu şekilde kullanılan mecâzî anlamına işaret etmektedir. Vücûdun birliğini görerek vahdete erişen biri daima Hak ile birlikte olacağından onun için ne Berzâh ve ne de havf ve recâ vardır. Soru, hesap, Münker ve Nekir ancak âlem-i kesretde bulunur.

Berzah-ı havf u recâdan geçmişüz vahdetde biz

'Alem-i kesretdedür Münker Nekir soru hisâb

3/4

---

[4] Bkz. Mü'minûn, 100; Rahmân, 20.

[5] Süleyman ULUDAĞ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İst.1995, s.95.

Bu nedenle Berzah ehli, yani vahdete ulaşamamış olanlar daima amellerine güvendiklerinden amel hammalları olarak tavsif edilmektedirler. Oysa hakîkate erenler, ilim yüklenirler.

'Amel hammâlıdur *erbâb-ı berzah*

Hakîkat erleridür 'ilm-i hâmil

72/2

Vahdete erenler hakikate ulaşma yolunun aşk olduğunu söylerken, sürekli bir hâlden öbür hâle geçerek hakîkate tam vâkıf olamayan berzah ehli ise, bu yolun esma'da olduğunu ileri sürmektedir (25/3).

1.5.3.Kıyâmet

Beyitlerde, "kıyâmet, yevm-i cem, rûz-ı mahşer, rûz-ı haşr, kıyâmet-i tâmme-i kübrâ" ifadeleriyle işlenen bu mefhum, dünyanın sonu, ahiret hayatının başlangıcını kapsamaktadır. Kıyamet alâmetlerinden biri "deccal" dir. Bazı şiirlerinde döneminin siyâsi ve sosyal buhranlarının etkisiyle olsa gerek "deccâl"in geldiği görüşü açıkca işlenmiştir. Deccâl-ı la'în çıktığında, ona uyup şirke düşmek yerine Mehdî-i zamanın önderliğinde tevhid içerisinde kalmak gerekir.

Uyma deccâl-i la'îne şirki ko tevhîde gel

Geldi 'İsâ-yı zamân *Mehd-i devrân* devridür

27/2

Kıyâmet, bu dünya hayatının bitiminden sonra yeni bir hayatın varlığı fikrini içinde bulundurmaktadır. Kıyâmet, toplanma günüdür. Toplanma günü, şiirlerde açıkca işaret edildiği gibi rûz-ı mahşerdir. Ya'ni bu anlamda kıyâmet kelimesiyle, ahiret inancının temel mefhumlarından olan haşra işaret edilmektedir. Haşr, yok olduktan sonra icad etmek ve dağılmaktan sonra toplanmak anlamlarına gelmektedir[6]. Bu gün mevcûd içerisinde sadece "âdemî"ye mahsustur. Ademîden başkasının yeniden doğuşu ve ahiret hayatı olmadığından toplanma isti'dâdı da bulunmamaktadır.

---

[6] Ethem CEBECİOĞLU, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.331.

Yevm-i cem' olan *kıyâmet* âdemînüñ şânıdur

Ademîden gayrıdan mümkin değül cem'-i kuvâ

K/91

Kıyâmet kavramının karşılığı olarak mahşer günü (rûz-ı mahşer) tabiri de kullanılmıştır. Gerçekte mahşer günü insanın günüdür; dünyada hayır ve şer her ne yapmış ise onun karşılığına burada mutlaka ulaşır. O dünyadaki yaşamına bağlı olarak ahiret hayatında ya ulvî ya da süflî bir hayat yaşayacaktır.

Rûz-ı mahşer fi'l-hakîka *rûz-ı âdemdür* hemân

Hayr u şer her ne iderse bulısar âhır cezâ

K/93

En genel anlamda ölümden sonra dirilme anlamına gelen kıyâmet kavramı, yukarıda işaret edildiği gibi, dünyada öldükten sonra geçici olarak ulvî veya suflî bir hayat yaşamayı ifade eder. Bu kıyâmete küçük kıyâmet(kıyâmet-i suğrâ) denilmektedir. Mutasavvıfların nazarında bir de orta ve büyük kıyâmet vardır[7]. Orta kıyamet(kıyâmet-i vustâ), irâdî ölüm(ölmeden önce ölmek, kalbdeki mâsivâ sevgisini öldürmek)den sonra kudsî âlemde kalbin diri kalması şeklinde yeni bir yaşama kavuşmaktır[8]. Büyük kıyâmet(kıyâmet-i kübrâ) ise, seyr-i urûcîde fenâfi'llâh mertebesine ulaştıktan sonra bekâ bi'llâh makamında gerçek hayata kavuşmaktır[9]. Şairimiz daha çok bu son iki kıyâmeti işlemektedir.

Orta kıyâmeti yaşamak, insânın kendisini kendisinde bulmasıdır. Bu buluşu gerçekleştirerek vahdete ulaşamayanalr mahşer gününde "kaçış nereye"[10] diyeceklerdir.

Kendüyi kendünde kendi ile bulmayan diye

Rûz-ı haşr oldukda feryâd eyleyüp eyne'l-mefer

17/4

---

[7] Mutasavvıfların ölüm ve kıyamet telakkileri için bkz. Mehmet DEMİRCİ, *"Mutasavvuflara Göre Ölüm"*, **İslâmî Araştırmalar**, Sayı: 3, Ocak, 1987, s. 89-104.

[8] Bu kıyamete işaret olarak şu ayet gösterilmektedir: "Ölü iken dirilttiğimiz, insanlar arasında kendisiyle yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse, karanlık içinde kalıp ondan çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yapmış oldukları şeyler böyle câzip gösterilmiştir." (En'âm, 122)

[9] İş'ârî tefsir ekolu mensupları bu kıyâmete işâret olarak Naziât Sûresi 34. ayetini göstermektedirler. Naziât sûresinin 34 ve 35. ayetleri şu şekildedir: "O en büyük baskın olan kıyamet (Tâmmetü'l-kübrâ) gelip çattığı gün, insân, dünyada iken ne için çalıştığını hatırlar."

[10] "O gün insan kaçacak yer neresidir? der." Kıyâmet, 10.

Yani her kim "Nefsini bil" emrinden haberdâr olursa, gerçek tevhide erip fenâfi'llâh makamını kesbederek gerçek hayat olan bekâ bi'llâh makamına ulaşacaktır. İşte kıyâmet-i kübrâ budur.

Ya'ni her kim men 'arefden âgeh olsa haşr olur

Başına kopar *kıyâmet tâmme-i kübrâ* budur

43/5

Türk tasavvuf edebiyatı tarihinde yazılmış en önemli devriyye-yi ferşiyye olarak bilinen Keşfu'l-Gıtâ'da, merâtibü'l-vücûda dair süreç ele alındıktan sonra, ruhlar aleminden gelerek âdem olarak vücûd bulmak "kıyâmet kâmet" olarak değerlendirilmiştir. Aşağıdaki beyitde şair "âdem"e seslenerek, kendisini hangi "dâr"a uygun gördüğünü sormaktadır. Dâr ifadesi vatan anlamında kullanılmıştır. Çünkü dâr kelimesinin, ev ve hâne anlamları olduğu gibi, yurt, bölge ve ülke anlamları da vardır. İnsan rûhunun beden kafesine girmeden önce bulunduğu yer olan rûhlar âlemine vatan-ı aslî denilmektedir[11]. İşte fizikî âleme gelmek, vâtân-ı aslî'den intikal olarak görüldüğü için yeniden bir diriliş olarak telakkî edilmektedir.

Geldün imdi âdeme geldi *kıyâmet* kâmete

Kangı dâra lâyık itdüñ kendüñi söyle baña

K/94

Divân'da kıyâmet mefhumu ile birlikte haşr, neşr ve mîzân mefhumları da kullanılmaktadır(K/90, k/92, 92/3,113/9).

1.5.4.Cennet

Gaybî Divânı'nda cennet mefhumu, Cennet kelimesinden başka "Behişt, Rıdvan, Cennet-i a'lâ, Behişt-i ma'rifet, Ma'rifet cenneti, Ehl-i cennet, Dîdâr-ı cennet vb." ifâde, sıfat ve terkiplerle birlikte kullanılmaktadır. Bir bendde ümîd, haşyet, firkat

---

[11] En genel anlamda vatan, tâlibin mânevî hâlinin ulaştığı ve istikrar bulduğu yer, ruhta yerleşen mânâdır (Bkz. ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 559.) İbnü'l-Arâbî altı vatandan söz etmektedir. Bunlardan ilki, varoluştan önceki varoluşvatanı, yani vatan-ı aslîdir. Fiziksel varoluşumuzla biz o vatandan ayrıldık. İkincisi şu anda içinde bulunduğumuz bu dünya vatanıdır. Üçüncüsü küçük ve büyük ölümden sonra içinden geçeceğimiz berzah vatanıdır. Dördüncüsü haşr (yeniden diriliş) ve ilk duruma dönüş vatanıdır. Beşincisi, cennet ve cehennem vatanıdır. Altıncısı ise, cennetin dışındaki el-kesîb (Kum Tepesi) vatanıdır. (İbn Arabî, **Nurlar Risâlesi**, çev. Mahmut Kanık, İst.1991, 13.)

ve vuslat ile cennet ve cehennemin mahiyetinin ne olduğu sorulmakta, sonra da, bütün bu varoluş içerisinde ancak O'nun, yani Allâh'ın var olduğuna işaret edilmektedir[12]. Bu anlayış vücûd birliği düşüncesinden neş'et etmektedir. Şu halde cennet de cehennem de Hak'tır.

Nedür ümmîd nedür haşyet

Nedür dûzeh nedür *cennet*

Nedür firkat nedür vuslat

Femâ fi'l-kevni illâ hû

94/4

Gaybî doğrudan "behişt-i ma'rifet" ve "ma'rifet cenneti" ifadelerini kullanmaktadır. Esasen cennet ma'rifetden nasibdar olanların yeridir. Bu ise insanın kendisini bilmesiyle kazanılan bir durumdur. Ma'rifetden hissedâr olan ehl-i cennet istenilen feyzin zevkine sahip olurlar.

Ma'rifetden hisse alup kendüñi bildüñ ise

Ehl-i cennetseñ senüñdür feyz-i zevk-i müştehâ

K/9

Kendisinin ma'rifete sahip olduğu düşüncesinden hareketle, hamdolsun biz ma'rifet cennetinin sakinlerindeniz demektedir. Esasen şairin hamdinden hareketle söz konusu cennetin miras kalan cennet (cennetü'l-verâset) olduğunu da düşünmek mümkündür. Miras kalan cennet, kişinin dünyadaki hayatında Hz.Peygamber'i örnek almasıyla kazanılan cennettir. Şair, Hz.Peygamber'in getirdiği bilgilere inanmış ve orada emredilen amelleri hayatına geçirmiş olmakla kendisini bu cennetin sakinleri arasında görerek hamdetmektedir.

Hamdüli'llâh biz *behişt-i ma'rifet*de sâkinüz

Dûzeh-ı cehl içre dâ'im yanmada ehl-i 'azâb

1/5

---

[12] Bu düşünce Bakar sûresi 115 ayeti telmih ediyor olmalıdır. Bu ayetde, "Doğu da batı da Allah'a aittir; ne tarafa yönelirseniz yönelin, Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz Allah her yönü kaplar ve herşeyi bilir." buyrulmaktadır.

Hakîkat hazinesine ulaşmayı amaçlayanlar, cân u gönülden Hakk'ı hatırlamaya ve anmaya istekli olmalılar. Aynı şekilde ma'rifet cennetine girmeyi düşünenler de, ma'rifeti kazanmalarına imkan verecek olan bu hatırlama ve anma içerisinde olmalılar.

Ey hakîkat gencine irsem diyen

Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol

Ma'rifet cennetine girsem diyen

Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol

77/1

Dünyanın ve ahiretin mahiyetini müdrik olmak, cennet-i a'la içerisinde kalmaya delâlet eder (43/9). Senlik benlik davasından vaz geçip kesreti terkederek vahdete ulaşanların hali cenneti ifade eder. Cennetteki ahu gözlü (havrâ), insanın ulaştığı vahdet zevkinden başka birşey değildir.

Senligün eyle müferreh çünki budur *cennetüñ*

Zevki ebkâr it yüri *cennet*deki havrâ budur

43/10

Vahdete ve vahdetteki lezzete erişemeyenler cennete irseler de gerçek anlamda cenneti bulacak değillerdir.

İrişmeyen vahdete vahdetdeki lezzete

Girerse de *cennete* her giz bulası degil

74/3

Bu nedenle "mahbûb-ı hûb-âvâz olursa", yani insanı ma'rifete ulaştıracak sohbet ortamlarına uğrarsan onu dinle. Çünkü İnsânı vahdete ulaştıran en sağlıklı yol sohbet ortamından geçer. Zaten cennetteki en yüce zevk de budur. "Mahbûb-ı hûb-âvâz", Hz.Muhammed'in "Dünyadaki cennet bahçeleri" olarak tavsif ettiği ilim ve irfan meclislerine tekâbül eder[13].

---

[13] Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dünyadaki cenent bahçelerinden geçtiğinizde oradan iyice istifade ediniz." Cennet bahçeleri nelerdir?, diye sorulduğunda Resûlu'llâh, "Zikir halkalarıdır." buyurdu." (Tirmizi, 3432)

Kande bir mahbûb-ı hûb-âvâz olursa diñle sen

Cennet içre cümleden a'lâ dinen zevkâ budur

43/14

Dolıyısıyla bilgisizlik cehennem, ilim de cennet olmuştur. Cennet ve cehennem remizlerinin ifade ettiği anlam bu olsa gerektir.

Fi'l-hakîka cehl ü 'ilm oldı cehennemle *behişt*

Dûzeh u *cennet* dimekden remz ile îmâ budur

43/19

Ma'rifet sahibi olmak âlem ve âdem sırrını anlamakla mümkündür. Eğer insanın hem bedeni ve hem de beden ötesi bünyesini ifade eden canı, âlem ve âdem kelimelerinin mahiyeti üzerindeki örtüyü kaldırmış olursa cennetin yüzünü bulmuş olur.

'Âlem ü âdem nikâbın keşf ideli cism ü cân

Âdem ile 'âlemi *dîdâr-ı cennet* bulmışuz

51/6

Cennet nimet yeridir. Beyitlerde cennet mefhumu ile birlikte bu nimetlerden de bahsedilmektedir. Bu nimetlerin başında hûri ve gılmanlar (100/4) ile Tûbâ ağacı gelmektedir (43/13).

1.5.5. Cehennem

Beyitlerde "cehîm, dûzah, tamu, nâr, nâr-ı cehîm, nâr-ı elîm, ten tamusu, buz tamusu vb." isim, mecâz ve deyimlerle ele alınan Cehennem, çoğunlukla Cennet kavramıyla birlikte zikredilmektedir.

Herşeyden önce o, cehennemin bir ceza yeri olduğu fikrindedir. Dünya hayatında vahdete ulaşamayıp kesretde kalanlar için cehennem yaratılmıştır. Bilgisiz kalıp kendi nefsini tanıyarak ma'rifete ulaşmadınsa cehennemliksin; bilgisizliğin kahır ve ezâ azâbını çekmeye müstehaksın demektir.

Cehlile kalup özüñden almaduñ ise haber

Dûzahîsuñ çek 'azâb-ı cehl ile kahr u ezâ

K/96

Nitekim câhilin cânı kesrette kalarak gerçek tevhide eremediğinden hem bu dünya ve hem de öteki dünya onun için bir cehennemdir. Zaten dünyâ ve ahiretin mahiyetini müdrik olamayan zahid için bu dünya bir cehennemden başka birşey değildir (43/17).

Cân-ı câhil ki kesrete kaldı

İki 'âlem aña *cehennem*dür

29/5

Cennet bahsinde işaret edildiği gibi cennet ilim, ve cehenem de bilgisizliktir (43/19). Cahil olan mütemadiyen sûret-i hayavânda seyr ederek ömrünü tamamlayacağından, yani mâsiva ile meşgul olup, hayatı geçici dünya zevklerini temin etmek şeklinde anlamlandıracağından, beklentilerini elde edemeyince ölür, amacına ulaştıkça da büyük bir zevk duyarak adeta dirilir. O gah ölür gah dirilir. İşte cehennemdeki ölü bu tiple tavsif edilmektedir.

Câhil olan sûret-i hayvânda seyr eyler mudâm

Gâh ölür gâh dirilür *dûzahda* ki mevtâ budur

43/20

Bu tavsif edilen durum, ehl-i tevhid olmayıp şirkde kalanların cehennem içerisinde gördüğü hali ifade eder. Gerek bir önceki beyitte geçen "gah ölüp gah dirilme" deyimini ve gerekse cehennem halkının göreceği azabı tasvir eden aşağıdaki beyitin anlamını şu ayete telmih olarak değerlendirmek mümkündür: "Ayetlerimizi inkâr edenleri ateşe mutlaka sokacağız. Derileri pişip döküldükçe, azâbı iyice tatmaları için, onları başka derilerle değiştireceğiz. Allah şüphesiz Azîz'dir, Hakîm'dir." (Nisâ, 56)

Ehl-i tevhîd olmayup şirkde kalan câhillere

Dâ'imâ *dûzah* içinde gördüğü zîrâ budur

43/22

Bu nedenle nâr-ı cehîmi etraflıca öğrenmek isteyenler cahillerle sohbet etmeliler. Ahiret hayatında elem verici cehennem ateşini görmese de onun cahille sohbeti, nâr-ı elîm yerine geçecektir (82/1). Yine eğer cehennem halkının yaşadığı elîm azabı görerek

öğrenmek isteyenler, murakabe ve müşâhedelerini câhiller üzerinde yoğunlaştırıp mutemâdiyen onları gözlemlesinler. Böylece cehennem halkını tanımış olurlar (82/3, 6, 7). Câhilin cismi kabri, kötü huyları Münker ve Nekir, da'imâ çektikleri de kabir azabıdır.

Cismi kabridür anuñ bed hulkıdur Münker Nekir

Dâ'imâ kabrüñ *'azâbın* çekdügi hâlâ budur

43/18

Cehennemin güzel ahlaklı vahdet ehline haram olduğu düşüncesiyle, bir başka ifade ile, ceheneme kötü ahlaklı ve şirk koşan cahillerin gireceği bilgisiyle şair, şu şekilde münâcâtta bulunmaktadır: Ey Allâh'ım sen bana güzel ahlak ver ki, bununla kullarının gönüllerinde yer edineyim. Ben yeter ki senin nazargâhın olan kalblerde kendime bir yer bulayım ve kimse benden incinmesin de meskenim cehennem olursa olsun.

Yâ ilâhî vir baña hulk-ı 'azîm

Kullarınuñ kalbine olam mukîm

Râzıyam olsun baña mesken *cehîm*

Tek hemân benden göñül incinmesün

84/6

Aşık, cennetten bir şey ummadığı gibi cehennemden de korkmaz (94/4). O hakîkat menziline ulaşmış, tevhîde yetmiştir. Nitekim rıza makamına ulaşmış ehl-i şuhûd için Vücûd-ı Mutlak'ın kahrı da lütfu da birdir (14/9) Oysa tevhîde tâlib olması gereken zamâne dervîşleri hakîkatı tam olarak müdrik olamadıkları için ten tamusunda yanmaktadırlar (115/5).Çünkü onlar dünyanın geçiciliğini unutarak şehvetin tadını tatmış,yaptıkları bir kısım ibadet, vird ve ezkârın da adını vahdet koymuştur (115/17).

Beyitlerde cehennemle ilgili mefhumlardan azab (84/5) ve ceza (K/93, 84/4) da geçmektedir.

1.6. Hayır ve Şer, Kaza ve Kader

Gaybî Divânı'nda İslâm akaidinde yer ettiği anlamda hayır ve şer kavramına rastlanmamaktadır. Ancak o ahiret mefhumuyla ilgili bir beyitde iyilik, iyi ve faydalı iş

anlamında hayır ve bunun karşıtı olan şer kelimesini kullanmaktadır. Burada ele alınan düşünce şu şekildedir; insanlar gerek hayr ve gerekse şer yapsınlar ahirette bunun karşılığını göreceklerdir.

Rûz-ı mahşer fi'l-hakîka rûz-ı âdemdür hemân

Hayr u *şer* her ne iderse bulısar âhır cezâ

K/93

Ancak kaza ve kader inancıyla ilgili olarak bir beyitde sünnetu'llâh kavramını karşılamak için "kazâ" ifadesini kullanmaktadır. Buna göre; meyve, içi ve dışıyla bir bütündür. Meyvenin dışı insanlar tarafından gıda olarak alındığında içi, yani çekirdeği yere düşerse, sünnetu'llâh gereği o düşen çekirdekten yenilen aynı meyve elde edilir. Kazâ çekirdeği aynına düşürmüş olur.

Pühtenüñ içi bütündür yire düşerse dahı

Yine kendü mislinüñ *'aynına* düşürür kazâ

K/79

Mutlak var olan Cevher'in her 'var etme süreci'nde özel bir 'var ediş biçimi' bulunmaktadır. Varoluş sürecindeki her mevcûd, velev ki aynı türden olsun, farklı özellikleri haizdir. Hâlık her mahlûkuna ayrı özellik ve ayrı bir kader vermiştir.

Cevherüñ her mazharında bir zuhûr-ı hâssı var

Cümlesi câmi' zuhûr-ı âdemi aksa'l-kazâ

K/70

Divan'da bulunan kader ve kaza ile ilgili mefhumlardan biri de kader levhi de denilen levh-i mahfûz kavramıdır. Levh-i mahfûz, Allâh tarafından takdîr edilen şeylerin yazılı bulunduğu ma'nevî levhadır."Ehl-i vahdet zümresi" (40/1)'nin özelliklerini anlattığı şiirinin bir beytinde şair, ehl-i vahdetin kalplerinin bütünüyle hakîkatlerin esrârının gizlendiği Hudâ'nın levh-i mahfuzu olduğu ileri sürülmektedir.

Levh-i mahfûz-ı Hudâ oldı kulûbı bunlaruñ

Cümle esrâr-ı hakâyık anda hep mestûr olur

40/3

2. İBADET

Allâh'a saygı ve ta'zim göstermek anlamına gelen ibâdet, sâlikin gösterdiği çabalardır. İbâdetle hem kalbdeki imân kuvvet bulur, hem de Allâh'a karşı borçlu olduğumuz kulluk vazifesini yapmış oluruz. İbadet üç maksatla yapılır. Birincisi, cennet ümidi ve cehennem korkusu ile ibadet yapmak. Bu, beyitlerde eleştirilen bir ibadet biçimidir. İkincisi, Allâh'ın emri olduğu icin ibadet etmektir. Bu, ibadeti bir görev olarak algılamaktır. Üçüncü maksat ise, Allâh'a ancak Allâh olduğu için, ona aşk ve şevk ile, heybet ve celâl ile ibadet etmektir[14].Beyitlerde konu, "ibâdet, amel, ta'at, fi'il ve sâlih amel" kavramları ve "terk-i ibâdet", "hayr-ı a'mâl", "zulmet-i ta'at" ve "cân ameli" gibi terkib ve deyimlerle işlenmektedir.

Bir mutasavvıf olan şair, ibâdetsiz Hakk'a yakınlaşmanın olamayacağını söyler (6/2). Ancak onun üzerinde durduğu ibadet, Allâh'a ancak Allâh olduğu için yapılan ibâdetdir. Bu ibâdet sâlikin ma'rifeti kesbetmesine imkan vereceğinden çok önemlidir. Bunun için öncelikle Hakk'ın merkezinde sabit kadem olmak, emir ve yasaklara, helal ve haram çizgisine dikkat ederek bir yaşam geçirmek gerekir. Böyle yapan sâlike "amel makam olur". Seher vaktini değerlendirerek erkenden sabah namazını kılanlara kurtuluş vadedilir.

Merkez-i Hak'da sâbit olunca

'Amel makam olur saña makar

Subh-ı salât erken kılunca kim

Mev'ûd olur saña felâh-sabah

12/4

Hakk'a ulaştıran şey kuru amel değildir; anmelle birlikte insânın kendi nefsini tanıması da önemlidir(71/4). Bazan ameller insanın varoluş gayesi olan ma'rifetu'llâha ulaşmasına engel olur. İnsan yaptığı amellerle Hakk'a yakınlaştığını sanır. Oysa ma'rifetu'llâh (ilm-i Hak)tan nasibdâr olmağa gayret göstermelidir. Bunu bu şekilde anlayamayan sûfi Hakk'ı bilerek tevhîdi idrak edemediği için ömrünü boşa geçirmiştir.

---

[14] Ahmed Hamdi AKSEKİ, **İslâm Dini**, Ank.1972, s.110.

Kendü *a'mâlüñdür* iden bil seni Hak'dan garîb

Sen sanursın ki olursun Hakk'a anuñla karîb

Var yüri sa'y eyle 'ilm-i Hak'dan almağa nasîb

Geçdi ömrüñ gaflet ile sûfi Hakk'ı bilmedüñ

71/7

Bu da insân-ı kâmilin rehberliğinde kazanılacak olan "İlm-i Hak; ayn-ı ameldir"(71/10). Daha açık bir ifade ile ilim de amelin ve zâtın aynıdır. Çünkü ilimle Hakk'a ulaşılır; seyr-i urûc gerçekleşir.

'İlim *'ayn-ı 'amel* hem 'ayn-ı zâtdur

Anuñla kat' olur Hakk'a menâzil

72/4

Kezâ ilim Hakk'ın sıfatıdır. O'nun el-Alîm ismi herşeyi ihâta eden sınırsız bir bilgiye delâlet eder. Amel ise, halkın kemâlinin aracıdır. Amel halkın sıfatı olmakla izâfîdir; hâdisdir, zâ'il olacaktır. Oysa ilim, Hakk'ın sıfatı olmakla bâkîdir.

'İlim Hakk'uñ *'amel* halkuñ kemâli

'İlim bâki 'amel lâ-büdde zâ'il

72/6

Bu düşünceden hareketle o, beyhûde amellerle uğraşmaktansa ilm-i bi'llâh elde etmeye gayret etmenin gereği üzerinde durur (72/10). Sâlih amel, aşk-ı Hak ve 'ilm-i nâfi'dir. Aşk-ı Hak ve 'ilm-i nâfi, ma'rifetu'llâhı karşılıyor olmalıdır. Şair, bunun farkında olarak sabah akşam yegane meşguliyet ve zikrinin aşk-ı Hak olduğuna işaret eder.

'Aşk-ı Hak'dur 'ilm-i nâfi'le bize *sâlih 'amel*

'Aşk-ı Hak'dur zikrümüzle şuglümüz her subh u şâm

79/2

Bu ifadeleriyle o İslâm'ın emrettiği amelleri yapmamayı ya da küçük görmeyi amaçlamaz. Aksine o Kur'ân'ın emirlerine uymak hususunda aşırı bir muhafazakarlığa sahiptir. İnsanın rûh dünyası için ilmin, ten dünyası için de amelin mutlaka gerekli

olduğuna işaret eder (115/23). Fakat ibâdetin mahiyetini anlamadan, daha açık bir ifade ile, ibâdetin insânın seyrinde bir araç olduğunu görmeden yapılan amelleri eleştirmektedir. Onun bu husustaki düşünceleri, aşk kavramıyla temerküz eden bir anlayış biçimidir. Nitekim her ibâdetin özü aşktır. Aşk-ı Hakk'ın olmadığı bir ibadet hiç bir zaman tamam olmayacaktır.

Her *ibâdâtuñ* hakîkat cân-ı 'aşkdur bî-gümân

'Aşk-ı Hakk olmayıcak olmaz birisi hiç tamâm

79/3

Amellerin temeli şerr'-i şerifdir. Bu temele sahip olmayan amellerin makbul olmadığını belirten şair, kendi amellerinin de hep boş olduğunu düşünerek istiğfar etmektedir.

Şerr'-i şerîf imiş temel

Makbûl degil ansız *'amel*

Bildük işimüz hep halel

Estagfiru'llâh el-'azîm

83/2

İnsanın sözü, amelleri ve ahlakı temiz ve saf olursa kalb ayinesine iki cihânın da sırrı aks eder(90/10). Mükâşefe yolları bu şekilde ona açılmış olur. Bu nedenle her ne kadar salih amel sahibi olduğunu ileri sürsen de, ma'rifet ve güzel ahlaka hiçbir amel erişemez(91/2). Keza âmil tâ'atine güvenerek hiç bir zaman gururlanmamalıdır. Çünkü Hakk'ın kapısına züll(alçalma, hakirlik) ve iftikâr(fakirlik gösterme, alçak gönüllülük) iki kanat oldu. Bu iki özelliğin sahiplari ancak o kapıdan içeri girebileceklerdir. Allâh'da fenâ olmasını bilen gerçek yâr olan Hakk'ın yardımını görecektir.

Gırre olma *tâ'atuña* eyleme hiç iftihâr

Bâb-ı Hakk'a iki kanat oldı züll ü iftikâr

Fâni-yi fi'llâh olup gel ola gör hakkıyla yâr

Ma'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil iden

91/7

Yokluk ve hiçlik anlamlarına gelen fenâ, kulun fiilini görmemesi halidir[15]. Bu hale ise aşkla ulaşılır. **Divân**'da islâmın beş temel şartıyla[16] alakalı olarak, kelime-i şahâdet, namaz, oruç ve hâc konularıyla alakalı mefhumlar bulunmaktadır. Doğrudan zekât konusuyla ilgili her hangi bir mefhum kullanılmamıştır.

2.1. Kelime-i Şehâdet

İslam dininin ilk şartı, Allah'ın birliğine ve Hz.Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmaktır. Bu inancı ifade eden cümleye kelime-i şehâdet denilmektedir. **Divân**'da lafzî iktibas yoluyla kelime-i şehâdet kullanılmamakla birlikte gerek tevhid ve gerekse vahdet konularının işlendiği beyitlerde telmih söz konusudur. Bununla birlikte nefy-isbât unsuru, nefy- isbat ve lâ-illâ kelimeleri olarak pek çok beyitde kullanılmaktadır.

Nefy-isbat-, olumsuzlama, olumlulama, red ve kabul anlamına gelir. Kelime-i tevhidin "*lâ-ilâhe*" kısmına *nefy*, "*illâ'llâh*" kısmına *isbât* denir. Tasavvufî açıdan sâlikin alışkanlıklardan gelen vasıflarını ortadan kaldırması *mahv(nefy)*, yerine ibâdetin hükümlerini koyması *isbât*dır. Yine Hak, birşeyi gizlerse mahv, açığa çıkarsa isbat olur.

Vahdetin sırrından haberdar olan şirki bir kenara kor, kesretle meşgul olmaz; lâ(nefy) ve illâ(isbat)'nın anlamı budur. Hem "lâ" ve "illâ" deyip hem de mâsivâ ile meşgul olmak anlaşılır gibi değildir.

Sırr-ı vahdetden haber-dâr oldun ise şirki ko

Nice bir bu *lâ* vü *illâ* niceye dek hûy u hâ

1/6

Nefy ve isbâtın sırrını öğrenmek isteyen sûfiye, lâ ve illâ'nın mahiyetini gel de bana sor (44/2) diyen şair, lâ ile eşyayı nefyetmeyi ve illâda karar kılmayı salık vermektedir. Bu durum da'ima zevk üzre müstesnada olmakla sağlanacaktır. Müstesna isbatdır. İllâdan sonraki lafız Allah'dır. Eşyanın faniliğini müdrik bir şekilde da'ima

---

[15] Bkz. ULUDAĞ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s.188.

[16] Bir hadisde bu konu şu şekilde ele alınmaktadır: " Müslümanlık beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka hiçbir Tanrı, ibâdet olunacak hak mâbut olmadığına ve Muhammed (sav)'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak ve hacca gitmektir." Buhâri, İmân, 1, 2; Müslim, İmân, 19; Tirmizi, İmân 3; Neseî, İmân, 13.

baki olan Allah'ın zikrine devam etmek, Allah'tan başka bir mevcûdun olmadığını anlamaktır.

Lâ ile eşyâyı nefy it müsbit ol *illâ* ile

Dâ'imâ zevk üzre ol mahfice müstesnâ ile

102/1

Esasen "Lâ-mevcûde illâllâh", Allah'tan başka bir mevcûd olmadığı fikrine ulaşan vahdet ehli için, lâ ve illâ'nın bir anlamı yoktur. Çünkü lâ da illâ da, nefy de isbat da aynıdır; herşey Hakk'a delâlet eder. Nitekim Hakk'dan gayrı şey yoktur.

Muvahhid bildi Hak'dan gayrı şey' yok

Anunçün *lâ*'ya ne *illâ*'ya düşmiş

56/12

Gaybî, bu izah edilen çerçevede bir vahdet anlayışına ulaşmanın yolu olarak pîr ile sohbeti öngörmektedir. Pîrin sohbetinde, önceden sahibi olduğun bilgileri unutarak tümüyle sohbet meclisinde anlatılanlara öncelik vermek; yani kişinin kendisinin yok ve pîrin var olduğunu isbât etmek gerekir. Tevhiddeki lâ ve illâ, buna tekabül eder. Pîri mutlak varlık anlamında görmek mümkündür. İnsanın kendini yok bilerek, herşeyiyle varlığını borçlu olduğu yegâne var'ı idrak etmesi nefy ve isbâtdır.

Sohbetinde kendini yok pîri isbât eyle var

Sûret-i tevhîdde işte *lâ* ile *illâ* budur

43/3

İnsanın sûreti, yanı teni yok olucudur. Bu nedenle beyitlerde sûret nefye teşbih edilmiştir. Oysa onun ma'nâsı, yani rûhu, cânı ölümsüzdür. Bu itibarla da isbâta teşbih edilmiştir. Yine ten lafız gibidir; okunur geçer. Ancak ma'nâ kalıcı olandır. Bu nedenle lafz ile mukayyed olmaktansa ma'nâ ile mutlak olmak gerekir.

Sûretüñ *lâ*dur hakîkat ma'nüñ *illâ*dur senüñ

Lafz ile olma mukayyed mutlak ol ma'nâ ile

102/2

- Şair kendisine, her anında Hakk'ı mevcûda özgü niteliklerden arındırarak tenzîh

ve takdîs üzere seyrini(devr) tamamlamasını ve böylece gerçekten tevhide ulaşmasını önerir. Bu her dem Hakk'la olmak; tevhidi kâmilen idrak etmektir. Yoksa lâ ve illâ ile tevhide ancak sûretâ varılır.

Gaybiyâ teşbîh ü tenzîh üzre devr it dem-be-dem

Sûretâ tevhîde çün kim geldi *lâ illâ* ile

102/5

2.2.Namaz

İslâmın beş temel şartından biri olan namaz, dinin direği olarak kabul edilmektedir. Beyitlerde salât kelimesiyle geçen namazla ilgili mefhumlardan tahâret, kıble, secde, imâm ve cemâ'at mefhumları da kullanılmaktadır.

İnananların daima yanında bulundurmaları gereken silah "pâk gönül"dür. Bu silah onları mâsivâ ve şirkten korur. Bu silahın zâhiri, namaz ve oruçtur; insân namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirerek zâhir itibariyle pâk gönüle sahip olur. Bâtını ise, vird-i salâhdır. Salâh, düzelme, iyileşme, rahatlık, barış ve dine olan bağlılık anlamına gelmektedir. Vird-i salâh, insanın tevhid üzerinde berkarar olmasını sağlayan duadır.

Ehl-i imâna pâk gönüldür dâ'im silâh

Zâhiri savm u salâtdur bâtını vird-i salâh

11/1

Sabah namazını erken edâ etmek sâliki vâridâta hazırlayacaktır(12/4). O nedenle sabah namazını erken edâ etmenin önemine dikkat çekilmektedir. Yine şairde salât-ı dâimi, yani her dem namaz üzere olmak fikri vardır. Namaz, bir bakıma Allâh'ın huzuruna varmaktır. İktidâ edilen, kendisine uyulan şey Hakk'ın aşkı ve başlı başına aşk imam edinildiğinden, aşıkın her anı mütemâdiyen salât olmuştur.

Muktedâmuz 'aşk-ı Hak'dur 'aşkı idindük imâm

Anuñ içün oldı her demde *salâtımuz* müdâm

79/1

Beyitlerde, namazın şartlarından olan tahâret,secde ve namaz kılanın cihetini ifade eden kıble ile, farz namazlar cemaatle kılındığından imâm ve cemâ'at mefhumları da çeşitli vesilelerle yer almaktadır.

2.3. Oruç

Oruç ,niyetlenip tan yeri ağarmağa başladığı zamandan akşam güneşi batıncaya kadar olan zaman içerisinde yememek, içmemek ve cinsî mukârenetde bulunmamaktır. Beyitlerde oruç kavramı, savm ve siyâm şeklinde geçmektedir.

Mâsivâdan el etek çekmek (sivâ-yı savm) ve kalbe Hak'tan başkasını koymamak(savmu'l-kalb) da oruç olarak telakki edilmiştir. Kalbi aşk ile her dem maşukunda olan şair, mâsivâdan el etek çektiği için cânının oruçlu olduğunu söylemektedir. Bu orucu tutan insanın koku alma duyusu açılır; eserden değil de doğrudan müessirden koku alır. Bu koku sahip olunan vâridâtdır. Bu anlamda zâkir kullardan olduğunu belirten şair, içinde bulunduğu durumun şükrü mûcip olduğunu ifade eder.

'Aşk ile olmışdur kalbimüz dâ'im

Mâ-sivâdan oldı cânımız *sâ'im*

Hak'dan kohu alur burnumuz dâ'im

Zâkir kullardanuz elhamdu li'llâh

101/3

Yine şair, "Lâ-mevcûde illâllâh" noktasında bir tevhid anlayışına ulaşmayı, şirk orucunu(siyâm-ı şirk) bırakarak bayram yapmayı önerir. Şirk orucu, vahdetin hakikatini anlayıp her an Hak'la bir olarak şirke düşürücü anlayıştan uzaklaşmaktır. İşte gerçek tevhid olan bekâbi'llâh mertebesine ulaşan biri için şirk orucunun bir anlamı kalmaz. Bir başka anlamla o artık "terki terk" noktasındadır. Ramazan orucunun bitiminde bayram yapıldığı gibi, bu hâlin kazanılması halinde de bayram yapılmalıdır.

Bilür misün nedir tevhîd

Femâ fi'l-kevni illâ hû

Siyâm-ı şirki ko it 'îd

Femâfi'l-kevni illâ hû

94/1

2.4. Hac

İslamın beş temel şartından biri olan hac, belli kurallara uyarak bir müslümanın muayyen bir zamanda Kâbe'yi ziyaret etmesidir. Tasavvuf edebiyatında ise, ma'rifetu'llâha ulaşmak için yapılan manevî ve rûhî yolculuktur[17].

Klasik şiirimizdeki fahriye geleneğini çağrıştırırcasına şair, kendisinin zamanının kutbu olduğunu ve mütemâdiyen Kâbede konakladığını işaret ederek, sûretde Kâbe'yi göremediğini ancak her zaman hâcı olduğunu söylemektedir. Bu söyleyişin temel sâ'iki yukarıda işaret edildiği gibi tasavvuf dilinde hac ibadetinin kazandığı anlamdır. Esasen o burada, seyr-i urûcunu tamamlayarak manevî mirâcını ikmâl ettiğini söylemektedir.

Kutb-ı vaktüz meskenümüz Kâ'be'dür dâ'im bizüm

Görmedük sûretde Kâ'be lîk her dem *hâcı*yuz

50/5

3. AYET VE HADİSLER

Tasavvuf şiirinin en önemli kaynağı Kur'ân ve Hadis'dir. Tasavvvuf şiiri dini kaynaklardan hem lafzî, hem de manevî olarak faydalanmıştır. Lafzî faydalanma, edebî sanatlardan sayılan iktibas yoluyla gerçekleşmiştir. Alıntı kelimesinin karşılığı olarak kullanılan ve "yerini göstermeksizin Kur'ân ve Hadis'den parçalar almak"[18] şeklinde tanımlanan iktibasdan amaç, sözü süsleyerek manayı güçlendirmek ve okuyucuda haz uyandırarak öğüt vermektir[19]. Şiirde metnin tam olarak alıntılanmasına tam iktibas, metni çağrıştıran ana kelimelerin alıntılanmasına da yarım iktibas denilmektedir. Dini kaynaklardan manevî faydalanmaya manevî iktibas denilebilir. Bu yolun edebî sanatlar içerisinde en çok kullanılan şekli telmihdir.

3.1. Ayet

Gaybî Divânı'nda çeşitli vesilelerle iktibas veya telmih edilen pek çok âyet bulunmaktadır. Beyitlerde açıkca görülen lafzî iktibaslardan başka, şairin pek çok

---

17 ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.212.
18 Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lugatı**, s.61.
19 *"İktibas"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, IV, İstanbul, 1981, s.356.

beytinde bir ayete telmih yapıldığını söyleyebiliriz.

Şair, beyitlerinde âyet mefhumunu kullanmaktadır. Ledünnî bilgisine işaret ettiği bir bendinde o, gönül kuşuna âyet ve hadis öğretlidiğini, Arapça ve Farsça dersi verildiğini söylemektedir (12/5). Bu nedenle olsa gerek, sözlerinin Hak nuru olduğunu ve her sözünün "âyet" olduğunu ifade eder.

Gaybî senüñ sözlerüñ Hak nûrıdur bilene

Her demde her kelâmuñ *âyet-i* Kur'ân didiler

23/5

Şair bir başka bendinde de yüzünün Mushaf-ı Hak ve sözünün Kur'ân ayeti olduğunu belirtmektedir.

Mushaf-ı Hak'dur yüzüñ

Ayet-i Kur'ân sözün

Gaybî bile gör özüñ

Kendüñe gel kendüñe

108/6

Bir beytinde ise, biz imân ve küfr âyetini(alâmetini) Kur'an'da gördük, "zülf ile ruh küfr ile imân imiş" demketedir. Zülf, saç, yüzün iki yanından sarkan saç lülesidir. Zülf ay yüzlü sevgilinin güzelliğini gizler. Küfr de celâl ve cemâli gizlemek, örtmek ve karanlık anlamlarına kullanılmaktadır. Bu itibarla küfr zülfe teşbih edilmektedir. Ruh ise, yanaktır. Yanak aşığın baktığı ve daima bakmak istediği yerdir. İmân, küfürün zıddıdır; inanmak ve aydınlıktır. Bu nedenle sevgilinin aydınlık yüzüne teşbih edilmiştir.

Küfr ü îmân *âyetini* gördük ol Kur'ân'da biz

Anladuk kim zülf ile ruh küfr ile îmân imiş

53/6

Gaybî Divânı'nda yapılan iktibaslar şunlardır:

Varoluş sürecinin ele alındığı **Keşfu'l-Gıtâ** kasidesinde, şüphesiz, kenz-i mahfî'nin açılıp sırr-ı a'mânın ortaya çıktığı oluş süreci başlamış ve neticelenecektir,

denilirken ilk mısra'da geçmekte olan "lâ-cerem" ibaresi Hud sûresi 22 ve Nahl sûresi 109 numaralı ayetlerinden iktibas edilmiştir. Kelime olarak yoğun ve karanlık bulut anlamına gelen *'amâ*, ahadiyet mertebesidir. Bu mertebede ululuk (celâl) perdesinde bulunan Allâh'ı ondan başkası ne bilir, ne de tanır[20]. Kenz-i mahfî ise, lâ-ta'ayyün, belirlenmeme, belli olmama ve ortaya çıkmama halidir. Her türlü kayıttan ve şartlanmadan münezzeh "makamsızlık" makamında Mutlak Vücûd daha hiç bir taayyün göstermediğinden kısaca "Lâ-Taayyün Mertebesi" olarak adlandırılır[21]. Buna göre *'amâ'*da olan Hak, mevcûdun oluşumuna karar kıldığı için lâ-taayyünden taayyüne geçiş başlamıştır. Hud 22 ve Nahl 109 numaralı ayetler kıyâmeti tasvir eder. Her ikisinde de anlam aynıdır. Tevhîd gerçeğine vâkıf olamayanların durumunu anlatmak bakımından, "Ahiretde asıl hüsrana uğrayacakların da bunlar olacağına şüphe yoktur." buyrulmaktadır.

Lâ-cerem düşdi sefer bu iktizâ ola tamâm

Kenz-i mâhfî feth olup mekşûf ola sırr-ı 'amâ

K/9

Yine aynı iktibas aşağıdaki beyit de de tekrarlanmıştır.

Âdem ise zâhir ile bâtını câmi' durur

Lâ-cerem dünyâ vü 'ukbâ ile oldı ol melâ

K/89

Kelime olarak üfleme manasında olan nefh, "Rahmânî nefes", "Allah'ın Hz.Adem'e kendi ruhundan üflemesi" ve "ilim" anlamlarına gelmektedir. Mutasavvıflar dört çeşit nefh'den bahsetmektedirler. Birinci üflemede beden hayat bulur, ikincisinde kötü huylar ölür, üçüncüsünde iyi huylar dirilir ve dördüncüsünde ruh bedenden ayrılır[22]. Bir beyitde bu dört nefehâta da işaret edilerek, nefhaya kâbiliyetle yegane vücûdun insân olup Hakk'ın "rûhunâ" demesi hasebiyle insanın sözünün Hakk'ın rûhu olduğu ileri sürülmektedir. Burada "rûhunâ" lafzı, Secde sûresi 9 ve Meryem sûresi 17 numaralı ayetlere telmih edilmiştir. Bu ayetlerde Ademin yaratılışı ile ilgili olarak,

---

[20] ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.46.

[21] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Erol KILIÇ, **Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri**, Doktora Tezi, İst. 1995, s.184 vd.

[22] ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 404.

"Sonra ona biçim verdi, ona rûhundan üfledi." buyrulmaktadır.

Neş'e-i âdemdür ancak nefhaya kâbil vücûd

Rûh-ı Hak'dur nutk-ı âdem dimedi mi *rûhunâ*

K/22

İnsâna hitab edilen bir beyitde, Hakk'ın zâtından vahy yolu ile "küllihâ" ifadesiyle bildirilmesine göre, senin zâtın bütün isimleri câmi'dir, denilmektedir. Burada insanın bütün isimleri câmi olması ve "küllihâ" lafzından anlaşıldığı kadarıyla, "Ademe isimlerin hepsini öğretti." (Bakara, 31) ayetine işaret edilmektedir.

Cümleten esmâyı câmi' nüshadur zâtuñ senüñ

Zât-ı Hak'dan şânına nâzil değül mi *küllihâ*

K/35

Daha önce de zikredilen aşağıdaki beyitde "ellibin yıl" ifadesi, kıyâmeti ve Cehennem azabını vasfeden Zuhruf Süresi'nin 4. ayetine telmihtir. Bu ayette şöyle buyrulmaktadır: "Öyleki, melekler ve Rûh ona, süresi ellibin yıl olan bir günde yükselir."

Elli biñ yıl denilür neşr ile baksañ *berzaha*

Kuvvet-i 'âlem zuhûr-ı âdeme vire cilâ

K/81

Varlığımızın mülkünü aşkın kahrediciliği harap etti. Bu nedenle; "Mülk kimindir?" nüktesinin hem sorusu ve hem de cevabıyız. Kahhâr-ı aşk, ifadesi Allah'ın el-Kahhâr ismine işaret etmektedir. Kahır, bir şeye onu hor, hakir veya mahve ve helâk edebilecek sûrette gâlib olmaktır. Kuvvet ve kudretiyle herşeyi içinden ve dışından kuşatan Allah Kahhar'dır; her yönüyle üstün ve dâimâ galiptir[23]. Herşeyi kuşatan aşk, hâdis olan varlığı yok etmiştir. "Limeni'l-mülk" ibâresi, "Bugün mülk kimindir? Tek ve Kâhir olan Allah'ın." (Mü'min, 16) ayetinden iktibasdır. Kahhâr-ı aşk ifadesi de bu ayete telmihtir.

---

[23] Ali Osman TATLISU, **Esmâ'ül-Hüsnâ Şerhi**, İst.1982, s.70.

Varlığımuz mülkini kahhâr-ı 'aşk itdi harâb

Li-meni'l-mülk nüktesine hem su'âlüz hem cevâb

3/3

Şu beyit adeta işâri bir tefsir örneğidir. Hakk'ın zâtıyım; vasfım, "De ki Allah birdir." (İhlas, 1) ayetidir. Gaybî'yim, "Ana kitap onun indindedir." (Rad, 39) ayetinde işaret edilen şey benim şânımdır.

Zât-ı Hakk'um vasfum oldı *kul hüve'llâhu ahad*

Gaybi'yem şânumda münzel *indehû ümmü'l-kitâb*

4/7

Kadı, Hakk'ın hükmü kaza ederse, yani gerçekleşirse olur ve **Gaybî Divânı**'nda yüz göğüs inşirâh eder. Birinci mısra' da, "Bir şeyin olmasını istediği zaman, O'nun işi, ona "ol!" demekten ibaretdir; o da hemen olur." (Yasin, 82) ayetine telmih olduğu gibi ikinci mısra'daki "Sudûr-ı inşirâh" ibaresinde de, "Göğsünü rahatlatmadık mı?" (İnşirah, 1) ayetine iktibas vardır.

Hükm-i Hak kaza iderse kâdı bulur

Gaybî dîvânında *sad-sudûr-ı inşirâh*

11/8

Kendini kendinde bulamayan, ahiret gününde, "kaçış nereye?" diye feryad eder. İkinci mısra'daki "eyne'l-mefer" ibaresi, " O gün insan kaçacak yer neresidir? der." (Kıyâmet, 10) ayetinden iktibas edilmiştir.

Kendüyi kendünde kendi ile bulmayan diye

Rûz-ı haşr oldukda feryâd eyleyüp *eyne'l-mefer*

17/4

Çile ve halvet için vakit ta'yin etmek gerekmez; çünkü şu an, " O, her an yeni bir iştedir." (Rahman, 29) devridir. Oluş ve yok oluş her an devam etmektedir. Bu nedenle, sâlikin marifetu'llaha ulaşmasını kolaylaştıran yollardan biri olan çile ve halvet için özel bir vakit tayin etmenin bir anlamı yoktur. İçinde bulunulan her anı, marifetu'llah için bir vesile ittihaz etmelidir.

Çille-i halvet içün ta'yîn-i vakt lâzım degül

Şimdi gel kim *küllü yevmin hüve fî şe'n* devridür

27/9

"Aşk Burâkı'na binerek yüzüm mi'râcına gel, *kâbe-kavseyn-i ev-ednâ* bendedir, onu tamaşa et." beytindeki "*Kâbe kavseyn-i ev ednâ*" ibaresi, "İki yay uzunluğu kadar yahut daha az kaldı." (Necm, 9) ayetinden iktibasdır.

'Aşk Burâk'una süvâr ol gel yüzüm mi'râcına

Kıl tamâşâ *kâbe-kavseyn-i ev-ednâ* bendedür

35/3

Ey tâlib, pir ile sohbet et ki "bize öğretilen" budur. Yine kalbine ilhâm olandan al ki, "vahyedilen" budur. Bu beyitdeki "allemnâ" ve "mâ-evhâ" ibareleri, "Kuluna vahyedeceğini vahyetti." (Necm, 10) ayetinden iktibasdır.

Tâlibâ pîr ile sohbet kıl ki *'allemnâ* budur

Kalbüñe ilhâm olandan al ki *mâ-evhâ* budur

43/1

Bir mutasavvıf olan şaire göre; hakke'l-yakîn kendini yok ve Hakk'ı var bilirsen, bütün sırlar sana keşf olur. İşte "sır" olarak telakki edilip ortaya çıkacağı vasfedilen şey bu hâle sahip olmaktır. Aşağıdaki ikinci mısra'da "serâ'ir" ve "tüblâ" kelimeleriyle Târık Sûresi'nin 9. ayetinden iktibas yapılmıştır. Bu ayet, "Kalblerde gizlenenin ortaya çıkacağı gün" anlamına gelmektedir. Hakka'l-yakîn, sâlikin, fenâfi'llâh ve bekâbi'llâh makamına işaret eder. Bu makamda bulunan sâlik, sadece ilim yönünden değil, aynı zamanda hal ve müşâhede yönünden de Hak'ta fânî ve Hak ile bâkî olduğunu idrak eder[24]. İnsanın ölüm olayını yaşaması, hakke'l-yakîn ölüm hakkında bilgiye ulaşmasıdır. Ayette işaret edildiği gibi, artık kıyamet gününde, gizlenecek birşey olmadığı gibi, daha önceden gizlenenler de ortaya çıkartılacaktır. Şairin "vasf olan tüblâ budur" ifadesi bu güne telmihdir.

---

[24] ULUDAĞ, age, s.215.

Kendini yok Hakk'ı var añlayacak hakke'l-yakîn

Keşf olur cümle *serâ'ir* vasf olan *tüblâ* budur

43/4

"Mülkün gerçek sahibi O'dur, varlık Onun; cân ve tenin, O'nunla bizim aramızdaki yabancı olduğunu anladık." Bu beyitdeki mülkün sâhibi ibâresi, Al-i İmrân sûresi 26'ya işaretdir. Bu ayetde, "Deki, ey mülkün sahibi olan Allâh! Mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alırsın. Dilediğini aziz eyler, dilediğini de zelîl edersin. Hayır yalnız senin elindedir. Şüphesiz sen herşeye kâdirsin." buyrulmaktadır.

Mâlikü'l-mülk ol durur varlık anuñ

Añladuk kim cân u ten agyârımuz

47/3

"Nereye dönerseniz Allâh oradadır." (Bakara, 115) ayeti, iki ayrı beyitde iktibas edilmiştir. Bu beyitlerin ilkinde, "Nereye dönerseniz Allâh oradadır" ile, iki alemin (dünyâ-âhiret) Hakk'ın aynı olduğunu bildin, bunun için dünyalık hiçbir şeye başımızı eğmedik ve arımız yoktur, denilmektedir. İkinci beyitde ise, "sen bizi inkâr edersen de biz seni Hak biliriz; nereye dönerseniz Allâh oradadır." remzini sırlarımız ortaya çıkarır, denilmektedir.

Semme vechu'llâh ile bildüñ dü 'âlem 'ayn-ı Hak

Anuñ içün bir şey'e baş eğmedük yok 'ârumuz

48/11

Sen bizi inkâr iderseñ biz seni Hak bilürüz

Semme vechu'llâhı remzün keşf ider esrârımuz

49/4

Hz.Muhammed'e gönderilen vahyin anlatıldığı Necm sûresinin ilk ayetlerinde Cebrâ'il'in Peygamber'e yakınlığına işaret edilen "İşte o zaman araları, iki yay arası kadar, belki daha da yakın olmuş.." (Necm, 9) ayeti şu şekilde iktibas edilmiştir:İnsân-ı kâmil(Merdân-ı Hak)'in kıblesine kaşlarını mihrab edip bir nefes *"Kâbe kavseyn-i ev - ednâ"* sırrına er.

Kıble-i merdân-ı Hakk'ı kaşlaruñ mihrâb idüp

Kâbe kavseynü ev-ednâ sırrına ir bir nefes

52/2

İsrailoğullarının son peygamberi olan Hz.İsâ, edebiyatımızda en çok zikredilen isimlerden biridir. O, Cebrâil'in Meryem'e üflediği bir ruhdur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir; ölüleri diriltir, körlerin gözünü açar, çamurdan yaptığı kuşlara can vererek onları uçurur, bebekken konuşur, su üstünde yürür[25]. Şairlerimizin Hz.İsâ hakkındaki bilgileri Kur'ân kaynaklıdır. Aşağıdaki beyitte onun ölüleri diriltmesi mücizesiyle ilgili olarak, "Allâh'ın izniyle ölüleri diriltirim." (Al-i İmrân, 49) ayeti iktibas edilerek kullanılmıştır. Bu beyitte, başkalarını bırak da kendini ihya etmeye bak; ölüleri diriltmek İsâ'nın görevidir, denilmektedir. Hz.İsâ'nın ölüleri diriltme mücizesi, fiziki anlamda hayatta olmakla birlikte, ma'rifeti müdrik olamadıkları için ölü olarak görülen insanları irşad ederek vahdet gerçeğini öğrenip rûhen diri olmaları halini tasvir için kullanılmıştır. Bu anlamda insanların berhayat olmasını insân-ı kâmilin sağlayacağını bilen şair, henüz kendini tanıma sürecini tamamlamadığına işaret etmektedir. Başkalarını diriltmek için önce insanın kendisinin İsâ olması gerekir; bu da kendi nefsini ihya ile gerçekleşecektir.

Ko gayrı kendüñ ihyâ eyle gel Gaybî

Diriltmek ölüyi 'İsâ'ya düşmiş

56/19

Şairin yaptığı tam iktibasa aşağıdaki bendin üçüncü mısra'ı çok güzel bir örnektir. "Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever." (Bakara, 222) ayeti iktibas edilmiştir. Burada ele alınan fikir kısaca şöyledir: Eğer sen eşyâya Hak gözüyle bakarsan cihanda mevcud olan her şeyin örtüsü bellidir; o örtüleri aralayıp eşyânın hakîkatine vakıf olabilirsin. Sen bunları göremiyorsan elest bezminde ettiğin misâka uyarak Kur'ân'ın sırrına eriş ki, Allah mâsiva ve gaflet nedeniyle oluşan günahlarının bağışlanmasını dileyen ve şirkten temizlenenleri sever.

---

[25] Türk şiirinde İsâ ve mücizeleri etrafında önemli mazmunlar meydana gelmiştir. Bkz. Ahmet Talat ONAY,**Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Haz.Cemal KURNAZ), Ank.1992, s.219-220; İskender PALA, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ank.1995, s.285-286.

Her bir şey'ün cihânda mû-sütresi zâhirdür

Eşyâya sen nâzır ol Hak göziyle bâhirdür

İnne 'llâhe yuhibbu 't-tevvâbîn hem tâhirdür

Sırr-ı Kur'ân'a iriş kanı itdügün mîsâk

64/3

"Vahdet suyundan içen ölüm korkusundan kurtulup Hakk'ın cemâline ulaşır ve Hızır gibi ölümsüz bir hayata kavuşur. Eğer Hakk'a aşıksan, senin Hakk'a ulaşmanı sağlayacak yoldaki perdeler nedir? "Kim kurtaracak!" denmeden aradaki perdeleri kaldır." anlamındaki bendin dördüncü mısra'ındaki ibâre, "Hayır can köprücük kemiğine gelip dayandığı zaman, "kim kurtaracak?" denir." (Kıyâmet, 26-27) ayetinden iktibasdır.

Vahdet âbından içen Hızr-ı hayâta irer

Mevt korkusundan geçüp cemâl-i Hakk'a irer

Çünki Hakk'a 'aşıksın nedür yolda perdeler

Ref'-i hicâbla gel dinmeden *ve kîle men-râk*

64/5

"Netice senin yüzünü görüp de sözünü işiten ey Gaybî, "sen beni göremezsin!" tasasını çekmeyip daimâ sevinçli ola." İkinci mısradaki "Len terânî" ibâresi Hz. Mûsâ'nın, "Rabbım bana kendini göster; sana bakayım" demesi üzerine Rabb'ı da ona " Sen beni göremezsin. Fakat dağa bak, eğer yerinde kalırsa beni göreceksin."(A'râf, 143) ayetinden iktibasdır. Bu beyit ayette belirtildiği vechile Hz.Mûsâ'nın Rabbını görme isteğine telmihdir. Ayetin devamında, "Rabbı dağda tecelli edince, onu darmadağın etmiş, Mûsâ da baygın bir vaziyetde düşmüştü. Kendine geldiği zamanda şöyle demişti: "Seni tenzih ederim. Sana tövbe ettim. Ben mü'minlerin ilkiyim."

Mâ-hasal yüzin görüp sözin işiden Gaybiyâ

Len terânî gussasın çekmeye ola şâd-mân

90/15

"Seyr-i urûcunu tamamlayarak devrini neticelendiremeyen garip daimâ esfelde dönüp durduğu için, lütfun ve kahrın ne olduğunu nereden idrâk edecektir?" Esfel, en

sefil, pek aşağı, çok bayağı ve aşağı taraf anlamına gelmektedir. Bu kavram, "Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik." (Tîn, 5) ayetinden iktibas edilmiştir. Bundan önceki ayette insanın, en güzel bir biçimde yaratıldığı ve sonra da îman ederek sâlih amel işleyenler hâriç aşağıların aşağısına itildiği işaret edilmektedir. Daha sonraki ayette ise, îmân edip sâlih amel işleyenlere arkası kesilmeyen bir mükâfât vadedilmektedir.

Devriñ itmâm itmeyüp *esfel*de devr iden garîb

Kande idrâk ider ol lutf ile kahrıñ neydigin

92/2

Aşağıdaki beyit de tam iktibasa güzel bir örnektir: "Ey Gaybî, gel ma'rifetde fâni ol; "Ondan başka herşey değişecektir." (Kasas, 88)

Gaybiyâ gel ma'rifetde fâni ol

Küllü şey'in hâlik illâ vechehû

96/7

"Senin vücûdun 'yedi âyettir'; gönül, manaları yaratandır." Bu beytin ilk mısra'ı, "Sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'ânı verdik." (Hicr, 87) ayetinin işâri bir tefsiri mahiyetindedir. Burada işaret edilen 'yedi âyet' şairin nazarında insanın kendi vücûdudur. Bu ayetlerden biri olan insanın gönlü ise, manaları yaratandır. İkinci mısrâ' ise, yine aynı sûrede bulunan, "Rabbın, yegâne yaratıcı olan ve herşeyi hakkıyla bilendir." (Hicr, 86) ayetine telmihdir.

Vücûduñdur senüñ *seb'u'l-mesânî*

Göñüldür anda *hallâku'l-me'ânî*

114/1

" "Rûhumdan ona üfledim"i oku, sırını duyup mekansızca seyr et." Buradaki "Nefehtü fîhi min rûhî" ibâresi, insanlığın babası olan Hz.Adem'in yaratılışının konu edildiği "Onu tamalayıp rûhumdan ona üflediğim zaman, ona hemen secdeye kapanın." (Sâd, 72) ayetinden iktibas edilmiştir.

Nefehtü fîhi min rûhî'yi oku

Tuyup sırrını seyr it lâ-mekânî

114/3

3.2. Hadîs

Kelime olarak sonradan meydana gelen, yok iken var olan ve yeni anlamlarına gelen *hadis*, söz veya haber anlamında kullanılmıştır. Terim olarak Peygamberimizin söz ve fiillerine hadis denilir[26]. **Gaybî Dîvânı**'nda hadîs ve muhaddis mefhumları bir beyitte geçmektedir. Bu beyitte, "hadis ilmiyle meşgul olmak istiyorsan nefsinin hadisini anla. Senin hadîsinin sırrını duyan, nübüvvet sırlarını da duyar", denilmektedir.

Muhaddis olmak isterseñ *hadîs-i nefsini* añla

Hadîsüñ sırrını tuyan tuyar sırr-ı nübüvvetden

88/7

Gaybî bazı beyitlerinde iktibas ve telmih yoluyla hadisleri kullanmıştır. Hadislerin iktibas ve ya telmih edildiğini tesbit ettiğimiz beyitler aşağıdaki gibidir.

1. Beyitlerde en çok kullanılan hadis "Kendini bilen Rabbını bilir." (**Keşfü'l-Hafâ**, II, 262)dır. Bu hadis hem lafız ve hem de ma'nâ itibariyle iktibas edilmiştir.

Ya'ni esmâ vü müsemmâ yine *âdemdür* hemân

Men 'aref nefseh fekad remzini tuyduñsa dilâ

1/9

Bu *sözler*üñ me'âli kişi kendüñ bilmekdür

Kendü kendün bilene hakîkat ola mi'râc

10/6

Yine aynı hadis, 3/2, 35/5, 43/5, 76/5, 85/1, 90/13 ve 91/10 numaralı beyitlerde iktibas edilmiştir.

2. "Ölmeden önce ölünüz." (**Keşfü'l-Hafâ**, II,, s.291) hadisi de me'âlen iktibas edilmiştir.

Ölmeden ön ölmeğin ma'nîsini zevk idesin

Bildüğüni öldüre gör kalmasun andan eser

18/4

---

[26] Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat KOÇYİĞİT, **Hadis Istılahları**, Ank.1985, s.120-123.

'Akl ile olup yine 'aşk ile dirilmek gerek

Ölmedin öñ ölmeyenler gelmesün bu meclise

105/5

3.Tasavvuf edebiyatında en çok kullanılan kudsî hadislerden biri "Bilinmeyen bir hazineydim. Bilinmek istedim ve kainatı yarattım." (**Keşfü'l-Hafâ**, II, s.132) hadisidir. Bu hadis de şairimizin iktibas ettiği hadislerdendir.

*Küntü kenz*üñ sırrı olan âdem-i evvel benem

Mahrem-i râz-ı nihânum 'âlem esmâ bendedür

35/8

Gaybiyâ İbrâhim tevfîk oldıgun keşf eyleme

Kenz-i ahfâdur vücûd-ı hazret-i Hızrâ budur

43/26

Yine aynı hadis, K/9 ve K/10 numaralı beyitlerde de iktibas edilmiştir.

4. Beyitlerde geçen "Kim beni görürse şüphesiz gerçekten görmüştür." (**Buhari**, Ta'bir,15; **Müslim**, Ru'yâ, 13; **Ahmed ibn. Hanbel**, III, 55) hadisi, bazı rivâyetlerinde "Kim ki beni rüyâsında görürse gerçekten görmüştür." şeklinde de geçmektedir.

Kemâl-i kibriyâsın bunda añla

Buyurdı *men re'ânî kad re'al Hak*

66/3

5. Edebiyatımızda Hz.Peygamber'e olan sevginin terennüm edildiği beyitlerde, "Sen olmasaydın eflâkı yaratmazdım." (**Keşfü'l-Hafâ**, II, 232) hadisi kulanılmaktadır. Bu hadise bir beyitte aşağıdaki gibi telmih edilmiştir.

Vücûda gelmese o *sırr-ı levlâk*

Güşâd olur mıyıdı bu sırr-ı muglak

66/5

6. Ahlak hadislerinden "Hased eden mesud olmaz." (Sehâvî, **Makâsidü'l-Hasene**, s.201)

'Ârifüñ mevti saña virmez hayât-ı câvidân

Gel hasedden dûr ola gör el-hasûd lâ-yesûd

14/7

7. "Allah'a istiğfâr eder ve ona tövbe ederim." (Ahmed ib. Hanbel, 293) hadisi bir şiirin nakaratı olarak iktibas edilmiştir.

Bir söz ki var anda hata

Estagfiru'llâh el-'azîm

Her iş ki oldı nâ-sezâ

Estagfiru'llâh el-'azîm

83/1

4. DİĞER DİNİ MEFHUMLAR

4.1. İnançla İlgili Mefhumlar

4.1.1. İmân

İmân, bir şeye tereddütsüz ve kesin olarak içten ve yürekten inanmak, haber verilen bir şeyi, bir hükmü tasdik etmek, onun doğru olduğunu kabûl edip haber verenin doğru söylediğine inanmaktır. Din dilindeki anlamı ise, Allâh'a ve Hz.Muhammed'in Allah tarafından verdiği kesin olarak belli olan şeylerin doğru olduğuna tereddütsüz inanmak, bunların hak ve doğru olduğunu içinden tasdik ve i'tiraf etmektir[27].

İmânın karşıtı küfrdür. Beyitlerde imân küfür mefhumuyla birlikte bir tezat olarak ele alınır. Küfr ve imân birbirinden ayrılmayan iki parça olarak telakki edilmiştir. Bu telakkiyi temellendirmek için küfr ve imân, bir kitapta ikisi de bulunması gereken mürekkep ve kağıta teşbih edilerek ele alınmaktadır. Mürekkep ve kağıt birlikteliği sağlanmazsa mushaf ortaya çıkmayacaktır; bunun gibi, küfrün olduğu yerde imân da olacaktır. Buradaki mushaf kelimesinden maksad Kur'ân da olabilir. Buna göre, mürekkeb ve kağıdın birlikteliğinde olduğu gibi küfr ve imân da birdir.

---

[27] İmânın anlamı ve çeşitleri hakkında bkz. A.Hamdi AKSEKİ, **İslâm Dini**, s.53.

Küfr ü *îmân* şol mürekkeb gibidür kâgıd ile

Mushafa nisbet hakîkat ikisi yek-sân imiş

53/7

Esâsen tasavvuf dilinde küfr, hakîki imân, kesretin vahdetde gizlenmesi, kulun fâni olması anlamındadır[28]. Nitekim küfr kesreti ifade eder. Bu nedenledir ki, kâmil insan, imândan küfre, küfürden imana dönüp, vahdette kesreti kesrette vahdeti yaşama tacrübesinde bulunur[29]. Bu anlama işaret olmak bakımından aşağıdaki beyt güzel bir örnektir.

Ehl-i küfrüñ devri geçdi şimdi *imân* devridür

Ya'ni yokdur zühde rağbet ehl-i irfân devridür

27/1

Bu beyitteki ehl-i küfr, yani kâfir, din dilindeki anlamıyla kâfire tekâbül etmez. Çünkü buradaki kâfir tavsifi ikinci mısra'dan anlaşıldığına göre zühde rağbet eden kişiye aittir. Zâhid, kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren kişidir[30]. Şaire göre, imân, irfân ehli olmayı gerektirir. Mükâşefe ve mürâkabe ile hakîkate ulaşmak olan irfâna sahip olmak, tasavvufî açıdan en yüksek imândır[31]. Hakîkate ulaşamadan yapılan zühd, insanı kesretden vahdete ulaştıramaz. Bu nedenle güçlü bir imâna (imân-ı yakîn) sahip olmak için gayret göstermek gerekir. Bu konuya işaret edilen aşağıdaki beyitde, Gayba şâhid olan sana rûh gösterirse, güçlü bir imâna sahip olursun denilmektedir. Şâhid-i Gaybî tamlamasıyla şair, kendisinin imânın bu mertebesine sahip olduğunu gizleyerek tevriye yapmaktadır.

İresüz *îmân-ı 'aynîye yakîn*

Şâhid-i Gaybî olursa rûh-nümûd

15/7

Mutasavvıfların nazarında iman dört çeşittir. Bunlardan ilki ilmî delillerle, inceleme ve araştırmayla ulaşılan imândır. İkinci iman, imân-i yakîn olup bir önceki

---

[28] Bkz. ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 327.
[29] Mustafa TATÇI, **Yunus Emre Divanı İnceleme**, I,Ank.1990, s. 206.
[30] CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ank. 1997, s.775.
[31] Bkz.CEBECİOĞLU, age, s.394-395.

beyitte ele alınan iman çeşididir. Üçüncü iman çeşidi, kalb zevkiyle şuhuda ermek anlamına gelen imân-ı şuhûdîdir. Dördüncüsü ise, Hak ile mütehakkık olanların imânı olup imân-ı huzûrî adını alır[32]. Bu imân çeşitlerini beyitlerde görmek mükündür.

Kalb zevkiyle şûhûda ermenin neticesi olan imâna örnek olarak aşağıdaki beyti zikredebiliriz. Hakk'ın sevgisini celbeden Allâh'ın kuluna göre seyr-i sülûk sâde, kolaydır; imâna tad gelir.

Seyr-i sülûk sâdedür 'abdullâh'a göre

Çünki Hak seni sevdi gelür *imâna* lezîz

16/2

Aşağıdaki beyti Hak ile mütehakkik olanın iman halini tavsif etmesi bakımından burada zikredebiliriz. Şair burada, Kur'an'daki imân ve küfr ayetlerinin işâret ettiği zülf ve ruh(yüz) remzini anladığına, yani insanın kendi orjinini tanıyarak hakîkate ulaşma sürecini tamamladığına işaret etmektedir.

Küfr ü *îmân* âyetini gördük ol Kur'ân'da biz

Añladuk kim zülf ile ruh küfr ile *îmân* imiş

53/6

Cism ile cânın hakîkatini idrâk edemeyen küfr içindedir. Cism ile cân, insanın fizik ve metâfizik yönüdür. Fizik ve metâfizik yönüyle kendi hakîkatini anlayamayanın tevhîdî hakîkate de vâkıf olamayacağına işaret ederek, zâtını idrâk ederek imân etmek isteyenlere çağrıda bulunmaktadır.

Sırr-ı cism u cânı idrâk itmeyen *küfr* içredür

Zâtın idrâk ile *îmân* isteyen gelsün berû

97/3

Şairin kişinin kendi zâtını idrâk ederek imân etmesi için çağrıda bulunmasının mahiyeti bir başka şiirde şu şekilde konu edilmektedir: Hakîkatte âşıklara dermân yine aşktır. Eğer din ve imân isityorsan aşkla pir eteğini tut.

---

[32] CEBECİOĞLU, age, s.394.

'Aşıklara Gaybî dermân

'Aşkdur hakîkatde hemân

İster iseñ *dîn ü îmân*

'Aşk ile tut pîr etegin

86/9

Pir, insân-ı kâmildir. O insanda aşkı körükler; aşkdan dermansız düşen çaresizleri yine aşkla tedâvi eder. Din ve îmân da aşk işidir; bu nedenle, pirin sohbetinde bulunarak telkin ve tavsiyelerine uy ki, aşkın künhüne vâkıf olasın. Bu nedenle yukarıdaki beyitde "imân isteyen gelsün berü" denilirken, şair tevriye yoluyla, kendi eteğinin "aşk ile tutulacak pir eteği" oldunu söylemektedir.

İmân-ı istidlâlî denilen ilmî deliller getirerek inanma şeklini şair şöylece ele almaktadır: Gaybî, O mekân ve zamandan münezzeh ve nişânsız olana nişân yine hemen bu 'dem'dir. İmânın aynı âdemdir; ademe gel âdeme. Dem, geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunulan ânı ifade eder. Zaman 'ân'dan müteşekkildir; 'ânların sürekliliği ile zaman mefhumu ortaya çıkmaktadır. Bütünüyle mevcûdât, her ân gaybden ân'a, ayn'dan gaybe gitmektedir. Bu nedenle yaratılış dâ'imîdir. Geçen zamanla mevcûd değişir, ölüm ve hayat devam eder; fakat, Bâkî olan değişmeyen yegane gerçek varlık Hak'tır. Dolıyısıyla 'dem' nışânsız olanın nışânı olarak görülmüştür. Kezâ zamanın sürekliliği içerisinde en bâriz değişime yine insan türünde, daha doğrusu kendimizde tanık olmaktayız. Bu gerçeğe işâretle şair "âdem âyn-ı imândır." demektedir. Söz konusu yaklaşım, "Kendini bilen Rabbını bilir." hadisine de telmihtir[33].

Ol bî-nişâna nişân

Gaybî bu demdür hemân

Ademdür *'ayn-ı 'îmân*

Ademe gel âdeme

98/7

---

[33] İbnü'l-Arabî'nin zikredilen bu hadisi şerhi konunun anlaşılmasını kolaylaştırıcı mahiyetdedir. Bu nedenle onun izahını kısmen de olsa burada zikretmek durumundayız."Biz bilinmeyince O'da bilinmez. Bunun için Resûlullah -ki kendisi mahlûkât içerisinde Allâh hakkında en ma'rifet sahibi kişidir- bu sözü söyledi. Bazı feylezoflar ve Ebu Hâmid'in (Gazzâlî) Allâh âleme nazar etmeksizin bilinir iddiaları yanlıştır. Kul hâlıkına hicâbtır. Bu yüzden kendini bilen ancak o zaman Rabbını bilir." Hadisin ayrıntılı izâhı için Bkz. M.Erol KILIÇ, Muhyiddin İbnü'l-Arâbî'de Varlık ve Mertebeleri, s.150.

Bu izahatlara istinâden bir başka beyitde imân vâdisi ağzındır (vâdi-i îmân femüñ) (62/2) denilmiştir.

Beyitlerde inanan insân yerinde mü'min ve ehl-i îmân ifâdeleri kullanılmıştır. Ehl-i imânın, dâ'imâ yanında bulunduracağı ve onunla küfürden korunacağı silahın, bir şiirde "pâk gönül" olduğu (11/1) ve yine bir yerde bizzat "gönül" olduğu (12/1)na dikkat çekilmiştir.

4.1.2. Küfr

Küfr, imânın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kelime olarak örtmek ve inkâr etmek anlamına gelen küfr tasavvufta, tefrika aleminin karanlığı ve kesret âlemi anlamlarına gelmektedir[34]. Konuyla ilgili beyitlere imân mefhumu ele alınırken işâret edilmiştir. Bu nedenle burada küfr mefhumuyla ilgili beyitleri açıklamak yerine sadece zikretmekle yetiniyoruz.

Küfr ü imân âyetini gördük ol Kur'ân'da biz

Anladuk kim zülf ile ruh *küfr* ile imân imiş

53/6

Küfr ü îmân şol mürekkeb gibidür kâgıd ile

Mushafa nisbet hakîkat ikisi yek-sân imiş

53/7

Beyitlerde küfrün fâili olarak kâfir (43/17) ve ehl-i küfr (27/1) ifadeleri geçmektedir. Dünyâ ve âhireti bilmeyen zâhidlere bu dünyânın cehennem olduğu işâret edilen beyitde cehennemin kâfirlerin yeri, kalacakları mekan olduğuna vurgu yapılmıştır.

Cehl ile dünyâ vü 'ukbâ bilmeyen zâhidlere

Oldı bu dünyâ cehennem *kâfire* me'vâ budur

43/17

---

[34] ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.327.

4.1.3.Şirk

Şirk, Allâha ortak koşmaktır. Beyitlerde şirk(7/18, 25/7, 27/2, 30/2, 43/22, 91/5, 110/4), ikilik(74/5, 94/3, 110/1, 115/29), şirk-i hafî(42/1), ateş-i şirk(14/1), derd-i şirk(48/13), şirke baş koyma(55/5) ve siyâm-ı şirk(94/1) gibi kelime, sıfat, terkip ve deyimlerle geçmektedir. Şirk tevhidin karşıtıdır; bu itibarla beyitlerde ekseriyetle vahdet ve tevhid kelimeleri ile birlikte kullanılmaktadır.

Yegâne var olan mevcûdun Allâh olduğu idrâkine ulaşarak vahdetin sırrından haberdâr olan, şirk kaygısını bırakır; lâ ve ilâ, huy u hâ ile meşgul olmaz.

Sırr-ı vahdetden haber-dâr oldun ise *şirki* ko

Nice bir bu lâ vü illâ niceye dek hûy u hâ

1/6

Ahirette en büyük azabı müşrikler göreceklerdir. Bu nedenle şirk ateşine düşerek azap görme ey hasedçi, Hakk'ı bir olarak gör; Hak'dan ayrı hiçbir vücûd yoktur.

Âteş-i şirke düşüp olma mu'azzeb ey hasûd

Hakk'ı birle Hak'dan artuk yok durur her giz vücûd

14/1

Şaire göre; kalbin fesâdı şirkten kaynaklanmaktadır. Gerçek vücûd tektir; o da Allah'ın vücûdudur. Dolayısıyla insanın kendisine ve kendisi gibi hâdis olan mevcûda vücûd nisbet etmesi şirktir.

İkiligi silmeyen Hakk'ı cânda bulmayan

Gaybî kendin bilmeyen Rabbuñ bilesi degil

74/5

Ne o budur ne bu odur kamu o

Hemân varlık odur *şirkden* eliñ yu

95/1

İnsan şirk ve kötü duygulardan aşk ile arınır; gerçek tevhîde ulaşmak için âşık olmak gerektiğinden, aşk ile pâk olmayanlar tevhîd ehlinin meclisine gelmemelidir.

'Aşk durur pâk eyleyen *şirk* ü *habâsetden* seni

'Aşk ile pâk olmayanlar gelmesün bu meclise

105/4

4.1.4. İlhâd ve Zındıklık

Dinsizlik, inançsızlık ve sapıklık anlamlarında kullanılan ilhâd ile; Allâh'ı ve âhireti inkar etme, dinsiz, inançsızlığını dışa vurmadığı halde müslümân olmayan, münâfık anlamlarında kullanılan zındıklık mefhumları beyitlerde aynı anlamda kullanılmıştır. Ünlü mutasavvıflardan pek çoğu zındık olmakla suçlanmışlardır. Bu nedenle bazı mutasavvıflar nazarında zındık olmakla suçlanmak yüksek bir mertebe sayılmıştır.

Şaire göre hakîkatte mülhid olanlar; Hak'dan gayrı var bilen ve şirk-i hâfide kalan, Hakk'ı Hak'la bilerek fenâ fi'llâha eremeyen, bildiğini unutarak pîre teslim olmayan ve varını yoğa satmayan, Hak ere Hak demeyen ve benlik bârını çekenlerdir(42 numaralı şiir). "Benlik bârını çekmek" deyimi, insanın kendisini Tanrı(bâr) yerine koyarak tesbih etmesi ile fenâ ve terk makamlarına ulaşamayan insanın benlik yükünü çekmesi(bâr) şeklinde anlaşılabilir.

Kezâ kul ile Hakk'ı bir görmek te ilhâd sebebidir. Nitekim şair bu hususta tevhid gerçeğini tam olarak idrâk edemeyenlere hitâben şunları söylemektedir: Ey sûfi! Hak kul olmadığı gibi kul da Hak olmaz; bunun dışında (gayr) birşeyler isbât etmeye çalışanlar hem şirkde ve hem de kendi kendileriyle kavgadadır.

Hak kul olmaz kul Hak olmaz *mülhid* olma sûfiyâ

Gayrı isbât eyleyenler şirk ile gavgâdadur

25/7

İnsânın ilhad tehlikesinden kurtulmasının tek yolu vardır; o da aşktır. Çünkü aşk, taklîdleri tahkîk, mülhidleri sıddîk ve âşıkları zındık eder. Aşk insanı kötü nâm sahibi yapar. Aşıkların zındık olması hadisesi, yukarıda işâret edildiği gibi, halk nazarında onların zındıklıkla suçlanmasıdır. Gerçekte ise âşık; tevhîde ayne'l-yakîn ulaşmış insandır.

Taklîdleri tahkîk ider

Mülhidleri sıddîk ider

'Aşıkları zındık ider

'Aşk âdemi bed-nâm ider

22/7

4.2. Mi'râc

Mi'râc, Hz.Peygamber'in Cebrâ'il'in rehberliğinde Arş'a çıkması ve Allâh ile görüşüp dönmesi mücizesidir. Peygamberimiz Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Küdüs'deki Mescid-i Aksâ'ya gelmiştir. Buna İsrâ denilir. Mescid-i Aksâ'dan sidre-i Müntehâ'ya dek olan yolculuğu da Mi'râc adını almaktadır. Türk edebiyatında Mi'râc mücizesini konu edinen manzum mi'râciyeler yazılmıştır. Başlı başına bir tür olarak ele alınan mirâciyelerden[35] başka, bazı beyitlerde "isrâ" ve "mirâc" mefhumları kullanılmıştır.

Tasavvuf dilinde mi'râc, rûhun yükselişi ve manevî yolculuk şeklinde tasvir edilmektedir. Buna çıkış-iniş (urûc-hubût, suûd-nüzûl)denir. Hz.Adem yeryüzüne indirilirken (hubût-ı Adem), Hz.Muhammed Arş'a çıkartılmıştır (Mi'râc). Bu iki hadise beyitlerde insanın iç dünyasında kendi mi'râcını yaşamasına kaynaklık edecek derecede mutalaa edilmiştir. Kişinin kendi nefsini tanıması halinde hakîkate yükseleceğine dikkat çekilerek, hakîkate ulaşmanın mi'râc olduğuna işaret edilmiştir.

Bu sözlerüñ me'âli kişi kendüñ bilmekdür

Kendü kendün bilene hakíkat ola *mi'râc*

10/6

Gaybî'nin nazarında mi'râcın kazandığı anlam tamamiyle teosofiktir. Bir beytinde bu anlama şeklini açıkca ortaya koymaktadır: "Ma'rifet semâsından Zât-ı Pâke (Hak, hakîkat) yüksel; İsrâ gecesinde görülen yüce yüz sendedir." Bilindiği gibi İsrâ gecesinde Hz.Muhammed'in Allâh'a yakınlığı bir yay aralığı kadar(kâbe kavseyn) veya daha az(ev ednâ) idi. Dolayısıyla burada görülen "yüce yüz" Cemâlu'llâh'tır.

---

[35] Bkz.Metin AKAR, **Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler**, Ank.1987, s.103 vd.

As-mân-ı ma'rifetden zât-ı pâke it *'urûc*

*Leyletü'l-isrâ'*da mer'î vech-i a'lâ sendedür

34/2

İnsanın yüzü, celâl ve cemâl sıfatlarının en fazla tezâhür ettiği yerdir. Bu nedenle "yüz motifi" tasavvuf şiirinde sıkça kullanılmaktadır. Bir başka beyitde ise yine mi'râc, Burâk ve Hz.Muhammed ile Allâh arasındaki mesâfe sözkonusu edilerek şunlar söylenmektedir: "Aşk Burâk'ına binerek yüzümün mi'râcına gel; seninle, Cemâl'in arasındaki bir yay aralığı kadar veya daha az olan mesafe bendedir."

'Aşk Burâk'una süvâr ol gel yüzim *mi'râcına*

Kıl tamâşâ kâbe-kavseyn-i ev-ednâ bendedür

35/3

Şâir 'ben'zamiriyle, bizzât kendi nefsini olacağı gibi, içinde bulunduğu türü de kasdetmiş olabilir. Yani tevriye yaparak, kendisini seyr-i urûcu tahakkuk ettirecek rehber olan insân-ı kâmil olarak gösterip; eğer hakîkate ulaşarak manevî mi'râcı amaçlıyorsan benim huzuruma gel denilmiş olabileceği gibi; yine bir insân olarak seyr-i urûcunu ikmâl etmek istiyorsan taşrada gezinme, kendi nefsini tanıyarak bu manevî yükselişi tamamla da denilmiş olabilir. Her iki anlama şekli de beytin manasından çok uzakta değildir. Nitekim bir başka beyitte de şöyle denilmektedir: "Hakk'ı gören göz ile bize bakanlar, asrımızda vâhdeti öğrenmek isteyenlerin mi'râcı olduğumuzu anlar."

Dîde-i hak-bîn ile nâzır olan añlar bizi

'Asrımuzda tâlibân-ı vahdetüñ *mi'râcıyuz*

50/6

Gaybî "cân mi'râcı" deyimini kullanmaktadır. Cân mi'râcı, insanın teninden cânına doğru bir yönelişi ifade eder. Ten, dışımızdır; gelip geçici, fâni olan cismî varlığımızdır. Cân ise, içimiz, bâtınımız, ruhumuzdur. Tenin aksine can latîfdir; kalıcı olan yönümüzü ifade eder. Ten kafes, cân kuştur; ölümle birlikte açılan kafesin kapısından cân asıl vatanına uçacaktır. Ten cânı kapsıyormuş gibi görünsede; yani cân tenin içinde ve biri ötekini çok yakınmış gibi görülse de, esâsında cân ile tenin arasında

çok uzak bir mesâfe vardır. İnsânın fâni olanı terkederek kalici olana yönelmesi, başka bir ifade ile kesretten vahdete ulaşması, çok uzun bir mesafeyi kat etmeyi gerektirir. Bu nedenle cân ile tenin arasındaki bunca yıllık yolu sâlik mi'râc-ı cân ile aşacaktır.

Cân ile tenüñ arası bunca yıllık yol durur

İrmege *mi'râc-ı câna* sâlik ol vicdân ile

100/2

Netice itibariyle mirâc-ı câna ulaşan sâlik için, bekâ-bi'llâh mertebesine ulaşmış olması nedeniyle kainatta bulunan her zerre adeta Cebrâ'il görevi yaparak hakîkatleri keşfetmesine imkan verir. Murâkabe ve mükâşefe yolu açılır ve o ma'rifetu'llâh'a ulaşır.

Cân-mi'râcı yolunda gerekdür lâ-bud delîl

Her zerreler ol demde olur sana Cebrâ'il

'Aşkdan cüdâ olursan kalursun şöyle zelîl

Çağırursun ol günde âh nidelüm el-firâk

64/2

Beyitlerde Mirâcla ilgili mefhumlardan Arş(K/15, K/52, 32/3, 81/3, 98/5) ve Burâk(64/1, 99/3) mefhumları da kullanılmaktadır. Arş, âlem-i ulvîdir(K/14). Allah'ın yaratması insanda kemâl bulmuştur ve Hak Arşına insân ile istivâ etmiştir.

Ademîde hâsıl oldı çün kemâl-i tesviye

'Arşına pes Hak Ta'âlâ andan itdi istivâ

K/23

Bu beyitteki "istivâ" kelimesi "Rahman Arş üzerinde istivâ etmiştir." (Tâhâ, 5) ayetine işaret etmektedir. Arş-ı Rahmân insanın kendisindedir(28/6, 34/1, 98/5).

4.3. Hayât ve Ölüm

Gaybî, hayât ve ölüm mefhumlarına ilişkin önemli fikirler vermektedir. Beyitlerde hayât mefhumu, hayât(K/36, 31/3), hayât-ı câvidân(14/7, 90/14), hayât-ı mevt(30/4), Hızr-ı hayât(64/5) ve hayât-ı nev(99/7) kelime, terkip ve deyimleriyle zikredilmektedir.

Canlı, sağ olma hâli, dirilik ve canlılık anlamlarına gelen hayât, doğumla ölüm arasındaki yaşanılan süredir. Hakîki hayât "el-Hayy" isminin sahibi olan Allâh'a mahsustur. O'nun hayâtı, kayıtsız şartsız herşeyi bilen ve herşeye gücü yeten ekmel bir hayâttır[36]. Mevcûdâtın hayatı ise, bu gerçek hayata bağlı olarak var olan hayattır. Mevcûdatın en yüksek hayatı insânda bulunmaktadır. İnsân adetâ alemin diriliğinin göstergesi olmakla, her dem âleme hayat bahşeder.

Hayy-ı âlemsüñ ki zâtuñ bahş ider her dem *hayât*

Aşiyân-ı 'âleme sensüñ bilürsüñ ol humâ

K/36

Bazı beyitlerde hayat, ölümle birlikte kullanılmıştır. Bu dünya hayatının bittiğine işâret eden ölüm hayatın karşıtıdır. Ölmeden önce ölenler, fani olan beşerî yönünü irâdî ölümle öldürerek ebedî olan rûhu canlandıranlar, yeni bir hayatı bulmuş olurlar.

Ölmezden evvel kim ölür

Gaybî *hayât-ı nev* bulur

'Aşk cân yirine cân olur

Hak yolına gidenlere

99/7

Beyitlerde ölüm, mürde (8/11), mevt (14/7, 64/5), mevtâ (43/20), ölü (22/6, 56/19), ölesi (74/1), öldürür (80/2), mevt-i irâdî (4/2), hayât-ı mevt (30/4) ve ölmeden ön ölmeğin (18/4, 99/7, 105/5) kelime, deyim ve terkiblerle anılmaktadır. Şaire göre; akl ile ölüp yine aşk ile dirilmek gerektir. İşte ölmeden önce ölmek ve manevî bir hayat(hayât-ı nev) bulmak budur.

'Akl ile ölüp yine 'aşk ile dirilmek gerek

Ölmedin öñ ölmeyenler gelmesün bu meclise

105/5

Ölmeden ön *ölmeğin* ma'nîsini zevk idesin

Bildüğüni öldüre gör kalmasun andan eser

18/4

---

[36] Hayy ismi hakkında bkz. A.Osman TATLISU, **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**, s.168-170.

Yukarıda da ifade edilen "ölmeden önceki ölüm", mevt-i irâdî; yani kişinin kendi irâdesine bağlı ölümdür. Bu ölüm, kalbde Allâh'tan gayrı bütün istekleri yok etmektir. Bir beyitde ifade edildiği gibi, ma'rifetullaha giden yolu insanın benliği kapatır. İnsanın onu ma'rifete ulaştıran yolda en büyük engel olan benliğini aşması irâdî ölümdür. Bu ölümün gerçekleşmesiyle, murâkabe ve mükâşefe yolları açılacaktır.

Sedd-i râh itmiş tarîk-i Hak'da baña benliğüm

Ölmeden mevt-i irâdî ile feth olmadı bâb

4/2

İşte insanın hakîkate ulaşarak vahdet suyundan içmesiyle ölümsüzlük sembolü olan Hızr'ın hayatına kavuşulur; ölümsüzlük fikri kişide egemen olduğu için de ölüm korkusundan geçip Hakk'ın cemâli'ne ulaşılır. Eğer bir insân Hakk'a aşık olduğunu ileri sürmekteyse, onu Hakk'a götürecek olan yoldaki perdelerin bir anlamı olamaz. Tabiî ölümle karşılaşarak ahirete gelinmeden perdeleri kaldırmak gerekir.

Vahdet âbından içen Hızr-ı hayâta irer

Mevt korkusundan geçüp cemâl-i Hakk'a irer

Çünki Hakk'a 'aşıksın nedür yolda perdeler

Ref'-i hicâbla gel dinmeden ve kîle men-râk

64/5

Perdeler kalktığında insan orjinaliyle karşı karşıya kalır; gönlü elinden gider ve birdaha da ele gelmez, fenâfi'llâh ve bekâbi'llâha erişilidiğinden ölümsüzlüğü tadar.

Göñül gitdi elimden ele gelesi degil

Hallâk ile bir oldı artık *ölesi* degil

74/1

İşte âb-ı hayâtı içmek de budur(8/11, 27/15, 35/11, 97/5). Ab-ı hayât(âb-ı hayvân), Hızrın içtiği ölümsüzlük suyudur. Bu suyu vaktin Hızrı olan mürşid-i kâmil sunmaktadır.

Hızr-ı vaktüm *âb-ı hayvân* isteyen gelsün beri

Îsi-i dehrüm dem-â-dem sırr-ı ihyâ bendedür

35/11

Zulmet-i tâ'atde ser-gerdân olan sâliklere

Hızr-ı vaktden *âb-ı hayvân* isteyen gelsün berü

97/5

4.4. Şeytân

Bu mefhum beyitlerde şeytân(26/4, 27/11, 28/1, 28/2, 32/1, 32/2), şeyâtin(113/7), şeytân-ı lâ'în(40/9), hû-yı şeytânî(113/6) ve nefs-i şeytân-i hevâ(73/2) kelime, terkip ve deyimleriyle geçmektedir.

Şeytân, Adem'in yaratılmasından önce melkût âleminde bir melekti; Adem'e secde etmediği için kovulup lânetlendi(Hicr, 28-43). Şaire göre şeytân, zât ile sıfatın aynı olduğunu anlayamadığı için, zât-ı Hak'ın sûret-i insân olduğunu göremedi. Dolayısıyla secde emrinin Zât'a olacağının farkına varamadığından emre muhâlefet ederek kovuldu.

Zât sıfâtuñ 'aynıdur fehm itmedi *şeytân* bunı

Zât-ı Hak bu sûret-i insân değildür yâ nedür

28/2

Zât'ın sıfatların aynı olup olmadığı meselesi teologları uzun bir süre meşgul etmiştir. Ehl-i Sünnet kelamcıları, başlangıçta zât ile sıfatın ayrı olduğunu ileri sürmekle birlikte, daha sonraki dönemlerde, "zât sıfatın ne aynı ve ne de ğayrıdır" düşüncesine gelmişlerdir. Zât ile sıfatın aynîliği meselesi Mûtezile'nin görüşüdür. Şair burada zât ile sıfatın ayniliğini dile getirmektedir.

Beyitlerde Şeytân mefhumu ekseriyetle Adem'le birlikte zikredilmektedir. Şaire göre Şeytân, Ademi Hak bilmemektir.

Kendözini bilmeyen hayvân degildür yâ nedür

Âdemi Hak bilmeyen *şeytân* degildür yâ nedür

28/1

Her ne kadar Şeytân ile Âdem ontolojik olarak iki alternatif kutup olmamakla birlikte, beyitlerde, bu iki mefhum adetâ karşıtlarmış gibi kullanılmıştır.

Adem olan bildi âdem nidüğin

Gerçi *şeytâna* göre mübhem durur

26/4

Kıble-i eşyâ hakîkat her zamân âdem durur

Uyma *şeytâna* sakın kim devr insân devridür

27/11

Beyitlerde üzerinde durulan hususlardan biri de şeytanlaşmaktır. Şeytanlaşma insan türünde olmaktadır. Bu değişime örnek olarak aşağıdaki beyitleri zikredebiliriz:

Erden dönen Hak'dan döner Hak'dan dönen *şeytân* olur

Hak düşmeni olan kişi Hak dostuna düşmân olur

32/1

Sûretde insân ma'nide *şeytân* olana uymagıl

Bâtıl kişiyi hak sanan âhir nefes pişmân olur

32/2

Mushaf-ı Hakk'ı görüp bulduk kelâm-ı Hakk'ı biz

Hatm-ı Kur'ân itmeyen insân degil *şeytân* imiş

53/8

Divân'da Şeytân ile insânın karşılaştırıldığı yerler de vardır.

Bilmeyenler kendözini bulmaz 'âlemde sürûr

Zât-ı mutlak sûret-i âdemde bulmuşdur zuhûr

Secde eyle öziñe *şeytân* gibi itme gurûr

Kendözini bilmez iseñ 'âlimem dime sakın

85/3

'Aşksuz kişi hayvândur insân degül *şeytân*dur

Gerçek şu kim insândur irdi cân esrârına

106/3

II. TASAVVUF

Sun'ullâh-ı Gaybî bir mutasavvıftır. Onun sanatı, mutasavvıflığına bağlı olarak tebellür etmektedir. Bilindiği gibi mutasavvıflar tasavvufun ledün ilmi olduğunu ileri sürmektedirler[37]. Şaire göre de ledünnî ilim "ilm-i râsıh"dır. İlm-i râsıh, on iki ilmi içinde bulunduran en temel ilim(ilm-i nâsıh)dir.

Ledünnî 'ilmidür bil 'ilm-i râsih

Budur iden on iki 'ilm-i nâsih

13/1

İnsanın asıl sahip olması gereken tâc, ma'rifet tacıdır. Ancak tahkîk ile elde edilen bu tâca sahip olmak için ilm-i ledün bilmek gerekir (10/1). Kezâ ilm-i ledün bilen Hızr-ı vakt olur (90/3). Bu ilmin öğreticisi aşktır. Müderris olan aşkın ilm-i ledün öğrettiği dergaha mülâzim olarak hakîkatdten haberdâr olunabilir.

Müderris-i 'aşk durur 'ilm-i ledünnî dersine ey cân

Mülâzim ol o dergâha haber-dâr ol hakîkatden

88/2

Yeni doğmuş ay olan kalbini "pîr-i şems"e tutarsan ilm-i ledün aks eder ve irfân ile dolarsın.

Mâh-ı nev kalbüñ mukâbil eyle pîr-i şemse kim

'Aks ide 'ilm-i ledünnî tolasuñ *'irfân* ile

100/3

Şairin ledün ilmi hakkında ileri sürdüğü görüşler seleflerinden farklı değildir. Ancak onun mutasavvıflığının kitâbî yönü de vardır. Mensur eserlerinden anlaşıldığına göre o; döneminin gerektirdiği ilmî birikime sahiptir. Şiirlerinde ise, felsefî tasavvuf olarak değerlendirilmesi mümkün olan "Vahdet-i vücûd" anlayışının hakim temâ olduğunu görmekteyiz. Fakat şair felsefî anlamda bir filozof değildir. Bu nedenle onun şiirlerinde bilhassa İslâm felsefecilerinin fikirlerine ait izler görmekle birlikte,

---

[37] Büyük mutasavvıf ve şair Yunus Emre bir beytinde bu hususa işaret etmektedir.
Levh ü kalemde yazılan tertib-i tevhid okuram
İlm-i ledün seyr ü sülûk güftâr eden gelsün berü
Bkz. Mustafa TATÇI, **Yunus Emre Divânı**, I, s. 218.

şiirlerinin, bir mutasavvıf olarak temâyüz eden kişiliğinin eseri olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Şu kadarı söylenebilir; o, hem tasavvufî tecrübe ve duyuşlarını ve hem de ilmî birikimini şiire taşımıştır.

Bütün şiirlerinde tasavvufî temâ ağırlıklı olmakla birlikte o bir şiirini sadece tasavvuf konusuna ayırarak tasavvuf tanımı yapmıştır. Buna göre tasavvuf, ten ve cânda gerçek tasarrufun Hakk'a ait olduğu bilinci; her ânın bir 'şân-ı ilâhî' olduğu fikri; kişinin mazhar olduğu hâle rıza göstermesi; hakîkati müdrik olacak bir bilgilenme ve idrâk hâli; ebü'l-vakt olup 'ân'ı değerlendirme bilinci; cümle sırlara vâkıf olmakla birlikte halktan kopmama; mevcûdda Hakk'ı görme ve te'ellüfsüz ve tasarrufsuz olma durumudur (bkz. 63 numaralı şiir). Onun bu meyanda sahibi olduğu düşünceleri, şiirlerinde kullandığı mefhumlar çerçevesinde tahlil etmek mümkündür.

1. VAHDET-İ VÜCÛD VE TEVHÎD

Konusu varlık ve bilgi teorisi olan "vahdet-i vücûd", felsefî tasavvuf sistemini ifade eder. Bu sisteme göre âlem, bir tek hakîkat ve vücûddan ibâretdir. "Vücûdla mevsûf olan sadece Allah'tır."[38] Allah mutlak ve tek varlıktır. Onun varlığının sebebi, başlangıcı ve nihayeti yoktur. Kendi zâtıyla var olup, bütün zamanları ve mekanları kaplayan bir nûrdur. Alem, O'nun tecellî ve zûhûrundan ibâretdir.

Vahdet-i vücûd telakkîsi[39], Sun'ullâh-ı Gaybî tarafından da benimsenmiştir. Ona göre; "Hak'tan artuk vücûd" yoktur (14/1). Bütün ka'inât Allâh'tan zuhûr etmiştir. Varlığın aslını gören göz, baktığı her yerde mutlak vücûdu görecektir (56/18). Bu gözle kendine bakan şair, yakîne ulaşıp Hak'la arasındaki sûretâ var olan mesafeyi kaldırmıştır.

Gaybi kendin kendi ile kendide buldı yakîn
Hak'la anuñ arasında anuñ için yok sefer

17/5

Zaten ünsiyyetini mahvederek ikiliği kaldıranlar; kendilerini başka ve Hakk'ı başka görmezler(46/4). Bu açıdan o, dünyâda Hakk'ı görmekten bahseder (43/16).

---

[38] İbnü'l-Arâbî, **Futuhât-ı Mekkiye**, III, Beyrut, Tarihsiz, s.429.

[39] Vahdet-i Vücûd hakkında bazı kaynaklar şunlardır: İ.Fenni ERTUĞRUL, **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin-i Arabi**, İst.1928(Haz. Mustafa KARA, İst.1991); Ferit KAM, **Vahdet-i Vücûd**, İst.1951; Cavid, SUNAR, **Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd Meselesi**, Ank.1960; Ebu'l-Ala Afifi, **Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi**, (çev. Mehmet DAĞ), Ank.1975; Mustafa AŞKAR, **Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı**, Ank. 1993.

Nitekim sadece Hakk'ı var bilenler için bütün sırlar açılacaktır.

Kendini yok *Hakk*'ı var añlayacak hakke'l-yakîn

Keşf olur cümle serâ'ir vasf olan tüblâ budur

43/4

Onun varlık hakkındaki düşüncelerini temellendiren en önemli fikirlerden birisi, zât ile sıfatın ayniliği meselesidir. Nitekim zât sıfatlarıyla tanınmaktadır. Onun buradaki Vücûd birliği düşüncesi, adeta, eserden müessire doğru bir vahdet anlayışına sahiptir.

Zât sıfâtuñ 'aynıdur fehm itmedi şeytân bunı

Zât-ı *Hak* bu sûret-i insân değildür yâ nedür

28/2

Bu anlayışın eseri olarak, "Hak'dan gayrı var" bilmenin ilhâd ve mevcûdu vücûddan ayrı görmenin şirk-i hafî nedeni olacağı üzerinde durulur (42/1). Çünkü Hakk'ın birliği "cümle halkda" gizlenmiştir.

Râz-ı tevhîde bular ger açmayalar 'âleme

Vahdet-ı Hak cümle halkdan ser-te-ser mestûr olur

40/7

Bu eşyâ mezâhirden ibâretdir(61/4). Müvahhid, Hak'dan gayrı şeyin yok olduğunu bildiği için onun nazarında ne "lâ" ve ne de "illâ"nın anlamı vardır. Lâ ve illâ nefy ve isbâtdır; isbâtın egemen olduğu yerde nefiy sadece yokluktur.

Muvahhid bildi *Hak*'dan gayrı şey' yok

Anunçün lâ'ya ne illâ'ya düşmiş

56/12

Vahdete kâ'il olan bir şey'e aslâ "lâ" dimez

Hak'dan ayrı görmeyince kimedür inkârumuz

49/3

Hakk'ı bilen herşeyde onu apaçık görür(56/16). "Her nereye baksan Allah'ın vechidir." gerçeğinden haraketle bakıldığında iki âlemin de Hakk'ın aynı olduğu bilgisine ulaşırlar.

Semme vechu'llâh ile bildüñ dü 'âlem *'ayn-ı Hak*

Anuñ içün bir şeye baş eğmedük yok 'ârımuz

48/11

Hakk'ın celâl ve cemâli insanda apaçık görülür.

Sen bizi inkâr iderseñ biz seni *Hak* bilürüz

Semme vechu'llâhı remzün keşf ider esrârımuz

49/4

Hak cemâlidür cemâlüñ *Hak* kelâmıdur sözüñ

'Aşık-ı bi'llâh iseñ bilmege sa'y it kendözüñ

69/1

Hak durur sende görünen başdan ayağa hemâñ

Hak kulağıdur kulağuñ *Hak* gözidür hem gözüñ

69/6

Görüldüğü gibi Gaybî'nin tevhid anlayışının temelinde vahdet-i vücûd ilkesi bulunmaktadır. Aşağıda vahdet-i vücûdla yakından alakalı olan kavramlar ele alınarak, Gaybî'nin felsefî tasavvuf anlayışı net bir şekilde ortaya kanmaya çalışılacaktır.

1.1. Vahdet-Kesret

Yukarıda işaret edildiği gibi, olmuş ve olacak tek hakîki varlık olan Vücûd-ı Mutlak Allah'tır. Mevcûdât hâdis olup O'nun zâtında bir araya gelir. Zâhirde çok(kesret) olarak gördüğümüz şey, hakîkatde tek(vahdet)tir. Görülen âlem, esâsında izâfî olup Mutlak Varlık'ın yansımasından başka birşey değildir. Mevcûd varoluştan evvel vahdet yurdunda bulunmaktaydı. Buradan imkan âlemine inmiş ve tekrar vahdet iline dönecektir.

Gaybî'nin şiirlerinde vahdet ve kesret mefhumları çoğu kere bir arada ele alınmaktadır. **Divan**'da en fazla üzerinde durulan konulardan biri vahdetdir. Vahdet mefhumu, vahdet (3/4, 5/7, 6/7, 8/10, 19/3, 29/2, 29/4, 29/6, 35/7, 39/3, 46/5, 48/7, 48/12, 49/3, 51/2, 55/7, 74/3, 75/6, 104/18, 115/17), tevhîd (27/2, 40/4, 54/5, 91/5, 94/1, 101/1, 102/5), birlik (110/4), ehl-i tevhîd (1/4, 8/9, 43/22), ehl-i vahdet (40/1, 56/18,

91/9, 92/1), ayn-ı vahdet (1/4, 8/3, 51/5), ayn-ı tevhid (35/4), sûrte-i tevhîd (1/5, 43/3), sırr-ı vahdet (1/6), vahdet esrârı (27/14), sırr-ı tevhîd (44/2), merkez-i vahdet (1/7, 15/6), tarîk-i vahdet (1/12), dâr-ı vahdet (3/7), mir'ât-ı tevhîd (15/3), âlem-i vahdet (19/6, 90/7), dergeh-i vahdet (21/4), dergâh-ı zât-ı vahdet (70/2), vahdet-i Hak (25/2, 40/7, 90/8), zümre-i vahdet (25/4), râh-ı vahdet (27/5), ders-i vahdet (29/7), vahdet ili (33/2), râz-ı tevhîd (40/7), tabîb-i vahdet (48/13), müşteri-i dürr-i vahdet (48/15), Gonca-i vahdet (48/6), âgâh-ı vahdet (81/4), müvahhid (48/19), pîr-i vahdet (88/1), tâlibân-ı vahdet (50/6), kâşif-i esrâr-ı vahdet (90/5), bâde-i vahdet (90/1), sükker-i vahdet (103/5) da'vî-yi tevhîd (II), nüshâ-i vahdet (90/12) ve vahdet-i sarfâ (92/5) kelime, sıfat, terkip ve deyimleriyle zikredilmektedir.

Kesret ise, kesret (8/3 27/5, 29/5, 33/3, 35/7, 48/12, 51/5, 55/6, 75/6, 91/9, 103/5, 115/25), rû-yı kesret (8/2), alem-i kesret (1/7, 3/4) ve kayd-ı kesret (88/3) gibi kelime, terkip ve deyimlerle kullanılmaktadır. Çeşitli beyitlerde vahdet denize, kesret ise bu denizde bulunan dalgalara benzetilir. Bir beyitte şöyle denilmektedir: Mümkinât(mevcûdât)ın çokluğu ayn-ı vahdetdir; sıfatların dalgası, zât denizinin aynıdır (8/3). Yine bir beyitde de kesret zehir ve vahdet de şeker olarak düşünülmüştür. Vahdet şekeri kesret zehrine karışarak "ma'cûn-ı ekber" adı verilen macun meydana gelmiştir.

Bu kesret zehrine mahlût olupdur *sükker-i vahdet*

'Acep ma'cûn-ı ekberdür yiyüp Gaybî huzûr ile

103/5

Kesret vahdetin aynasıdır; çoklukta birlik gizlidir (19/3). Şair bir beytinde şöyle demektedir: Kesretim vahdetimin nûrunu gizlemek için vardır; esâsen, zâhir ve bâtın, evvel ve âhir bendedir.

Kesretümdür vahdetüm nûrını mestûr eyleyen

Zâhir ü bâtın benem evvel ü âhır bendedür

35/7

Gözündeki perdeyi kaldıran kişi, kesret âleminin oluşturduğu aynada akseden vahdeti idrak edecektir. Gözdeki perdelerin kaldırılabilmesi, gönül hânesindeki düşüncelerin arınmasına bağlıdır.

Mümkinâtuñ her biri âyîne olup kendüye

Rû-yı kesretden cemâlüñ gösterüpdür şeş-cihât

8/2

Hâne-i dilde havâtır nakşını mahv idene

Sanma kim *kesret* yüzinden görinen vahdet degil

75/6

Vehimlerden oluşan yetmiş bin perde aralanıp göz açıldığında mükâşefe başlar. İşte keşf ehli olanlar, kesret içerisinde vahdeti bulanlardır.

Dîde-i evhâm ʻıyâne oldı yetmiş biñ hicâb

Ehl-i keşfüz *kesret* içre ʻayn-ı vahdet bulmışuz

51/5

Kesret içerisinde vahdeti bulmak, vahdetin sırrını müdrik olmaktır. Bu idrâke ulaşan kişi gerçek anlamda şirkden kurtulmuş; âlem-i kesretteki deverânını tamamlayarak merkez-i vahdette kutb olmuştur.

Sırr-ı vahdetden haber-dâr oldun ise şirki ko

Nice bir bu lâ vü illâ niceye dek hûy u hâ

1/6

Nice bir bu ʻâlem-i kesretde devrân idesün

Merkez-i vahdetde kutb ol devr iden gelsün saña

1/7

Bu değişim, yani kesretteki deverândan merkez-i vahdete kutb olma hali, bir başka beyitde sûret-i tevhidi koyarak maʻna-yı tevhîde irmek olarak tavsif edilmiştir(1/5). Manâ-yı tevhîd, tevhidin sırlarına vâkıf olmaktır. Eskiler sürekli olarak bu sırları saklamışlardır. Oysa şimdi irfan devridir; gizli birşey kalmamalıdır.

Gerçi mestûr eylemişler *vahdet esrârın* selef

Nicesi mestûr olur keşf ile ʻirfân devridür

27/14

Vahdet, insanın kendisini yok bilmesiyle başlayan bir süreci ifade eder. Nitekim bu süreci gözardı etmek; yani, "ben" ve "O" ayrımında israr ederek kesrette kalmak, ilhad halinden başka birşey değildir (54/5).Esasen insanın "nüsha-i vahdet" olan nefsini anlayıp, hakîkati anlama çabasında gün begün bir ilerleme katetederek Hakk'a tarcümân olması elzemdir (90/12). Bunun için "tarîk-i vahdete" girmek gerekir.

Hâsılı gel gir *tarîk-ı vahdete* ta'nı bırak

Yohsa va'llâhu'l-'azîm irmez saña feyz ü atâ

1/12

Yine bir bendde kesret içerisinde vahdeti bulmanın yolu olarak, ehl-i vahdetden hakîkat bi'atı almanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır (91/9). Ancak bu ehl-i vahdet sohbetinde her nefes vahdet şarabını sunarak, tâlib-i vahdeti mest ve meczûb eyleyip zamân ve mekân üzerinde tayyettire bilmelidir.

Bâde-i vahdet suna hem sohbetine her nefes

Mest ü meczûb eyleyüp tayy itdire kevn ü mekân

90/11

Şair vahdet ehli olduğuna işaret ettiği bir beyitte, âlemin merkezinde hâlen zamanın kutbu olduğunu ileri sürerek, pergârının(adım) vahdet üzerinde devrettiğini belirtmektedir. Zaten o, vahdete ayak basalı kesretten azâd olmuştur.

Merkez-i 'âlemde hâlen kutb-ı vaktüz şübhesüz

Vahdet üzre devr ider her-dem bizüm pergârımuz

48/7

Vahdete ayak basup *kesret*den âzâd olalu

Her nefes göñlümüzi alur ele dil-dârımuz

48/12

1.2. Mâsivâ

Mâsivâ, kesreti ifade eder. Tasavvuf dilinde Allâh'ın dışındaki herşey mâsivâdır. Vahdetin birliğine inanan Gaybî, Mutlak Vücûd'un dışında bir vücûd olmadığına inanır. Bu inanca göre; mâsivâ, yani Hakk'ın gayrında olan şeyler izâfîdir. Çünkü gayrullah hâdis olup sâhib-i vücûd değildir.

Mâsivâ mefhumunun esâsında "yokluk" olduğunun bilincinde olan mutasavvıflar, gönülde tebellür eden sevginin Hakk'ın dışında bir şey için olamayacağını ileri sürmektedirler. Nitekim "gönülde Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hattâ ilâhı odur. Bu yüzden kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin. hep Allâh üzerinde yoğunlaşması büyük önem arzeder."[40] Bu durumu şairimizde açıkca görmek mümkündür.

Gaybî, beyitlerinde mâsivâ anlamında "gayr, sivâ, yalan, ağyâr" gibi kelimelerde kullanmaktadır. Mâsivâ silinmesi gereken bir arıza olup, onun olduğu yerde gönlü, "nefs-i şeytân-i hevâ" isti'lâ eder.

Nefs-i şeytân-ı hevâ aldı dili

Mâ-sivâ kapladı hep cân u dili

İrmez ise dâmen-i vasla eli

Kaldı bilmem nic'olur şeydâ göñül

73/2

Bazı beyitlerinde şair, gönülden mâsivâyı silerek gönlün Hak ile halvet olmasının gereği üzerinde durur. Bilindiği gibi uzlet, yalnızlık, tek başına yaşamak, topluma karışmamak ve ihtilat halinde olmamak şeklinde tanımlanan halvet, mâsivâdan ilgiyi kesip Allâh'a yönelmektir.

Mâ-sivâyı sil

Halvet olsun dil

Hakk'ı sende bil

'Âşık ol 'âşık

67/3

Halvet oldur *mâ-sivâdan* kalmaya aslâ eser

Olmaya rıdvâna meylün âhiret cennet degil

75/2

Mâ-sivâdan kalbüñi gel halvet it

---

[40] CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.488.

Sırruña 'aşkdan cilâ vir celvet it

Hakkıla Hak'dan Hak'a gel vuslat it

Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol

77/5

Şairin bir başka mâsivâ tanımı da şudur; "Aşk-ı pîrden gayrısıdır mâ-sivâ". Pir aşkı, sâlikin hakîkati öğrenmesinde en önemli yardımcıdır. Eğer insân-ı kâmil olan pîrin aşkı olmazsa insân hakîkatten cüdâ olacağından, pîrin aşkından başka şeylerin tümü mâsivâdır.

'Aşk-ı pîr oldı bu yolda reh-nümâ

Anuñ 'aşkı olmasa oldun cüdâ

'Aşk-ı pîrden gayrısıdur *mâ-sivâ*

Gel cemâl-i pîre cândan tâlib ol

78/6

Aşk ile kalbinin dolu olduğuna vurgu yapan şair, cânının mâsivâdan sâ'im olduğunu söylemektedir. Mâsivâdan cânın sâ'im olması, gönüle Allâh'tan başka birşey koymama halidir.

'Aşk ile olmışdur kalbimüz dâ'im
Mâ-sivâdan oldı cânımız sâ'im
Hak'dan kohu alur burnumuz dâ'im
Zâkir kullardanuz elhamdu li'llâh

101/3

1.3. Tecellî

Kelime olarak tecellî, âşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek ve zuhûr etmek anlamlarına gelmektedir. Gaybî devriye-i ferşiyyesinde tecellî kelimesini kelime anlamı içerisinde kullanmaktadır:

Bu vücûduñ bâtınıdur ol kadîm-i rûh-ı Hak

Hep *tecellî*-i Hudâ'dur hâdis olan zâhirâ

K/6

Sûret-i misliyyesinde cilve eyler ol yine

Devr-i dâ'im bu *tecellî* üzre olur rû-nümâ

K/62

Sanma anı kim *tecellîsinde* tekrâr eyleye

Nev-be-nev her neş'eden eyler *tecellî* dâ'imâ

K/63

Zât-ı vâhiddür *tecellî* eyleyen her neş'eden

Zât-ı mâ birdir egerçi bî-nihâyetdür 'inâ

K/64

Bu beyitlerde ileri sürülen fikir, merâtibü'l-vücûd mefhumu ile ifade ettiğimiz varoluş süreci ekseninde anlam kazanmaktadır. Mevcûdun Hudâ'nın tecellîsi olduğu düşüncesi ele alınarak, yaratılışın sürekliliğine ve her oluşun bir tecellî olduğuna işaret edilmektedir. Her oluşta tecellî eyleyen "zât-ı vâhid"dir.

Tasavvuf dilinde tecellî, gaybdan gelen ve kalbde zâhir olan nurlardır[41]. Bu nûra sahip olanlar için görünmeyen şeyler kalbde görünür hale gelir (5/6). Benliğinin kendisinde benliksiz tecellî ettiğini söyleyen şair, bunun için yetmişbin örtünün ortadan kalktığına işaret eder. Benliğinde tecellî eden yine benliğidir. Bu durum kişinin kendini tanıma sürecine delâlet eder. Bu tanımayla birlikte zuhûr eden nur, hakîkatin idrâkine mani olan perdelerin ortadan kalkmasına imkan vermektedir. Bu tecellî şekli rûhânî tecellî olarak bilinmektedir.

Baña benliksüz *tecellî* itdi bende benliğüm

Anun içün ortadan ref' oldı yetmiş bin hicâb

4/3

Bir başka beytinde şair, kendisinde tecellî edenin 'kudsî ruh' olduğunu ileri sürmektedir. Rûh-ı kuds, rûhu'l-kuds olarak ta bilinen Cebrâ'ildir. Şair kendisinde açıkca tecellî edenin Cebrâ'il olduğunu, sûretâ, ateş, su, hava ve toprak olarak görüldüğünü söylemektedir. Anâsır-ı erba'a'nın burada zikredilmesi, İslam

---

[41] Bkz. ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğ**, s.514-516; CEBECİOĞLU, age, s.700-702.

felsefecilerinin âlme-i sagîr olarak tavsif ettiği insânın asıl maddesinin bu dört maddeden teşekkül etmesindendir. Ben her ne kadar ateş, su, hava ve topraktan meydana gelen bir tene sahipsem de, aslında bende tecellî eden kudsî ruhtur, denilmektedir.

Öte yandan bu beyit, varoluş süreciyle alakalı olarak ilk taayyünden itibaren kendisini gösteren ikinci ve üçüncü tecellîye de işaret etmektedir. İkinci tecellîde, Hak, isimlerdeki nisbetler ile ehadiyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine iner. Şuhûdî tecellî denilen üçüncü tecellîde ise, nûr ismini alan varlık artık zâhir olur. Bu zâhir olma hâli, herşeyin varlığının esası olan rahmânî nefesten ibârettir. Şu halde kudsî ruhu, Cebrâ'il'in de ötesinde doğrudan Rahman'la alakalı olarak düşünmek mümkündür. Bu düşünceyle şairin düşünce sisteminin temelini oluşturan vücûdun birliği ilkesinden de hareketle beyti şu şekilde okumamız mümkündür: Alem-i sagîr ve alem-i kebîr (kâinât) her ne kadar ateş, su, hava ve toprak olarak görünüyorsa da aslında, bütün bunlarda apaçık tecellî eyleyen Rahman'ın rûhudur.

Rûh-ı kudsîdür *tecellî* eyleyen bende 'ıyân
Sûretâ saña göründüm nâr u bâd u hâk u âb

4/4

Bütünüyle 'şey' esasında bir tecellîden ibârettir (112/3). Yaratma nihayete ermediği için de bu tecellî devam etmektedir.

Yok *tecellîsine* âhir devr ider zîrâ ebed
Sırr-ı devri zevk idersüñ keşf ola bu müşkilât

8/6

Gelür gider nihâyet yok

*Tecellî*sine ğâyet yok

Nihâyet yok bidâyet yok

Femâ fi'l-kevni illâ hû

94/8

İnsanın gerek rûhî ve gerekse rahmânî tecellîyi anlaması, kendisini tanımasıyla mümkün olacaktır. Eğer bu uğurda gayret gösterirse, "yire göğe sığmayan nûr-ı tecellî"nin kendinde olduğunu görür(34/4). Bu anlama biçiminde vücûdun birliği ilkesi belirleyicidir. Zirâ, vahdet ehlinin teni ve cânı nûr olup; baktığı herşey Hakk'ın

tecellîsidir. Dolayısıyla o Rahman'ı apaçık tecellîleriyle birlikte gördüğünden, Tur'daki Hz.Musâ'nın düşdüğü duruma düşmez.

Ehl-i vahdet zümresinüñ cism ü cânı nûr olur

Her neye baksa *tecellî* turdıgı yer Tûr olur

40/1

Tecellî kalbde cereyan ettiği için, 'sarâ-yı has' olan kalbi arındırarak Hakk ile her dem halvet halinde olmak gerekir. (bkz.Mâsivâ)

Mücellâ it sarâ-yı hâs olan kalbi ta'allukdan

Tecellî-i Hudâ sûfî olur ancak bu halvetden

88/10

Enâniyyet saña perde olupdur

Tecellî ister isen sen seni ko

95/2

1.4. Cemâl

Kelime olarak güzellik anlamına gelen cemâl, âşıkın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine ma'şukun kemâlleri izhar etmesidir. Tasavvuf dilinde ise, "cemâl, Allâh'ın müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi zâtında ilk müşâhede ettiği ezelî bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yarattı."[42]

Şairimiz cemâl mefhumunu, cemâl, Hak cemâli, cemâl-i Bâri, cemâl-i Hak, cemâl-i pîr, cemâl-i âdem, gül cemâlün, tecellî-i cemâl, Nûr-ı cemâl, ayn-ı cemâl, cemâl-i sun'î ve cemâl-i nûr-ı yezdân şeklinde kelime, terkip ve sıfat olarak kullanmaktadır. Aynı şekilde cemâl anlamında, yüz, dîdâr, vech, âşık-ı dîdâr, dîdâr-ı cennet, dîdâr-ı Hak, vech-i âdem, vech-i pâk, arz-ı dîdâr ve yüzbin yüz kelime, terkip ve deyimlerini de kullanmaktadır.

Mümkinâtın herbiri gerçek güzelliğin(mutlak hüsn) sahibi olan Hak için bir âyinedir. Hakk, çokluk yüzünün her cihetinden cemâlini göstermektedir.

---

[42] CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s 177.

Mümkinâtuñ her biri âyîne olup kendüye

Rû-yı kesretden *cemâlüñ* gösterüpdür şeş-cihât

8/2

Hakk'ın cemâli en açık haliyle insanda tecellî etmektedir. İnsan bu gerçeğin farkına varmalıdır. Nitekim Hak, gerçek olgunluğu ile insanda açığa çıkmaktadır. Sen Allâh'ın halkettiği eserisin(sun'-ı ilâhi), müessirinin cemâli sendedir.

Hak kemâliyle *cemâlüñ* eyledi sende 'ıyân

Sensin ol sun'-ı ilâhî Hak *cemâli* sendedür

20/2

Gâh *cemâl* ü gâh celâldür cilve-gâhı zâtımuñ

Cümle eşyâyı muhîtüm kâf u 'ankâ bendedür

35/10

Hak *cemâlidür cemâlüñ* Hak kelâmıdur sözüñ

'Âşık-ı bi'llâh iseñ bilmege sa'y it kendözüñ

69/1

Anâsırdan müşâhiddür *cemâ*l-i nûr-ı Yezdân'ı

Basîretle saña sen bak habîr ol 'ayn u vuslatdan

88/13

Eeğer hakîki anlamda cemâli müdrik olmayı amaçlıyorsan, zâhirini şeriatla ve kötü huylarını tarîkatla değiştirmelisin. Sonra cemâli gerçek anlamda görmenin ve Allah'a ulaşmanın yegane yolu aşktır (31/2). İşte bunun için aşk ile gönül kitabını okuyup bir gölge olan sûret âleminin hesâbını unutmalısın. Esâsen cemâl-i Bârî'yi hakîki anlamda görememe nedeni olan kesret örtüsünü atamayanlar hakîki anlamda âşık değillerdir (33/3). Dolayısıyla Hakk'ı gönülden isteyip bulmak gerekir. Zâten insanın beşerî yönünü ifade eden "cism-i hayvânî" Hakk'ı göremez; O'nun dîdârını görebilmek için herşeyden önce bir âdem gözü gerekir.

Hak'dan bize haber viren erenler

Göñülden iste bul Hakk'ı dididler

Hakk'uñ *cemâlini* 'ıyân görenler

Göñülden iste bul Hakk'ı didiler

37/1

Men 'aref bâbın açaldan nefs-i halvet bulmışuz

Seyr idüp vechüñ *cemâliñ* zâta vuslat bulmışuz

51/1

Cism-i hayvânî beni görmez didi vahyinde Hak

Dîde-i âdem gerekdür görmeğe *dîdârımuz*

48/4

Vahdet suyundan içerek ölümsüzlük gerçeğine ulaşanlar, ölüm korkusundan kurtularak Hak'ın cemâline ererler. Vahdet suyundan içmek, bir başka beyitde, "gönül arşı"'nda ma'rifet mi'râcına çıkmak olarak gösterilmiştir.

Vahdet âbından içen Hızr-ı hayâta irer

Mevt korkusundan geçüp *cemâl-i Hakk'a* irer

Çünki Hakk'a 'aşıksın nedür yolda perdeler

Ref'-i hicâbla gel dinmeden ve kîle men-râk

64/5

'Arş-ı dilde ma'rifet mi'râcın iden 'ârife

Vech-i âdem *cemâlin* gösteren Hak'dur begim

81/3

Bazı beyitlerde cemâl ile birlikte celâl mefhumu bir arada kullanılmaktadır. Nitekim tasavvufî düşüncede, her cemâl için bir celâl olduğu düşünülmüştür. "Bu da kainâtın taayyünleri ile cemâlin perdelenmesidir. Her celâlin ardında, bir cemâl vardır. Allâh celâl ve kahriyle bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır, böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple cemâl celâlin aynıdır."[43] Esasen bakmasını bilenler, bu âlemin celâl ve cemâl'in imtizâcından var olduğunu göreceklerdir.

---

[43] CEBECİOĞLU, s.177.

Celâl ile *cemâlüñ* imtizâcından durur ‘âlem

Bu dehr içre ne mahzûn ol dem-â-dem ne sürûr eyle

103/4

1.5. Celâl

Ululuk ve büyüklük anlamına gelen celâl, Allâh’ın ululuğu anlamında kullanılmaktadır. Celil, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Daha çok Hak’ın kahr ile tecellîsine celâl denilmektedir. Celâl beyitlerde cemâl ile birlikte zikredilirken bu tecellî şekli ile birlikte kullanılmaktadır. Bir beyitde işaret edildiği gibi, evren O’nun kahrı ve lütfunun imtizâcı ile varlığını sürdürmektedir.

Celâl ile cemâlüñ imtizâcından durur ‘âlem

Bu dehr içre ne mahzûn ol dem-â-dem ne sürûr eyle

103/4

Hakk’ın lütfunu da kahrını da hoş karşılamak gerekir. Bu anlamda şair, eğer Hudâ’yı mutlak fâil olarak tanıyorsan, celâline de katlanmalı ve şikâyetler edip ağlamamalısın demektedir. İşte gerçek sûfilik, onun celâlini de cemâlini de aynı görerek incinmemektir.

Hudâ’yı fâ’il-i mutlak bilürseñ

*Celâl*inden ya niçün incinürseñ

Şikâyetler idüp zârî kılursañ

Hakîkat sûfilik incinmemekdür

30/10

Şairin işaret ettiği bu anlayış rızâ makamıdır. Zâten celâl mefhumunun bir anlamı da, ma‘şukun âşıka asla muhtaç olmadığını göstermesi için ululuğunu açığa çıkartmasıdır[44]. Böylece, ma‘şuk âşıkın gururunu kırarak kendisi karşısında ne kadar âciz olduğunu ona isbatlamış olur. Oysa zamâne âşıkları (dervîşler), ma‘şukun önünde aciz olduklarını anlamak yerine, birer celâlî olup ne cemâli gördüler ve ne de kemâli bildiler.

---

[44] ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.115.

Büründüler *celâli*

Görmediler cemâli

Bilmediler kemâli

Zamâne dervîşleri

115/21

1.6. Bî-nişân-Lâ-Mekân

Mutlak zât, nişansız ve mekândan münezzehtir. Sadece O'nun isim ve sıfatlarının tecellîsi nişân mefhumuyla ifade edilebilir. Çünkü nişân âyetdir. Onun en önemli âyeti, bizzat insanın kendisidir. İnsân, hem teni ve hem de canı ile Mutlak Vücûd'a mutlak nişandır.

Hâsılı sensüñ *vücûd-ı mutlaka* mutlak nişân

Yirde gökde aradıguñ kendözündür kendözün

69/5

Vasf-ı âdem vasf-ı Hak'dur ehl-i Hak olan bilür

Ma'nide oldur bilürsüñ *bî-nişân u lâ-mekân*

89/4

Yine "ol bî-nişân"a yani Mutlak Zât'a nişan "dem"dir. Dem, nefes, soluk, vakit, ân ve içinde yaşanılan zamandır. Tasavvuf dilinde ise, tecellînin zuhur ettiği ândır. Her ân içerisinde bir "şe'n" vardır; oluş ve yok oluşun sürekliliği söz konusudur. O celâl ve cemâliyle her dem içerisinde tecellî eder.

Ol *bî-nişâna nişân*

Gaybî bu demdür hemân

Ademdür 'ayn-ı 'îmân

Ademe gel âdeme

98/7

Kezâ Hakk'ın mutlak nişanı, Hak dostunda açıkca ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Hak dostunu sevmek, Hakk'ı sevmekle eş anlamlı kullanılmaktadır. Ona göre gerçek mürşid, yüzünde bî-nışânın tecellî ettiği ve her hâliyle Hakk'ı hatırlatan kimsedir.

İrdi Hakk'a *mutlak nişân*

Hak çün andan olmuş 'ıyân

Hak sevgüsi Gaybî hemân

Hak dostını sevmekdür

39/5

Mürşid oldur kim dem-â-dem Hakk'ı eyleye 'ıyân

Vech-i pâkinde tecellî eyleye ol *bî-nişân*

90/1

Bir beyitte de, "sözümüz, nişansız ve mekandan münezzeh olan Mutlak Zât'ın sıfatlarını tahkik eder. Bu nedenle ehl-i zevk olmayanların dışındakiler bizim sözlerimizi anlayamaz" denilmektedir.

Bî-nişân u lâ-mekân evsâfinuñ tahkîkidür

Mâ-'adâ-yı ehl-i zevk anlayamaz güftârımuz

48/6

Esâsen mekandan münezzeh olan Hak, yere göğe sığmamakla birlikte, insanın kalbini mekan tutmuştur.

Hiç *kitâbu'llâh-ı nâtık* oldığın anlar mısuñ

Yire göge sığmayan kalbüñ evin itdi mekân

89/3

1.7. Sır (Esrâr)

Gizli şey, çok kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh ve birşeyin efdali gibi anlamlara gelen sır, kalpte bulunan latîfedir. İnsandaki sır, müşâhadenin mahallidir(77/5). Türkçede kullanılan "sırlamak" deyimi, kapamak örtmek anlamındadır. Kezâ "sırrolmak" da ölmek yerinde kullanılmaktadır[45].

---

[45] Bkz. Abdülbaki GÖLPINARLI, **Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İst.1977, s.294-295.

Divân'da bu mefhum, "sır, esrâr, râz, serâ'ir, sırr-ı a'mâ, sırr-ı Hak, sırr-ı vahdet, esrâr-ı Hak, râz-ı tevhîd, sırr-ı müsemmâ, sırr-ı ihyâ, sırr-ı mu'ammâ, sırr-ı Kur'ân, gönül esrârı, sırr-ı Sübhân, sırru'llâh, sırr-ı nübüvvet, sırr-ı dü cihân, sırr-ı devr, sırr-ı cism ü cân" gibi kelime, sıfat ve terkiplerle birlikte zikredilir. Sırrı bilmekle ilgili olarak da "keşf-i esrâr-ı vahdet, keşf-i esrâr ve vâkıf-ı esrâr-ı Hak" ifadeleri kullanılmaktadır. Ekseriyetle beyitlerde sır, Allâh'ın zâtı hususunda zikredilen bir kavramdır. Bu kavramın anlaşılması yine insandaki sırrın açılması ve müşâhede ile mümkün olacaktır. Çünkü sır zevk yoludur.

Vahdet *esrârı* 'akla mübhemdür

Zevk iden bunı 'aşka mahremdür

29/2

Keşfü'l-Gıtâ Kasidesi'nde işaret edildiği gibi, varoluş süreci (taayyün) başlamıştır. Bu sürecin tamalanması halinde Mutlak Hüsn lâ-taayyün halinden (sırr-ı a'mâ) isim ve sıfatlarının tecellisiyle zuhur edecek ve "gizli hazine" (Bkz.Hadis) ortaya çıkacaktır.

Lâ-cerem düşdi sefer bu iktizâ ola tamâm

Kenz-i mâhfî feth olup mekşûf ola *sırr-ı 'amâ*

K/9

Varoluşun ele alındığı(devr) kasidesinin sonunda şair, yazdığı bu kaside ile sırları keşf ettiğini, eğer muvâfık görülürse kasidesinin isminin "örtünün kaldırılması" anlamında Keşfü'l-Gıtâ olduğuna işaret etmektedir.

Bu kasîdem ile Gaybî *keşf-i esrâr* eyledüm

Lâyık olursa dinile nâmına Keşfü'l-Gıtâ

K/98

Müşâhede ile sırra vakıf olmak vahdet dersini almakla mümkündür(29/7). Vücûdun birliğine kâni olan şair bu hakîkate işaret ettikten sonra, sırra vâkıf olmanın yollarından biri olan insanın kendisini tanıması gerçeğine ilişkin olarak şunları söylemektedir:

Ferd-i câmi'dür vücûdum cümle eşyâ bendedür

Ya'ni ism-i a'zam u *sırr-ı müsemmâ* bendedür

35/1

Kentü kenzüñ *sırrı* olan âdem-i evvel benem

Mahrem-i râz-ı nihânum 'âlem esmâ bendedür

35/8

Gel zamîrüñ gayra ircâ' eyleme hû hû diyü

Cümle şeyde Gayb *olan sırr-ı mu'ammâ* bendedür

35/12

Âdem olmanın yegâne yolu, gaybın sırlarına muttalı' olmaktır(38/2). Bu ise, yine kişinin gerçek anlamda vahdeti idrak etmesiyle sağlanacaktır.

Kendini yok Hakk'ı var añlayacak Hakke'l-yakîn

Keşf olur cümle *serâ'ir* vasf olan tüblâ budur

43/4

Sırr-ı muğlak metn-i haksın saña yitmez mi bu şân

Hep kitâb-ı âs-mânî seni şerh eyler hemân

89/1

Gönlün sırlarını duymak için öncelikle insanın terk makamında olması gerekir. Nitekim ancak varını verenler gönül sırlarına vâkıf olur. Yine insanın sözünü, davranışlarını ve ahlakını tehzîb etmesi de gerekmektedir.

Gaybî virenler varını
Tuydu *göñül esrârını*
Bu gün görür cânânını
'Aşk derdine düşmek gerek

68/5

Kavl ü fi'l ü hulkını tehzîb idüp sâfî kıla

'Aks ura âyîne-i kalbine *sırr-ı dû-cihân*

90/10

İnsan bütün sırlara vâkıf olsa da, vâkıf olduğu sırları hiç bir zaman halka üstünlük olarak göstermemelidir. Hatta "dilini sırra kubûr" etmelidir.

Hakîkat cümle *sırra* 'ârif ola

Velâkin halkla göstere ta'arruf

63/7

Ne hâli ko ne kâli ko ola gör mecma'ul-bahreyn

Tenüñ şer'a muvâfik kıl dilüñ *sırra* kubûr eyle

103/3

1.8. Gönül

Tasavvuf düşüncesinin en temel mefhumlarından biri olan gönül, pek çok yerde kalb(fuad, yürek) kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kalp, marifetin mahallidir(2/1). Kalp Hakk'ın nazargâhı olmakla bütün bâtinî faaliyetler burada meydana gelmektedir.

Bazı beyitlerde cân ile birlikte kullanılmaktadır. Can ile dilin birlikte zikredildiği yerlerde ayne'l-yakîn bilgi ve inanma kasdedilmektedir. Aşağıdaki beyitler bu gerçeğe işaret etmektedir.

Gerçi bu temsîlimüz eb'âd görinür eb'âda

Cân ile *dilden* kabul eyler velâkin akrabâ

K/51

Hıdmet eyle cân u *dil*den ma'rifet erbâbına

Kim şefâ'at mazharıdur evliyâ vü enbiyâ

K/97

Ehl-i vahdet sohbetine cân u *dil*den tâlib ol

Mâ-'adâ-yı ehl-i vahdet cümle söyler türrehât

8/9

Gönül, ezelî aşkı hoca edinerek Hakk'ın ilhâmı dersini alanlar için 'kitapların anası'dır. Ümmü'l-kitâb, ilk akıl, zatın künhünün mahiyeti ve hakîkatlerin mahiyeti anlamlarında kullanıldığı gibi Arşın üstündeki kaza ve kader levhası olan 'levh-i mahfûz' anlamında da kullanılmaktadır (Bkz. Al-i İmrân, 7). Marifet mahalli olan

gönül, Hakk'ın ilhamına açık olanlar için, zâtın künhü ve hakîkatin mahiyetini, kaza ve kader levhalarını müşahede ettikleri yer olmaktadır.

Hâcemüz 'aşk-ı ezeldür bize andandur hitâb

Dersimüz ilhâm-ı Hak'dur *gönlümüz* ümmü'l-kitâb

3/1

Vehbî ilimlerin öğrenilmesi için gönlün keder levhasından arınıp parlak olması gerekir (5/3). Nitekim burası Allah'ın tecellîgâhıdır (5/6). Yine bir başka benzetme ile gönül, Hakk'ın durağıdır (37/2). Gönlün arınması ise, ancak aşkla tahakkuk eden bir durumdur (6/5, 6/9). Aşk ise vahdetden başka birşey değildir (29/6).

Göñül kim itdi vahdetde ikâmet

Revâdur eylese keşf-i kerâmet

6/7

Vahdete ayak basup kesretden âzâd olalu

Her nefes *göñlümüzi* alur ele dil-dârımuz

48/12

Esasen ehl-i imâna birinci derecede lazım olan şey, 'pâk gönül'dür. Bu pâk gönülün görünür tarafı namaz ve oruç, görünmeyen tarafı ise vird ve ezkârdır. Bu beyitle iki manaya işaret edilmektedir. Birinci anlam, pâk gönlün tahakkuku, namaz, oruç, vird ve ezkar ile mümkündür (11/5, 11/6). İkincisi ise, esas olan pâk gönüldür, zâhiri ve bâtınıyla yapılan ameller değil şeklindedir (71/4).

Ehl-i îmâna *pâk güñüldür* dâ'im silâh

Zâhiri savm u salâtdur bâtını vird-i salâh

11/1

Mü'mine lazım *gönülden* silâh

Gönülden bulunur ise salâh

İki dürlü vechi var bil anuñ

Biri salah u birisi felâh

12/1

Bir beyitde ise, gönül Hakk'ın gizli bir ilidir denilmektedir. Bu ilden haber verenler, gerçekten velî olanlardır. Hakk'a ulaşmak isteyen salik için yegane yol 'gönül' yoludur.

Göñül ili Hakk'un gizli ilidür

Andan haber viren gerçek velîdür

Gaybî Hakk'a giden *göñül* yolıdur

*Göñül*den iste bul Hakk'ı didiler

37/5

Gönül yolu, insanın kendi gönlünü arındırması ve başkalarının gönlünü kırmaması halinde daima açık duracaktır. Bu hakikati müdrik olan şair, bir yandan gönül hânesinde havâtır nakşını mahvedenenin kesrette vahdeti göreceğine işart ederken (75/6); öte yandan da, münâcâtını "Tek hemân benden gönül incinmesün" nakaratıyla anlamlandırır (84/1-7). Çünkü yire ve göğe sığmayan Hak, kulunun gönlüne sığarak orasını 'turak' edinmiştir. Hakk'ın turağı olan mahalli incitmemek gerektir.

Yire göge sıgmayan Hallâk'a bak
Göñle sıgmış anı kılmış ol durak
Her 'amelden olayum Gaybî ırak
Tek hemân benden göñül incinmesün

84/7

İkilik yoluna gitme
Edeb gözle edeb gözle
Kimse *göñlüni* incitme
Edeb gözle edeb gözle

110/1

Yine gönül vahdetin remzi olarak kabul edilegelmiştir. Gönlün vahdete remz olmasının alametlerinden biri de, onun diğer azalar gibi çift olmaması gerçeğidir (70/2). Arz ve semâya sığamayan 'nutk' tek olan bu azaya sığmıştır. Bu hakikatten hareketle şair gönlü hâne-i Hak olarak tavsif eder (104/10).

Sığmayup ʻarz u semâya *gönile* sığdı nutuk

Var kıyâs it kim olur nutkuñ kime yâr eylese

104/9

Şair bir bentte "gönül evi" deyimini kullanmaktadır (115/10,12). Gönül evinde huzur ve sukûn çin, öncelikle güzel ahlakla tavsif olup (113/4, N/2), oradan şüphe ve endişeleri çıkartmak gerekir. Bu tahakkuk ederse ʻtecellî' başlar (bkz. Tecellî).

*Göñül*den kaldırursañ şekk ü raybı

O dem eyler tecellî sırr-ı Gaybî

N/1

Bir beyitte gönül fidana benzetilir. Aşılanmamış bir dağ ağacı olarak kalmamak için kendi bildiklerinle kalmayıp, gönül fidesini aşılaması için gönlünü bağ-bân-ı pîre vermelisin. Bağ-bân-ı pîr, insân-ı kâmilden başkası değildir. O hem nazarı ve hem de sohbetiyle sâlikin olgunlaşmasını ve marifet yolunda bilgilenmesini sağlamaktadır.

Bâg-bân-ı pîre vir *gönlüñ fidânun* aşlasun

Kendi bildiğünle kalup olma bir kûhî şecer

18/2

Esâsen insân-ı kâmil beyitlerde ekseriyetle ehl-i Hak ve Hak dostu ifadeleriyle anılmaktadir. Bir beyitte açıkca Hak dostunun gönlünün hem arş ve hem de kürsi olduğuna işaret edilmektedir.

Hak dostınuñ *göñli* Hak'uñ hem ʻarş hem kürsîsidür

ʻArşdan uçanlaruñ yiri bil ʻâkıbet-nîrân olur

32/3

1.9. Aşk

Gaybî'nin şiirlerinde ele alınan en temel konulardan biri aşktır. Aşk kelime olarak aşırı sevgi anlamında kullanılmaktadır. "Hub", "muhabbet" ve "sevi" kelimeleriyle anlatılan aşk, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. Vücûdun birliğine inanan sûfilerin nazarında aşk, sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi; aşıkın yok, sadece maşukun var olması halidir. Aşk

ya tabii(beşerî) ve ya hakîkî(ilâhi) olur. Gaybî'nin şiirlerinde ele alınan aşk, hakîkî aşktır. Hakîki aşkın kaynağı, "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım." anlamındaki kudsî hadistir. Zât-ı Bârî, Mutlak Hüsndür; gerçek güzelliklerin sahibi olmakla sevilmeye en layık olandır.

Beyitlerde aşk, "sevü", "sevgü" ve "muhabbet" gibi kelimelerle de işlenmektedir. Şairin aşk anlayışına işaret etmesi bakımından onun temel düşüncelerinden biri, âlemin aşk eksenli bir varoluşa tabi olduğudur. Daha açık bir ifade ile, Mutlak Zât, âlemi kendi hüsnünü seyretmek düşüncesiyle yaratmıştır. Mutlak Zât, Mutlak Hüsn sahibidir. Varoluştan önce(Lâ-ta'ayyün), Hak henüz izhar edilmemiş Hüsn ve Celâli ile mevcuttu. Tarifi mümkün olmayan Hüsn-ı Mutlak, tek başına etrafa nur saçıyordu. O'nun güzelliğine bakıp vecde gelecek göz mevcut olmadığı için mutlak ahenginin heyecanı ile cezbeye düşecek gönül de mevcut değildi. İşte âlemin yaratılışındaki hikmet budur.

Âlem-i candan takâzâ kopdı zât-ı 'aşkına

Ekmel-i sûretde kendü hüsnini *seyr ide* tâ

K/8

Kenz-i mahfî olan *'aşkdur* 'âlemde

Döne döne yüz gösterdi âdemde

'Aşka irmeyenler Gaybî mâtemde

Allâh'a *'aşkile* irmiş irenler

31/5

Kendöziyle kendüye *'âşık* olupdur Gaybi Hak

'Ayn-ı eşyâ oldı ol itmedi halvetden ferağ

62/5

İnsan varoluşun nedeni olan aşk gerçeğini müdrik olmalıdır. Yaratıcının verdiği hilâfet tacı olan insan olma hüviyetine, gönülde aşkdan gayrıyı koymamakla sahip olunur (6/). Gönül aşk kürsüsü üstünde durursa, Hakk'ın hakikatini anlamaya anahtar olur (11/7). Çünkü Hakk'a ulaşmanın yolu aşktır. Hakk'a ulaşanların tümü(kümmelîn-i vâsilîn) bu hususta ittifak ederler.

Hak yolu *'aşkdur* didiler kümmelîn-i vâsilîn

Berzahîler didiler Hakk'a yol esmâ'dadur

25/3

Yine şaire göre, vücûdun zerresini aşk ile mahvedenlere gâ'ibler açılır (5/4, 78/5). Bunun için bekâ ve ölümsüzlüğün Hak aşkından gayrıda olmadığının farkında olan insanın, mahv-ı vücûd ederek eğriliğinden kurtulup aşk istikameti üzerine dosdoğru olması gerekir.

Aşk ile mahv-ı vücûd it kec kecinden fâriğ ol

'Aşk-ı Hak'dan gayrıda yokdur bekâ ile hulûd

14/8

'Aşkdan gayrı ne var fânidür fâni

'Aşkdan bulur hayât cümlenüñ cânı

'Aşkdan buldı bulan derde dermân

Allâh'a 'aşkile irmiş erenler

31/3

Mü'minin ibâdât u tâ'âtı, aşk ile kâmil anlamda değer kazanacaktır. Nitekim aşksız ibadet tamam olmaz. Örneğin gönül aşkdan tahâret bulmadan manevî arınma olan abdest yedi deryanın suyu kullanılarak alınsa da tamam olmayacaktır. Öte yandan aşk rûhun amelidir (27/10). Bu nedenle Hak aşkından gayrı yapılan ta'atler nafiledir. Hak aşkı farz olan bir ibâdetdir. Bu hususa işaret eden bazı beyitleri aşağıda zikredebiliriz:

Gönül kim anda yok *'aşka* itâ'at

Tamâm olmaz bilüñ anda 'ibâdet

6/1

Yedi deryâ hakîkat eylemez pâk

Gönül kim bulmaya *'aşk*dan tahâret

6/5

'Aşk-ı Hak'dan gayrı tâ'at nâfiledür cümle hep

Gaybiyâ gel farz edâ it kıl nevâfilden güzer

18/5

Muktedâmuz *'aşk-ı Hak'dur 'aşkı* idindük imâm
Anuñ içün oldı her demde salâtımuz müdâm

'Aşk-ı Hak'dur 'ilm-i nâfi'le bize sâlih 'amel
'Aşk-ı Hak'dur zikrimüzle şuglümüz her subh u şâm

79/1-2

Her ibâdâtuñ hakîkat *cân-ı 'aşkdur* bî-gümân
'Aşk-ı Hakk olmayıcak olmaz birisi hiç tamâm

79/3

Her nefes alış verişte aşkın feyzi ile gönlü sâf etmek gerekir (52/3). Gönül, Hakk'ın nazârgâhı ve hânesi olarak tavsif edilmektedir (Bkz.Gönül). İşte Hakk'ın hânesi ancak aşk ile ma'mûr olur (54/3). Aşk(muhabbet), cân alıp satılan cân pazarıdır (7/11). Yine bir şiirde ifade edildiği gibi aşk, cân çocuğunun büyüyüp rütbe-i merdâna ulaşması için mutlaka tatması gereken bir gıda ve tecelî mahalli olan sırrın da cilâsıddır.

Tıfl-ı câna *şehd-i 'aşkı* kıl gıdâ
Bâlıg ola rütbe-i merdâna tâ
Lezzet almak ister iseñ dâ'imâ
Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol

Mâ-sivâdan kalbüñi gel halvet it
Sırruña *'aşkdan* cilâ vir celvet it
Hakkıla Hak'dan Hak'a gel vuslat it
Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol

77/4-5

İrşâd olanlar ancak aşk ile irşâd olurlar. Ancak aşk kesbî değildir; o bir taddır(zevk)(54/2). Aşık olmanın yegane yolu gönül kitabını okumaktır. Bir bendde de aşk hamama benzetilmektedir. İnsan nasıl hamama girerek kirlerinden arınmaktaysa, aşkla kesret kirinden arınarak gerçek tevhide ulaşmış olacaktır (115/32). Bunun için hem aşk ile gönül kitabının okunması ve hem de mâsivânın unutularak kesret örtüsünün kaldırılması gerekir (33/3). Aşık vahdet tabibidir. O "tiryâk-i aşk" (aşk panzehiri) içirerek şirk derdinden hasta ve yaralı olanları tedavi etmektedir.

Biz tabîb-i vahdetüz *tiryâk-ı 'aşk* içürürüz

Derd-i şirkden hasta vü mecrûhdur tîmârumuz

48/13

Mutlak güzellik sahibi olan Allâh hem sevilir ve hem de sever (6/3). Şair bir münâcâtında "vücûdum aşk ile kül it!"(2/3) derken, hakîkî aşkı kasdetmekte, örtülerden bütünüyle kurtularak Hak aşkının şarabını içmeyi ümid etmektedir (2/2). Çünkü aşkı tadmak Hakk'a ulaşmaktır (6/2). Nitekim aşkı inkâr edenler gerçekte Hakk'ı inkâr etmektedirler (79/4). Gerçek tevhide ermek için aşk ile ölüp yine aşk ile dirilmek gerekir (105/5). İnsanın kendi özünü bilerek vahdete ulaşması ancak aşkı mürşid tutmakla sağlanacaktır (105/6).

Aşkı mürşid tutmaz iseñ bilemezsüñ özüñi

Kendözün fehmeyledüñse fehmidersüñ sözüñi

Zâtına bak 'aşkla Gaybî aça gör gözüñi

Kendözüni bilmez iseñ 'âlimem dime sakın

85/5

Zevk-i *'aşka* irmeyenler zevk alamaz kendüden

Âdem olmak ister iseñ *'aşka* sa'y it her zamân

89/6

1.10. Cân

Bazı beyitlerde cân, "rûh" ve "nefes" yerinde kullanılmaktadır(8/9, 16/1). Cân ebediyyeti ifâde eden sıfatlardandır. Tasavvuf dilinde cân, insanın ruhu, ilâhî nefes ve Hakk'ın tecellîleri olarak anlam kazanmaktadır. Yine bir tarîkat deyimi olarak cân, mevlevîlik ve bektâşîlikte derviş ve mürîd kelimelerini karşılamaktadır. Şiirlerde ise, mürid karşılığında kullanılmaktadır.

'Aşkla vahdete duş olan *cânlar*

Bezm-i vahdetde bize tev'emdür

29/4

Müderris 'aşk durur 'ilm-i ledünnî dersine ey *cân*

Mülâzim ol o dergâha haber-dâr ol hakîkatden

88/2

İnsan âdem libasında olmakla birlikte alemin cânıdır. İnsanın âlemin cânı olması, cân mefhumunun Allâh'ın kayyûmiyyet sıfatına delâlet eder mahiyette anlam kazanmasıdır. Çünkü insân 'hilâfet' sıfatıyla birlikte Allâh'ın sıfatlarının âlemde tecellîsine yardımcı olur. Yani insân olmadan âlemin olması, Allâh'ın celâl ve cemâl sıfatlarının görünmesine imkan vermez. İnsân onsekiz bin âlemin özetidir. Alemde maksûd olan O'dur. İnsân bu özelliği ile Hakk'ı isbât eder.

Cân-ı 'âlemsin libâs-ı âdemîde sen bugün

Kadrini fehm eylemezseñ sayılursın çârpâ

K/48

On sekiz biñ 'âlemüñ *cânâ* misâli sendedür

Belki sensin ferd-i câmi' Hak kemâli sendedür

20/1

Maksûd olan 'âlemde insândur

İnsân didükleri göñülde *cân*dur

Cân degildür hakîkat ol cânândur

Gönülde iste bul Hakk'ı didiler

37/3

Hâsılı gezme yabanda sende isbât it Hak'ı

'Arş-ı Rahmân sende cism ü *cân* degildür yâ nedür

28/6

Mutlâk Zât'ın sıfatı, yerden göğe bir nokta olan bu âlemdir. Zâtı ise cân-ı âdemdir(37/4). Yine cân'ın herhangi bir insân yerinde kullanıldığına da tanık olmaktayız.

Seni öldürmeğe kasdetse bir *cân*
Hüner budur ki tutma anı düşmân
Hayât-ı mevt olup yanuñda yek-sân
Hakîkat sûfilik incinmemekdür

30/4

Muhabbet, cân alınıp cân satılan cân pazarıdır (7/11). Muhabbeti hayat olarak telakki edersek; cân alıp cân satmayı da nefes alıp vermek olarak mutalaa edebiliriz. Çünkü "aşktan bulur hayat cümlenüñ cânı"(31/3). Bu anlamda bir beyitde, eğer gerçekten vahdete tâlib isen cân u gönülden aşk ile sefer et denilmektedir (18/1). Çünkü var olmak, fitrat itibariyle vahdet ehli olmaktır. Bu nedenle insanın cân gözünü açarak âleme bakması gerekir (23/3, 68/2).

Cân bazı beyitlerde Allâh yerinde kullanılmaktadır (bkz.81/1). Bir beyitde sen şeklin ve rengin farklılığına bakma zât-ı câna bak, bir denizde nice bir zevrak durur denilmektedir. Deniz vahdetin, bin zevrâk ise âlem-i kesretin remzidir. Alem her ne kadar kesret gibi görünse de, yani şekil ve renk farklı farklı olsa da, hakîkatte ezelî ve ebedî olarak bir olan zât-ı cândır. İrfân semtinde büyük bir gayret ve çabayla insan ma'nâ-yı câna ermek için çaba göstermelidir. Bu çabaları izah etmek için şair 'cân mi'râcı' deyimini kullanmaktadır (64/2).

Şekl ü renge bakma *zât-ı câna* bak
Bir deñizde nice biñ zevrak durur

19/5

Semt-i 'irfân benligimde cidd ü cehd ile hemân
İrmege *ma'nâ-yı câna* okudum çok lâfiz

60/3

'İlm ü *cânı* yine *cân*dur öğreden Gaybî hemân
Olmasun *cân* içre *cân*dan gayrı kimse hem-demüñ

70/5

Gırre olma 'ilmüñe tahsîl-i 'irfân ide gör
Sûret-i insânda kalma ma'niñ insân ide gör
Başdan ayaga vücûduñ cümleten *cân* ide gör
Kendözini bilmez iseñ 'âlimem dime sakın

85/2

Cânın insanın letâfetine delâlet eden anlamlarından biri onun batn (iç dünyâ, ruh) yerinde kullanılmasıdır. Bir bendinde şair otokritik yaparken şunları söylemektedir: Gönlü şeytânî hevâ ve nefis aldı da rûhu ve gönlü mâsivâ kapladı (73/2). Bu durumun önüne geçmek için, yani hevâ ve heveslerden kurtularak hakîkâte ulaşmak için, cân kuşuna (mürg-i cân) cismi kafes her nefesde Hak ile birlikte olmak gerekir (77/3). Açıkca ikiliği silerek Hakk'ı cân'da bulmalıdır. zaten hakîkat genci(hazînesi) ve ma'rifet cennetine girmenin yolu da buradadır.

İkiligi silmeyen Hakk'ı *cân*da bulmayan

Gaybî kendin bilmeyen Rabbuñ bilesi degil

74/5

Ey hakîkat gencine irsem diyen

Zikr-i Hakk'a *cân* u dilden tâlib ol

Ma'rifet cennetine girsem diyen

Zikr-i Hakk'a cân u dilden tâlib ol

77/1

Cân ile ten kelimesi beyitlerde birlikte kullanılmaktadır. Cân letâfete, ten ise kesâfete işâret eder. Esasen ten insanın maddî yönüne işaret eder. Bu kelimenin yerinde bazan cism kelimesi de kullanılmaktadır. Bilinen zâhirî ibâdetler ten'i, rûh-ı âmel olarak gösterilen aşk da cân'ı sembol ederek anlatılmıştır (27/10). Yine cân zât, ten ise sıfatdır (70/3).

1.11. Vücûd

Buluş ve varlık anlamlarında kullanılan vücûd kelimesi mefhum olarak çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır[46]. Vücûdun birliği ilkesini benimseyenlerin nazarında vücûd, kelimenin içerdiği varlık anlamından hareketle, hakîkî varlığa delâlet eder. Hakîki varlığın dışında kalan şeyler 'mâsivâ' olup mevcûd kelimesiyle ifade edilirler. Bu anlamı açıkca ortaya koyan beyitlerden birinde şair, esâsen görünenlerin birer hüviyet(mahiyet, asıl, hakîkat) olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, cümle eşyâ bir

---

[46] Kelimenin tasavvufî kullanımı ile alakalı omlarak bkz.Süleymân ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.570-572, Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.760-761.

varlık (vücûd) olup Hak'dan başka "şey" bulunmamaktadır.

Bir *vücûddur* cümle eşyâ ayn-ı eşyâdır Hudâ

Hep hüviyyetdür görinen yok Hudâ'dan mâ-'adâ

K/1

'Ayn-ı eşyâyuz dü-'âlem zâtımuzdur Gaybiyâ

Bu *vücûd-ı mutlakuñ* hem bahri hem emvâcıyuz

50/7

Yine varlık anlamında bu âlemin bir vücûd olduğu düşünülmektedir. Ancak bu varlık hâdistir. Bu âlemin zâhiri dünyâ, bâtını ise, ukbâdır.

Bir *vücûd* imiş bu 'âlem zâhiri dünyâ anuñ

Bâtına fikr eyleseñ yine hemân 'ukbâ budur

43/7

Bu mutlak vücûd, mutlak var olandır(vâcibü'l-vücûd) (14/9). Bu varlığın hem zâhiri ve bâtını vardır ve hem de evvelsiz ve âhırsızdır. Ona evvel ve âhir demek i'tibâridir (Bkz.K/2, K/3, K/6, K/22, K/69). Bütünüyle âlem bir vücûddur; evvel ve âhir, zâhir ve bâtın da bir olan vücûddur.

Zîra 'âlem bir *vücûddur* evvel oldur âhir ol

Zâhir oldur bâtın oldur cümle ol önden sona

K/87

Âteş-i şirke düşüp olma mu'azzeb ey hasûd

Hakk'ı birle Hak'dan artuk yok durur hergiz *vücûd*

14/1

Vücûdun ten anlımanda kullanıldığını da görmekteyiz (2/3, 3/2, 5/4 vb.). Bu anlamla ilgili olarak vücûd-ı 'âşık (7/12), insan derisi (41/7) ve vücûd-ı âdemî (44/7) gibi terkipler de kullanılmaktadır.

Kıl *vücûduñ* mısrı içre rûhla nefsine nazâr

Bilmek isterseñ eger Fır'avn ile Mûsâ nedür

44/4

Beyitlerde insanın vücûdu ile alakalı olarak ten ve cism kelimeleri de kullanılmaktadır.Ten, cân ile mukayese edilir. Cân latif ve ten de kesîfdir. İnsan her iki yönüyle insandır.

Cân latîf ü *ten* kesîf oldugı bil

Câmi'iyyet şânuna elyak durur

19/2

İnsanın cismi fâniliğine cânı da kalıcılığına delâlet eder. İnsan fâni olan yönünü öldürdüüğü zaman hakîkate vâkıf olur. Bu anlayışla şair dâ'imâ cismi(ten) eleştirir.

Mâlikü'l-mülk ol durur varlık anuñ

Añladuk kim cân u *ten* agyârımuz

47/3

Cism-i hayvânî beni görmez didi vahyinde Hak

Dîde-i âdem gerekdür görmeğe dîdârumuz

48/4

Muvahhidler aña dirler tasavvuf

Hak'uñ ola *ten* ü cânda tasarruf

63/1

Cân ile *ten* didiler zât u sıfâta 'ârifân

Ten ile cânı bilürseñ kalmaya aslâ gamuñ

70/3

Hakk'ı görmek cân işidir(91/4). Ten de önemini içinde cânı bulundurmasıyla kazanmaktadır (76/3). Bu itibarla cân ayn-ı bedendir. İnsan cân ve ten kaydını bir kenara koyarak Mutlak Vücûd'u anlayıp vahdet gerçeğine vâkıf olabilir.

Ben dimekden geç bu sende ben diyen Hak'dur begüm

Belki cân *'ayn-ı bedendür* cümleten Hak'dur begüm

81/1

Hakk'a irmek ister iseñ sohbet it merdân ile

Cân u *ten* kaydını ko zevk üzre ol cânân ile

100/1

2. ALEM

Kelime olarak âlem, kâinât, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihân, dünyâ, bütün varlıklar, mevcûdât, belli bir sınıf meydana getiren canlıların oluşturduğu varlıklar topluluğu gibi anlamlara gelmektedir. Örneğin beyitlerde insan âleminden(âlem-âdem, âlem-i âdem) söz edilmektedir (10/5, 104/8). Yine **Divân**'da kullanılan 'onsekiz bin âlem' ifadesi de bu anlama işaret etmektedir. On sekiz bin âlemin kıblesi olan insân, bütün âlemleri kendinde toplamaktadır. Arif ise onsekiz bin âlemin nüshasıdır.

Kıblesisin *on sekiz bin 'âlemüñ* ey zât-ı pâk

Saña istikbâl iderler cümle-i şâh u gedâ

K/46

On sekiz biñ 'âlemüñ cânâ misâli sendedür

Belki sensin ferd-i câmi' Hak kemâli sendedür

20/1

On sekiz biñ âlemüñ nüshası bir 'ârifdür

Oldur Hak hazînesi gevhere kân didiler

23/2

Beyitlerde âlem mefhumu, âlem-i cân, âlem-i kuvvet, âlem-i aşk, hayy-ı âlem, âşiyân-ı âlem, kalb-i âlem, kuvvet-i âlem, hayâl-i âlem gibi terkip ve sıfatların yanında âlem-i ulvî, âlem-i suflî, âlem-i suğrâ, âlem-i kübrâ, mâye-i âlem, âlem-i sûret, âlem-i mâ'nâ, âlem-i gayb, âlem-i şehâdet ve merkez-i âlem şeklinde tasavvuf diline âit terminoloji ile de kullanılmaktadır. Alem kelimesi, başka birşeyin bilinmesine araç olan şey, delil, emâre ve alâmet anlamında da kullanılmaktadır. Âlem bir eser olmak bakımından masnû'dur; yani ibdâ ve inşâ edilmiş hâdis bir varlıktır. Alemi ortaya çıkartan sanatkar(sânî) ise, Allâh'tır. Bu nedenle âlem Allah'ın bilinmesinin en önemli alâmeti olarak kabul edilmektedir (K/8, K/10, K/12 vb.).

Melekût ve ceberût âlemi, ulvî âlem; cismânî ve maddî olan âlem de sûflî âlemdir (K/14,K/24-26). Yine misâl ve rûhâniler âlemi manâ âlemi, gözle görülen şeylerin oluşturduğu âlem ise sûret âlemidir (38/4, 97/7). İnsanın bilme alanına giren

âlem şehâdet, beş duyu ile bilemeyeceği âlem de gayb âlemidir(bkz. Tevbe, 105; Haşr, 20). Beyitlerde gayb ve şehâdet aleminin mukayesesi yapıldığı gibi, her iki âlemin de biline bilirliği üzerinde durulmaktadır.

'Âlem-i gayb u *şehâdet* bir midür yohsa nedür

Rü'yet itdügün kamu eşyâ vücûd-ı 'âdemî

44/7

'Âlem-i gayb u *şehâdet* hep aña mekşûf ola

Cism ola *'âlem* aña ol *'âleme rûh-ı revân*

90/6

Gerçekte âlemin rûhu olan insân, zâhir ve bâtın bütünüyle 'dehr'in (dünyâ-zamân) bir örneğidir (20/5). Bu düşünce insanı âlem-i sagîr olarak görmekten kaynaklanmaktadır. Yine insân âlemin mayası yani aslıdır (26/1). Çünkü âlemde her ne varsâ o rengi âdemde(insân) bulmak mümkündür. Nitekim âlem, celâl ve cemâl sıfatlarının tecelîsidir. Bu tecellîyi en iyi şekilde insanda görmek mükündür.

Her ne varsa *'âlemde*

O rengi bul âdemde

Bul seni sen bu demde

Keñdüne gel kendüñe

108/3

Celâl ile cemâlüñ imtizâcından durur *'âlem*

Bu dehr içre ne mahzûn ol dem-â-dem ne sürûr eyle

103/4

3. DEVR

Devr, dönüş, bir eksen üzerinde düzenli dönmektir. Dönüp dolaşıp yine aynı yere gelmek anlamında da kullanılmaktadır. Bir şeyin aslına dönmesidir. Bir'den sudûr(zuhûr) eden kesretin yine bir'e dönmesidir. Tasavvuf dilinde ise, mânevî âlemden maddî âleme gelen ruhların ilk ve aslî vatanlarına geri gitmesini açıklayan bir nazariyedir. Bu nazariyeyi kısaca şu şekilde izah etmek mümkündür:

Allah ilk tecellîsiyle akl-ı kül (Nûr-ı Muhammedî)ü yaratmıştır. Akl-ı külden taşan tecellîlerle de diğer mahlûkât yaratılmıştır. Nûr, bu şekiller âleminde (âlem-i imkân) tedrîcen tecellî etmiş; tenezzül ve terâkkî makamlarından geçerek tekrâr geldiği âleme karışmıştır. Nûr-ı Muhammedî, sırasıyla ruhlar âlemi, tabiat, heyûla, cism-i kül, şekil, arş, kürsî, atlas feleği, menâzil feleği, yedi felek, yedi yer ve mevâlid-i selâse(maden, bitki, hayvan) mertebelerinde zuhûr eder[47]. Bunların tamamı on sekiz bin âlemi oluşturur. Devr'in bu şekilde varoluş seyrini ifade eden cihetine devre-i ferşiyye denilmektedir ki, Gaybî'nin **Keşfü'l-Gıtâ** kasidesi bu konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Tecellî nihâyetsizdir. Bu itibarla her dem devre-i ferşiyye varolmaktadır. Şair bu hususu, "Zât-ı Hak'tır da'imâ devr eyleyen" cümlesiyle ifade etmektedir.

Zât-ı Hak'dur her sıfatdan dem-be-dem *devr eyleyen*

Gâh görinür asfiyâdan gâh görinür eşkiyâ

K/75

Hüsni zâhir olmak içün nev-be-nev hil'ât giyüp

Ahsen-i sûretde dâ'im *devr* iden Hak'dur begüm

81/2

Bu şekildeki devri daha iyi anlatmak açısından şair, meyve ve çekirdek sembollerini kullanmaktadır. Şöyle ki; meyvenin aslı çekirdek ve çekirdeğin aslı da meyvedir. Bu daire bütün zamanlarda bu şekilde devam eder.

Mîvenüñ aslı dırahtdur hem dırahtuñ aslı ol

Anuñ içün *emr-i devri* var didiler ahfiyâ

K/67

En güzel bir kıvamda yaratılan insan, süflî bir âleme gönderilmiştir (Tîn, 4-5). İnsân, bu suflî âlemden kurtulup tekrâr aslî vatana dönecektir (Bkz. Bakara, 156). Çünkü başlangıç ve dönüş Mutlak Vücûd'a olacaktır. İşte bu durum, yukarıda varoluş

---

[47] Bkz. Mustafa TATÇI, **Yunus Emre Divânı-İnceleme**, I, s.305.

sürecine ilişkin verilen bilgilerle de bir araya getirildiğinde bir dâ'ire ile izâh edilmektedir. Bu daire tenezzül(kavs-i nüzûl) ve terâkkî makamları (kavs-i urûc) şeklinde iki kısımdan müteşekkildir. Daha açık bir ifade ile, maddî aleme inen ruhların izledikleri yol kavs-i nüzûl ve dönüşte izledikleri yola da kavs-i urûc denilir. Rûhun tenezzül ve terakkî arasındaki seyri bir zamanlık teferrücden(cân mirâcı) ibâretdir. Rûhun bu devr devre-i arşiyye olarak ta bilinmektedir. İşte bu insanın seyri tamamlaması, insân-ı kâmil olmasıyla mümkündür.

Şair, kesretde kalmak yerine herşeyin esasında 'bir'e çıktığı gerçeğini müşahede ederek şunları söylemektedir:

Nice bir bu 'âlem-i kesretde *devrân* idesün
Merkez-i vahdetde kutb ol *devr* iden gelsün saña

1/7

Dâr-ı vahdetde dü-'âlem zevkini câmi' idüp
Dehr ile *devr* eylerüz budur bize Gaybî me'ab

3/7

İnsanın tahalluku, yani ahlaklanması hali de devr kelimesiyle anlatılmaktadır(41/2, 43/21). Vahdet-i vücûd düşüncesinden hareketle şair, biz âlemin merkezinde kutbuz, vahdet üzre her dem devr ider pergârımız demektedir.

Merkez-i 'âlemde hâlen kutb-ı vaktüz şübhesüz
Vahdet üzre *devr* ider her-dem bizüm pergârımuz

48/7

Devr mefhumuyla ilgili **Divân**'da pek çok beyit bulunmaktadır. Özellikle şair, ruhun aslî vatanına dönmesi anlamında seyr-i urûcun tahakuku üzerinde durarak, devrini tamalayamayanların daimâ 'esfel'de kalacağına dikkat çekmektedir.

Devrüñ itmâm itmeyüp esfelde *devr* iden garîb
Kande idrâk ider ol lutf ile kahruñ neydigin

92/2

4. BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

Sun'ullâh-ı Gaybî bir mutasavvıf şairdir. Bu nedenle onun şiirlerinde tasavvufî mefhumlar önemli oranda kullanılmıştır. Burada onun kullandığı tasavvufî mefhumları ayrıntılı bir şekilde tahlil edecek değiliz. Çünkü çalışmamızın asıl çatısını tahlil oluşturmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda görüldüğü gibi, çalışmamızın bu bölümünde, şairin dinî ve tasavvufî düşüncesini anlamamıza imkan verecek mahiyetde bazı önemli mefhumlar tahlil edilmiştir. Bu kısımda ise onun tasavvuf ve tarîkatlarla ilgili olarak kullandığı mefhumlara işaret edip, üzerinde durulmasını lüzümlu gördüğümüz dört kapı, sûfi ve devrân konularına ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca mefhumlar İndeksi'nde beyitlerde kullanılan tasavvuf ve tarîkatla ilgili mefhumların yerleri gösterilmiştir. Böylece konu üzerinde ayrıntılı çalışma yapacaklara yardımcı olunacağı umulmaktadır.

Sun'ullâh-ı Gaybî Divânı'nda tesbit edilen tasavvufî mertebe ve kavramlar şunlardır: Dört kapı (Şeri'at, Tarîkat, Hakîkat ve Ma'rifet), seyr ü sülûk, yakîn, esmâ, ilhâm, vahy, rüyâ (hayâl, hâb), merd-merdân, çile-halvet, erbâb-ı Hak, menzil, tavr-etvâr-hâl, kâmil-kemâl, ayn, fakr, ebu'l-vakt, hayret, fitrat, idrâk, şöhret, enfüs-âfâk, âlâ-esfel, pend, terk, nefes, mest-meczûb, tayy, vâridât, ilm, vird, hikmet, ihsân, feyz, ihyâ, havâss-ı hamse, telkin, kesb, zevk, derd, gaflet, fikr, fenâ, keşf, yâr, teveccüh, dem, cem, fark, melâmet, cezbe, sıddık, türrehât-şatahât, remz, burhân, tâ'lim-telkin, ihsân, nazar, bi'at, taklîd, tahkîk vb.

Sun'ullâh-ı Gaybî Divânı'nda tarîkatla ilgili tesbit edilen mefhumlar şunlardır: Tarîkat, tarîk-erbâb-ı tarîk, yol, sûfi-sûfilik, derviş-tâlib-sâlik, şeyh-mürşid- dost-er-bağban- pîr-dânâ, zâhid, tabîb,erkân, meşreb, tâc, hırkâ, hılâfet, zikir, vird, devrân-semâ, sohbet, irşâd, mertebe, silsile, kutb, ricâlü'l-gayb, dergâh, velî, melâmî vb.

Şairin dört kapı, sûfî, türrehât ve devrân konusundaki düşünceleri aşağıda ayrı başlıklarla ele alınmıştır.

4.1. Dört Kapı

Mutasavvıflar dervişlik yolunun dört kapısından söz ederler. Bunlar; şeri'at, tarîkat, hakîkat ve ma'rifettir. Dört kapılardan herbirinin on makamı vardır. Tasavvuf dilinde kullanıla gelen kırk makam deyimi, her kapının makamlarının toplamına delâlet

eder. Seyr-i sülûk bu makamların herbirini ikmâl ile tamamlanır[48]. Sun'ullâh-ı Gaybî'nin şiirlerinde doğrudan dört kapı ve kırk makam ifadelerine rastlanılmasa da mefhum olarak dört kapı bulunmaktadır.

4.1.1. Şerî'at

Şeri'at, İslâm dininin inanç, ibâdet ve mu'âmelât esaslarını ve hükümlerini ifade eder. Mutasavvıflar şeri'ata uymayı farz olarak telakki etmişlerdir. Gaybî'ye göre şeri'at, insanın zâhirini temizler (31/2). Zâhir temizliği olmadan bâtına geçilmez. Onun 'şer'-i şerîf' de dediği şeri'at temeldir; onsuz hiçbir âmel kabul edilmez. Bir başka benzetmeyle şeri'at, serây-ı Kibriyâ olup, mühkem bir yapıdır.

Şer'-i şerîf imiş temel
Makbûl degil ansız 'amel
Bildük işimüz hep ḫalel
Estagfiru'llâh el-'azîm

83/2

Şerî'at kim serâ-yı Kibriyâ'dur
Muhakkak yapudur muhkem binâdur
Anuñ bir taşunı her kim koparsa
Yirine başunı koymak revâdur

III

Beyitlerde şeri'at mefhumu genellikle tarîkat ile birlikte zikredilmektedir. Bir yandan şeri'atsız tarîkatın olamayacağı gerçeğine vurgu yapılırken, öte yandan da şeri'atın tek başına hakîkatîn idrâk edilmesine imkan vermediği düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Ona göre; "ne meczûb-ı ilâhî olup şeri'atda ve ne demahcûb-ı ilâhî olup hakâyıkda kusûr etmelidir." (103/1) Bir bendde bu husus şu şekilde ele alınmaktadır:

Eyleseñ Mûsâ kadar *'ilm-i şerî'atde* kemâl
Hızr-ı vakte irmeyince cümlesi olur hayâl
Ko hayali özüñe gel keşf ola 'ayn-ı cemâl
Kendözini bimez iseñ 'âlimem dime sakın

85/4

---

[48] Kırk makamla ilgili olarak bkz. M.Esad COŞAN, **Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât**, Ank. ?; Kemâl Eraslan, *"Yesevî'nin Fakrnâmesi"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.XXII, İst.1977, s.45-120; Abdurrahman GÜZEL, **Kaygusuz Abdal**, Ank.1981, s.287-290; Ali YILMAZ, **Kösdendilli Süleymân Şeyhî**, Ank.1989, s.133-138; Mustafa TATÇI, **Yunus Emre Divânı İnceleme**, I, s.311vd.

O daima dengeli olmaktan yanadır. Şair 'mecmâ'ul-bahreyn' olma ideali üzerinde durmaktadır. Mecmâ'u'l-bahreyn olmanın yegane yolunu da şu beytinde açıkca ortaya koymaktadır:

Ne hâli ko ne kâli ko ola gör mecma'ul-bahreyn
Tenüñ *şer'a* muvâfik kıl dilüñ sırra kubûr eyle

103/3

Ne hâli ve ne de kâli bir kenara koymalı; çünkü bu iki temel kavram, biri ötekine tercih edilemeyecek derecede önemlidir. Kezâ teni (bkz. Vücûd) şeri'ata uygun hale getirmeyi, gönlü de sırra mezâr etmeyi telkin etmektedir. Hâl, mâ'rifetin ve sır da hakîkatin sembolüdür. Kâl ise, şerî'attir. Nitekim Hz.Peygamber'in sözü şeri'at, fiili tarîkat, hâli marifet ve sırrı da hakîkat'tir. Bir başka dörtlüğünde ise, şeri'atla müeddep, tarîkatla mühezzeb, hakîkatla mümessek olmanın gereği üzerinde durulmaktadır (110/3).

Şeri'atın dışında kalmak, batılda karar kılmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle şa'ir, şeri'ata muhalif her ne varsa onlardan Hakk'a sığınıp Hak'tan yana firar ettiğini ifade etmektedir (83/3). Esâsen 'selef' ve 'hayru'l-halef' hiçbir zaman şeri'atı bırakmamamıştır (83/5). O şeri'atın ilkelerine olan bağlılığını "Şer' üzre mühkemdür özüm" mısra'ıyla (83/7) ortaya koymanın yanında münâcâtında şunları söylemektedir:

Münâcâtum budur senden ilâhî
Şerî'atla tarîkatdan ayırma
Ki sensin cümle 'âlemler penâhı
*Şeri'at*la tarîkatdan ayırma

111/1

Şair döneminin dervîşlerinin dört kapı karşısındaki tutumlarını eleştiri konusu etmektedir. Bir dervîşin doğal olarak bu dört kapıya uyması gerekirken zamâne dervîşleri, ne şeri'atle yüz yumakta, ne de tarîkate baş koymaktadır. Onlar hâkîkate de hiç uymazlar (115/2). Yine onlar şerr (şerîat) seddini bozmuşlardır.

Şer' seddini bozdılar
'Aybı hüner sezdiler
Ye'cûc gibi azdılar

Zamâne dervîşleri

115/20

4.1.2. Tarîkat

Tarîkat, Hakk'a ermek için tutulan, bir takım kuralları ve âyinleri olan yoldur[49]. Bilindiği gibi şeri'at ilkelerinin hayata geçirilmesi, bu ilkelerin bilinmesiyle mümkündür. Bu nedenle şeri'atı 'biliş hâli' olarak görmek mükündür. Tarîkat ise, bilişten 'oluş' halîne giden yoldur.

Gaybî tarîkatın insanın ahlaklı olmasını (tahalluk) sağlayan bir yol olduğu görüşündedir. Ona göre; şeri'at insanın zâhirini temizlerken, tarîkat da kötü huylardan arınmasını sağlayacaktır (31/2). Yine şeri'at insanın müeddeb olmasını sağlarken, tarîkat da onu mühezzeb(düzeltilmiş) bir hâle getirir (110/3). Nitekim tarîkat insanın mâsivâ'dan oruç tutmasını (bkz.Oruç) sağlamaktadır. Bu oruç sayesinde insan hem ahlaklanmış ve hem de yabancılaşma karşısında fıtrata uygun bir hâle gelmiş (mühezzeb) olur.

Şerî'atda olalum emre kâ'im
*Tarîkat*da sivâ-yı 'aşka sâ'im
Hakîkatde bulalum zevk-ı dâ'im
Şerî'atle hakîkatden ayırma
111/2

Şair münâcatında "şeri'atla tarîkatdan ayırmaması" için Allâh'a yakarışta bulunur (111/1). O şeri'atın zâhirini pâk eylediği gibi, tarîkat hizmetinde de 'ḥâk' olmayı istemektedir. Hâk olmak, toprak olmaktır. Toprak tevâzuya işaretdir. Âşık sevgilisinin uğrunda toprak olup sevgilisinin onun üzerine basmasını ister. Yine toprak, içerisine kıymetli şeylerin gömüldüğü yer olarak da düşünülür. Tarîkat hizmetinde toprak olmak, ahlâken mütevâzî ve güzel ahlaklı olmayı ifade eder. İnsan güzel ahlakıyla, fıtraten sahip olduğu değerli özelliklerini ortaya çıkartmış olur.

Şerî'at zâhirimüz eylesün pâk
Tarîkat hidmetinde olalum ḥâk
Hakîkat benligimüz eylesün çâk
Şerî'atla hakîkatden ayırma
111/3

---

[49] Bkz.ULUDAĞ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.510; CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s.687.

4.1.3. Hakîkat

Kelime olarak gerçek, var olduğu açık ve kesin olarak bilinen şey, birşeyi o şey yapan husus ve mahiyet anlamına gelen hakîkat, terim olarak üç ayrı anlam kazanmaktadır. Bunlardan ilki, hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması(ittisâf bi-evsâfi'llâh) halidir. Şeri'atın fıkıh ilmi anlamında kullanılması gibi hakîkat de tasavvuf ilmi yerinde kullanılmaktadır. Üçüncü olarak da hakîkat, ilk insândan kıyâmete kadar değişmeyen hükümlerdir. Hakîkat, Hz.Peygamber'in sırrı olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda kullanılışla alakalı olarak şu beyt zikredilebilir:

Bâtın-ı 'âlem teneffüs itmek ister zâhirâ

Müstecin olan *hakâ'ik* tâ ki bula rûşenâ

K/7

Beyitlerde hakîkatin gerçek anlamında kullanıldığını germekteyiz(bkz.5/1, 5/5, 6/5,7/1 vb.). Ancak hakîkat mefhumu beyitlerde daha çok istilâhi anlamlarıyla kullanılmıştır. Özellikle râh-ı hakîkat, esrâr-ı hakîkat ve hakîkat ehli gibi deyim ve terkiplerle kullanıldığı yerlerde istilâhi anlam bulunmaktadır. Bir beyitde, "künhümün, yanî hakîkatimin idrâkinden âlemin ârifleri acizdir." denilirken *hakîkat* yerine *künh* kelimesi kullanılmıştır.

Künhümüñ idrâkin 'âciz 'âlemüñ 'ârifleri

Kibriyâma 'akl irişmez mâ-'arefnâ bendedür

35/5

Her mevcûdun ve amelin bir hakîkati vardır. Örneğin namazın hakîkati vuslat sebebi olmasıdır.

Tâlibâ pîre teveccüh kıl göñülden it niyâz

Bâ'is-i vuslat olur zîrâ *hakîkatde* namâz

45/1

Divân'da insanın hakîkatiyle ilgili çok önemli bilgiler bulunmaktadır (bkz. 26/1, 27/11 vb.). İnsan kendi hakîkatini müdrik olmalıdır. Çünkü insan âlemin ruhu (rûh-ı 'âlem) ve ism-i a'zâmdır. Gaybî'nin insanın âlemin rûhu olduğuna ilişkin

düşüncelerine daha önce işaret etmiştik. İnsanın ism-i a'zam olması hususu üzerinde bir iki cümle ile durmak gerekir. İsm-i a'zam en büyük isim ve ulu ad olarak tercüme edilebilir. Terim olarak da Allâh'ın, bütün isimleri içine alan ismidir. Bir başka anlamı ise, içinde bulunduğu zamanda kula hakim bulunan isimdir. Kul eğer kabz halinde ise ism-i a'zam el-Kâbız, bast halinde ise ism-i a'zam el-Bâsıt'tır[50]. İnsanın sülûku esnasında iktisâb ettiği hallerden ve ulaştığı makamlardan her birinde Allâh'ın bir ismi tecellî eder. İşte insanın hakîkati, onun âlemin rûhu, özü olmasının yanında ism-i a'zamın tecellîsini de mühtevîdir.

Rûh-ı 'âlem *ism-i a'zamsın* hakîkat Gaybiyâ

Zâhir ü bâtın bu dehrüñ hep misâli sendedür

20/5

Şaire göre hakîkat yolu(râh-ı hakîkat) gayret gerektirir; muhabbet ise, bu yolun bir parçasını oluşturmaktadır (16/4). Hakîkat yolu yerinde "mirâc" kelimesi de kullanılmaktadır. Kişinin kendi kendisini bilmesi halinde hakîkatin ona mi'râc olacağı söylenmektedir.

Bu sözlerüñ me'âli kişi kendüñ bilmekdür

Kendü kendün bilene *hakîkat* ola mi'râc

10/6

Hakîkatle zevk-i dâ'im bulunduğuna işaret eden (111/2) şaire göre; şeri'atla müeddep, tarîkatla mühezzep olanlar hakîkatle mümessek olmalıdırlar. Mümessek olmak, misklenmek, güzel kokulu olmaktır. O aşağıdaki kıtasında adetâ edepli, temiz ve güzel kokulu bir kişinin resmini çizmektedir.

Mü'eddeb ol şerî'atla

Mühezzeb ol tarîkatla

Mümessek ol *hakîkatle*

Edeb gözle edeb gözle

110/3

---

[50] İsm-i a'zam hakkında bkz. A.Osman TATLISU, **Esmâ'ül-Hüsnâ Şerhi**, s.19 vd.

Şeri'atle fâni olanlar, hakîkatle yeni bir cân bulurlar (111/5). Bir bendde ifade edildiğine göre hakîkat benliği çâk etmektedir. Çâk etmek, yırtmak ve yarmak anlamına gelmektedir. Şerî'atle zâhirini arındırıp tarîkatla tevâzuun en üst noktasına ulaşan sâlik, hakîkatle benliğini çâk ettirecektir.

Şerî'at zâhirimüz eylesün pâk

Tarîkat hidmetinde olalum hâk

Hakîkat benligimüz eylesün çâk

Şerî'atla hakîkatden ayırma

111/3

4.1.4. Ma'rifet

Ma'rifet sûfilerin mânevî ve ilâhî hakîkatleri tadarak elde ettikleri bilgidir[51]. Hakka dair elde edilen bilgiye ma'rifetu'llâh, buna sahip olan kişiye de ârif-i bi'llâh denilir. Ma'rifet Hz.Muhammed'in hâlidir.

Beyitlerde ma'rifet mefhumu cehâlet kelimesiyle birlikte zikredilmektedir. Herşeyden önce mârifet, insanın kendisini bilmesidir (K/95). Ma'rifet, ledünnî bilgidir (5/5). Bu bilginin yeri gönüldür. Şair, cehâlet perdesinin kalkarak gönlünün ma'ârifle dolmasını istemektedir (2/1). Bilgi insanın hem dünyada ve hem de âhirette mutlu bir hayata sahip olmasını sağlamaktadır. Mutlu bir hayat ise, cennet kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Bilgi sahibi olmanın karşılığı nasıl cennet ise cehâletin karşılığı da cehennemdir.

Hamdüli'llâh biz behişt-i *ma'rifetde* sâkinüz

Dûzeh-ı cehl içre dâ'im yanmada ehl-i 'azâb

1/5

Cân u gönülden ma'rifet erbâbına hizmet etmek gerekir. Mârifet erbâbı âhirette şefâ'at edici olan evliyâ ve enbiyâdır.

---

[51] Ma'rifet konusunda bkz. Seyfullah SEVİMLİ, **İslam Düşüncesinde Ma'rifet ve İbn-i Arâbî**, İst.1997.

Hıdmet eyle cân u dilden *ma'rifet erbâbı*na

Kim şefâ'at mazharıdur evliyâ vü enbiyâ

K/97

Gerçek tâc ma'rifet tâcıdır. Hakk'ı tanımak anlamında ma'rifet, yakîn derecesinde imâna delâlet etmektedir (10/1). İnsanın devrini tamamlaması (bkz.Devr) da ancak ma'rifet tâcına sahip olmasıyla mümkündür (27/12). Bu nedenle sâlikin ma'nevî mîrâcı (seyr-i urûc), ma'rifet semâsından Zât-ı Pâk'e yükselmektir.

As-mân-ı *ma'rifetden* zât-ı pâke it 'urûc

Leyletü'l-isrâ'da mer'î vech-i a'lâ sendedür

34/2

'Arş-ı dilde *ma'rifet* mi'râcın iden 'ârife

Vech-i âdemden cemâlin gösteren Hak'dur begim

81/3

Ariflerin en temel özellikleri onların güzel ahlak ve ma'rifet tahsîl etmeleridir (43/21). Ma'rifeti taleb edenlerin öncelikle yapması gereken âriflerin sohbetinden yeterince faydalanmaktır (52/4). Sâlikin zikri, virdi, çille ve rüyâsı ma'rifetinin önünde nûrânî bir örtü olarak kalır (71/2,3). Hakîkatin önünde "âlimüñ ilmi hicâb ve sûfinüñ zikri hicâb"tır (71/9). İnsan ne kadar 'âh u feryâd' ederse etsin, ma'rifetten nasibdâr değilse Hak'tan 'kohu' alamayacaktır. Bu nedenle kişinin kendini bilmeye gayret sarfederek ârif olması ve âdetâ bir kitâp gibi kendisini okuması gerekir (71/3). Nitekim "*Ma'rifetden* gayrı yokdur Hakk'a sebîl" (71/6).

Her ne deñlü âh u feryâd ile itseñ hay u hû

Ma'rifet olmayıcak gelmez saña Hak'dan kohu

Kendüñi bilmeğe sa'y it 'ârif ol gayrıyı ko

Geçdi ömrüñ gaflet ile sûfi Hakk'ı bilmedüñ

71/5

Şair, ma'rifetden hissesi olmayan kimseye insân demenin güçlüğüne işaret etmektedir. Onun düşüncesine göre, insanın her şeyden önce Hakk'ı tanıması ve

hâkîkati müdrik olması gerekir. Bu da ma'rifet yoluyla temin edileceğinden, gerçekten ârif olanların sûret-i mâ'nîde insân olduklarına işaret edilmektedir.

Ma'rifetden hissesi yok kimseye insân dimek
Sûret-i ma'nîde insân isteyen gelsün berü
97/2

Kutb-ı mülk-i ma'rifetdür taht-ı kalbüñ Gaybiyâ
'Alem-i ma'nîde sultân isteyen gelsün berü
97/7

4.2. Sûfi

Sûfi kelimesinin aynı anlama gelen farklı tanımları vardır. Bu tanımlara göre sûfi, gönlü saf kişi (safderûn); mâlik ve memlük olmayan; nefsinde fâni, Hak ile bâkî olan; zâhirde halk ile bâtında Hak ile olan; nefsinde ölen Hak ile diri kalan ve İbnü'l-vakt olandır. Çoğu kere sûfi kelimesi eren ve ermiş kelimelerinin karşılığı olarak ta kullanılmaktadır.

Beyitlerde sûfi mefhumunun yerinde derviş, tâlib ve sâlik gibi kavramlarda kullanılmaktadır. Şaire göre sûfi, me'âd ve mebde' (bkz. Ahiret) sırrına vâkıf olandır (1/10). Bununla birlikte şair sûfiyi tasavvuf edebiyatında görülen zâhid tipolojisi ile birlikte düşünüp eleştirmektedir. Sûfi zikr ve tevhîdi ile Hak'dan kendisini yâd edip ömrünü gafletle geçirir (71/1). Alimin ilmi ve sûfinin zikri, ma'rifete ulaşmaya engel olarak görülür (71/9). Cezbe sûfiyi tahrik edip feryâd ettirir, ona âlem manastır ve aşk da çân olur.

Cezbedür tahrîk idüp *sûfiye* feryâd itdüren
Deyr olupdur iş bu 'âlem 'aşk ana nâkûs olur
21/5

Şairin sûfi tipine getirdiği eleştirilerin temelinde; sûfinin seyr-i sülûkünda Hakk'a ulaşmak için gösterdiği gayreti araç olarak görmek yerine asıl amaç telakki etmesi bulunmaktadır. Aynı şekilde o kurumsallaşan sülûk anlayışına da karşıdır. Örneğin aşağıdaki beyitde sûfi, hem halvetini amaç haline getirmekle ve hem de halvet müessesesini anlama biçimiyle eleştirilmektedir.

Halvet itdüm diyü *sûfi* gayra hor bakma sakın

Hak'dan ayrı yir mi vardur kangı yir halvet degil

75/4

Yine bir başka beyitte sûfînin halvette riyâ içerisinde hû çektiği âdetâ resmedilerek anlatılmaktadır. Burada sûfi vîrâne bekleyen ve gülşeni bilmeyen baykuşa benzetilmektedir.

Sûfî halvet içinde riyâ ile hû çeker

Baykuş vîrâne bekler gül-şeni neden bilsün

93/4

İnsanın halvet yaparak ma'rifet kesbetmesi onun diğer insanlar nazarında üstünlüğüne delâlet etmez. Onun bu gayretin içerisinde olması, insan olmasının bir gereğidir(bkz.Ma'rifet). Öte yandan masivâdan kaçışı sembolize eden halvet, kesret içerisinde de tahakkuk edebilir. Bu halvet ise, ancak sarâ-yı hâs olan kalbi arındırıp parlatmakla mümkün olur. Hudâ'nın tecellîsine de bu halvetle ulaşılacaktır (88/10).

4.3. Devrân

Devrân, cehrî zikri esas alan tarikatların döne döne yaptıkları zikirdir. Meleklerin arş, hacıların Kâbe ve gezegenlerin güneş etrâfında dönmeleri de devrân mefhumuyla ifade edilmektedir. Şairin yaşadığı dönemin dinî -sosyal tarihi içerisinde cereyan eden önemli tartışmalarından biri sûfîlerin devrânıdır. Şair döneminde yapılan bu tartışmalara bigâne kalmamıştır. Onun devrânın câiz olduğu düşüncesinden hareketle yazdığı iki önemli risâlesi bulunmaktadır (Bkz. **Risâle-i Devrân, Mes'ele-i Sülûk**). Ayrıca **Divân**'da 21 numaralı şiirde devrân konu edilmektedir.

Beyitlerde feyz-i aşk ile raks edenler Cennet'deki tâvuslara teşbih edilmektedir (21/1). Fakihlerin devrânın caiz olmadığı düşüncelerine o şu veciz soruyla karşılık vermektedir: Eğer durmak da dönmek de Hak'tan ise, Hak için dönmek neden caiz olmasın? (21/2). Esâsen şair melâmîdir. Bilindiği gibi melâmîlerin cehri zikri olmadığı gibi devrânı da olmaz. Ancak o görünürde raks (devrân) etmezsek de ma'nâda raks(devrân) üzereyiz demektedir.

Sûretâ *raks itmez* isek ma'nîde *raks üzreyüz*

Biz hayâl-i 'âlemüz 'âlem bize fânûs olur

21/3

Çünkü devrân, nehrin döne döne denize ulaşması gibi, âşıkların tevhîd denizine ulaşmasıdır(21/6). Zâten insan mertebelere ulaşarak insan olur. Devrân da bu şekildeki bir devri sembolize eder. Bu düşünceden hareketle devrân, insanın manevî miracını gerçekleştirip ruhun yeniden aslî vatanına dönmesini te'min etmesini ifade eden devr ile birlikte zikredilmektedir.

Dem-â-dem devr iden *devrân*
Merâtib cem' idüp her ân
Gelüp âhir olur insân
Femâ fi'l-kevni illâ hû

94/6

Sûret-i devr ile Hakk'a irmedi eflâke bak
Cân u dil mülkini *devrân*isteyen gelsün berü

97/6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUN'ULLĀH-I GAYBĪ DİVANI

(TENKİTLİ METİN)

1. METİN TESBİTİYLE ALÂKALI HUSUSLAR

Gaybî'nin şiirleri, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, pek çok tekkede okunmuştur. Bu itibarla çeşitli mecmualarda onun şiirlerine rastlamak mümkündür. Bazı müstensihler daha çok Keşfu'l-Gıtâ kasidesini ve bazan da bu kasideyle birlikte, onun kimi şiirlerini de bir araya getirerek istinsah etmişlerdir. Biz burada başlı başına müretteb divan nüshalarının tavsifini vererek metin tesbitine gideceğiz. Bununla birlikte önce Gaybî'nin şiirlerinin müntehabatı niteliğindeki görerek incelediğimiz mecmu'aları belirtmek istiyoruz. Bu mecmu'alar şunlardır:

1. Eş'ar-ı Gaybi, Milli Ktp. A.364/3
2. *Devriyye-i Arşiye-i Gâybi,* Topkapı H., 8b-15a[1]
3. Keşfu'l-Gıtâ, Süleymaniye H.Mahmut 2673/10 (de kayıtlı 7 adet şiir bulunmaktadır.)
4. 11 Beyitlik Tasavvufi Bir Eser, Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., 2673/11
5. Şiirler, Süleymaniye Hacı Mahmut Ef., 2673/18
6. Nutk-ı Gaybi, Millet Ktp., A.Emiri, şeriyye, 1104/2, 50b-52a

Gaybî Divânı'nın latin harfleriyle bir baskısı daha önce yapılmıştır (İstanbul, 1963). Prof Dr Ali Nihat TARLAN tarafından hazırlandığı ileri sürülmekle birlikte[2] hazırlayıcısının ismi bulunmayan bu çalışmada, şairimize ait olmayan şiirler de bulunmaktadır. Bilimsel metin neşri esaslarına uygun olarak hazırlanmak yerine, R nüshası esas alınıp, bazı yerlerde Ü ve M ile mukabele edilerek hazırlanmış olan bu

---

[1] Fehmi Edhem KARATAY, **Topkapı Sarayı Müzesi Yazmaları Kataloğu**, II, İst.1961, s. 249.

[2] Görüştüğümüz bazı yaşlı Bayramî-Melâmî'leri bu çalışmanın, melâmet neşvesine sahip bir Gaybî severtarafından hazırlandığı ve merhum Tarlan Hoca'nın da kontrolü sonunda yayınlandığını söylemişlerdir. Biz de bu kanaatdeyiz. Keza Tarlan'ın eserleri arasında Gaybî DivAnı da bulunmamaktadır. (Bkz. A.Siyâdet Tarlan, Ali Nihad Tarlan'ın Hayatı ve Eserleri, Ank.1985) Eğer bu çalışma doğrudan Tarlan tarafından hazırlanmış olsaydı, üzerinde pek fazla tartışma olmayacak bir şekilde hazırlanmış olurdu. Buna rağmen bu yayımı Tarlan'a ısrarla nisbet edenler vardır. Bkz. Kadir Güler, *"Sun'ullah Gaybî ve Hudâ Rabbımı Kasidesi"*, Yedi İklim, X(68), Kasım 1995, s. 98.

çalışmanın; bu şiirlerin günümüzde de okunmasına hizmet ettiği gerçektir. Nitekim bazı tekke şiiri antolojilerinde doğrudan bu çalışma kaynak olarak alınmıştır. Aynı şekilde ingilizce olarak yayımlanan Gaybî Divânı'nın da temel kaynağı bu çalışma olmuştur[3].

1.1. Nüsha Tavsifleri

1. Divân-ı Gaybî, Ragıp Paşa Kütüphanesi, Yeni Eserler, nr.2742/723(3), (=R)

İstinsah tarihi: Muharrem 1351(1932)

İstinsah eden: Yeşilzāde Muhammed Salih

Yk: 72, ölç: 210 x 155 (125 x 100), st:15, yz: nesih, siyah mürekkep, kt: beyaz, ct: özelliksiz.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'ayn-ı eşyādur Ḫudā
Hep hüviyyeddir görünen yoḳ Ḫudādan mā'adā

Sonu : Ġaybī sözin cümle ḥaḳ ḳāni işitir ḳulaḳ
Ṭutmaz oldular yasaḳ zamāne dervişleri

Bu nüsha Keşfu'l-Gıtā ile birlikte 121 adet şiir bulunmaktadır.Ayrıca 1b'de Gaybî'ye ilişkin bazı malumat ve 70b'den sonra da Bitlisli Müştak Baba'nın bir lugazı bulunmaktadır.

2. Divân-ı Gaybi, İstanbul Üniversitesi Ktp., Yazmaları Bölümü, nr. T.Y.692-23, (= Ü)

İstinsah tarihi : ?

İstinsah eden : ?

Yk: 17+4 , ölç: 200 x 130(173 x 115), st: 17, yz: rıka, siyah mürekkep, kt: aharlı , ct: Siyah renkli deri.

Başı: Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā
Ādem-i ma'nā durur eşyāya āḫir intihā

Sonu: Geldi ṭoḳsan ṭoḳuz esmāya mukâbil beytimiz
Ma'nisini vird idenler āḫir olur pīşvā

---

[3] Gaibi, The Gathering (The Mystcal Poetry of a Sûfi Master of Melâmet), Translated by Murat YAGAN, Vernon, 1994.

Bu nüshada, sonunda Keşfu'l-Gıtā ile birlikte 58 şiir bulunmaktadır.

3. Divân-ı Gaybi, Millet Ktp.A.Emiri, mnz.316, (=M)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden: ?

Yk: 15, ölç: 210 x 140(170 x 120), st: 19, yz: rık'a, sıyah mürekkep, kt: aharlı krem renginde, ct: ebrulu, meşin sırtlı, bir hayli eski üzeri kartonla onarılmış.

Başı : Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā

Ādem-i ma'nā durur eşyāya āḫir intihā

Sonu : İkiligi silmeyen Ḥaḳḳ'ı canda bulmayan

Ġaybī kendin bilmeyen Ḥaḳḳı bulası değil

Diğer bazı nüshalara da kaynaklık eden bu nüshada 53 adet şiir bulunmaktadır.

4. Divân-ı Sun'ullâh-ı Gaybî ,Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, nr. 430, (=A)

İstinsah tarihi : 17 Rebiülevvel 1307

İstinsah eden : Hafız Abdullah Efendi

Yk:41, ölçü: 200 x 145(155 x 100), st: 17 yz: nesih, siyah mürekkep, kt: aharlı sarı ct: Miklebli, ebrulu karton cilt.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'aynı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görineñ yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Ṭutmaz oldular yasaḳ

Zamāne dervişleri

Temellük kaydında "Ma'ârif Vekâleti Umûmī Kütüphanesi" mührü bulunmaktadır. Buradaki kayıttan nüshanın esasen Samsunlu Ali Rıza Efendi'ye ait olduğunu öğreniyoruz. Ondan Hafız Abdulfettah'a geçmiş ve ondan da Hafız Osman tarafından alınarak Maārif Vekāleti Umūmī Kütüphanesi'ne gönderilmiştir.

Bu nüsha ulaştığımız diğer nüshalar içerisinde en intizamlı olanıdır. Kısmen harekelidir. Keşfu'l-Gıtā ile başlayan nüshada, 122 şiir yer almaktadır. Bunlardan üçü müfreddir. 16a'da Üsküdarlı Haşim Baba ve 19b'de Nahifî'nin bir şiiri vardır.

5. **Divân-ı Gaybi**, Konya Mevlana Müzesi Abdulbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, nr.153(=G)

İstinsah tarihi : ?

İstinsah eden : Abdülbâki Gölpınarlı

Yk: 35(22b-57b), ölç: 202 x 135(160 x 70), st: 16, yz. rık'a, siyah mürekkep, kt: beyaz defter kağıdı, ct: ebruyu karton.

Başı : Oldı ḥalvet-ḫāne-i ḥāḳ cümle 'ālem 'āşıḳā

Leyse ġayru'l-llâhi şey'en virdin oḳur aṣfiyā

Sonu : Geldi ṭoḳsan ṭoḳuz esmāya mukābil beytimiz

Ma'nisini vird idenler olur āḫır pīşivā

Bu nüshada 63 şiir ve sonunda *Keşfu'l-Gıtâ* kasidesi bulunmaktadır. Müstensih istinsah ettiği nüshayı başka bir nüsha ile mükabele etmiştir.

6. **Divân-ı Sunu'llah Gaybi**, İ.Hakkı Konyalı Ktp., nr.38, (= İ)

İstinsah tarihi: 20 Eylül 1215

İstinsah eden : Şeyh Yahya Agâh Efendi

Yk: 31, ölç: 160 x 210(66 x 66), st: 21, yz: rık'a, ct: bez cilt

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'aynı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görünen yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Göñülden ḳaldırur san şek ü raybi

O dem eyler tecelli sırr-ı Ġaybī

Hat Sanatları Müzesi Kitapları (eski no. 189)'ından intikal etmiş olan bu nüsha

Keşfu'l-Gıtâ ile birlikte 112 şiirden müteşekkildir.

7. **Divân,** İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı (Belediye Yazmaları), O.Nuri Ergin Bölümü(O.N.E) , 1482/1, (=O1)*

İstinsah tarihi: 1308 h.

İstinsah eden : Abdullah b. Hüseyin

Yk: 22, ölç: 175 x 125 (140 x 100), st: 18, yz: rık'a.

Başı : Göñül peymānesinde 'aşḳ şarābın

Dem-ā-dem içmeyen 'āşıḳ değildür

Sonu : Bāşımuz meydāna ḳoyup keşf-i esrār eyledük

Enbiyā vü evliyā sır itdüği ma'nā budur

Bir mecmu'a içerisinde bulunan bu nüsha tamam değildir. Burada 54 adet şiir bulunmaktadır.

8. **Divân,** Belediye Yazmaları, O.N.E., 1556/2, (=O2)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden : O.Nuri Ergin

Yk: 20, ölç: 215 x 135(bb mm), st: bb, yz: rik'a, kurşun kalemle istinsah edilmiştir.

Başı : Ḥaḳīḳatde 'amel ey Ḥaḳka ṭālib

Göñülden olmadur pīre mürāḳıb

Sonu : Ol bī-nişāna nişān Ġaybī ādemdür hemān

Ādemdür 'ayn-ı īmān ādeme gel ādeme

Bir mecmua içerisinde (136b-156b) bulunan bu nüsha O.N.Ergin istinsahıdır. 54 şiir bulunmaktadır.

---

* İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüshaların mikro filmlerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle cilt, kağıt ve mürekkep özellikleri verilememiştir.

9. **Divan**, Belediye Yazmaları, O.N.E , nr. 56/3, (=O3)

İstinsah tarihi: ?

İstinsah eden : O.Nuri Ergin

Yk: 14, ölç: 335 x 220(bb mm), st: bb.st, yz: rik'a.

Başı : Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā

Ādem-i ma'nā durur eşyāya āḫir intihā

Sonu : Mürīd-i rāh-ı pendān olmaġa ṭālib isen 'āşıḳ

Saña gösterdi Ġaybī işde şāh-ı rāh-ı merdânı

Bir mecmua içerisinde (78b-91b) bulunan bu nüsha 64 şiiri mühtevidir. Bu O.N.Ergin'in diğer nüshalarından farklıdır. Bu nüsha diğerlerinden farklı olarak *harfu'l-elif*e başlamıştır.

10. **Divan,** Belediye Yazmaları, O.N. E., nr.1233/2, (=O4)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden : ?

Yk: 9, ölç: 250 x 160(160 x 90), st: 21 , yz: nesih.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'ayn-ı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görünen yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Ġaybi muṭlaḳ ẕātını ādemde iẓhār eyledi

'Ayn-ı Ḥaḳsın cümleten dünyā vü 'uḳbā sendedür

Keşfu'l-Gıtā le birlikte 33 şiir vardır. Sonu noksandır.

11. **Divan** (*Keşfu'l-Gıtā*), Belediye Yazmaları, Yeni Bağışlar Bölümü, nr.578(=B)

İstinsah tarihi: ?

İstinsah eden :

Yk: 28, ölç: 235 x 135 (bb x bb), st: 21, yz: nesih.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'aynı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görünen yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Göñülden ḳaldır sen şek ü raybī

O dem eyler tecelli-i sırr-ı Ġaybī

"*Fî beyân-ı vahdet-i Vücûd mahz-ı likâ-i Hudâ, Keşfu'l-Gıtā bi-lâ hata Hazret-i Seyyid Gaybi Baba*" ibaresiyle ve *Keşfu'l-Gıtā* ile başladığı için kütüphane kayıtlarına sadece *Keşfu'l-Gıtā* şeklinde geçmiştir. *Keşfu'l-Gıtā* ve 106 şiir bulunmaktadır. 12b-13a'da Nahifi'nin bir şiiri vardır.

12. Divan-ı Gaybî, M,Yeşil Ktp., nr.24559, (=MY1)

İstinsah tarihi: ?

İstinsah eden : ?

Yk: 14, ölç: 250 x152(bb x bb), st:18, yz: nesh, siyah mürekkep, kt: normal defter.

Başı : Bilürmüsün nedir tevḥīd fe-mā-fi'l-kevni illā hū

Şiyām-ı şirki ḳo it 'īd fe-mā-fi'l-kevni illā hū

Sonu : Bāşumı meydāna ḳoyup keşf-i esrār eyledim

Enbiyā vü evliyā sır itdiği ma'nā budur

Bu nüshada 66 adet şiir bulunmaktadır

13. Divan-ı Gaybî, M.Yeşil Ktp., nr.24597/2(=MY2)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden :?

Yk: 15, ölç: 202 x 148(160 x 100), st: 21, yz: nesh-ta'lik, kt: aharlı sarı, bazı sahifeler tamir edilmiş, ct: deri, tahrip olmuş.

Başı : Işḳ-ı muḥabbet māyedür Ḥaḳ yoluna gidenlere

Faḳr u fenā seyr- māyedür Ḥaḳ yoluna gidenlere

Sonu : İtme dervīş-i 'abā- pūş ḥaḳaretlü naẓar

Oda salınca fenā mülkinin şāhı geçer

Esasen bü nüshayı iki ayrı nüsha olarak da telakki etmek mümkündür. Nitekim 1b-4b arasında nesihle yazılmış olan kısım gerek kağıdı ve gerek se sahife düzeni itibariyle 5b- 15a arasında italik ve düzensiz yazılan kısımdan ayrıdır. Bu ikinci kısım MY1 nüshasının yazısını andırır. Keza birinci kısmın son sayfasındaki takibiye (4b) "*Serâpâ*" şeklindedir ve mevcut nüsha içerisindeki 5a boştur. Bu itibarla birinci kısmın eski bir nüshanın ilk kısımları olarak, ikinci kısmı da tamamen ayrı bir divan nüshası olarak görebiliriz. 72 şiir bulunmaktadır.

14. Kütahyalı Gaybî ve Divânı, M.Yeşil Ktp, nr.50 , (=MY3)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden : Yeşil Hocazâde Mustafa Hakkı

Yk: 47, ölç: 200x 155 (150 x 110), st: bb , yz: rık'a, siyah-mavi mürekkep, kt:defter kağıdı.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'ayn-ı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görünen yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Aslını bilmez şolar kim ḥāḳ nedür bāṭıl nedür

Kadr u 'ummān içinde sır olan seyrāna baḳ[4]

Keşfu'l Gıtâ'dan başka 118 manzumeyi mühtevi olan bu nüshayı müstensihi, bazı nüshalarla mükayese ederek ortaya çıkartmıştır. Esasen o kendisini "toplayıcı" yani bu nüshanın derleyeni olarak göstermektedir (2a). Nüshanın çeşitli sahifelerinde "*aslı me'hazımızda yoktur, Millet Kütüphanesinden alındı*" notu bulunmaktadır. Dolayısıyla

---

[4] Son beyit okunmayacak şekilde siliktir. Burada sondan bir önceki beyit verilmiştir.

bu nüshanın me'hazı bilinmemekle birlikte M nüshası ile mükabele edildiğini öğrenmekteyiz. Başında bir giriş kısmı vardır; burada müstensih, Gaybî'nin hayatına ilişkin bilgi vermekte ve eserlerini sıralamaktadır. Sonunda da Gaybî'ye dair bazı notlar bulunmaktadır.

15. Divan-ı Gaybî, M.Yeşil Ktp., nr.24599/1,(=MY4)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden :Mustafa Yeşil

Yk: 30 , ölç: 215 x 170(165 x 150), st: bb , yz: rik'a, kt: çizgili defter kağıdı, ct: siyah karton.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'aynı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görünen yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Ġaybi sözin cümle ḥāḳ ḳani işidür ḳulaḳ

Ṭutmaz oldular yasaḳ zamāne dervişleri

111 adet şiir bulunmaktadır. 1a'da Osmanlı Müellifleri'nden alınan Gaybî'ye ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

16. Divân-ı Gaybî, M.Yeşil Ktp, nr.24599/3, (=MY5)

İstinsah tarihi: 1321

İstinsah eden :?

Yk: 27 , ölç: 215 x 165(160 x 125), st: 18, yz: nesh , kt: çizgili defter , ct: karton

Başı : Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā

Ādem-i sûrī durur eşyāya intihā

Sonu : Göñülden ḳaldır sen şek ü raybī

O dem eyler tecelli-i sırr-ı Ġaybī

Keşfu'l-Gıtā tamamen ayrı bir bölüm olarak Divân'ın önünde verilmiştir. Bu

nedenle biz baş kısmı doğrudan divan kısmından verdik. 112 adet şiir bulunan bu nüsha B ile benzerlik göstermektedir. 1321 'de istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir.

17. Divân-ı Hazreti Gaybî, Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kütüphanesi (M.Yeşil Ktp.), nr. 24599 (=MY6)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden :?

yk: 15, ölç: 215 x 170(160 x 125) , st: bb, yz: nesh, kt: beyaz defter , ct: özelliksiz.

Başı : Kendözin bilmeyen ḥayvan değildür yā nedür

Ademi ḥaḳ bilmeyen şeyṭān değildür yā nedür

Sonu : 'Aşḳ ile ẕenb-i vücūdı maḥv idüp Ġaybī yoḳ ol

Ālem-i vaḥdetlere.................................[5]

Bu nüshada 41 şiir bulunmaktadır. İlk varakları (6b'ye kadar) ismi bilinmeyen bir müstensihe ait olan nüsha Mustafa Yeşil tarafından tamamlanmıştır. İlk kısım gerek kağıdı ve gerekse yazısı itibariyle erken dönemlere aittir.

18. Divan-ı Sunu'llah Gaybi , Milli Ktp., nr. A.2831 ,(=ML1)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden :?

Yk: 22, ölç: 220 x 150(160 x 100), st: bb, yz: nesih, siyah mürekkep, kt: cetvel ve filigransız sarı, ct: karton, şirâzesi tahrip olmuş.

Başı : İrmek ister isen ṣoḥbet it merdān ile

Ten ḳaydını ḳo zevḳ al özinde cān ile

Sonu : Başumuz meydāna ḳoyup keşf-i esrār eyledük

Enbiyā vü evliyā ṣır itdiği ma'nā budur

---

[5] Mısra bu şekilde bırakılmış; tamam değildir.

Müstensihi bilinmeyen bu nüsha, temellük kaydından anlaşıldığına göre 15. 12.1970 tarihinde Abdullah Öztemiz'den satın alınmıştır. 49 adet şiir bulunmaktadır.

19. Divân-ı Şeyh Sun'ullah Kütahyalı, Milli kütüphane, nr.yz.A 2999/1 (=ML2)

İstinsah tarihi : 1331

İstinsah eden : Hulusi Aziz

Yk: 33, ölç: 200 x 165(170 x 65), st: 19, yz: rik'a, kt: çizgili defter kağıt, ct: yeşil kağıt kaplı.

Başı : Bir vücūddur cümle eşyā 'ayn-ı eşyādur Ḫudā

Hep hüviyyetdür görünen yoḳ Ḫudā'dan mā'adā

Sonu : Ṭutmaz oldular yasaḳ

Zamāne dervişleri

118 adet şiiri mühtevīdir. 15a-15b'de Ükūdarlı Haşim'in iki gazeli vardır. Bu nüsha Muhammed Hüsameddin b İbrahim ebu't-Tevfik b Abdulkerim b. eş-Şeyh Abdurrahim tarafından 20 Şevval 1248'de yazılan nüshadan istinsah edilmiştir.

20. Divān-ı Ġaybī Baba, Milli Kütüphane, nr.Yz. A. 3993 (=ML3)

İstinsah tarihi:?

İstinsah eden : ?

Yk: 34, ölç: 188 x 122(156 x 96), st: 15, yz: nesih kırması, kt: taç fligranlı, ct: kırmızı sırtı bez kendinden desenli karton cilt.

Başı : Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā

Ādem-i ma'nā durur eşyāya aḫir intihā

Sonu : Seni sen bu neş'ede bildüñ ise bulduñ ise

Sen seniñle sen olup sen sende ḳaldıñ ḫoş maḳar

74 adet şiir bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensihi bilinmeyen bu nüshanın kağıt ve yazı özeliklerinden eski bir nüsha olduğunu düşünmekteyiz. Ancak 1b-2a arasında büyük bir eksiklik söz konusudur. Nitekim 1b'de elif kafiyeli bir gazel ve devamı olan 2a'da ise, ze kafiyeli bir gazel bulunmaktadır.

21. Divān-ı Ġaybī Baba, Milli Kütüphane, nr. Yz. A. 3017, (=ML4)

İstinsah tarih: Nisan 1318

İstinsah eden: Baklavacızâde Mehmet Sebâtī

Yk: 53, ölç: 196 x 135(bb x bb), st: bb, yz: rik'a, kt: çizgili defter kağıt, ct: siyah bez kaplı karton.

Başı : Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā

Ādem-i ma'nā durur eşyāya aḫir intihā

Sonu : Muhīṭ olan göñül olmasa Ġaybī

İder miydi bir anda 'ālem-i ṭay

54 adet şiir var.

22. Divân-ı Gaybî, Sahaf Kamil Şahin Nüshası (=K)[6]

İstinsah tarihi : 13 Zilkâde 1312

İstinsah eden : Müslihiddin Mahallesi İmamı Piriştineli Maksûd el-Hulûsi

Yk: 15, ölç: 225 x 135(bb x bb), st: 15, yz: rik'a, siyah mürekkep, kt: beyaz defter kağıdı, ciltsiz.

Başı : Ḥaḳḳa irmek ister iseñ ṣoḥbet it merdān ile

Ya'ni ten ḳaydını ḳo ẕevḳ üzre ol cānān ile

---

[6] Elindeki bu nüshanın bir fotokopisini tarafımıza kullanmak üzere takdim eden Kamil Şahin'e alenen teşekkür ederiz.

Sonu : Başımuz meydāna ḳoyup keşf-i esrār eyledük

Enbiyā vü evliyā sır itdiği ma'nā budur

54 şiir bulunmaktadır.

1.2. İstinsah Tarihi ve Müstensihi Belli Olan Nüshalar

Gaybî Divânı nüshalarından tesbit edip incelediğimiz 22 nüshanın bazılarında istinsah kaydı bulunmaktadır. Bazılarında ise bu kayıt bulunmamakla birlikte, diğer nüshalarla mükayesesi ile yazı ve imla benzerliklerinden hareketle mühtemel müstensihleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bazı nüshaların istinsah tarihleri de bilinmektedir. Buna göre müstenshi ve istinsah tarihi belli olan nüshaları aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür:

1.2.1. İstinsah Tarihi Belli Olan Nüshalar

Nüsha Kodu	*İst.tarihi*
A	17 R.evvel 1307
O1	1308
İ	20 Eylül 1215/ 1318
ML4	Nisan 1318
MY5	1321
ML2	1331
R	Muharrem 1351(1932)

Görüldüğü gibi, yaptığımız bütün araştırmalara rağmen Gaybî Divânı'nın erken dönemlere ait nüshası bulunamamıştır. İstinsah kaydında tarih bulunmayan, ancak kullanılan kağıt ve mürekkep ile imla özellikleri bakımından mühtemel tarihi tesbit edilen çok eski bir nüsha da bulunmamaktadır. Bu nüshalardan MY1'in ilk kısmı eski olmakla birlikte tamam değildir. M nüshası ile Ü nüshası, işaret ettiğimiz bu özellikler bakımından, tabloda gösterilenden daha eski tarihe aittir. Nitekim ileride görüleceği gibi bu iki nüsha bazı nüshalara referans teşkil etmiştir.

Aşağıda görüldüğü gibi, G, O2, O3 ve MY4 nüshalarının müstensihlerinin hayatları göz önüne alınarak daha yakın zamanlarda istinsah edildiklerini söyleyebiliriz.

1.2.2. Müstensihi Belli Olan Nüshalar

Nüsha Kodu	*Müstensih Adı*
A	Hafiz Abdullah Gınam Efendi
O1	Abdulbaki b Hüseyin
İ	Yahya Agah Efendi
R	Erzurum Mebusu Yeşil-zäde Muhammed Salih
ML4	Baklavacı-zäde Mehmet Sebātī
ML2	Hulusi Aziz
O2	Osman Nuri Ergin
O3	Osman Nuri Ergin
G	Abdülbaki Gölpınarlı
MY3	Yeşil Hoca-zâde Mustafa Hakkı
MY4	MustafaYeşil

Tablonun dışında tuttuğumuz MY1 nüshası; tavsifinde görüldüğü gibi, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmı eski bir nüsha olma özelliğini haiz iken, ikinci kısım M.Yeşil istinsahıdır. Bu itibarla bu nüshanın M.Yeşil tarafından tamir edildiğini söylemek mümkündür.

1.3. Nüshaların Değerlendirilmesi

Sunu'llah-ı Gaybî Divânı'nın *Tenkitli Metni* hazırlanırken Türkiye kütüphanelerindeki bütün nüshaların tesbit edilmesine çalışılmıştır. Ayrıca yurtdışında bulunan Türkçe yazmaları tanıtan kataloglar taranmıştır. Bu çalışmalarda 22 adet Gaybî Divânı nüshası görüp incelenmiştir. Bu nüshaların seçiminde ve tenkitli metnin ortaya konulmasında aşağıdaki hususlar gözetilmiştir* :

1. Yazma nüshalar arasından tenkitli metni tesbit için, en fazla şiir bulunan G nüshası ile incelemelerimizde divan nüshaları arasında tam nüsha olduğunu düşündüğümüz A nüshası mükabele edilerek şiirlerin matla beyitleri alınmıştır. Böylece Gaybî Divânı tesbit edilmiştir. Daha çok G'den yararlanılarak İstanbul'da yayımlanan

---

* Nüshaların değerlendirilmesi konusuyla alakalı olarak daha önce yapılan tenkitli metin çalışmaları incelenmiş ve Hüseyin AKKAYA, (Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı (İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkı Basım), II, Harvard University, 1995)'nın çalışması örnek alınmıştır.

Gaybî Divânı ile A nüshası karşılaştırılıp "*esas olmayan Türkçe Divan Metni*" oluşturulmuştur.

Bu çalışmayla, Gaybî'nin üslubunun tanınmasının yanında divânıyla ilgili yeterli bilgiler elde edilmiştir. Böylece diğer nüshaların daha sağlıklı olarak değerlendirilebileceği ve tenkitli metin için zarurî olan nüshaların seçiminde daha isabetli karar verilebileceği düşünülmüştür.

2. Gaybî Divânı'nın tesbit edilen bütün nüshaları, bu yazmaları grublandırmak için gerekli bilgiler açısından incelenmeye alınmıştır. Bu yapılırken, daha çok bir mutasavvıf olan şairin divânında bulunan şiirlerin '*nazım şekillerine göre ihtiva ettiği şiir sayısı*'ndan daha çok, herbir nüshada bulunan şiir adedinin önemli olacağı düşünülmüştür. Bu itibarla nüshalarda bulunan şiirlerin adedi ve beyit sayısı, tertibi ile nüshalarda bulunan ve bulunmayan şiirler tesbit edilmiştir. Nüshaların şiir sayısı itibariyle görünümü aşağıdaki gibidir:

S No	N. Kodu	Şiir Sayısı
1	G	64
2	İ	113
3	A	123
4	Ü	59
5	M	53
6	O1	54
7	O2	54
8	O3	64
9	O4	33
10	ML1	49
11	ML2	118
12	ML3	74
13	ML4	54
14	B	107
15	MY1	66
16	MY2	72
17	MY3	119
18	MY4	111
19	MY5	112
20	MY6	41
21	R	122
22	K	54

Nüshalardaki şiir adedinin farklılığı ve bir çoğunda tam nüshalara oranla bu sayının yarı yarıya olması, grub farklılığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca kimi nüshalarda müstensihin, "Buraya filancanın şiiri çok iyi gitti; teberrüken onu yazıyorum" notuyla aldığı şairimize ait olmayan şiirlerin olduğu da görülmüştür. İçinde farklı şairlere ait şiir bulunduran nüshalar; A, B, İ, ML2 ve R nüshalarıdır.

Yine bazı nüshalar esas aldığı referans nüshanın yanında başka nüshalarla da mükabele edilmiştir. Bunlar; G, A, İ ve MY3 nüshalarıdır.

4. İlk belirlenen nüshalarla oluşan "*esas olmayan Türkçe Divan Metni*" ile diğerleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada bazı nüshaların eksik olduğu görülmüştür. Bunlar;

a. Sayı itibariyle, **Gaybî Divânı**'nda ortalama olarak bulunması gereken sayıda şiir içermeyen nüshalardır. Bu kısma girenler yukarıda görüldüğü gibi önemli bir yekün oluşturmakla birlikte, bir kısmı; esasen müretteb olup, sadece şiir sayısı itibariyle eksiktirler.

b. Tertib itibariyle ya başında veya sonunda eksiklik bulunan veya müstensih tarafından bir müntehap olarak derlenmiş olma izlenimi veren nüshalardır. Bu kısma giren eksik nüshalar; MK, O2, O1, MY1, MY2, MY4, ML3 ve K nüshalarıdır. Bu grubdaki nüshalar değerlendirmede devre dışı bırakılmışlardır.

Böylece değerlendirilmeye tabi tutulacak özellikle 14 nüsha kalmıştır.

5. Nüsha ailesi belirlenirken şu temel özellikler dikkate alınmıştır:

a. Divanın tertibi;

b. Şiirlerin dizilişi ve Keşfu'l-Gıtâ kasidesinin başta ve sonda bulunma durumu;

c. Nüshalardaki bazı önemli farklar;

d. Ortak müstensih hataları;

e. Şiir sayıları;

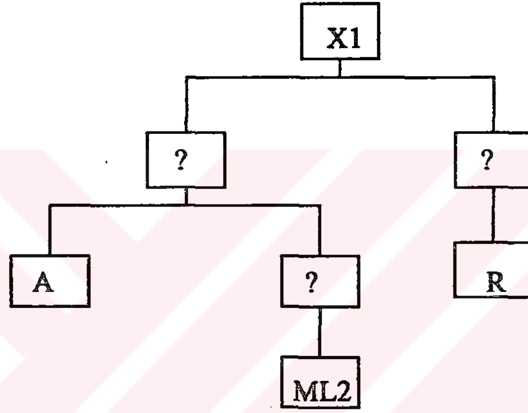
f. Nüshalarda bulunmayan veya fazladan bulunan şiirler;

g. Mukabele kayıtları.. vb.

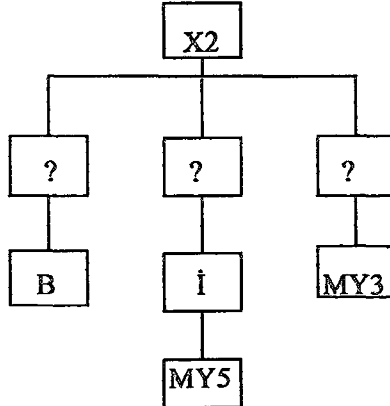
Bütün bu ölçüler ışığında Gaybî Divânı'nın bilinen nüshalarının tek bir esas nüshadan çıkmadığı, kendi aralarında aileler teşkil eden grupların ayrı ayrı nüshalardan istifade edilerek temize çekildiği sonucuna varılmıştır. Bu da bizi, söz konusu divânın birkaç defa tertip edildiği ve bu sebeple şiir sayısı ve sırası bakımından farklılıkların olduğu görüşüne götürmüştür.

İncelediğimiz bu nüshaların birbiriyle olan akrabalıkları üç ayrı gurup oluşturmaktadır. Bu guruplar aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

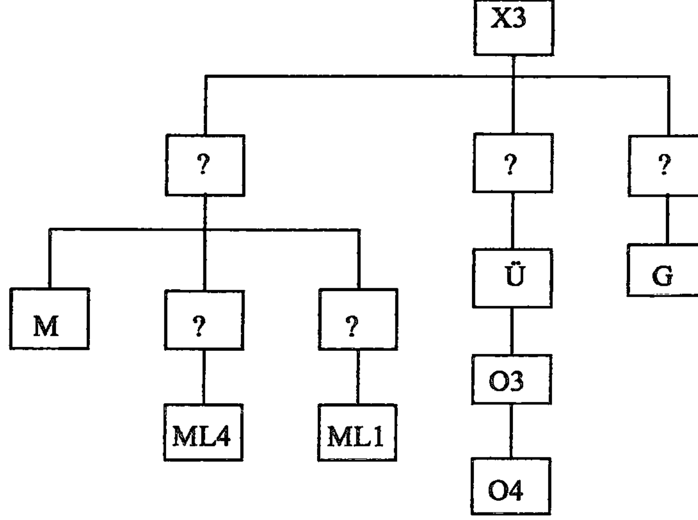
I.Grup:

II. Grup

III. Grup :

6. Tenkitli metin için X1 grubunu temsilen A (Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, nr.430) nüshası alınmıştır. A nüshası ulaştığımız diğer nüshalar içerisinde her bakımdan intizamlı olanlarının en eskisidir. Kısmen harekelidir. İmlası ekseriyetle doğrudur.

ML2 A (Milli Kütüphane, yz.A. 2999/1) ile benzer özelliklere sahip olmakla birlikte daha sonraki döneme aittir.

Bu grub içerisinde bulunan R (Ragıp Paşa Ktp., Yeni Eserler, nr.2742/723) nüshası her ne kadar en çok şiiri ihtiva edip daha önce yayımlanan (1963) Gaybî Divânı'na kaynaklık etse de, gerek içinde Gaybî'ye ait olmadığı halde ona atfedilen şiirlerin bolluğu ve gerekse imla özellikleri bakımından pek çok yanlışlığı bulundurması nedeniyle tenkitli metin için alınmamıştır.

X2 grubundan iki nüsha alınmıştır. Bunlar, İ (İsmail Hakkı Konyalı Ktp, nr.38) ve MY3 (Mustafa Yeşil Ktp., nr.50)dır. İ nüshası, tesbit edilen nüshalar açısından eski bir nüsha olma özelliğine sahiptir. Müstensihi ise, verilen bilgilere göre; bir tekkede postnişindir. Bu itibarla imlası iyidir.

MY3 ise, her ne kadar yakın döneme ait olsa da, müstensihi müdekkik olmalıdır. Nitekim o nüshasının adını Kütahyalı Gaybî ve Divânı koyarak kendisini de şiirlerin toplayıcısı göstermesinin yanında nüshanın başına bir giriş koymuş ve metnin bitimini müteakiben şairimiz hakkında ulaştığı bazı kaynaklardan dercettiği notları almıştır.

Bununla da kalınmamış M nüshasıyla mükabele edilmiş ve gerektiğinde sah kaydı ile metin tamirine gidilmiştir.

Bu grub içerisinde bulunan B (Belediye Yazmaları, Yeni Bağışlar, nr.578)'nin müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Aynı şekilde grup içerisindeki diğer nüshalarla yapılan mukabelede gerek imla ve gerekse tertip özellikleri bakımından kısmen farklılıklar görülmüş ve tenkitli metin için alınmamıştır.

X3 grubundan şu nüshalar seçilmiştir: M (Millet Ktp, A.Emiri, nr.mzn.316), Ü (İstanbul Üniversitesi Ktp, Yazmalar Bl., nr.T.Y.692-23) ve G (Mevlana Müzesi, Gölpınarlı Ktp, nr.153)dir.

Bu nüshalardan M ve Ü hem eski ve hem de daha sonraki nüshaların beyaza çekilmesinde referans olmuşlardır. G ise, her ne kadar yakın dönemlerde istinsah edilmiş olsa da, başta edebiyat ve tasavvuf tarihi olmak üzere Melamilik üzerinde klasikleşen eserin sahibine aittir. Bu itibarla bir müdekkikin mukabele ederek ve gerektiğinde sah ve mukabele kaydı koyarak beyaza çektiği bu nüshAnın, hazırladığımız metin için yararlı olacağını düşündük.

Bu grub içerisinde mutala edeceğimiz ML3(Milli Kütüphane, yz.A.3993) eski bir nüsha olmakla birlikte eksiktir. Diğer nüshalar ise hem daha sonraki dönemlerde istinsah edilmiş ve hem de eksiktir.

7. Tenkitli metin için seçilen nüshalar ve metin içinde kullanılan kısaltmaları şu şekildedir:

Bulunduğu Kütüphane	*Bölüm Adı*	*Numara*	*Kısaltma*
Milli Kütüphane	Adnan Ötüken	nr.430	A
İsmail Hakkı Konyalı Ktp.	Hat Sanatları Müzesi Kitapları	nr.38 (eski nr.189)	İ
Mustafa Yeşil Ktp		nr.50	MY3
Millet Ktp	A.Emiri	mzn.316	M
İstanbul Üniversitesi Ktp	Yazmalar Bl	nr.T.Y.692-23	Ü
Mevlana Müzesi	Gölpınarlı Ktp	nr.153	G

Tenkitli metin hazırlanırken A nüshasının imlası esas alınmıştır.

1.4. Tenkitli Metnin Kurulmasında Takip Edilen Usüller

1.4.1. Türkçe Bazı Eklerin İmlası

İyelik ekleri

a) Birinci ve ikinci tekil ile çokluk şahısların yardımcı vokalleri düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre okundu. Ancak metinde uyum dışı olarak yazılmışsa dikkate alındı:

vücūdum (2/3) vücūdımız (3/2)

vucūduñ (1/11) cemāline (13/5)

b) Üçüncü tekil şahıs ekinin vokali her zaman dar-düz okundu:

ẕātı ḳulağı

Bildirme ekleri

a) Birinci tekil şahıs ekinin vokali düz-geniş okundu:

Ġaybiyem (4/7)

b) Diğer şahıslarda düzlük-yuvarlaklık uyumuna riayet edildi. Ancak bu uyuma aykırılık görüldüğünde metne uyuldu:

tevḥīdiz (1/4)

Yapım ekleri

Yapım eklerinin yardımcı vokalleri düzlük- yuvarlaklık uyumuna göre okundu. Metinde görülen aykırılıklar dikkate alındı:

olundı (12/9) buldı (17/5)

Fiil zaman ekleri

Fiil zaman eklerinin yardımcı vokallerinin okunmasında düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı kalındı. Metinde görülen aykırılıklar dikkate alındı.

1.4.2. Farsça ve Arapça Bazı Terkipler

a) Farsça terkiplerde muzaf ile izâfet kesresi arasına tire konulmuştur::

Murġ-ı dil (11/6)

b) Arapça terkipler aşağıdaki gibi yazılmıştır:

ġavṣuhu'l-ġıyās (9/3) bi'ẕ-ẕāt (8/1)

bi'ẓ-ẓarūri

Ayrıca lafza-i celal ile birleşen isimler apostrof (')la ayrılmıştır:

Kitābu'llah (34/1) Sūretu'llah (49/7)

c) İzâfet-i maklub neticesi oluşan birleşik isim ve sıfatların arasına tire konuldu. Yaygın olanlar ise tire konulmadan yazıldı:

tecelli-gāh (5/6) bed-nām (22/5)

ç) Atıf vavı ayrı yazıldı:

dünya vü 'uḳbā (42/8) ẓāhir u bāṭın (52/4)

d) Bir ön edatla bir ismin birleşmesi sonucu oluşan kelimeler tireli yazıldı:

nā-būd (14/4) tā-ebed (40/8)

mā-evhā (42/1)

Ayrıca bir edat vasıtasıyla bitişen aynı iki kelime tireli yazıldı:

ser-ā-ser (20/4) dem-ā-dem (30/3)

1.4.3. Teknik Özellikler

1. Arap harfli eski alfabede bulunup da bugünkü alfabede bulunmayan işaretler için, tenkitli basımı yapılan ilmî eserlerde kullanıla gelen aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

ء : ʼ	ث : S̱ s̱
ح : Ḥ ḥ	خ : Ḫ ḫ
ذ : Ẕ ẕ	ص : Ṣ ṣ
ض : Ż ż	
ط : Ṭ ṭ	ظ : Ẓ ẓ
ع : ʻ	غ : Ġ ġ
ق : Ḳ ḳ	ڭ : Ñ ñ

Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri şöyle gösterilmiştir:

آ : Ā, ā ;   و : Ū, ū, ;   ى : Ī, ī

Farsçadaki vâv-ı ma'dûleler italik uzun a ( ) harfiyle yazıldı: h*ā*b, h*ā*ce, h*ā*n

2. Tenkitli metin için seçilen 6 nüsha birbiriyle karşılaştırılarak Gaybî'nin kaleminden çıkmış en son şekle yaklaşılmaya çalışılmıştır. Vezin, mazmun örgüsü, Gaybî'nin şiirinin hususiyetleri ve üslûbu nazarı dikkate alınarak bu 6 nüshadaki varyantlar arasından en uygun olAnı metne dahil edilmiş, diğerleri dipnotta gösterilmiştir.

3. Şiirlerin ve beyitlerin sıralAnışında zaruri görülen bazı durumlar dışında A nüshasının tertibine uyulmuştur.

4. 6 nüshanın haricinde kalan diğer nüshalar taranarak bu yedi nüshada bulunmayan şiirler tesbit edilip tenkitli metne alınmıştır. Bu şiirler bulundukları nüshada hangi şiirden sonra geliyorsa, tenkitli metinde oraya konulmuştur. Böylece Gaybî'nin şiirlerinin eksiksiz olarak tesbiti amaçlanmıştır.

5. Her şiirin başına o şiirin vezni konulduğu gibi bulunduğu nüshada ilk beytinin yer aldığı yaprak numarası da dip notta gösterilmiştir.

6. Metinde geçen Arapça ve Farsça beyit ve ibareler transkribe edilip italik olarak verilmiştir. Ayrıca Türkçe tercümeleri dipnotta yazılmıştır.

7. Nüsha farkları gösterilirken aynı mısradaki birden fazla kelime ve açıklama cümleleri arasında yatık çizgi ( ); aynı beytin mısraları arasında ise yatık çift çizgi ( ) kullAnılmıştır.

8. Metindeki vezin ve anlam eksikliklerini tamamlamak üzere eklenilen hece ve kelimeler [ ] içerisine alınmıştır. Vezin hataları ( ) ile gösterilmiştir.

Nice bir bu ʻālem-i kes̱retde devrān idesüñ

Merkez-i vaḥdetde ḳuṭb ol devriden gelsün saña

2. DİVAN-I GAYBÎ

Geldi ṭoḳsan ṭoḳuz esmāya muḳābil beytimiz

Maʿnisini vird idenler āḫir olur pīş-vā

Ḳasīde-i Keşfü'l-Ġıṭā

K [*]

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Bir vücūddur cümle 'eşyā 'ayn-ı 'eşyādur Ḫudā
Hep hüviyyetdür görinen yoḳ Ḫudā'dan mā-'adā

2 Līk vardur ol vücūduñ bāṭını vü ẓāhiri
Pes bu ḥayṣiyyetden olur evvel ü āḫir aña

3 İ'tibārīdür vücūda evvel ü āḫir dimek
Bir ehaddür ol ki 'ayn-ı ibtidā vü intihā

4 Evvel āḫir farż idersek böyledür bu yoḫsa ki
İbtidāsuz intihāsuz bir Ḫudādır sermedā

5 'Ayn olan şeyde ne mümkin evvel ü āḫir dimek
Şāhid-i kāfī kelām-ı Ḥaḳ'daki lafẓ u edā

A1b, MY3 6a, İ 1b, G 52a, Ü 18b

* A, MY3, *Fī beyān-ı Vahdet-i Vücūd mahż-ı likā-i Ḫudā Keşfu'l-Ġıṭā bi-lā hata' Ḥażreti Seyyid Gaybī Bābā ḳuddise sırruhu'l-'alā*, İ, *Ḳasīde-i devriye-i Keşfu'l Ġıṭā li-Mevlānā Ḥażreti Seyyid Ṣun'ullah el-Ġaybī ḳaddese'llahu sırrahu*, G, *Ḳasīde-i mübāreke-i Keşfu'l-Ġıṭā' li-Cenāb-ı ḥazret-i Ṣun'ullah el-Ġaybī ḳaddeṣa'llahu sırrahu'l-'azīz*

2 bāṭını vü ẓāhiri: ẓāhiri vü bāṭını İ, G, Ü // Pes bu ḥayṣiyyetden: Pes bu hüviyyetden Ü, MY3, Bu ḥayṣiyyetden A, Pes bu hey'etden İ, Pes hüviyyetden G/ olur evvel u āḫir: olur pes evvel u āḫir A, olur ol evvel u āḫir İ

3 Bir ehaddür ol ki 'ayn-ı ibtidā vü intihā': Bir vücūduñ 'aynıdur ol ibtidā vü intihā G / ehaddür: ehaddendür İ, Ü

4 bu yohsa ki: bu yoksa ki İ, bu yohsa A, ol yohsa kim G, MY3 // bir Ḫudādır :böyledir bu A, MY3, İ, Ü

5 kāfī : küllī İ, Ü / lafẓı: lafıẓdur G, lafız MY3, İ / edā: aña A, MY3, G

6 Bu vücūduñ bāṭınıdur ol ḳadīm-ı rūḥ-ı Ḥaḳ
Hep tecellī-i Ḥudā'dur ḥādiṡ olan ẓāhirā

7 Bāṭın-ı 'ālem teneffüs 'itmek ister ẓāhirā
Müstecīn olan ḫaḳā'iḳ tā ki bula rūşenā

8 'Ālem-i cāndan taḳāżā ḳopdı ẕât-ı 'aşḳına
Ekmel-i ṣūretde kendü ḥüsnini seyr ide tā

9 *Lā-cerem* düşdi sefer bu iḳtiżā ola tamām
Kenz-i maḫfī fetḥ olup mekşūf ola sırr-ı 'amā

10 Geldüñ imdi ẕāt-ı Ḥaḳ kim bāṭın-ı 'ālem durur
*Kenz-i maḫfī*sini ẕevk it gör nice eyler güşā

11 Ṣūret-i ādemde olmış idi mestūr sırr-ı Ḥak
Ḥubb-ı ẕātı ḳopdı Ḥak'dan mürtefi' ola ḫafā

12 Ya'ni bir ḳuvvet ki ol 'ayn-ı nefesdür ma'nide
Ḳopdı 'ālemden 'urūc ide bulınca tā liḳā

---

6 Bu: Bir İ, Ü, Bil G

7 Bāṭın-ī ālem: Bāṭınī 'ilmi A, Bāṭn-ı 'ālem G // Müstecin : müstehib İ ; müstetīr R (2b) / ḫaḳā'iḳ: ḫaḳāyiḳ G, MY3 / bula: ola İ, G, MY3 / rūşenā: āşināİ, Ü

8 'Alem-i candan: Can-ı 'alemden G, İ, MY3, Ü / ḳopdı: düşdi G// kendi: gide Ü

10 Geldin: Geldi İ/ kim: bil G, MY3 / 'ālem: 'ālemde İ // zevk it: zevk eyle G, seyret İ/ gör nice eyler: görür G, gör nice eḥli İ

11 ādemde: 'ālemde İ, G, R, Ü / olmuş idi mestūr: mestūr olmış idi İ, Ü, ẓāhir olmış idi G

12 ḳuvvet ki: kul ki A, MY3, kuvvettir G, Ü / 'ayn-ı nefesdir: bir nefesden G //bulınca: olınca İ

13 Esfel ü a'lâyı seyr idüp merātib kat' ide
Cümleye cāmi' olup ḥāṣıl ola cümle ġınā

14 'Ālem-i ülvî ki 'arşdur anı menzil eyledi
Bulmadı anda murādın eyleye zevḳ u ṣafâ

15 Geçdi 'arşdan çıkdı kürsīye bu kez menzil bula
Anda daḫi bulmadı kendin aradı cā-be cā

16 Geldi heft eflāḳe çıḳdı anı dahı seyr idüp
Anda da bulmadı kendin nice olsun dil-güşā

17 'Unṣuriyyāta bu kez geldi yüzini ṭutdı ol
Anda dahi yüzini göstermedi ol dil-rübā

18 Ḳodı anı dahi geçdi ma'dene menzil diyü
Bulmadı anda özin gerçi kim itdi çok recā

19 Ḳodı anı dahi geldi menzilin itdi nebāt
Bulmadı kendini tā kim ola ol cāna ġıdā

---

13 Esfel u: Esfel-i İ / ide : ile İ, Ü, eyle R // ḥāsıl : vāsıl MY3/ cümle: 'ālem İ, 'ilm u R
14 Ālem-i 'ulvī: 'Ālem-i süfli A, MY3, 'Ālem-i a'lā G
15 çıkdı kürsiye: kürsiye çıkdı A / bu kez: ire G / bula:deyü A, G, Ü
16 seyr: terk İ, G, Ü // Anda da bulmad: Ānda bulmadı hiç İ
17 ṭutdı: döndi Ü
18 G'de yok. anda özin gerçi kim: anda da dahi gerçi A
19 geldi : kim İ, geçdi MY3, G/ menzilin: menzil ki İ // Bulmadı: Bulamadı A / kim ola: ola A, hem ola İ, Ü

20 Bulmadı anlarda özin geldi ḥayvān mülkine
Bunda bulsaydı özini cānın eylerdi fedā

21 ʻĀḳıbet bunca menāzil geçdi kendin bulmadı
Geldi insāna görindi ol cemāl-i cān-fezā

22 Neş'e-i ādemdür ancak nefḫaya ḳābil vücūd
Rūḥ-ı Ḥak'dur nuṭḳ-ı ādem dimedi mi *rūḥunā*

23 Ādemīde ḥāsıl oldı çün kemāl-i tesviye
ʻArşına pes Hak Taʻālā andan itdi istivā

24 Āşikāre oldı saña ʻālem-i ʻulvī nedür
Çün ki ādemde yüzin gösterdi Ẕât-ı Kibriyā

25 ʻĀlem-i ʻulvī odur kim anda ʻaḳl ü ʻilm ola
ʻĀlem-i süflīde nutḳ u ṣūrete yokdur nevā

26 ʻĀlem-i ʻulvī dinen bil ʻālem-i süflîdedür*
ʻĀlem-i süflī ḥaḳiḳāt ʻālemi alā'l-ʻulā

---

20 anlarda: anda A, anlarda da MY3 / geldi: çün geldi A, MY3 // Bulsaydı: Bulmasaydı İ / özini: özin İ
21 bunca: bunda İ
22 ādemdur: ādem durur A, MY3 // nutḳ-ı : rūh-ı G / dimedi: dinmedi Ü
24 āşikāre: āşikār Ü / sana: sana hep Ü / nedür : ne var İ, R, Ü // ādemde : ādemden İ, R
25 G'de yok. nutḳ u ṣūrete yoktur nevā: olmaz ʻilm u ʻaḳl u reh-nümā İ, olmaz ʻılm-ı Ḥak ʻaḳl u reḥā R

* Bu beyitten önce, İ, Ü ve R'de bir önceki beyitle aynı anlama yakın olan şu beyit bulunmaktadır:
ʻĀlem-i ʻulvīde ẓāhirdür cemāl-i pāk-i dost
ʻĀlem-i süflīde nutḳ u ṣavta yoḳdur bil nevā
26 bil ʻālem-i süfidedür : ʻālem-i süflīdürür A

27 Mā-ḥaṣal 'ālem ḳamu ālāt-ı ādemdür hemān
Hep ‘amel maẓharlarıdur yoḳ birinde ‘ilme cā

28 Cümlesinüñ yoḳ şu‘ûrı kār-ı māḫsûsı durur
Ḳādir olmaz bir nefes kim ḳārını ide hebā

29 Ḳudret-i külliyyenüñ maẓharlarıdur hep bular
Her ne kāra maẓhar ise ḫidmetin eyler edā

30 Encüm ü eflāk ‘anāṣır ger cevāhir olmasa
Sırr-ı Haḳḳuñ seyri beyhūde olurdı cā-numā

31 Anuñ içün seyr ider kim ẓāhir ola her kemāl
Hep leẕā’iẕ ḥāsıl olsa cümleye feyż-i ‘atā

32 Ādeme gelmezden evvel cāmi‘ıyyet yoğıdı
Enfüs ü āfāḳı cāmi‘ var mı böyle bir binā

33 ‘Ālem-i ḳuvvetde her bir nesne kim mevcūd idi
Ādeme geldükde fi‘le geldi bī-çūn ü çırā

---

27 hemān: temam İ, G, R, Ü // ‘amel mazharlarıdır: mazharlarıdur A / ‘ılmecā: ‘ılm u cā İ, R, ‘ilm-ı cā Ü, lā vü lā G

28 cümlesiniñ: cümleniñ Ü / kār-ı mahsusı: kārına mecburdur G

29ḳudret-i külliyyenüñ: ḳudret-i küllisinüñ A, rütbe-i külliyyenüñ Ü // ḫidmetin eyler: emrini ider İ

30 ger:kimA, MY3, hem R // seyri : sırrı A/ cān-numā: cān-ı mā G

31 ẓāhir: ḥāsıl G // Hep: Her R / olsa: ola İ, olub G/ cümleye feys-i: buluna cümle G, İ, R

32 yoğıdı: yoḳidi İ, R // var mı: varmıydı İ, varmıdır R

33 bī-çūn: bu çün İ, R

34 Görme misin nuṭḳ u ṣūret-varı hiç bir ġayrıde

Ādemīde ẓāhir oldı hep kemālāt-ı Ḫudā

35 Cümleten esmāyı cāmi' nüsḫadur ẕātuñ senüñ

Ẕāt-ı Ḥaḳ'dan şanına nāzil degül mi *küllıhā*

36 Ḥayy-ı ʻālemsüñ ki ẕātuñ baḫş ider her dem ḥayāt

Āşiyān-ı ʻāleme sensüñ bilürsün ol humā

37 Ḳalb-i ʻālemsüñ ki ʻilmüñ cümleye olur muḥīṭ

Nūr-ı ʻilmüñ olmasa ʻālem olurdı kapkara

38 Şāh-ı ʻālem ẓıll-i Ḥaḳ'sun cümle ḳudret sendedür

Cümle eşyā emrine oldı musaḫḫar şāh-ı mā

39 ʻĀlemüñ sensüñ murādı hep irādet sendedür

Ẕātıñ ile ḥāṣıl oldı ʻāleme hep mā-yeşā

40 Nuṭḳ-ı ʻālemsüñ ki ʻālem buldu nuṭḳuñdan vücūd

Nuṭḳ-ı cān- baḫşiñüz ʻālem bir şecerdür gûyiyā

---

34 Görme misin: Görünemez R / nuṭḳ u ṣūret: nuṭḳ-ı ṣūret A, İ, MY3

35 Cümleten: cümle-i Ü, Käffe-i G / esmāya: esmāyı G, esmā'-ı A

36 Āşiyān-ı ʻāleme sensin: Aʻyān-ı ʻāli sensin A ,MY3, Āşiyān-ı ʻāleme sensin şeref-baḫş R / ol: ey R

37 G'de yok. olurdı: kalurdı İ

38 Şāh-ı ʻālem: Şāh-ı ʻilm İ, Kalb-i ʻilm G / zıll-ı Ḥaḳsıñ: ey ādem G

39 murādı: mürīdiA, MY3,// ʻāleme: cümleten G

40 cān baḫşiniz ʻālem bir şecerdir: cānıñ ʻāleme bir şemmedir A, cān baḫşsıñ avālim bir şecerdir R

41 sende vechini: senin vechini R/ hak-binin: hak-bīn G, A, MY3 / hüsn ü: hüsn-i A, İ, MY3

41 ‘Ayn-ı ‘ālemsüñ ki ‘ālem gördi sende vechini
Dīde-i ḥaḳ-bīniñ ile seyr olur ḥüsn ü behā

42 ‘Ālemüñ sensin ḳulağı olmasayduñ sen eğer
İşidilmezdi ḳalurdı nuṭḳ ile ṣavt u ṣadā

43 Bu yedi esmāyı bil esmā-ı ẕātiyye durur
Anun içün ādemîye eylediler intimā

44 *Mecma‘ü’l-baḥreyn*-i Ḥaḳsın vācib imkān sendedür
Sensün ancaḳ müsta‘id ẕāt u ṣıfātına fezā

45 Nūr-ı Ḥaḳsın senden olur cümle eşyā pertevi
Ay u gün secde iderler nūrına ṣubḥ u mesā

46 Ḳıblesisin on sekiz bin ‘ālemüñ ey ẕāt-ı pāḳ
Saña istikbâl iderler cümle-i şāh u gedā

47 Secde-gāḥ-ı ‘ālem olduğına bu ḥüccet yiter
Secde eylermiydi saña kudsiyān-ı pür-żiyā

---

42 İşidilmezdi ḳalurdı: İşidilmez ḳalır idi G
43 ẕātiyye dürür: esmāyı ẕātındır senüñ G // ādemiyye: ādemīyeA, MY3, G, ādemīde R
44 müsta‘id ẕāt u ṣıfātına fezā: müsta‘id ẕāt u ṣıfātta fezā İ, müsta‘iddür ẕāt-ı sıfāta seẕāA, MY3, ittisā‘ ẕāt-ı Raḥmāna sezā G, müsta‘id ẕāt u ṣıfātına seẕā R
45 nūrına: yüzine İ, R, Ü
46 ẕāt-ı pāḳ: pāḳ-ı ẕāt İ, R // cümle-i: cümletenA, İ, MY3, R
47 bu ḥüccet yeter: şāḥid bu bize İ , R, Ü

48 Cān-ı ʿālemsin libās-ı ādemīde sen bugün
Ḳadrini fehm eylemezseñ ṣayılursın çārpā

49 Mā-ḥaṣal sensüñ hemān bu cümle ʿālemden ġaraż
Fırṣatı fevt eyleme ol sen senüñle āşinā

50 Bir şecer farż idelüm başdan başa bu ʿālemi
Fehm idevüz tā murādumuz murād üzre dilā

51 Gerçi bu tems̱îlimüz ebʿād görinür ebʿāda
Cān ile dilden ḳabul eyler velāḳin aḳrabā

52 Bu dıraḫt-ı ʿālemüñ zemīni ʿarşdur şöyle bil
Pençesidür kürsi vü sāḳ oldılar yedi semā

53 Nār u bād u āb u ḫāḳ oldı mis̱āl-i ḥālleri
Hem mevālīd-i s̱elās̱e berg-i gül mîve şehā

54 Dāʿiye düşdi nevāya kendü ẕatuñ görmeğe
Bāṭınından ḳopdı nāçār ḳuvvet-i neşv ü nemā

---

48 cān-ı ʿālemsin: şāh-ı ʿ alemsin Ü /sen: sin Ü // eylemezseñ: eylemezsin A / çārpā: cā-be-cā İ,Ü, pür-havā R

49 Mā-ḥaṣal: Ḥaṣılī İ / hemān bu cümle ʿālemden ġaraż: ġaraż bu cümle ʿālemden hemān G, ġaraż bu cümle ʿālemden ġaraż Ü // ol sen: olsun İ

50 başdan başa bu ʿālemi: bu ʿālemi başdan başa G

51 ḳabul eyler: ḳabul eder G, MY3

52 zemīni ʿarşdur şöyle bil: oldı zemīni ʿarş bil İ, R, oldı mis̱ālen re'si ʿarş G , ẕneti oldı ʿarş bil Ü// Pençesidür :Taḫtıdur G, Büyükdür A, MY3, Nīcesidür İ,

53 mis̱āl-i: mis̱ālāt A, mis̱ālen G / ḥalleri: şāḫları G,Ü dalları R // hem: hep Ü / berg-i gül: berg u Ü, değildür A, MY3

54 Dāiye: Vaʿde A, MY3 / nevāya: nevāta A, MY3,R , nebāta G //: kuvvet-i: kuvve'-yi İ, R

55 Geldi ḫāke anda daḫı bulmadı kendözüni
Gitdi sāḳa tā ki anda derdine ide devā

56 Olmadı sāḳdan daḫı derdine merhem ʿākıbet*
ʿAzm-ı şāḫ itdi ki bula ḫasta cānına şifā

57 İrmedi şāḫdan murāda yaprağa ṭutdı yüzüñ
Hem çiçek ile geçürdi arada çok mā-cerā

58 ʿĀḳibet buñları terk eyledi geldi meyveye
Gördi kendüyi tamāmen ẕātına itdi s̱enā

59 Bildi vü buldı vü gördi kendü kendüyi tamām
ʿİlm-i ʿayna ʿayn-ı Ḥaḳḳ'a irdi temme'l-iḳtiżā

60 Çün kemāle ire mîve ḫatm olur anuñ işi
Mîve-i āḫar takāżasına düşer iştihā

---

55 daḫi bulmadı kendözini: kendin aradı bulmadı ol A,MY3 // bu mısra A ve MY3 de: Eyledi bunca sefer tā ola andan mühtedā

* Bu beyitten önce A ve MY3'de aşağıdaki beyit bulunmaktadır:

Geldi biḫā anda daḫi bulmadı kendini ol
Gitdi sāḳa tā ki anda derdine ide devā

56 olmadı: bulmadı A, MY3 // etdi ki: itdik de İ, Ü
57 arada çok: dād u ād Ü
58 terk eyledi: fevt itdi G , terk itdi Ü //kendüyi: kendini Ü, A / tamamen: tamāmet A, MY3, Ü, İ
59 1.mısraʿG'de: Bildi buldı gördi ki kendüsini kendünde tām / kendü kendüyi: kendi kendini İ, A, R
60 Çün: çū A/ ire: irer Ü

61 Böyledür ḥāl-i mürekkeb ʻāḳıbet fānî olur
Ma'nide ammā fenāsı olısar ʻayn-ı beḳâ

62 Ṣūret-i mis̱liyyesinde cilve eyler ol yine
Devr-i dā'im bu tecellî üzre olur rū-nümā

63 Ṣanma anı kim tecellīsinde tekrâr eyleye
Nev-be-nev her neş'eden eyler tecellī dā'imā

64 Ẕāt-ı vāḥiddür tecellī eyleyen her neşʻeden
Ẕātımā birdür egerçi bī-nihāyetdür inā

65 Her inānuñ rengine göre olur ol munṣabığ
Ḳabınuñ rengini ṭutar fi'l-ḥaḳīḳa levn-i mā

66 Müfredāt olur mürekkeb hem mürekkeb müfredāt
Bu taḫavvüldür görinen gāh bekā vü gāh fenā

67 Mîvenüñ aṣlı dıraḫtdur hem dıraḫtuñ aṣlı ol
Anuñ içün emr-i devri var didiler aḫfiyā

68 Aṣlı ferʻüñ ferʻi aṣluñ ʻaynıdur ġayrı degül
Biri icmāl biri tafṣīl görinürler ṣûretā

---

61 Maʻnide: Maʻnada İ / olıser: bulıser Ü
62 cilve: cülūs A, MY3/ ol yine: yine ol Ü // olur rū-nemā: döner dā'imạ İ
63 her neş'eden: her bir neş'eden A
64 neş'eden: neş'ede İ, G // eğerçi : gerçi emmā A/ inā: amma Ü
65 inānıñ: anın İ / ḳabınuñ : kābiliyyet İ
67 dıraḫtdur : dıraḫt A / hem: hem çün A // emr-ı devri var: emr-i devridür A, MY3 / aḫfiyā : etḳiyā G

69 Bu vücūduñ bāṭınıdur cevher-i evvel dinen
Seyr ider a'rāżını ol nitekim seyr-i nevā

70 Cevherüñ her maẓharında bir ẓuhūr-ı ḫāssı var
Cümlesi cāmi' ẓuhûr-ı ādemi aḳṣa'l-ḳażā

71 Maẓhar-ı 'ālem-ṣıfātdan ḳudret iẓhār eyledi
Maẓhar-ı ādem-ṣıfāt u ẕātına oldı revā

72 İster iseñ baḳ dıraḫta gör ṣıfātuñ mîvenüñ
İster iseñ mîveye baḳ ẕātına eyle ṣalā

73 İster iseñ 'āleme baḳ ḳudretini gör anuñ
İster iseñ ādeme baḳ ẕāta eyle iḳtidā

74 Bāġ-bān-ı dehre lāzım mîve-i ādem durur
Müs̱mir olmayan dıraḫta bāġ-bān virmez behā

75 Ẕāt-ı Ḥaḳ'dur her ṣıfatdan dem-be-dem devr eyleyen
Gāh görinür āṣfiyādan gāh görinür eşḳiyā

---

69 Bu: Bir G
70 cümlesi: cümleden İ / aḳṣa'l-ḳażā: aḳṣa'l-ḳusā İ, G, aḳża'l-ḳażā A, MY3
71 ṣıfatdan: ṣıfatdur İ // ṣıfat u: ṣıfat İ
72 A ve MY3'de bu beyit bir sonrakiyle yerdeğiştirmiştir. meyveniñ : ma'deniñ İ // ṣalā: muḳtedā G
73 ḳudretini gör ānun: gör kemāl-i ḳudretin G // ẕāta eyle: ẕātına ḳıl İ, Ü
74 dehre: dehre ne A, MY3 // Müs̱mir: Şemeri A, MY3
75 ṣıfatdan: ṣıfatta İ, G // Gah: Ke A, MY3 / āṣfiyādan: etḳiyādan İ, etḳiyā G

76 Mîvedür ṣūretde cümle kimi puḫte kimi ḫām
Ḫām olanlar eşḳiyādur püḫte olan evliyā

77 Kimi puḫte kimisi ḫām olmaġa bā‘is̱ bu kim
Dört zamānuñ ḫāṣṣasıdur bil sa‘ādetle şehā

78 Ḫāmı püḫte olmadan yire düşerse nā-gehān
Püḫte olunca bil anı seyr ide ol şāḫuhā

79 Puḫtenüñ içi bütündür yire düşerse daḫı
Yine kendü mis̱linüñ ‘aynına düşürür ḳażā

80 Munḫali‘ olur ṣıfātı ṣānı‘ olur mis̱lini
‘Ārifüñ maḫlûḳı olmaz der anuñçün aṣfiyā

81 Elli biñ yıl denilür neşr ile baḳsañ berzaḫa
Ḳuvvet-i ‘ālem ẓuhūr-ı ādeme vire cilā

82 Baṭn-ı ‘ālemden bu deñlü yılda ṭoġar ādemī
Ālem-ı ‘ulvī anuñçün āḫir olur müntehā

---

76 şūretde: ṣūretinde İ / cüme: emmā G // eşḳiyadu: eşḳiya kim İ, eşḳiya u G
77 Kimi püḫte kimisi ḫam: Kimi ḫam kimi püḫte İ, Kimi ḫam ü kimi püḫte G, Ü// şehâ: şeḳâ A, R, İ
78 Ḫāmı: Ḫam olan G, A, MY3 // bil Anı : biñ yıl A, nice biñ yıl MY3, G / Anı seyr ide ol: Anın seyri çokdur A, MY3 / şāḫuhā: şānuhā A, rehā G
79 yire düşerse: düşse yere ol G, yire düşse daḫi ol Ü // kendi mis̱linüñ: kendi kendi mis̱liñ İ / ‘aynına: ‘aynı İ
80 sıfatı: sıfatın İ, Ü / ṣāni‘: cāmi‘ İ, G, R, Ü
81 yıl denülür:yılda gelür A, MY3 / neşr ile baksan: neşrile ba‘s̱iñ İ, R, ba‘s̱ile neşriñ G / berzaḫa: bir daḫi İ
82 yılda: bile Ü // Ālem-i : Ādem-i A, İ, MY3 / olur: oldur İ / müntehī: intihā A, MY3, müntehā İ

83 Mā-ḥaṣal bu neşe' ḳudret belki ḳadrüñdür senüñ
Bir daḫı bu ṣūretile saña yoḳdur kahkarā

84 Dār-ı mülk-i salṭanatdur ser-te-ser 'ālem saña
Başına urmış ḫilāfet tācını ol pādışāh

85 Cümle eşyāyı musaḫḫar eylemiş hep emrine
Her ne yüzden ẕevḳ idersen kimse yoḳdur diye lā

86 Eḫl-i ḫāba gerçi 'ālem ṣūretā dünyā durur
'Ārif-i bī-dāra nisbet oldı ol dār-ı rıżā

87 Zīra 'ālem bir vücūddur evvel oldur āḫir ol
Ẓāhir oldur bāṭın oldur cümle ol öñden ṣoña

88 Ḫalḳ-ı 'ālem ẓāhirine didiler dünyā anuñ
Bāṭın u ġayb olan ana didiler *dāru'l-beḳâ*

89 Ādem ise ẓāhir ile bāṭını cāmı' durur
Lā-cerem dünyā vü 'uḳbā ile oldı ol melā

---

83 neşe' ḳudret: neşe'niñ ḳadriñ İ, neşe'i kaderiñ G / belki: bil G, İ, R / kaderiñdir: ey ḳaderiñ İ // şuretile: şuretiñ ile İ

84 Dar-ı: Dġhi İ, R, Ü, Bil ki G / ser-te-ser: ser-be-ser A,MY3, İ, Ü

86 ṣūretā: ṣūret-i İ, R, Ü, ẓülmet-i G // bī-dāra: dil-dāra A, MY3 / dār-ı rıżā: ḥayāA, MY3

87 Zira: Çünkü G // oldurur önden şona : cümle ol ondaneñ soñra MY3

88 olAnını: erlerine İ, G , ola yine Ü / didiler: dinilür G

89 ẓāhir ile bāṭını: ẓāhir u bāṭını A, MY3, Ü, bāṭını u ẓāhiri İ

90 Ḳuvvet-i ʿālem ḳaçan kim cemʿ ola ol ḥaşr olur
Müfredāta rāciʿ olsa neşr olur dirler aña

91 Yevm-i cemʿ olan ḳıyāmet ādemīnüñ şānıdur
Ādemīden ġayrıdan mümkin değül cemʿ-i ḳuvā

92 ʿĀlem ādem ādem ʿālem olmadur ḥaşr u neşir
Ḥaşr ile neşr olmadan bir dem cihān bulmaz rehā

93 Rūz-ı maḥşer fi'l-ḥaḳīḳa rūz-ı ādemdür hemān
Ḫayr u şer her ne iderse bulısar āḫır cezā

94 Geldüñ imdi ādeme geldi ḳıyāmet ḳāmete
Ḳangı dāra lāyıḳ itdüñ kendüñi söyle baña

95 Maʿrifetden ḥiṣṣe alup kendüñi bildüñ ise
Ehl-i cennetseñ senüñdür feyż-i ẕevḳ-i müştehā

96 Cehlile ḳalup özüñden almaduñ ise ḫaber
Dūzaḫīsuñ çek ʿazāb-ı cehl ile ḳahr u eẕā

97 Ḫıdmet eyle cān u dilden maʿrifet erbābına
Kim şefāʿat maẓharıdur evliyā vü enbiyā

---

91 şānıdır: cAnıdır G / ḳuvā: edā İ, Ü
92 İ ve G'de yoktur
93 her ne iderse: ne işlenürse A, MY3
94 Geldiñ imdi: çünki gediñ İ, A, MY3 , Ü // baña: biya A
95 cennetseñ: cennetdir İ / müştehā: müntehā A, u ṣafā R
96 almadın ise: olmadınsa sen G / ḫaber: ḫabīr G, R // Dūzaḫīsiñ çek: rūz-ı ḥaşre dek İ, Ü

98 Bu ḳasīdem ile *Gaybī* keşf-i esrār eyledüm

Lāyıḳ olursa dinile nāmına *Ḳeşfü'l-Ġıṭā*

99 Geldi ṭoḳsan ṭoḳuz esmāya muḳabil beytümüz

Ma'nisini vird idenler āḫir olur pīş-vā

99 idenler: idinen A, MY3

ELİF

1

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1 Ādem-i ma'nā durur eşyāya evvel ibtidā
Ādem-i ṣūrī durur eşyāya āḫir intihā

2 Ādem-i ma'nā durur rūḥ-ı menāfī 'āleme
Cümle zerrāt-ı cihān andan bulupdur intişā

3 Oldı ḫalvet-ḫāne-i Ḥaḳ cümle 'ālem ser-te-ser
Leyse gayru'llāhı şey'ün virdin oḳur aḫfiyā

4 Ḥamdü li'llāh ehl-i tevḥīdüz ki bulduḳ zevḳ ile
'Ayn-ı vaḥdetdür bu 'ālem i'tibārīdür sivā

5 Ṣūret-i tevḥīdi ḳo ġıl ma'ni-i tevḥīde ir
Güft *el-ma'nī huve'llāh ān 'Aliyyu'l-Mürtażā*

6 Sırr-ı vaḥdetden ḫaber-dār olduñ ise şirki ḳo
Nice bir bu *lā* vü *illā* niceye dek huy u hā

---

1 A 4b, İ 4a , MY3 9a, M 1b, Ü 1b, G 22b
1 intihā: müntehā A
2 rūh-ı menāfī: iżāfī G
3 aḫfiyā: iḫtifā M, Ü, G
4 bulduḳ: bildik G
5 kogıl: ge G // Güftü'-ma'nī: Kütübu'l-ma'nī Ü, M, Gefetü'l-ma'nī İ
6 şirki : terki İ

7 Nice bir bu ʻālem-i kes̱retde devrān idesüñ
Merkez-i vaḥdetde ḳuṭb ol devr iden gelsün saña

8 Ṭālib-i esmā iseñ sen biz de ismi aʻẓamuz
İsm-i aʻẓam ṣoḥbetiyle bul fenā içre bekā

9 Yaʻni esmā vü müsemmā yine ādemdür hemān
Men ʻaref nefseh fekad remzini ṭuyduñsa dilā

10 Ṣūfi kim vāḳıf degül sırr-ı meʻād u mebde'e
Mübtedīdür kendüyi isterse ṭutsun müntehā

11 Bir vücūduñ ẓāhiri hem bāṭını Ḥaḳ olıcak
Nīce ṣūret baġlar anda ibtidā vü intihā

12 Ḥāṣılı gel gir ṭarīḳ-ı vaḥdete ṭaʻnı bıraḳ
Yoḫsa va'llāhu'l-ʻaẓīm irmez saña feyż ü ʻatā

13 Ṣūret uġrısını ṣanma rāh-ı Ḥak'da muḳtedā
Her ʻaṣırda birdir ancaḳ ḥāmil-i sırr-ı Ḫudā

14 Geldi altun silsileyle nūr-ı Ḥaḳ birden bire
Vech-i İbrāhīm'den oldı Gaybī'ye Hak rū-nümā

---

10 meʻād u: meʻād-i A, İ // kendüyi isterse: ister ise kendini A, MY3
11 ẓāhiri hem: ẓāhir u A, MY3, M
8 ṣoḥbetiyle: virdini G / fenā içre beḳā: fenā içre fenā A, MY3, İ, müsemmaya likā G
9 yine: ʻayn-ı M, ise Ü // nefsehū remzini : remzini Ü, remzin G / ṭuyduñsa: ṭuyarsañ M, ṭuyar iseñ G
12 ṭarīḳ-ı: ṭarīḳa İ, Ü // Yoḫsa: Yoḳsa İ, Ü, G
14 altun silsileyle: aḳub sesebīle Ü, M// rū-nümā: keşf-i nümā Ü, keşf u numā M

15 Fi'l-ḥaḳīḳa ʻâşıḳa oldur ṣırāt-ı müstaḳīm
Kim bir ola anda rāh u reh-ber ü hem reh-nümā

2

Mefāʻīlün mefāʻīlün

1 Cehālet perdesin ḳaldur
ʻİnāyet eyle yā Mevlā
Maʻārifle dili ṭoldur
ʻİnāyet eyle yā Mevlā

2 Şarāb-ı ʻaşḳuñı içdüm
Ḥicāblardan ḳamu geçdüm
Bilüp nefsüm seni seçdüm
ʻİnāyet eyle yā Mevlā

3 Vücūdum ʻaşḳ ile kül it
Dehir bāğında bir gül it
Geçir cüzden beni kül it
ʻİnāyet eyle yā Mevlā

---

15 ʻāşıḳā: fānī ol G / oldur: budur M, Ü

2 İ 4a-b, G 22b, Ü 2a

1 perdesin: perdesini G

2 ḥicāblardan ḳamu: ḳamu ḥicāblardan İ / nesim: nefis İ / seçdim: seçem İ

3 ʻaşḳ: yaḳup Ü / dehir bağında bir gül : geçir cüzün beni kül İ , gider ġafletimi ḳul it Ü// Geçir cüzden beni kül: Dehir bağında bir gül İ, Ü

4 Fenā iden ḳamu varın

Bugün oldı aña yarın

Temāşā itmede yārın

'İnāyet eyle yā Mevlā

5 Dile ilhām-ı Gaybī vir

Kemālātı göñülde dir

Ḳamū ḥālde baña ir gör

'İnāyet eyle yā Mevlā

BA

3

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1 Ḫācemüz 'aşḳ-ı ezeldür bize andandur ḫiṭāb

Dersümüz ilhām-ı Ḥaḳ'dur göñlümüz ümmü'l-kitāb

2 Bu vücūdumuz kitāb-ı 'ilm-i ḳāfīdür bize

*Men 'arefe ḳad 'aref*dür çün kelām-ı müsteṭāb

---

5 vir: dir Ü // ḥalde: ḥālimi İ, ḫaṭırda Ü / ir gör: vir gör İ, ir Ü

3 A 5a, İ 4b, MY3 10a, M 1b, Ü 2a

1 ezeldir: ezelden M, Ü

2 Bu vücūdumuz: Vücūdumuz İ, Bu remz M, MY3 / ḳāīdür: nāfīdür M, MY3 // Men 'arefe ḳad 'arefdür: Men 'arefdür A / kelām: kitābu'llah A

3 Varlıġumuz mülkini ḳahhār-ı ʻaşk itdi ḫarāb
Li-meni'l-mülk nüktesine hem su'ālüz hem cevāb

4 Berzaḫ-ı ḫavf u recādan geçmişüz vaḥdetde biz
ʻĀlem-i kes̱retdedür münker nekir ṣorı ḥisāb

5 Ḥamdüli'llāh biz behişt-i maʻrifetde sākinüz
Dūzeḫ-ı cehl içre dā'im yanmada ehl-i ʻazāb

6 Biz o *kenz-i maḫfī*yüz kim devrimüz her dem bizüm
Ferd-i cāmiʻ ṣūretidür bī-şumār ü bī-hisāb

7 Dār-ı vaḥdetde dü-ʻālem z̠evḳini cāmıʻ idüp
Dehr ile devr eylerüz budur bize Ġaybī me'āb

4

Fāʻilātün fāʻilātün fāʻilātün fāʻilün

1 Cezbe-i Ḥaḳ varlıġum maḥv itmeden bī-irtiyāb
Olmadum nūr-ı ilāhī cilvesinden bahre-yāb

---

3 nüktesine: tekyesine İ, Ü / hem: biz M, Ü,

6 devrimiz: virdimiz M, My3/ bizim: bu dem Ü

7 idüb: olub A, MY3, İ // dehr ile devr eylerüz: dehr ile devr eylemeziz M, dehr-i devr itmez Ü / budur bize: bu bize Ü, M

4 A 5a, İ 4b, Ü 2a-b, MY3 10a, M 2a, G 24a

1 itmeden: itmedin A, İ // Olmadum: olmadı İ, eyledim M, Ü / cilvesinden: cilvesinde İ, bahresinde M, bahresinden Ü / 2.mısraʻ G'de: Gice gündüz nār-ı kes̱retde çekerdim çok ʻazāb

2 Sedd-i rāh itmiş ṭarīḳ-ı Ḥaḳ'da baña benliğüm
Ölmeden mevt-i irādī ile fetḥ olmadı bāb

3 Baña benliksüz tecellī itdi bende benliğüm
Anun içün ortadan ref' oldı yetmişbiñ ḥicāb

4 Rūḥ-ı ḳudsīdür tecellī eyleyen bende ʻıyān
Ṣūretā saña göründüm nār u bād u ḫāk u āb

5 Feyż-i lāhūtumdan alur cümle nāsūt-ı cihān
Her dü-ʻālem ẕerrem olmış olmışam ben āf-tāb

6 Ḥaḳ lisānıdur lisānum tercemāniyam Ḥaḳḳ'uñ
Ḥaḳḳ'ı bilmek isteyen gelsün ṣalādur şeyḫ ü şāb

7 Ẕāt-ı Ḥaḳḳ'um vaṣfum oldı *ḳul hüve'llāhu aḥad*
Gaybi'yem şānumda münzel *ʻındehū ümmü'l-kitāb*

---

2 sedd-i rāh itmiş: sedd-i rāhı rāh itmiş İ , sedd-i rāh imiş Ü// Ölmeden mevt-i irādī ile fetḥ olmadı bāb: Ānın çün ortadan ref' oldı yetmişbiñ ḥicāb M, Ü

3 bende: baña İ, bize G // Ānın içün: Ānınçün İ / Ânın çün ortadan ref ' oldı yetmiş bin hicâb: Ölmeden mevt-i irādī ile fetḥ olmadı bāb M,Ü

4 bende: bize İ, Ü

5 Feyż-i lāhutumdan alur: Feyż-i lāhutumuz oldı Ü, M

7 ẕāt-ı Ḥaḳḳ'ım: ẕāt-ı Ḥaḳ'da M, Ü

5

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Ḥaḳīḳatde ʿamel ey Ḥaḳḳ'a ṭālib
Göñül olmalıdur pīre murāḳıb

2 Ḳamu bildüğüñi ḳaldur aradan
Fenā kesb eyle ḳalmasun muʿāyıb

3 Mücellā olsa dil levḥ-i kederden
Dem-ā-dem ʿaḳs ura ʿilm-i mevāhib

4 Vücūduñ zerresin ʿaşḳ ile maḥv it
Saña ḥāżır ola hep cümle ġā'ib

5 Ḥaḳīḳatde ledün ṭāliblerine
Maʿārifle ḥaḳāyıḳdur münāṣib

6 Göñüldür çün tecellī-gāh-ı ḥażret
Sivā-yı Ḥaḳ olur mı hiç münāsib

7 Özüñ vaḥdetde yek-sān eyle Ġaybī
Bir ola saña tā maġlūb u ġālib

---

5 A 5 a-b, MY3 10 b, İ 4b-5a, G 23b-24a, Ü 2a
2 bildiğini: bildikleriñ G
3 olsa: ola Ü / ura: ide MY3, G

TA

6

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Göñül kim anda yoḳ ʿaşḳa iṭāʿat
Tamām olmaz bilüñ anda ʿibādet

2 ʿİbādetsüz Ḥaḳ'a olmaz taḳarrub
Maḥabbetdür bize ʿayn-ı ḳarābet

3 Ḫudā'dan ġayri sevgü hep ḥadeṡdür
Maḥabbet olmasa gitmez ḫabāṡet

4 Ḳalursa ḳıl ḳadar senlik göñülde
Cüdā olmaz özüñden bil cenābet

5 Yedi deryā ḥaḳīḳat eylemez pāk
Göñül kim bulmaya ʿaşḳdan ṭahāret

6 Göñül cemʿiyyetin taḥṣīl idene
Dem-ā-dem ḥāżır olmuşdur cemāʿat

---

6 A 5 b, MY3 11 a, İ 5 a, G 25 a-b, Ü 3b
1 Göñül kim: Göñül ki MY3, A, Gönül İ / anda yoḳ ʿaşḳa: ʿaşḳa yok anda G
3 sevgü hep: hep sevgü İ, hep ġaygu Ü // olmasa: olmazsa İ / ḫabāṡet: cenābet İ, Ü
4 Ü'de yok. cenābet: cināyet İ

7 Göñül kim itdi vaḥdetde iḳāmet
Revādur eylese keşf-i kerāmet

8 Ḫudā'dan ġayrı görmezseñ cihānda
Cihān başdan başa olur selāmet

9 Göñülde Ġaybi 'aşḳdan ġayrı ḳoma
Ḳonıla başıña tāc-ı ḫilāfet

7

Me fā 'ī lün me fā 'ī lün fe 'ū lün

1 Ḥaḳīḳat ẕāt-ı Bāri'dür maḥabbet
Bu 'ālem şems-i nūrıdur maḥabbet

2 Maḥabbet olmasa olmazdı bir şey
Ḳamu eşyāya sāridür maḥabbet

3 Maḥabbet ṣūretidür cümle ẕerrāt
Cihānuñ vāridātıdur maḥabbet

---

5 Göñül kim: Göñül Ü // eylerse: eyler ise: Ü, G
6 ḥāżır: ḥāṣıl Ü
7 kim itdi: itdi Ü / keşf-i kerāmet: ol kerāmet Ü
8 selāmet: kerāmet İ, MY3, Ü
7 A 6 a, İ 5 a-b, G 24 b-25 a, Ü 3 a-b, M 2b-3a, MY3 11a-b
3 ṣuretidir: cünbüşüdür M, Ü, G // cihanıñ: cihāna İ, MY3 / vāridātıdır: vārıvārıdır İ, MY3, A

4 Ḥaḳīḳat mūcid-i ma‘dūmdur evvel
Ḥaḳ'uñ nūrı vü nārıdur maḥabbet

5 Maḥabbet toḫm-ı mevcūdāt olupdur
Ḳamuñun kesb ü kārıdur maḥabbet

6 ‘Urūḳ-ı ẕāt-ı pāk oldı meẓāhir
Ḥaḳīḳat ḫūn-ı cārīdür maḥabbet

7 Maḥabbet ḳuṭb u sāirler devā'ir
Ḳamu şey'üñ medārıdur maḥabbet

8 Maḥabbetden bulur Ḥaḳḳ'a bulan yol
Bu bāzāruñ ‘ayārıdur maḥabbet

9 Maḥabbet müntic-i ‘irfān-ı Ḥaḳ'dur
Velīler reh-güẕārıdur maḥabbet

10 Maḥabbet mūṣıl-ı ẕāt oldı ancak
Ḫuṣūsañ ẕāt-ı Bārı'dür maḥabbet

---

4 mūcid-i ma‘dūmdur: muḥibb-i demdir MY3 // nūrı vü: nūrıyla G
5 kesb u: kesb-i A, Ü,
6 ‘Urūḳ-ı ẕāt-ı: ‘Urūḳ-ı pāḳ ẕāt-ı M, / ḫūn: çünki A, MY3, İ
7 ḳuṭb u: ḳuṭb-ı A, İ, MY3
8 bulur Ḥaḳḳ'a bulan: bulur bulan Ḥaḳ'a A, MY3 // ‘ayārıdur: ‘ıyârıdur: Ü, İ, G
9 müntic-i: muṭlak M , G, MY3, Ü // reh-güẕār: güẕār M, Übu güẕār G
10 oldı: olur G, mūṣıl-ı: mevṣıl-ı İ // Huṣūṣan : Ḫudā'nıñ A

11 Ḥaḳīḳat cān virürler cān alurlar
Alana cān bazārıdur maḥabbet

12 Vücūd-ı ʿāşıḳı maḥv eyler āḫir
Ḫudā'nuñ pür-şirārıdur maḥabbet

13 Maḥabbetdür ḳamu eşyāya māye
Ḳamunuñ neş'e-dārıdur maḥabbet

14 Maḥabbet rāḥat-ı rūḥ-ı ciḥāndur
Dil u cān ġam-güsārıdur maḥabbet

15 Ser-ā-pā cümle ʿālem bendelerdür
Bu ʿālem şeh-süvārıdur maḥabbet

16 Maḥabbet naḳşıdur cümle meḥāsin
Ḥasen perverd-gārıdur maḥabbet

17 Ezelden bir ʿaṭiyye-i ilāhī
Ḥaḳ'ıñ bir yād-gārıdur maḥabbet

18 Ser-i şirk-i ser-ā-pā ḳaṭ ider ol
ʿAlī'nüñ Zü'l-fiḳārıdur maḥabbet

---

11 virürler cān alurlar: alur cān virürler MY3, M, G
12 ide : eylerA, ider M // pür: bir Ü, MY3, M, G
14 Dil u: Velī Ü, G, M, dil-i A
15 ʿālem: eşyā A, İ
17ʿaṭiyye-i: ʿatiyyedir A, İ
18 şirki : sırr-ı: Ü , şerr-i M, şerīki MY3 / ḳaṭʿ ider ol : ḳatʿa ālet A, İ, MY3

19 Ḥaḳ'uñ bir gizlüce gencidür bu 'ālem
Bu gencüñ genc-dārıdur maḥabbet

20 Dil-i Ġaybī ezel şeh-bāzıdur kim
Ānuñ dā'im şikārıdur maḥabbet

8

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ḥaḳ budur kim vācib-i bi'z-zāt olupdur mümkināt
Ṣūret-i mümkinde iẓhār itdi kendin 'ayn-ı ẕāt

2 Mümkinātuñ her biri āyīne olup kendüye
Rū-yı keṣretden cemālüñ gösterüpdür şeş-cihāt

3 Keṣreti bu mümkinātuñ 'ayn-ı vaḥdetdür şehā
Baḥr-ı ẕātuñ 'aynıdur fehm eyle emvāc-ı ṣıfāt

4 'Aşk-ı Bārī bā'iṣ oldı ẕātınuñ emvācına
Devr-i dā'im tā tecellī üzre ola kā'ināt

---

19 gencidür bu 'ālem: gencinesidür Ü, MY3, M, G
20 ezel şehbāzıdur: Anıñ yürek bāzıdur M, Ü, evvel şehbāzıdur MY3 // Ānuñ: Hemān M, Ü
8 Ü 2b, M 2a-b, MY3 11b-12a, G 24b-25a
2 kendüye: kendide MY3, M, Ü
4 bāri : yāri MY3, M, Ü

5 Her tecellīsi anuñ ẕevḳ-i cedīd ide ʿaṭā
Göstere her anda bir şe'n dā'imā ol muḥdes̱āt

6 Yoḳ tecellīsine āḫır devr ider zīrā ebed
Sırr-ı devri ẕevk idersuñ keşf ola bu müşkilāt

7 Sırr-ı devrüñ ẕevḳidür ʿālemde rūḥ-ı maʿrifet
Ṭutalum maʿlûmuñ olmış ʿāliyāt u sāfilāt

8 ʿİlm-i Rabbānī'ye ir kim ḳābil-i nesḫ olmaya
Enbiyā vaḥyi gibidür evliyāya vāridāt

9 Ehl-i vaḥdet ṣoḥbetine cān u dilden ṭālib ol
Mā-ʿadā-yı ehl-i vaḥdet cümle söyler türrehāt

10 ʿÖmrüñi ṣarf eyle bunlar ṣoḥbetine bir nefes
Feyż-i ṣoḥbet tā-ki vire saña vaḥdetde s̱ebāt

11 Nice bir mürde gezersüñ cehl ile ʿālemde sen
Kesb-i rūḥ it nuṭḳ-ı Ġaybī'den içüp āb-ı ḥayāt

12 Bunları bilmek dilerseñ mürşide var sen yüri
Olmaḳ istersen eğer ʿālemde sen Ġaybī ṣıfāt

---

5 şe'n: şān Ü // ol : bu Ü
6 āḫir devr ider zīrā ebed: ġāyet emri zīrā devrīdir G // bu: hep G
7ʿāliyāt u: ʿāliyat-ı A
9 cān u: cān-ı A
10 ṣarf eyle: ṣarf itme G / vaḥdetde: vaḥdete G, vaḥdetden Ü
11 içüp āb-ı: içüp M
12 G'de yok.

S̱A

9

1 Nuṭuḳ u nefes kelāmdur pīrden yād-gār ġıyās̱
Diñle işte hem oḳı Ḥaḳ'dan eyle *el-Ġıyās̱*

2 Femiden her bir demin ṭulū' itmek güzeldür
Sen ṣanma kim sendendür bu nuṭuḳ bu müsteġās

3 Çünki bildüñ bir şeyde yoḳdur senüñ medḫalüñ
Yüzini dergāha ṭut çaġur ġavs̱a *el- Ġıyās̱*

4 Ahmed Mahmūd Muhammed Mustafā'nuñ rāhına
Sıdḳ ile girdüñ bu gün ṭurma oḳı yā *Ġıyās̱*

5 Buñ deminde her gününde yār çekdürür senüñ
Lutfla gelse dile *egis̱nī ġıyāse'l-meġās̱*

6 Şeş cihetden eyle tenzīh kendini ḳādıyā
Ḥalḳ-ı Ḥaḳ'dur çünki ḥāżır Ġaybīyā ḳıl ġıyās̱

---

9 A 7b , MY3 12b, İ, 5b-6a

5 ġıyās̱e'l-meġās̱: yā Muġīs̱ u yā Muġās̱ A
6 ḳādıyā: sen ḳādıyā A, İ, yā ḳādıyā MY3 // Ġaybīyā ḳıl: Ġaybīyā yā A, İ

CİM

10

1 Tāc ma'rifet tācıdur ṣanma ġayrı ola tāc
Taḳlīd ile ṭoḳ olan ledünnīden ola âc

2 Düşe duş olma ṣaḳın düşe aldanup ḳalma
Ḥaḳ'dan ġayrı ne vardur ta'bīre ola muḥtāc

3 Saña 'ālem görinen ḥaḳīḳatde Allah'dur
Allah birdür va'llāhi ṣanma ki ola bir ḳâc

4 Bir āġaçdur bu 'ālem mīvesi olmuş ādem
Mīvedür maḳsūd olan ṣanmaki ola aġaç

5 Bu ādem mīvesinüñ çekirdeġi sözüdür
Sözsüz bu 'ālem- ādem bir demde ola tarāc

6 Bu sözlerüñ me'āli kişi kendüñ bilmekdür
Kendü kendüñ bilene ḥaḳīḳat ola mi'rāc

---

10 A6b-7a, İ 6a, MY3 13 a, Ü 15a
1 ġayru ola tāc: ola ġayri tāc İ , ġayri tāc ola Ü// olan: olAnın İ / ledünnīden: ḥaḳikatde MY3, ma'rifetde Ü
2 düş olma ṣaḳın: düşünüb ṣaḳın A, MY3, düşünme ṣaḳın Ü / düşe aldanub ḳalma: anda kalub aldanma İ // Ḥaḳdan ġayri: senden ayrı Ü/ ola muḥtāc: muhtac ola Ü
3 sanma ki ola bir ḳac: olasın bir kaçİ, ola sanma bir ḳaç MY3, ṣanma ki bir ḳaç ola Ü
4 Meyvedür maḳsūd olan: maḳsūd olan meyvedür Ü / ola aġaç: ağaç ola Ü
6 Ü'de yok.

7 Ḥaḳ denilen özüñdür özüñdeki sözüñdür
Ġaybī özin bilene Rubūbiyyet ola tāc

ḤA

11 *

1 Ehl-i īmāna pāk göñüldür dā'im silâḥ
Ẓāhiri ṣavm u ṣalātdur bāṭını vird-ı ṣalāḥ

2 Oḳu ezber eyle ẕikr ü fikrüñi her dem müdām
Ḥaḳ Te'ālā ẕikri her dem dilde bula irtibāḥ

3 Selām ile selāmet-i dāreyn açılur
Dem-be-dem oḳursañ eğer ṣalāḥ u felāḥ

4 Ġaflet uyḳusından ḳaldur başuñı
Sükūtuñ ẕikr olsun aḳşam u ṣabāḥ

5 Ṣubḥ ü mesā göñül Ḥaḳḳ'ile olursa
Tercemān-ı lisān söyler *yā Rezzāḳ yā Fettāḥ*

---

7 Ḥaḳ: cümle İ // ola tāc : tāc ola Ü

11 A 7a, MY3 13b, R14b, B6a

* Bu gazelin vezni problemlidir.

1 dā'im sılaḥ: silaḥ R // /ṣavm u: ṣavm-ı A, B / vird-i: nûr-ı R

2 Oḳu ezber eyle ẕikr ü fikrüñi her dem müdām: Boş durma yürü zikr ü fikrinle müdām R / fikriñi herdem: fikri A, B // Ḥaḳteālā: Ḥaḳḳın A, MY3 / bula: bul B

3 selāmt-i dāreyn: selāmetdārın MY3 // eğer ṣalāḥ: ṣalāḥ A

6 Niyyet-i ḫayr ile merkez-i Ḥaḳ'da olur
Mürġ-ı dil Ḥaḳ Ḥaḳ diyü eyler hem ṣabāḥ

7 Kürsī-ı 'aşḳ üstünde ṭurınca göñül
Vā'ẓ-ı Ḥaḳ'dur olur va'āza miftāḥ

8 Ḥükm-i Ḥaḳ ḳażā iderse ḳāḍı bulur
Ġaybi dīvānında *ṣad-ṣudūr-ı inşirāḥ*

12

1 Mü'mine lazım göñülden silāḥ
Gönülden bulunur ise ṣalāḥ
İki dürlü vechi var bil anuñ
Biri ṣalaḥ u birisi felāḥ

2 Oḳu ezber it bu virdi müdām
Bulunur saña bir özge maḳām
Selāmet dāreyn hem selāmet tām
Dest-be-dest ile gel eyle felāḥ

---

6 diyü eyler: demekle olur R/ hem ṣabaḥ: hem seyyāḥ A, MY3, sabah
7 va'āza miftāḥ: va'āz-ı neṣṣāḥ A
8 bulur: olur R // ṣudûr:ṣadr R

12 G, İ 6a-b, R 14a-14b

1 Mü'mine lazım gönülden silâh: Mü'mine lazım silâh gönüldenİ, Lazımdur mü'mine elbette silāḥ R // Bulunur ister iseñ sellāḥ İ// var bil anuñ: vardır İ // Biri ṣalaḥ u birisi: anıñ sellāḥ ile İ
2 ezber it: ezber eyle İ // saña bir: saña da İ, G // tām: nām G // eyle: ara G

3 Felāḥuñ bed'inde buldum felāḥ
Niyyet-i ḫayr ile hem de ṣalāḥ
İbnü'z-zamān bilmez olur fettāh
Añunçün dilinde hep *yā Fettāḥ*

4 Merkez-i Ḥaḳ'da s̱ābit olunca
'Amel maḳam olur saña maḳar
Ṣubh-ı ṣalāt erken ḳılunca kim
Mev'ûd olur saña felāḥ-sabaḥ

5 Mürġ-ı dile ta'rīf olundı ders
Āyet ü Ḥadīs̱den 'arābī fürs
Vā'ẓ-ı nāṣīḥdür maḥall-i kürsī
Ḳulağına gider işidür naṣṣāḥ

6 Ḳāḍı bu sözler senüñ değildür
Pīrān eşiğinde öğrendiğindür
Ġaybī divānuñda bulunur sırdur
Duyanuñ ṣadrına gelür inşirāḥ

---

3 bed'inde: bedāyinde G // İbnu'z-zamān: yevm-i zamān İ // hep: herdem İ, bulunsun G
4 olunca: olunca kim İ, olursañ eğer G // 'Ameliñ mis̱lini bulur nice kim İ // ḳılınca kim: edince edā G // ṣādıḳ olur elbette o 'abde ṣabāḥ İ
5 Ḥadis̱de: Ḥadis̱le G
6 sözler: sözleriñ İ, G // öğrendiğindir: yüri metin dur İ // Duyanuñ: dilleriñ İ

ḪA

13

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Ledünnī ʿilmidür bil ʿılm-i rāsiḫ
Budur iden oniki ʿilm-i nāsiḫ

2 'Anāsırdan müşāhiddür o muṭlaḳ
Bilür misüñ nedür ol rūḥ-ı nāfiḫ

3 İżāfet kesb idelden rūḥ-ı Ḥaḳḳ'a
Bizüz mümtāz u müstesnā vü şāmiḫ

4 Cemāl-ı ādemi maḳbūl idindi
Dü ʿālem nüsḫasın cemʿ itdi nāsiḫ

5 Cemāliñe muvāfıḳ it ke'mālüñ
El uzatmaya Ġaybī devr-ı māsiḫ

---

13 A 7 a-b, MY3 14 a, İ 6 b, Ü 3 b-4 a, G 35 a, M 12a

1 Budur iden: Bulur andan Ü, M/ oniki : ol iki A, iki ol İ / nāsıḫ: rāsıḫ Ü
2 nāfiḫ: nāmiḫ M
3 şāmiḫ: müşāmiḫ A, G
4 nāsiḫ: tāsiḫ İ
5 māsıḫ: nāsiḫ İ

DĀL

14

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Āteş-i şirke düşüp olma muʿaẕẕeb ey ḥasūd
Ḥaḳḳ'ı birle Ḥaḳ'dan artuḳ yoḳ durur hergiz vücūd

2 Dū zamānuñ hāṣṣasıdur ḫırḳa-ı faḳr u fenā
Ḳābiliyyetde olurısañ bulasuñ feyż-ı cūd

3 Bilme misün cümle istiʿdādımuz mecbūridür
Kendi midür ṭā'iruñ ider hubūṭ ile ṣuʿūd

4 Gel ḳażāya rāżı ol ḫalḳı çıḳar sen aradan
Ṣanma kim ḫalḳuñ yüzündendir bu nā-būd ile būd

5 Senden ednāya naẓar ḳıl müsteriḥ ol her zamān
ʿİzzet ehline baḳup dā'im getürme āh u dûd

---

14 A 7b, İ 6b, Ü 4a, M 3a, MY3 14b, G 26a

1 Ḥaḳ'dan: birden M, Ü

2 Dū: Dört A, MY3, İ / ḫırḳa-ı: ʿzz-ı ẕil A, MY3, İ // olurısañ: gelür sanā A, İ, MY3 / bulasıñ: bulursuñ A, İ, MY3/feyż-i cūd: feyż-i Ḥaḳ Ü

3 Bilmemīsiñ: Görmemisiñ M, Ü / mecbūridur: mecbūriyüz A, İ // Kendimidür: Bir beğim A, MY3, Be beğim İ / ṭā'iriñ ider: eldemidür meğer A, İ, MY3

5 baḳub: baḳuben M, Ü / dûd:derd M, MY3, G, durūd A, vāh Ü

6 ʻĀrifüñ ḳatline dendān bilemek ʻādet durur

Ḥażret-i ʻĪsā'yı çārmuḫ itmediler mi yehūd

7 ʻĀrifüñ mevtī saña virmez ḥayāt-ı cāvidān

Gel ḥasedden dūr ola gör *el-ḥasūdü lā-yesūd*

8 ʻAşḳ ile maḥv-ı vücūd it kec kecinden fāriġ ol

ʻAşḳ-ı Ḥaḳ'dan ġayrıde yoḳdur beḳā ile ḫulūd

9 Bu vücūd-ı muṭlaḳun lüṭfile ḳahrını bir görür

Ġaybiyā anıñiçün görmez ʻazāb ehl-i şuhūd

15

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Merḥabā ey ṭālib-i ḳābil vücūd

Ḳıble-i maʻnāya itmişsin sücūd

---

6 G'de yok. çārmuḫ: çarmuġ A

7 M'de yok. mevtī: ḳatli Ü, G // dūr ola gör: fāriġ ol kim Ü, G

9 vücūd-ı mutlakın: vücdun G // kahrınını bir görür: kahrını çünkim G // Anınçün görmez: Anınçün M, MY3.

15 A 7b, Ü4a-b, İ 7a, MY3 14b-15a,M 3b.

2 Ṭoğrı yola ḳalbüñüz sevḳ eylemiş

Ḥamdü li'llāh cezbe-i ʿışḳ-ı Vedūd

3 Dīde-i idrāküñüz binā ola

İdesüz mirʾāt-ı tevḥīde ṣuʿūd

4 Nūr-ı istiʿdād eger ḳuvvet bula

Hem-demüñüz ola erbāb-ı şühūd

5 Āteş-i ʿışḳ-ı muḥabbetde yanup

Ḳalbüñüzde ḳalmaya nā-būd u būd

6 Merḳez-i vaḥdetde olasız mükīm

İrmeye göñlüñüze ṭaʿn-ı ḥasūd

7 İresüz īmān-ı ʿaynīye yaḳīn

Şāhid-i Ġaybī olursa rūḥ- nümūd

---

2 cezzbe-i: ki ol M, ki ol cezbe-i MY3
3 M, Ü' de yok
4 istiʿdād eğer: istiʿdād ınız A, MY3, İ
5 nābūd u: nā būd ile A, İ
6 vaḥdetde: vāḥid M, vāḥidde Ü / olasız: ola sırr-ı M // İrmiye: ayırmıya A, İ, MY3 / gönlüñize: gönlüñizi MY3, İ, A, ḳalbiñize M, Ü
7 ʿaynīye: Gaybī'ye M

Z̄ĀL

16

1 Ġayb ile ḥużūra gel canına olsun leẕīẕ
'Aybı gider kendünden 'irfāna olsun leẕīẕ

2 Seyr-i sülūk sādedür 'abdu'llah'a göre
Çünki Ḥaḳ seni sevdi gelür īmāna leẕīẕ

3 Müşteri mubī'yunda *lā* ile *illā* olan
Nefyi istis̱nāyı geç gelsün vicdāna lezīz

4 Rāh-ı ḥaḳīḳat begüm sa'y ile olur dirler
Maḥabbet bir pāredür gelür iḥsāna leẕīz

5 Ḳāḍı bu 'aşḳ yolında yorıldı āh ḳaldı vāh
Mahż-ı feyż-i Ḫudā'dur ġaybī erkāna leẕīẕ

6 Meşrebi pāḳ gelenler neyler ta'līm ü telḳīn
Ġaybī'yā dīvāne ṭur gelsün sulṭāna leẕīẕ

---

16 A 8a, MY3 15a, İ 7a
1Ġayb: 'Ayb İ / canına: canuñ MY3 // 'irfāna: 'irfAnıña İ
3 geç: geç kim A, MY3
5 yorıldı āh: yorıldı A, MY3
6 sulṭāna: divāna İ

RÂ

17

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Sen seni bildüñse geç kim sende senden yoḳ es̱er
Ḥaḳḳ ile Ḥaḳ oluban alduñ o dem Ḥaḳ'dan ḫaber

2 Sen sen olsañ iḫtiyār olurdı her şeyde saña
Çünki yoḳdur sende senlik sen saña ḳıl ḫoş naẓar

3 Sen seni bu neşʼede bulduñ ise bildüñ ise
Sen senüñle sen olup sen sende ḳılduñ ḫoş maḳar

4 Kendüyi kendünde kendi ile bulmayan diye
Rūz-ı ḥaşr olduḳda feryād eyleyüp *eyne'l-mefer*

5 Ġaybi kendin kendi ile kendide buldı yaḳīn
Ḥaḳla anuñ arasında anuñ içün yoḳ sefer

---

17 G 28a, M 6a, A 8a, İ 7a, Ü 5b-6a

1 bildinse: bildin ise G / geç kim: kim G, İ // oluben: olasıñ Ü, M / ālduñ o dem Ḥaḳ'dan: hem alasıñ sen de Ü, M, Ḥaḳ'dan aldun çün İ

2 iḫtiyār: iʿtibār M / herşey de saña: herşey āşikār A, herşey olur āşikār İ // ḫoş: çoḳ Ü, Ḥaḳ G

3 neşʼeden: nesneden A, İ / bulduñ ise bildiñ ise: bildiñ ve buldun İ, bildin ise buldun ise deA, bildin ise buldun ise G // sen sende: sende de İ / ḳıldıñ ḫoş maḳar: bulduñ Ḥaḳ sefer M, bulduñ ḫoş sefer Ü

4 Kendüyi: kendini A, G, kendi İ / kendi ile bulmayan: bulmayan kendile kendini İ bulmayan kendi ile kendide A// Rūz-ı ḥaşr: Rūz-ı maḥşer İ, A / olduḳda: oldığında İ / feryād eyleyüb: çağırır İ

5 Ḥaḳla anıñ arasında anıñ içün: anınıçün arasında Ḥaḳḳıyla İ

18

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ṭālib iseñ cān u dilden ʻaşḳ ile eyle sefer
Refʻ ola benlik ḥicābı alasın Ḥaḳ'dan ḫaber

2 Bāġ-bān-ı pīre vir göñlüñ fidanun aşlasun
Kendi bildiğüñle ḳalup olma bir kūhī şecer

3 Kendi bildiğündür ancaḳ seni Ḥaḳ'dan yād iden
Ḳıl ḳadar benlik ḳalursa yoḳ saña pīrden naẓār

4 Ölmeden öñ ölmeğin maʻnīsini ẕevḳ idesin
Bildiğüñi öldüre gör ḳalmasun andan es̱er

5 ʻAşḳ-ı Ḥaḳ'dan gayrı ṭāʻat nāfiledür cümle hep
Ġaybiyā gel farż edā it ḳıl nevāfilden güẕer

---

18 A 8b, G 27b, İ 7b, M 12b, Ü 7b

2 baġ-bān-ı pīre: baġbana M / bildiğinle: bildiğinde Ü, M / bir gūhī : gūhī bir A, İ

3 benlik: bilmek Ü, M

4 ön: evvel M / ölmeniñ: ölmeğin A, öleniñ Ü // öldüre: ḳaldura G/ idesin: eylesen M / andan: sende İ, senden A, andan bir G

5 gel farzı: farzı M

19

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Cān ile ten ṭopṭolu hep Ḥaḳ durur
Ṣanki ṣudan ṭolu buz bardaḳ durur

2 Cān laṭīf ü ten kes̱īf olduġı bil
Cāmıʻiyyet şānuna elyaḳ durur

3 Vaḥdetüñ mir'ātıdur kes̱ret ḳamu
Aḥvele lākin bu sır muġlaḳ durur

4 Ḳayd-ı muṭlāḳ iʻtibārī aḳladur
ʻAşḳa nisbet cümleden muṭlaḳ durur

5 Şekl ü renge baḳma ẕāt-ı cāna baḳ
Bir deñizde nice biñ zevraḳ durur

6 ʻĀlem-i vaḥdet zebānuñ bilmeyen
Ṣūret-i ṭūṭīde ol laḳlaḳ durur

---

19 A 8b, İ 7b, G 28a, Ü 7a, M 11b-12a
1 buz: gūn A, İ
2 oldġı: oldıġın M // Cāmʻıyyet: cemʻıyyet G
3 Vaḥdetin: Vaḥdete Ü, M vaḥdeti A, İ // Aḥvele lākin: Līk nādāna Ü, M
4 Ḳayd-ı muṭlaḳ: Ḳayd-ı ıṭlāḳ A, İ,G / ʻaḳla durur: ʻaḳladur Ü
5 şekl u: şekle İ, A
6 ʻĀlem-i vaḥdet: Vaḥdetde ʻālem İ / vaḥdet: vaḥdetde A, G / zebanın: ẕātın G // Ṣūret-i ṭūtī: Ṣūret u maʻnīde Ü, M

7 Ṣoḥbet-i nādānı terk it Ġaybiyā
Aḥmaḳı yār eyleyen aḥmaḳ durur

20

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 On sekiz biñ ʻālemüñ cānā mis̱āli sendedür
Belki sensin ferd-i cāmiʻ Ḥaḳ kemāli sendedür

2 Haḳ kemāliyle cemālüñ eyledi sende ʻıyān
Sensin ol ṣunʻ-ı İlāhī Ḥaḳ cemāli sendedür

3 Saña vāṣıl olmaġ içün seyr ider bu kā'ināt
Bi'ż-żarūri buldı anlar Ḥaḳ viṣāli sendedür

4 Ḥāṣılı sensün bilürseñ ol hümā-yı lā-mekān
Kim bu eşyānuñ ser-ā-ser hep ḫayāli sendedür

5 Rūḥ-ı ʻālem ism-i aʻẓamsın ḥaḳīḳat Ġaybiyā
Ẓāhir ü bāṭın bu dehrüñ hep mis̱āli sendedür

---

7 ter it: ten M // eyliyen: eyliyen cān A
20 A 8b, Ü 4b, İ 7b, M 4a
2 Haḳ kemāliyle cemāliñ eyledi sende ʻıyān: Cümle eşyā hep celāline meẓāhirdür Anıñ A, İ
3 olmaġiçün: olmaḳ içün M , Ü // Bi'ẓ-ẓarūri buldu: Buldu ilhām ile Ü, Manlar: bunlar Ü, M
4 Kim bu eşyānıñ: Cümleten eşyā A, Cümleten eşyānıñ İ
5 Rūḥ-ı ʻālem ism-i aʻẓamsın: İsm-i aʻẓam rūḥ-ı ʻĀlemsin Ü, M // mis̱āli: me'āli A, İ

21

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Raḳs idenler feyż-i ʿaşḳdan Cennet'e ṭāvûs olur
Ṭūra ḳā'il olmayanlar dūzaḫa cāsûs olur

2 Ṭurmaḳ u dönmek ḳamu Ḥaḳ'dan ise ger ey faḳīh
Ḥaḳ içün dönmek de saña pes neden nāmûs olur

3 Ṣūretā raḳs itmez isek maʿnīde raḳs üzreyüz
Biz ḫayāl-i ʿālemüz ʿālem bize fānūs olur

4 ʿĀlem-i ʿaşḳ ʿālem-i dergāh-ı Ḥaḳ'dur ey faḳīh
Dergeh-i vaḥdetde ṣanma ʿayba kim cāmûs olur

5 Cezbedür taḥrīk idüp ṣūfiye feryād itdüren
Deyr olupdur iş bu ʿālem ʿaşḳ ana nāḳūs olur

6 Baḥre irmez nehr-āsā dönmeyünce ʿāşıḳān
Sākin olan evliyā Ġaybī ḳamu ḳāmūs olur

---

21 A 9a, İ 8a, G 29a-b, Ü 6b-7a
1 ḳā'il: ḳābil G, Ü
2 Ṭurmaḳ u dönmek: dönmek u ṭurmaḳ G
3 üzreyüz: urmayuz A
4 cāmus: cāsus G, Ü
5 Ü ve G'de yok. itdiren: itdirir İ
6 ḳamu: ḳaçan A, İ

22

Müs tef ʿi lün müs tef ʿi lün

1 ʿAşḳa heves itme ṣaḳın
ʿAşḳ ādemi bed-nām ider
Rüsvālıġa olma yaḳın
ʿAşḳ ādemi bed-nām ider

2 Gice vü gündüz aġladur
Cān u ciğerler ṭağladur
Zencirler ile bağladur
ʿAşḳ ādemi bed-nām ider

3 Dile ne gelse söyledür
ʿAşḳ ḥāli zīrā böyledür
Dipsüz deñizler boyladur
ʿAşḳ ādemi bed-nām ider

4 Gāh güft ü gūyā düşürür
Başına ḫalḳı üşürür
Ṭūfān olup gāh ṭaşurur
ʿAşḳ ādemi bed-nām ider

---

22 A 9a-b, İ 8a-b, G 30a-b, Ü 6a-b, M 7 a-b

1 İtme: itmeñ İ, A // bed-nām: rüsvāy Ü , M // Rüsvālıġa olma yaḳın : rüsvaylıġa eyler aḳın A, G, rüsvaylıġa eyler yaḳın İ

2 İ'de yok. Gīce vü: Gice Ü, A, M // Cān u ciğer: cān cihAnı Ü, cān u cihān M, cān ciğr A // Zencirler ile bağladır: Dile ne gelse söyledir G

3 İ'd e yok. Dile ne gelse: dilden geleni Ü, her ne gelürse M, zencirler ile bağladır G

4 Gah güft u gūya düşürür: Ḫalḳ güftile gūya düşer A, G // Başına ḫalḳı üşürür: Turmaz başına ḫalḳ üşer A, başına durmaz ḫalḳ üşer G //olub: olur G / gāh ṭaşurur: gāhī ṭaşur A, gāhī ṭaşar G

5 Gāh cümle şeyden boş olur
Gāh z̠evḳ ile ser-ḫoş olur
Mecnūn gibi bī-hūş olur
'Aşḳ ādemi bed-nām ider

6 Gāh diri olur gāh ölü
Gāh uṣlu olur gāh delü
'Āşıḳlaruñ budur yolu
'Aşḳ ādemi bed-nām ider

7 Taḳlīdleri tahḳīḳ ider
Mülhidleri ṣıddīḳ ider
'Āşıḳları zındıḳ ider
'Aşḳ ādemi bed-nām ider

8 'Aşḳ ḥālini bilen bilür
'Aşḳsuz bu z̠evḳden ne alur
Ne 'ār u ne nāmūs ḳalur
'Aşḳ ādemi bed-nām īder

9 Gāh ḫarḳa 'ādet itdirür
Terk-i 'ibādet itdirür
Ḫalḳa melāmet itdirür
'Aşḳ ādemi bed-nām ider

---

5 boş: pūş Ü
6 'Āşıḳlarıñ: 'Āşıḳlığın A, İ , G // yolu: ḥāli A, İ
8 bu z̠evḳden ne alur: kişiden ne olur M, Ü // nāmus: nāmusı Ü
9 Terk-i: Gah terk-i A

10 ʻĀşıḳ olan olur ḥarīḳ
Deryā-yı ʻaşḳ içre ġarīḳ
Ser-ḫoş olur bilmez ṭarīḳ
ʻAşḳ ādemi bed-nām ider

11 Esrār-ı Ḥaḳ gelse dile
Ṭutar cihānı velvele
ʻAşḳ koparur hep ġulġule
ʻAşḳ ādemi bed-nām īder

12 Ġaybī idelden sırrı fāş
Ḳaldurdı aʻdā cümle baş
Atılmada her demde ṭāş
ʻAşḳ ādemi bed-nām īder

23

1 Erenlere uymayan o dur ḥayvān didiler
İnsan ḥālini bilen kāmil insān didiler

---

10 içre: olur A, İ
11 ʻAşḳ koparur: ʻAşḳdan kopar A, G, İ
12 2 ve 3 mısraʻlar Ü ve M'de yer değiştirmiştir.
23 A 10a, İ 8b, G 27 a
1 Erenlere uymayan: Erenler ölür değil A, İ // O dur ḥayvān didiler: Ölen ḥayvān didiler A, İ // Ḥālini: ḥāletini A/ bilen: baḳa A, İ

2 On sekiz biñ ‘ālemüñ nüsḫası bir ‘ārifdür
Oldur Ḥak ḫazīnesi gevhere kān didiler

3 Kim ki ol kāna irdi Ḥaḳḳ’ı ol ‘ıyān gördi
Açana cān gözini görün sulṭān didiler

4 ‘Ālemde sulṭān birdür cümlesin müntaẓırdur
Kim ki sulṭāna irdi işi āsān didiler

5 Ġaybī senüñ sözlerüñ Ḥaḳ nūrıdur bilene
Her demde her kelāmuñ âyet Ḳur’ān didiler

24

Fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lün

1 Ḥubb-ı ẕātıyla mükeyyef ol ki mestānlıḳ budur
Vāḳıf-ı esrār-ı Ḥaḳ ol işte ḥayrānlıḳ budur

2 Ḳul olup nefs-i hevāna pādışāh oldum dime
Bende ol sulṭān-ı ‘ışḳa işte sulṭānlıḳ budur

---

2 Ḥaḳ: Ḥaḳḳıñ A, İ/ ḫazīnesi: ḫaznesi G // gevhere: gevher G
3 Görün: Göründi A, İ, G
4 Cümlesin: cümlesine A, İ, cümlesi G
5 nūrıdur: sözidür İ// āyet: ma‘nā-yı G
24 A 10a-b, İ 9a, R 20a-b

3 Lehv ü lu'b ü sāz u sözi terk idüp söz ṭut hemān
Var ise eşrāf içinde işte a'yānlıḳ budur

4 Ẓāhir ü bāṭında ādāb üzre git rāh-ı Ḥaḳ'a
Cem' ile farḳa ri'āyet ḳıl ki merdānlıḳ budur

5 Nāfi' ol olma mużır Ḥaḳḳ'a meẓāhirdür ḳamu
Dā'imā rāḥmet-resān ol işte insānlıḳ budur

6 Ḥaḳ seni irşād ider Ġaybī lisānından begüm
Ṭutmaz iseñ Ḥaḳ kelāmı işte ṭuġyānlıḳ budur

25

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 'Ārif-i bi'llah olan ne *lā*'da ne *illā*dadur
Nefy-i iṡbāt ile zāhid dā'imā ġavġādadur

2 Sen aña bir de gerekse dime ol birdür hemān
Vaḥdet-i Ḥaḳ ṣanma tevḥīdüñle isti'lādadur

---

3 söz: yüz R

4 cem'ile: cümle-i İ

5 Nāfi' ol olma mużır Ḥaḳ'ḳa meẓāhirdir: Münkir olma mü'min ol çünki Ḥaḳ ẓāhirdir R, Nāfi' ol sen olma Ḥaḳ'ḳa cümle meẓāhirdir İ // rāḥmet-resān: rāḥat-resān A, İ

25 A 10b, İ 9a, Ü 8a, G 31b, MY3 17b, M 14a

1 ne lāda ne: ne lā u M, Ü, ne lā u ne G // ile: eyliyan M, Ü / dā'imā ġavġadadur: ḳun da'vādadur M, Ü, dā'imā da'vādadur G

3 Ḥaḳ yolu ‘aşḳdur didiler kümmelīn-i vāṣılīn
Berzaḫīler didiler kim Ḥaḳḳ'a yol *esmā*'dadur

4 ‘Ayn-ı eşyāyum didi Ḥaḳ bize ol bürhān yeter
Zümre-i vaḥdet-şināsuñ pāyesi ā‘lādadur

5 ‘Ayn-ı eşyā olıcaḳ Ḥaḳ sen seni ne añladuñ
Remzüñi fehm eyledüñse mertebeñ a‘lādadur

6 Sen seni sen ṣanur iken Ḥaḳ saña olmaz ‘ıyān
Senliğüñ ref‘ it aradan varlıḳ ol Mevlā'dadur

7 Ḥaḳ ḳul olmaz ḳul Ḥaḳ olmaz mülḥid olma ṣūfiyā
Ġayrı is̱bāt eyleyenler şirk ile ġavġādadur

8 Bu seni sensüz getürüpdür cihāna kird-gār
Kendüñi fehm eyle ġayrı yoḳ durur aḫfādadur

9 Ḥaḳḳ'ı görmek ister iseñ ‘āşıḳā mir'āta baḳ
Ṣoḥbet-i Mevlā didiler ṣoḥbet-i dānādadur

---

2 ol: o A, İ

3 Ḥaḳ yolu: Ḥaḳḳa yol A, MY3 , İ, Ḥaḳ yola G /‘aşḳdur: Ḥaḳdur A, MY3, İ, yoḳdur G /kümmelīn: kāmilīn Ü / vāṣılīn: evliyā A, İ, ‘ārifān-ı Ḥaḳ-nişān G //

4 vaḥdet-şināsıñ pāyesi ā‘lādadur: vaḥdet-şināsız pāyemiz a‘lādadur G

5 MY3'de yok. Remzini: Remzi ger G /eyledinse: eyle ġayri Ü / ā‘lādadur: bālādadur G

6 ṣanur iken: ṣanurken MY3 / Mevlādadur: ma‘nādadur M, Ü

7 Ü ve M'de yok. eyliyenler: eylediler MY3

8 A, İ, MY3 ve G'de yok

9 Ü ve M'de yok. mir'āte: merdāna G // didiler: dilerseñ G

10 Ḥāṣılı her ne dilerseñ sen de iste Ġaybiyā
ʿĀlem-i ṣuġrāda olan ʿālem-i kübrādadur

26

Fā i lā tun fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Māye-i ʿālem ḥaḳīḳat dem durur
Ol deme hem-dem olan ādem durur

2 Bilmeyenʿādemde ki demden ḫaber
Ṣanma anı ādeme tev'em durur

3 Zerre deñlü zāhide ṭutmaz ḳulaḳ
Ol ki sırr-ı ādeme maḥrem durur

4 Ādem olan bildi ādem nidüğin
Gerçi şeyṭāna göre mübhem durur

5 Ādem-i dem ʿilmine ʿārif olan
Ġaybiyā ṭoġrı yolu aʿlem durur

---

10 sen de iste Ġaybiyā: Ġaybī ednāya baḳ M, Ü // olan: olan hep A
26 A 10b, MY3 17b, Ü 7a, İ 9a-b, G 32a
3 sırr-ı ādeme: ādeme MY3

27

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Ehl-i küfrüñ devri geçdi şimdi imān devridür
Yaʿni yoḳdur ẕühde raġbet ehl-i ʿırfān devridür

2 Uyma deccāl-ı laʿīne şirki ḳo tevḥīde gel
Geldi ʿİsā-yı zamān Mehdi-i devrān devridür

3 Cehl ile ṣūret-perestān ḳaydına olma esīr
Aç gözüñ şimden gerü seyret perestān devridür

4 Rāh-ı esmāyı bıraḳ rāh-ı müsemmā ḳıl ṭaleb
Ḳo Ḫudā-ḫānlıġı ṣūfī gel Ḫudādān devridür

5 Rāh-ı vaḥdet iḫtiyār it keṡretüñ ḳaydını ko
Cezbe-i ʿışḳ-ı ilāhī ile iḥsān devridür

6 Gel berü keynūnetüñ ʿaynūnete eyle bedel
Devr-i Mervān geçdi şimdi Şāh-ı Merdān devridür

---

27 A 11a, İ 17b-18a, M 4b-5a, Ü 5a-b, İ 9a-b, G 33a
1 zühde raġbet: raġbet aña A, İ
2 zamān: zamān kim MY3 , Ü
3 Cehlile: Cümle A, İ / ṣūret: ṣūretler A, İ // seyret: bil A, İ, G / perestān: ḥaḳīr-şān G
4 Ḳo Ḫudā-ḫanlıġı ṣūfī gel Ḫudā-dān devridür : Devr-i Mervān geçdi şimdi Şāḥ-ı Merdān devridür G
5 ḳaydını: cehdini Ü, M// cezbe-i: cāzibe-i İ, A
6 A ve İʿde yok Devr-i Mervān geçdi şimdi Şāḥ-ı Merdān devridür: Ḳo Ḫudā-ḫanlıġı ṣūfī gel Ḫudā-dān

7 Kendi özin bilmemek derdi ile ḫasta olan
Derd-mendān-ı ḳulūba belki dermān devridür

8 Tāc u tesbīḥ u ʻaṣā bāzārına irdi kesād
Rind ü rüsvā vü melāmet bāde-nūşān devridür

9 Çille-i ḫalvet içün taʻyīn-i vaḳt lāzım değül
Şimdi gel kim *küllü yevmin hüve fī şe'n* devridür

10 Cümle aʻmāl oldı ten rūḥ-ı ʻameldür ʻaşḳ-ı Ḥaḳ
ʻÖmrüñi tende geçürme şimdi bil cān devridür

11 Ḳıble-i eşyā ḥaḳīḳat her zamān ādem durur
Uyma şeyṭāna ṣaḳın kim devr-i insān devridür

12 Maʻrifet kesb eyleyüp devrüñi itmām eyle gel
Devr-i insān ḫatm olıcaḳ ṣoñra ḥayvān devridür

13 Ẕikr ü fikrüñ ādem olsun ādemi bil sen hemān
Nüsḫa-ı cāmiʻdür ādem yaʻni Ḳur'ān devridür

14 Gerçi mestūr eylemişler vaḥdet esrārın selef
Nicesi mestūr olur keşf ile ʻırfān devridür

---

devridür G
7 özin: özini Ü /bilmemek: bilmek M // belki: bilki G
9 A ve Īʻde yok gel kim: zīra G
10 oldı ten rūḥ-ı ʻameldür: ten içündür ruha ancaḳ G
11 ādem: herdem G
12 Devr-i insān: Devr-i ādem A, MY3,

15 Ẓulmet-i cehl içre teşne żāyiʿ itme kendüñi
Ḫıżr-ı Ġaybī'ye iriş kim āb-ı ḥayvān devridür

28

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Kendözini bilmeyen ḥayvān degildür yā nedür
Ādemi ḥaḳ bilmeyen şeyṭān degildür yā nedür

2 Ẕāt ṣıfātuñ ʿaynıdur fehm itmedi şeyṭān bunı
Ẕāt-ı Ḥaḳ bu ṣūret-i insān degildür yā nedür

3 Dā'imā feryād idersüñ *Ḥaḳ* deyü yā *Hū* deyü
Sende *Ḥaḳḳ* u *Hū* diyen sübḥān degildür yā nedür

4 Ẕākir olan ḳande ise ġāfil u ebleh olur
Ḥāżırı ġā'ib ṣanān nādān degildür yā nedür

5 Ẕākir oldur kendin añup kendüden āgāh olan
ʿĀrif-i nefs ʿārif-i raḥmān degildür yā nedür

---

14 esrārın selef: esrārın ḫalḳ A, İ // olur: ola A, MY3, İ
15 Ḫıżr- ı Ġaybī'ye: Ḫıżr u'İsā'ya M, Ḫıżr- ı 'İsā'ya Ü
28 G 32b-33a, Ü 8a, M 14 a-b, İ 9b, A 11a-b(3.beyitten itibaren)
1 Kendözini: Kendi özini MY3, M, İ
2 M ve Ü'de yok.
3 Ḥaḳ u: Ḥaḳ yā A / diyen: dinen A
4 ġāfil u: Ġāfil-i A // Ḥāżırı: Ḥāżır ol MY3

6 Ḥāṣılı gezme yabanda sende iṡbāt it Ḥaḳ'ı
'Arş-ı Raḥmān sende cism u cān degildür yā nedür

7 Derd-i ehl-i Ḥaḳ budur gezme yabanda Ġaybiyā
Kim ki bilmez kendüyi bī-cān degildür yā nedür

29

Fâ 'i lâ tün me fâ 'i lün fâ'lün

1 'Ālem-ı vaḥdet özge 'ālemdür
'Ālem ü ādem anda bir demdür

2 Vaḥdet esrārı 'aḳla mübhemdür
Ẕevḳ iden bunı 'aşḳa maḥremdür

3 'Aḳlile 'aşḳı fark iden ṭālib
'Aḳla bī-gāne 'aşḳa hem-demdür

4 'Aşḳla vaḥdete dûş olan cānlar
Bezm-i vaḥdetde bize tev'emdür

---

5 Ü ve M'de yok. āñub kendüden āgāh olan : anlar 'ārif-i billah olur G

6 M 'de yok. sende iṡbāt it Ḥaḳḳ'ı: Ḥaḳk'ı iṡbāt idesün İ // 'Arş-ı: 'Arş u G

7 gezme yabānda: kendiñ bile gör G / Derd-i ehl-i Ḥaḳ budur gezme yabānda: Derd ehli bilmez kendi kendüni M, Ü // bilmez kendüyi: bildi kendüyi G / bī-cān: ol cān G, ḥayvān M

29 A 11b, İ 10a, MY3 18b

2 iden: ideler İ

5 Cān-ı cāhil ki keṡrete ḳaldı
İki ʿālem aña cehennemdür

6 Vahdete rāġıb olanuñ kārı
Göñli pür-derd çeşmi pür-nemdür

7 Ders-ı vaḥdetden almayan Ġaybī
Rāz-ı Ḥaḳ ṣanma aña mülhemdür

30

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Belā bārān gibi gökden yaġarsa
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür
Ser-ā-pā bār-ı ġam saña aġarsa
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

2 Bütün ʿālem iderse ger seni ẕem
Olar ḥaḳḳında sen bir söz dime kem
Düşüp şirke getürme kendüñe ġam
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

---

7 ṣanma aña: aña ṣanma İ / mülhemdür: melhemdür A

30 A 11b-12b, MY3 18b-19a, (10. beyitten itibaren) İ 10a

2 señi ẕem: saña ẓülm İ

3 Eger ‘ömrüñde görmezsen selāmet
‘Aduvvuñ olsa cān-ı ḫalḳ temāmet
Dem-ā-dem ursalar seng-i melāmet
Ḥaḳīḳat ṣūfilik incinmemekdür

4 Seni öldürmeğe ḳasdetse bir cān
Hüner budur ki ṭutma anı düşmān
Hayāt-ı mevt olup yanuñda yek-sān
Ḥaḳīḳat ṣūfilik incinmemekdür

5 Elüñden ḫalḳ-ı ‘ālem māluñ alsa
Ya yıḳup ‘ırżuñı pāy-māl ḳılsa
Ḳamu eşyā diken olup eyilse
Ḥaḳīḳat ṣūfilik incinmemekdür

6 Eğer Yūsuf gibi çāha atılsañ
Dönüp ḳul oluben Mıṣr'a ṣatulsañ
Girüp zindānlara ḥabse ḳatulsañ
Ḥaḳīḳat ṣūfilik incinmemekdür

7 Ger İbrāhīm gibi nāra salalar
Ya İsmā‘īl gibi ḳurbān ḳılalar
Tenüñ Eyyûb gibi ḳurtlar deleler
Ḥaḳīḳat ṣūfilik incinmemekdür

---

4 ṭutma anı: ṭutmaya anı A, İ, anı ṭutmaya MY3
5 diken olup eyilse: diken olup hep eyilse A, key de alub gitsi MY3

8 Eger Manṣūr gibi dārā aṣulsañ
Nesīmī gibi derüñden yüzülseñ
Başuñdan bıçaḳlar ile biçülseñ
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

9 ʻAli-veş ḫançerler ile urulsañ
Ya ʻĪsā gibi çarmûḫa gerilseñ
Ḳafādan kesilüp zehre virilseñ
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

10 Ḫudā'yı fāʻil-i mutlaḳ bilürseñ
Celālinden ya niçün incinürseñ
Şikāyetler idüp zārī ḳılursañ
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

11 Belā āyīne-i vech-i Ḫudā'dur
Belādan kim ḳaçar Ḥaḳ'dan cüdādur
Belā Ḥaḳ'dan bize lüṭf u ʻaṭādur
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

12 Ṭutarsañ işte budur ḫayr-ı aʻmāl
Ki bundan ġayrısı hep ḳīl ile ḳāl
Yüri Ġaybī bunı ḥāl ide gör ḥāl
Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür

---

10 Ḥaḳīḳat ṣūfiliḳ incinmemekdür: Celālinden yā niçün incinirsin İ
11āyine-i vech-i: āyinene vecd-i İ

31

1 Gelün Allāh'a ʻāşıḳ olanlar
Allāh'a ʻaşḳile irmiş irenler
Cānı bez̲l eyleyüp ṣādıḳ olanlar
Allāh'a ʻaşḳile irmiş irenler

2 Ẓāhiriñi pāk eylesün şerīʻat
Bed ḫuylaruñ tebdīl itsün ṭarīḳat
Ḥaḳ cemālüñ görem dirseñ ḥaḳīḳat
Allâh'a ʻaşḳile irmiş irenler

3 ʻAşḳdan ġayrı ne var fānidür fāni
ʻAşḳdan bulur ḥayāt cümlenüñ cānı
ʻAşḳdan buldı bulan derde dermānı
Allâh'a ʻaşḳile irmiş irenler

4 Cümle enbiyānuñ ʻaşḳdur hep yolı
Cümle evliyānuñ ʻaşḳdur hep ḥāli
ʻAşḳsuz olmaḳ yoḳdur bir kimse velī
Allâh'a ʻaşḳile irmiş irenler

---

31 A11b, İ 10b, MY3 19b
3 ne var: ʻamel İ // buldu bulan: buldular İ

5 *Kenz-i maḫfī* olan ‘aşḳdur ‘ālemde
Döne döne yüz gösterdi ādemde
‘Aşḳa irmeyenler Ġaybī mātemde
Allâh'a ‘aşḳile irmiş irenler

32

Müs tef ‘i lün müs tef ‘i lün müs tef ‘i lün müstef ‘i lün

1 Erden dönen Ḥaḳ'dan döner Ḥaḳ'dan dönen şeyṭān olur
Ḥaḳ düşmeni olan kişi Ḥaḳ dostuna düşmān olur

2 Ṣūretde insān ma‘nide şeyṭān olana uymaġıl
Bāṭıl kişiyi ḥaḳ ṣanan āḫir nefes pişmān olur

3 Ḥaḳ dostınuñ göñli Ḥaḳ'uñ hem ‘arşı hem kürsīsidür
‘Arşdan uçanlaruñ yiri bil ‘āḳıbet nīrān olur

4 Ṭoġrılara egri baḳan münkir münāfıḳ egridür
Ḥaḳ dostına ṭoġrı baḳan ḳul ise ol sulṭān olur

---

32 A 11b-12a, İ10b, MY3 18a, Ü 8a-b, M 15a, G 27b

2 ṣūretde: ṣūretinde G / ma‘nide şeyṭān olana uymaġıl: olub ma‘nīde şeyṭān olma ġıl M, Ü, G // kişiyi: diyen M, Ü / ḥaḳ ṣanān āḫır nefes: ḥaḳḳı işite enfüs M, ḥaḳḳı işite ānifi Ü, ḥaḳḳı işite aḫırda G / pişman: düşman G

3 gönlü: gönülleri İ, gönül gözi G / hem ‘arşı: ‘arşı Ü, G ‘arş u İ // ‘Arşdan uçanlarıñ: Uçanlarıñ M, Ü, ‘arşda uçanlar İ, uçanların ‘arşdan G

4 ise ol : ise M , ise de A, MY3, İ / sulṭān: şeyyṭān MY3

5 Ḥaḳ dostınuñ ḳadrüñ bilen ḳadre irişür şüphesüz
Ġayb erlerine ḳarşu bir pādişāh merdān olur

33

Me fā ʻī lün me fā ʻī lün fe ʻū lün

1 Göñül peymānesinden ʻaşḳ şarābın
Dem-ā-dem içmeyen ʻāşıḳ degildür
Burāḳ-ı ʻaşḳ ile varlıḳ ḥicābın
Dem-ā-dem geçmeyen ʻāşıḳ değildür

2 Ser u cān terk idüp cānān yolına
Ḳonup cān bülbüli ʻırfān göline
Humā-yı sır ile vaḥdet iline
Dem-ā-dem uçmayan ʻāşıḳ değildür

3 Oḳuyup ʻaşḳ ile göñül kitābın
Unudup ʻālem-i ṣūret ḥisābın
Cemāl-i Bāri'den keṡret niḳābın
Dem-ā-dem açmayan ʻāşıḳ değildür

---

5 A ve MY3'da: Ġaybī sen anları gözden hem özden daḫī āyırma
İki cihān sulṭanlıġı saña daḫī fermān olur
İ'de Ġaybī sen anları gözden hem ayırma daḫī gözle
İki cihān sulṭanlıġı saña daḫī fermān olur
merdān: sādāt M

33 A 12a, İ 10b-11a, MY3 19b-20a, M 13b, Ü 7b, G 26a-b, M 13b
1 peymānesinden: meyḫanesinden M // varlıḳ: keṡret G
2 vaḥdet: birlik G
3 gönül: gül M // ʻālem-i: ʻālemin İ // Cemāl-i: cenāb-ı Ü, M / niḳabın: ḥicābın G

4 Gice gündüz idüp efgān u zārı
Gönülden ḳaldırup ṣabr u ḳarārı
Elinden aldırup hep cümle varı
Dem-ā-dem ṣaçmayan ʻāşıḳ değildür

5 Bu yolda ṣaġ mıdur yā ṣayrı mıdur
Alan viren bu mı yā ġayrı mıdur
Ḥaḳ ile Ġaybi bir yā ayrı mıdur
Dem-ā-dem seçmeyen ʻāşıḳ değildür

34

Fā i lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ey Kitābu'llah'ı münkir Ḥaḳ taʻālā sendedür
Ṣūretüñ ʻarş-ı Ḫudā'dur ẕāt-ı Mevlā sendedür

2 Ās-mān-ı maʻrifetden ẕāt-ı pāke it ʻurūc
*Leyletü'l-isrā*da mer'ī vech-i aʻlā sendedür

3 *Ḳādir-i muṭlaḳ*dur ol kim sende kendin gösterür
Ḳāf-ı dilde sâkin olan rūḥ-ı ʻanḳā sendedür

---

4 hep cümle: cümle hep M
5 bu mı: bu mıdur M / bir ya: bir midür yā M
34 A 12a-b, İ 11a, MY3 20a, G 29a
2 maʻrifetden: maʻrifetde MY3 / ʻurūc: ʻılāc İ

4 Gice gündüz sa‘y idüp kendünden āgāh ola gör
Yire göge ṣıġmayan nūr-ı tecellî sendedür

5 Ġaybi muṭlaḳ ẕātını ādemde ıẓhār eyledi
‘Ayn-ı Ḥaḳ’suñ cümleten dünyā vü ‘uḳbā sendedür

35

Fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lün

1 Ferd-i cāmı‘dür vücūdum cümle eşyā bendedür
Ya‘ni ism-i a‘ẓam u sırr-ı müsemmā bendedür

2 Nüsḫa-ı vaḥdet benem maḳsūdı benden iste gel
İstivā-yı ẕāt olan ‘arş-ı mu‘allā bendedür

3 ‘Aşḳ Burāḳ’una süvār ol gel yüzim mi‘rācına
Ḳıl tamāşā *ḳābe-ḳavseyn-i ev-ednā* bendedür

4 Ṣūretümle fāni isem ẕātım ile bāḳiyem
‘Ayn-ı tevhîdem ki ma‘nen *lā* vü *illā* bendedür

---

5 ẕātını ādemdi: ẕātını MY3
35 A 13b, MY3 20a , G 30b-31a , Ü 6a, M 6b
1 musemmā: mu‘ammā A
2 nüsḫa-i: nefḫa-i M, MY3 // İstivā-yı: müstevā-yı Ü
3 süvār ol: süvār olup MY3
4 fāni isem: fāniyem G, A // ma‘nen: ma‘nā A, ma‘nā-i MY3, Ü, M

5 Künhümüñ idrākin ʻāciz ʻālemüñ ʻārifleri
Kibriyāma ʻaḳl irişmez *mā-ʻarefnā* bendedür

6 *Ene naḥnu ente hüve* oldı ḥicāb ʻizzetüm
Ẓāhir iken göz göre aʻmāya aḫfā bendedür

7 Kes̱retümdür vaḥdetüm nūrını mestūr eyleyen
Ẓāhir ü bāṭın benem evvel ü āḫır bendedür

8 *Küntü kenz*üñ sırrı olan ādem-i evvel benem
Maḥrem-i rāzı nihānum ʻālem-i esmā bendedür

9 Mürselīn ü enbiyādan ẕātum iẓhār eyledüm
ʻĀḳıbet ḫātem olan mirʻāt-ı eclā bendedür

10 Gāh cemāl ü gâh celāldür cilve-gāh-ı ẕātımuñ
Cümle eşyāyı muḥīṭüm ḳāf u ʻanḳā bendedür

11 Ḫıżr-ı vaḳtüm āb-ı ḥayvān isteyen gelsün beri
ʻĪsi-ı dehrüm dem-ā-dem sırr-ı iḥyā bendedür

---

5 Künhümüñ: Künhüm G, M / idrākin: idrākine A, idrākinde Ü, G // kibriyāmā: Kibriyāyā A, MY3 / ʻaḳl irişmez: ʻʻāḳıl irmez Ü

6 göz göre: gözlüye Ü

7 Keşretümdür: keşretdür M / nūrını: yüzini Ü, M // evvel u āḫir: ūlā vü uḫrā Ü, G, evveli vü M

8 ʻālem-i: ʻilm-i Ü, G

10 cemāl u: cemālı A, MY3 // ḳāf-ı: ḳāf u G

11 Ḫıżr-ı: Ḫıżr u Ü, M / ḥayvān: ḥayāt A, MY3, G

12 Gel żamīrüñ ġayra ircā‘ eyleme *hū hū* diyü
Cümle şeyde Ġayb olan sırr-ı mu‘ammā bendedür

36

Me fā ‘i lün me fā ‘i lün fe ‘ū lün

1 Ḥaḳīḳat cümle ‘ālem bir nefesdür
Bu bir nefs-i teneffüse hevesdür*

2 Teneffüs mürġa pervāz itme durur
Ṭuyūr ervāḥına ‘ālem ḳafesdür

3 Ma‘ārifle güzel ḫudur cenāḥeyn
Bular olmasa mūr u ḫār u ḫasdur

4 Reh-i Ḥaḳ ġāfilīn īḳāz ide gör
Zebān-ı ‘ārifān gūyā ceresdür

5 Ḥaḳīḳat sırr-ı tevḥīdi ṭuyana
Dü ‘ālem bir tecellī bir ḳabesdür

6 Şeh-i ‘ālem hemān gündüz göründi
Gice aḥvālini bilen ‘abesdür

---

12 şeyde: eşyāda M / Ġayb: Ġaybī MY3
36 MY3 20b, A 14a, İ 11a
2 murġa: murġ İ / etmedurur: etmektedir MY3, itmişdir İ
3 ḫūdur: ḫūddur İ
6 gündüz göründi: gündür görendür İ

7 Me‘ādı mebde’i bildüñ mi Ġaybī
Ḥaḳīḳat cümle ‘ālem bir nefesdür

37

1 Ḥaḳ'dan bize ḫaber viren erenler
Göñülde iste bul Ḥaḳḳ'ı didiler
Ḥaḳḳ'uñ cemālini ‘ıyān görenler
Göñülde iste bul Ḥaḳḳ'ı didiler

2 Göñül oldı çünki Ḥaḳḳ'uñ ṭurağı
Anda yanar imiş ẕātuñ çerāğı
Eyle gör ‘aşḳuñı Ḥaḳḳ'uñ Burağı
Göñülde iste bul Ḥaḳḳ'ı didiler

3 Maḳṣūd olan bu ‘ālemde insāndur
İnsān didükleri göñülde cāndur
Cān degildür ḥaḳīḳat ol cānāndur
Göñülde iste bul Ḥaḳḳ'ı didiler

---

37 A 14a, MY3 20b, İ 8b, G 29b, M 8a-b, Ü 6b
1 bul Ḥaḳḳ’ı: var Ḥaḳḳ’ı Ü, M, G, Ḥaḳḳ’ı bul İ
2 Eyle gör ‘aşḳuñı Ḥaḳḳ'ın burağı: İde aşḳını hem Ḥaḳḳ’ın yarāğı G , Yana gör ‘aşḳ imişḤaḳḳ’ın burāğı Ü, M, İde gör ‘aşḳuñı Ḥaḳḳ’ın yarāğı İ
5 viren: bilen A, G, İ, MY3 // Ḥaḳḳ’ giden: Ḥaḳḳ’ın yolu A, G, İ, MY3

4 Bir noḳṭadur yirden göğe bu ʻālem
Ṣıfātdur ol ẕātıdur cān-ı ādem
*Nefeḫtu fīh*den geldi bize gelen dem
Göñülde iste bul Ḥaḳḳ'ı didiler

5 Göñül ili Ḥaḳḳ'uñ gizli ilidür
Andan ḫaber viren gerçek velīdür
Ġaybī Ḥaḳḳ'a giden gönül yolıdur
Göñülde iste bul Ḥaḳḳ'ı didiler

38

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Himmet isterseñ *ricālu'l-ġayba* hem-dem ola gör
Göñlüne gir anlaruñ esrāra maḥrem ola gör

2 Feyż-i Ḥaḳ ġayb erlerinden nāzil olur ʻāleme
Rāz-ı ġayba muṭṭalıʻ ol sende ādem ola gör

3 Hem-dem olanlar *ricālu'l-ġayba* ehl-i ṭayy olur
Ṭayy idüp bu ʻālemi var başḳa ʻālem ola gör

---

38 A 14b, G 27b, MY3 21a, İ 11b

2 erlerinden: erenlerden A

4 Belḫ-i ʻālem taḫtunı telḫ eyle ehl-i ġayba gel
ʻĀlem-i maʻnīde var ṣulṭān Edhem ola gör

5 Her ʻaṣırda ḳuṭb olam dirsen *ricāl-i ġayba* sen
ʻAyn-ı ẕāta Ġayb olan bir demle her dem ola gör

39

1 Cümle ʻamellerden ulu
Ḥaḳ dostını sevmekdür
Hep sevgülerden sevgulu
Ḥaḳ dostını sevmekdür

2 Ḥaḳ dostını seven kişi
Birgün olur anuñ eşi
Hep cümle aʻmālüñ başı
Ḥaḳ dostını sevmekdür

3 Ṭāʻatlarıña olma şād
Vaḥdetden eyler seni yād
Allâh'ı sevmekden murād
Ḥaḳ dostını sevmekdür

39 A 14b-15a, MY3 21-b, G 28b, Ü 7a, İ 11b

4 Cümle ʿamellerden ʿıvāż
Ṭāliblere olur maraż
Dünyāya gelmekden ġaraż
Ḥaḳ dostını sevmekdür

5 İrdi Ḥaḳḳ'a muṭlaḳ nişān
Ḥaḳ çün andan olmuş ʿıyān
Ḥaḳ sevgüsi Ġaybī hemān
Ḥaḳ dostını sevmekdür

40

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Ehl-i vaḥdet zümresinüñ cism ü cānı nūr olur
Her neye baḳsa tecellī ṭurdıġı yer Ṭūr olur

2 Ḥaḳ kemāliyle cemālin eyler anlardan ʿıyān
Bunda Ḥaḳ'dan dūr olanlar anda daḫi dūr olur

3 Levḥ-i maḥfūẓ-ı Ḫudā oldı ḳulūbı bunlaruñ
Cümle esrār-ı ḥaḳāyıḳ anda hep mesṭūr olur

---

4 ʿıvāż: ġaraż A, İ
5 irdi: irdirür A, Ü, İ / Ḥaḳḳa muṭlḳ:pes Ḥaḳḳa A, MY3 //Ḥaḳ çün āndan: Ḥaḳ anda Ü, Ḥaḳ andan G
40 A 15a, Ü 4b-5a, M 4a-b, MY3 21b, G 32a-b, İ 11b
1 cism u: cism-i A, Ü // ṭurdıġı: baḳdıġı G
2 Ḥaḳ kemāliyle cemālin eyler ānlardan ʿıyān: Cümle eşyā hep cemāline meẓāhirdir anıñ M, Ü
3 bunlarıñ: anlarıñ G

4 *Lī-ma'allāh* remzi ancaḳ bunlara dā'im durur
Ṣanma bunlar bir nefes tevhīdden mehcūr olur

5 Ḳavl ü fi'l ü ḫulḳı pāḳ-evsāf oldı bunlaruñ
Anuñ içün ẓāhir ü bāṭınları ma'mūr olur

6 *Cāmı'ü'l-eżdād* olur bil bunlara feyyāż-ı Ḥaḳ
Nice bilsünler bular kim ẕākir ü meẕkūr olur

7 Rāz-ı tevḥīdi bular ger açmayalar 'āleme
Vaḥdet-i Ḥaḳ cümle ḫalḳdan ser-te-ser mestūr olur

8 Neyler iseñ eyle cānuñ 'āşıḳ eyle bunlara
Bunlaruñ 'aşḳı olan dil tā-ebed mesrūr olur

9 Bunları her kim ki sevmez oldı şeyṭān-ı la'īn
Kim ki ḥaḳ dir bunlara ol 'āḳıbet manṣūr olur

10 Ṣoḥbetini bunlaruñ her kim ki başa tāc ider
Gün gibi başa çıḳar 'ālemde ol meşhūr olur

---

5 Ḳavl ü fi'l ü: Ḳavli fi'li A, Ü, M, Ḳavl u fi'li MY3

6 olur bil bunlara feyyāż-ı Ḥaḳ: olurlar bunlara oldur ḳubāb A, MY3, İ, G // bilsünler r: nīce bilinür bulaÜ, M, ol bilür hem bunları kim G

7açmıyalar: açmadılar M // ser-te-ser: ser-be-ser A, İ

8 cānuñ 'āşıḳ eyle bunlara:sen cānuñ ḳıl 'āşıḳ ānlara G // 'aşḳı: 'āşıḳı G / dil ta-: gönül G

9 ḥaḳ der: ḥaḳdır diye Ü

10 başa: başına A // 'ālemde: 'āleme M, Ü

11 Bunlaruñ yüzin görüp sözin işiden cān ile
Ġaybiyā dergāh-ı Ḥaḳ'da şüphesüz maġfūr olur

41

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Bu ṣūretler ḳamu bir bir bozılur
Varur maʿnī deñizünde düzilür

2 Ne ṣūret ḫuyı kesb itdüñse bunda
Tamam olunca devrüñ hep gezilür

3 Gele gide olasuñ çünki insān
Bu sözden ġayrısı sende üzilür

4 Bu ger bir söz olursın ölmesi yoḳ
Ebed mülkünde bu insānluk yazılur

5 Gelür gider hemān insān olursañ
Nihāyet her libās-ı ġayr sızılur

---

41 M 4b, Ü 5a, G26b
2 olunca: olur M
3 olasuñ çünki: çünki olasuñ M
4 ger: kez Ü, G

6 Senüñ her bir libāsuñ ey dilārâ
Kıdem ġurbetde böylece bozılur

7 Bu ẕevḳe irişünce kişi Ġaybi
Vücūdundan deri gibi yüzülür

42

1 Ḥaḳ'dan ġayrı var bilen
Ḥaḳīḳatde mülḥiddür
Şirk-i ḫafīde ḳalan
Ḥaḳīḳatde mülḥiddür

2 *Fenā fi'llah*'a iremez
Ḥaḳ ile Ḥaḳḳ'ı bilmez
Bir işidüp bir görmez
Ḥaḳīḳatde mülḥiddür

3 Pīr eteğin ṭutmayan
Bildüğin unutmayan
Varını yoġa ṣatmayan
Ḥaḳīḳatde mülḥiddür

4 Ḥaḳ tecellīsi pīre
Naḳl itdi birden bire
Ḥaḳ dimeyen Ḥaḳ ere
Ḥaḳīḳatde mülḥiddür

---

6 ġurbetde: gurbunda G

42 Bir nuṭḳı ḥaḳḳānīdir kimseler ezvār olmamışdur A 15a-b, MY3 21b, G 34a

5 Ġaybī yitirdi varın
Kendisinde buldı yārın
Çekenler benlik bārın
Ḥaḳīḳatde mülḥiddür

43

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ṭālibā pīr ile ṣoḥbet ḳıl ki *ʻallemnā* budur
Ḳalbüñe ilhām olandan al ki *mā-evḥā* budur

2 Ġice gündüz saʻy idüp eyle teveccüh ḳıl niyāz
Göresüñ Ḥaḳḳ'ı o yüzden aʻẓam mücellā budur *

3 Ṣoḥbetinde kendini yoḳ pīri is̱bāt eyle var
Ṣūret-i tevhīdde işte *lā* ile *illā* budur

4 Kendini yoḳ Ḥaḳḳ'ı var añlayacaḳ *Ḥaḳḳe'l-yaḳīn*
Keşf olur cümle serā'ir vaṣf olan tüblā budur

5 yitirdi: yer itdi A / kendisinde buldu yārıñ: kendide bulanlar yārıñ A, MY3 // bārın: vebāliñ A
43 A 15b, MY3 22a, G 34b, İ 12a
1 olandan: olınan A, MY3// evḥā: yūḥā A, MY3
2 Göresiñ: göre A, MY3
4 vaṣf: keşf A

5 Ya‘ni her kim *men ‘arefden* āgeh olsa ḥaşr olur
Başına ḳopar ḳıyāmet ṭāmme-i kübrā budur

6 Bilür ol ṭālib ḥaḳīḳat āḫiret dünyādadur
Ḥaḳ ‘ıyān olur deyü mev‘ūd olan ferdā budur

7 Bir vücūd imiş bu ‘ālem ẓāhiri dünyā anuñ
Bāṭına fikr eyleseñ yine hemān ‘uḳbā budur

8 Dünya vü ‘uḳbā dimekden ı‘tibārīdür hemān
Hep hüviyetdür görinen meẕheb-i ūlā budur

9 Ẕevḳle fehm itdüñise dünya vü ‘uḳbā neydüğin
Cehl ile ferdāya düşme cennet-i a‘lā budur

10 Senligüñ eyle müferraḥ çünki budur cennetüñ
Ẕevḳi ebkār it yüri cennetdeki ḥavrā budur

11 Bir birine beñzemez türlü nefāyisler ki var
Furṣat elvirdükce ẕevḳ it ni‘met-i ‘uẓmā budur

12 Ḳudretüñ yetdükce gey fāḫir libaslar egniñe
Arzuların çekdügüñ ol ḥulle-i zībā budur

---

5 ṭāmme-i: ṭāḳḳe-i İ, ṭāmme-i el-kübrā MY3
7 eyleseñ: eyler iseñ İ, MY3, eylerseñ A / hemān: hem İ, MY3
8 ūlā: a‘lā A, MY3
9 İ’de yok. Ẕevḳle: ẕevḳ ile G / itdüñise:eyledüñse G / neydüğin: īdüğin A, MY3, G, İ
10 Senliğiñ : Meskeniñ A, MY3 / budur: bu da A, MY3 //cennetdeki: cennet ü G

13 Çār- enhāruñ ṣafāsın sür dem-ā-dem nūş idüp
Ṡemerātından tenāvül olınan ṭūbā budur

14 Ḳande bir maḥbūb-ı ḫūb- āvāz olursa diñle sen
Cennet içre cümleden a'lā dinen ẕevḳā budur

15 'Āşıḳ-ı dīdār iseñ ḫūbāna ḳıl dā'im naẓar
Şāb-ı emred ṣūretinde görinen zīrā budur

16 Ḥāṣılı dünyāda ḥālen görmez iseñ sen Ḥaḳ'ı
Biñ gözüñ olursa daḫi çeşm-i nā-beyān budur

17 Cehl ile dünyā vü 'uḳbā bilmeyen zāhidlere
Oldı bu dünyā cehennem kāfire me'vā budur

18 Cismi ḳabridür anuñ bed ḫulḳıdur Münker Nekir
Dā'imā ḳabrüñ 'aẕābın çekdüği ḥālā budur

19 Fi'l-ḥaḳīḳa cehl ü 'ilm oldı cehennemle behişt
Dūzeḫ u cennet dimekden remz ile îmā budur

---

13 olınan: ola kim G, eyle kim İ
14 ẕevḳā: ẕülfā A, MY3
15 ḳıl dā'im: dā'im ḳıl G, İ
16 dünyada ḥālen görmez iseñ sen Ḥaḳḳ'ı: dünyā u 'ukbā bilmeyen zāhidlere G, dünyada ḥālen görmez iseñ Ḥaḳḳ'ı sen İ // Biñ gözüñ olursa daḫi çeşm-i nā-beyān budur: Oldı bu dünyā cehennem kāfire me'vā budur G
18 İ'de yok. ḫulḳıdır: ḫuylıġı G // ḥālā: żannıñ G
19 dimekden: dimekdir İ/ remz: ẕikr A, MY3

20 Cāhil olan ṣūret-i ḥayvānda seyr eyler müdām
Gāh ölür gāh dirilür dūzaḫda ki mevtā budur

21 Ḥüsn-i ḫulḳı ma'rifet taḥṣil iden 'āriflerüñ
Devr-i dā'im cennet içre gördüği zīrā budur

22 Ehl-i tevḥīd olmayup şirkde ḳalan cāhillere
Dā'imā dūzaḫ içinde gördüği zīrā budur

23 Ya'ni 'ārif ṣūret-i ādemde devr ider müdām
Enbiyā vü evliyā olmaz dimek ḥaḳḳā budur

24 'Ālemā 'ālem olalı muḫtefī olan saña
Açdum iḥsān eyledüm kim *āyet-i büşrā* budur

25 Başumuz meydāne ḳoyup keşf-i esrār eyledük
Enbiyā vü evliyā setr etdüği ma'nā budur

26 Ġaybiyā İbrāhim tevfīḳ oldıġuñ keşf eyleme*
Kenz-i aḫfādur vücūd-ı ḥażret-i Ḫıżrā budur

---

21 zīrā: sırran G, İ
22 İ'de yok.
24 olalı: ūlā İ / kim: ki A, MY3
25 setr: Ġayb G
26 G'de yok.

44

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Sen ʿarefden dem urursun di baña Mevlā nedür
Aḥmed'e nāzil olan Ḳur'ān'daki maʿnā nedür

2 Sırr-ı tevḥīdüñ rumūzın nefyile is̱bātda
Ṣūfī gel benden ṣor anı *lā* nedür *illā* nedür

3 Üç oġılla dört ananuñ aṣlını vü ferʿini
Bilmeyen ādem ne bilsün kim ṭoḳuz baba nedür

4 Bāṭını bu ḫāvāss-ı ḫamse-i ẓāhirdeki*
Lems-i ẕevḳ-i şemʿ rü'yetle yā bu aṣfā nedür*

5 Ḳıl vücūduñ mıṣrı içre rūḥla nefsine naẓār
Bilmek isterseñ eğer Fırʿavn ile Mūsā nedür

6 Ḳuṭbı ārām eyleyüp gerdūn gerdān olmada
Gāh hilāl gāh bedr olur ḳamer aya nedür

7 ʿĀlem-i ġāyb u şehādet bir midür yoḫsa nedür
Rü'yet itdüğüñ ḳamū eşyā vücūd-ı ʿademī Ġaybyā nedür

---

44 A 17a-b, MY3 22b
1 yoḫsa: yoḫsa farḳın A

ZĀ

45

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ṭālibā pīre teveccüh ḳıl göñülden it niyāz
Bāʻis̱-i vuṣlat olur zīrā ḥaḳīḳatde namāz

2 Ṣoḥbet-i pīri ġanīmet bil işit ṭut sözini
Ṣanma sözden ġayrı ile keşf ola ʻālemde rāz

3 Göz ḳulaḳ ol dāimā Hādī yüzine sözine
Ṭālib iseñ Ḥaḳḳ'ı bil itme yaḳını gel dırāz

4 Ẕell ü faḳrı pīşe ḳıl ʻarż it hemīşe iḥtiyāc
Gösterür çeşm-i niyāza ḥüsnini ol rūy- niyāz

5 Naḳd ü vaḳtüñ yoḳluḳ olsun ḫāk-pāy ol Ġaybiyā
Āşinā-yı cān olam dirseñ ola gör cān-bāz

---

45 A 17b, İ 12b, MY3 23a
1 teveccüh ḳıl göñülden: gönülden kıl teveccüh A

46

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ḥaḳḳ'ile me'nūs olan kimseyle ülfet istemez
Hem-nişīn-i 'ayn olan ġayr ile ṣoḥbet istemez

2 Māye-i eşyā ḥaḳīḳat ẕātı idüğin bilen
Berzaḫīden māye-i ṣūrīye minnet istemez

3 Benligin ṣatup yerine Ḥaḳ alan erbāb-ı Ḥaḳ
Dest-i erbāb-ı resimden resm-i bī'at istemez

4 Mahv idüp ünsiyyetin ref' iden is̱neyniyyetin
Ḥaḳḳ'ı ayrı görmez ol ẕāt ile vuṣlat istemez

5 Baḥr-i muṭlaḳda muḳayyed varlığın ġarḳ eyleyen
I'tibārī vaḥdet ile Ġaybi vaḥdet istemez

---

46 A 17b-18a, İ 12b-13a, MY3 23a, G 36b
1 'ayn: ẕāt G
4 ünsiyyetin: insiyyetinG, isniyyetin A / ref' iden: hem daḫi G // Ḥaḳḳ'ı ayrı görmez ol ẕāt: 'Ayn-ı Ḥaḳdır 'ayn-ı Ḥaḳ A, MY3, İ

47

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ḳatlimüze ḳaṣd idermiş yārimüz
Sevdügümüz añlamış dil-dārımuz

2 Ḳan bahāmuz çünki yār olur bizüm
Yolına biñ kez fedādur varımuz

3 *Mālikü'l-mülk* ol durur varlıḳ anuñ
Añladuḳ kim cān u ten aġyārımuz

4 Ḳahrınuñ içinde luṭfı gizlidür
ʻAyn-ı güldür añlaruz biz ḫārımuz

5 Ġaybi ʻaşḳında anuñ maḥv olalı
Birdir aña nūrumuzla nārımuz

---

47 A 18a, İ 13a, MY3 23b

3 İ de yok.

48

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ḳande ise ʻārif-i bi'llāh olandur yārimüz
Āşinā-yı ders-i vaḥdet maḥrem-i esrārimuz

2 Künhümüz keyfiyyetümüz derkine ʻāciz cihān
Ḳübbe-i dilde özini gizlemiş Settārımuz

3 Ṭurfe bu kim cümle özlerde öz olup sır iken
Yine her yüzden görinür ol bizüm ʻayyārımuz

4 Cis̱m-i ḥayvānī beni görmez didi vaḥyinde Ḥaḳ
Dīde-i ādem gerekdür görmeğe dīdārımuz

5 Biz o nūr-ı kibriyāyuz ẕātumuz gün gibidür
Ser-te-ser hep ḳaplıyor bedr ʻālemi envārımuz

6 Bī-nişān ü lā-mekān evṣāfınuñ taḥḳīḳidür
Mā-ʻadā-yı ehl-i ẕevḳ anlayamaz güftārımuz

---

48 A 18a-b, İ 13a-b, MY3 23b-24a, Ü 9a-b, G 36 b-37a

2 keyfiyyetümüz derkine: keyfiyyetindendir bizim Ü, G // özini: o zevḳi Ü, G

3 sır iken: gizlenür Ü , G // ʻıyārımuz: aġyārımuz İ, aṭṭārımuz A

4 Cis̱m-i: Ḥiss-i A, İ, yaʻni MY3 / ḥayvānī: ḥayvan A, MY3 / görmez: göremez A, MY3 // ādem: insān G, Ü

5 gibidir: ṭolu A, İ, MY3 // Ser-te-ser: gösgötürü A, İ, MY3

7 Merkez-i ʻālemde ḥālen ḳuṭb-ı vaḳtüz şübhesüz
Vaḥdet üzre devr ider her-dem bizüm pergārımuz

8 Fāni-i fi'llāh olup irdük beḳā bi'llāh'a biz
Ẓāhir u bāṭın ser-ā-pā cümle Ḥaḳ'dur vārımuz

9 Dest-i ḳudret bizi mücellā-yı aʻẓam eylemiş
Zāhir u bāṭında uymaz kimseye reftārımuz

10 Cilve-gāh-ı ẕāt-ı Ḥaḳ'dur heykel-i maḳsūdımuz
Sırrımuz fehm itmeden ḫor baḳmasun aġyārımuz

11 *S̱emme vechu'llah* ile bildüñ dü ʻālem ʻayn-ı Ḥaḳ
Anuñ içün bir şey'e baş eğmedük yoḳ ʻārımuz

12 Vaḥdete ayaḳ başup kes̱retden āzād olalu
Her nefes göñlümüzi alur ele dil-dārımuz

13 Biz ṭabīb-i vaḥdetüz tiryāk-ı ʻaşḳ içürürüz
Derd-i şirkden ḫasta vü mecrūḥadur tīmārımuz

14 Biz münādānuñ münādī idüğin fehm idelü
Her nefesde Ḥaḳ'dan āgāh olmada eẕḳārımuz

---

7 ḥālen: şimdi İ / ḳuṭb-ı: nuṭḳ-ı İ
9 ḳudret bizleri: ḳudretle bizi İ // reftārımuz: zünnārımuz Ü, G
10 maḳsūdumuz: maḫṣūṣumuz A, maḥsūlumuz İ
11 eğmedik: eğmeden A, MY3, İ
12 nefes: kesiñ Ü, G/ gönlümüzü: gönlünü Ü, G
13 ʻaşḳ: ʻaşḳı A, MY3 / içürürüz: içerüz A, MY3
14 Biz: Bu Ü,G / münādānuñ: münādīniñ Ü, G/ fehm: ẕevk İ // olmada: olmadır Ü, G

15 Müşterī-i dürr-i vaḥdet fırḳasuna girmeyen
Naḳd-i 'aşḳı olmayanla yoḳ durur bāzārımuz

16 Ġonca-i vaḥdet açılup 'ālemi şād itmede
Nice gelsün ḫalḳ içinde zāhid-i pür-ḫārımuz

17 Şīşe-i ḳudret durur dil inkisārından ṣaḳın
'Āḳıbet ber-bād olur maḳṣūd olan āzārımuz

18 Biz melāmī zümresiyüz ṣun'umuz maṭbū' degil
Zāhidā ẓāhir-peresti ürküdür eṭvārımuz

19 Biz müvaḥḥid 'askeriyüz şimdi serden geçdiyüz
Ḥamdüli'llāh öñümüzce Manṣūrdur serdārımuz

20 Dār-ı mülk-i Kibriyā'dur ḳalbimüz bil Ġaybiyā
Salṭanat bulmak dilerseñ andadur hep kārımuz

---

15 girmeyen: didiler A, MY3, hem didiler İ
17 dil: ol A, MY3 // maḳṣūd olan: ise dil Ü, G, maḳṣūd iden İ
19 'askerīyüz: 'askerīneA, İ, MY3// önümüzce: önümüzde Ü, G/ serdārımuz: veş-dārımuz İ
20 bil: dür Ü, G

49

Fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lün

1 ‘Ārif-i bi’llah olup kendün bilendür yārümüz
Kendi özin bilmeyen ḥayvān ile yoḳ kārumuz

2 Dīde-i ḥaḳ-bīn ile ḳılsañ naẓar zāhid bize
Ġamze ider Ḥaḳ tecellīsin saña dīdārumuz

3 Vaḥdete ḳā’il olan bir şey’e aṣlā *lā* dimez
Ḥaḳ'dan ayrı görmeyince kimedür inkārumuz

4 Sen bize inkār iderseñ biz seni Ḥaḳ bilürüz
S̱emme vechu'llāhı remzün keşf ider esrārımuz

5 Özümüz fehm ideli alduḳ tesellīmüzi kim
Fāriġ u āzādeyüz Ḥaḳ iledür bāzārumuz

6 Yetmiş iki millet ile hem-nişīn olsaḳ eğer
Yoḳ durur ‘ālemde aṣlā kimseye hiç bārumuz

7 Ḥaḳ'dan ayrı görmeliden gözlerümüz Ġaybiyā
Ḥamdüli’llāh ḳalmadı bir ḫāṭır-ı āzārumuz

---

49 A 18b, İ 13b-14a, MY3 24a, G 37a-b
2 Ḥaḳ: Ḥaḳ’ın A, İ, MY3, G
4 remzün: remzi A, MY3
5 A’da yok.hem-nişīn: hem-şîn İ, MY3
6 A’da yok. hem-nişīn: hem-şîn İ, MY3 / olsaḳ: alsañ İ
7 görmeliden gözlerimuz : görmeyeliden gözlerimiz G, gözimüz görmez ledünnī İ

50

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Cümle ḫalḳuñ ḫāk-ı pāyı başınuñ hem tācıyuz
Cümleden mustaġniyüz hem cümlenüñ muḥtācıyuz

2 Hep Muḍıll'uñ maẓharıdur cümle erbāb-ı ṭarīḳ
Yetmiş iki millet içre biz gürūh-ı nāciyüz

3 Ḳadrimüz fehm eylemezse ġam değil bī-gāneler
Āş-nāya ṭatlıyuz bī-gāneye hem acıyuz

4 ʻĀrifān-ı ʻālemüñ taḳlīd ile hep karnı ṭoḳ
Bu ḳadar taḥḳīḳ ile biz ḫān-ı ʻırfān acıyuz

5 Ḳuṭb-ı vaḳtüz meskenümüz Kaʻbe'dur dā'im bizüm
Görmedük ṣūretde Kaʻbe līk her dem ḥācıyuz

6 Dīde-i ḥaḳ-bīn ile nāẓır olan añlar bizi
ʻAṣrımuzda ṭālibān-ı vaḥdetüñ miʻrācıyuz

7 ʻAyn-ı eşyāyuz dü-ʻālem ẕātımuzdur Ġaybiyā
Bu vücūd-ı muṭlaḳuñ hem baḥrı hem emvācıyuz

---

50 A 18b-19a, İ 13b, MY3 23a, G 36b-37a, Ü 9a-b

3 bī-gāneye: nā-āşināya G

5 dā'im: zāhid Ü // līk: lākin G

6 nāẓır: manẓūr Ü // ʻAṣrımuzda: Vaḳtimizde A, MY3

51

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Men ʿaref bābın açaldan nefs-i ḫalvet bulmışuz
Seyr idüp vechuñ cemālüñ ẕāta vuṣlat bulmışuz

2 Ḫilʿat-i evṣāf-ı ḥaḳḳānī-yi biz farḳ eyleyüp
Tāc-ı ʿayniyyet ile vaḥdetde ʿuzlet bulmışuz

3 Evliyā-yı Ḥaḳ olanlar maẓhar-ı *lā-ḫavf* olur
Ḥavfı ḥüzni geçmişüz biz dār-ı rāḥat bulmışuz

4 Fülk-i dilde maʿrifet sulṭānı ḳuvvet bulalı
İnhizām-ı ʿasker-i evhāma nuṣret bulmışuz

5 Dide-i evhām ʿıyāne oldı yetmiş biñ ḥicāb
Ehl-i keşfüz kes̱ret içre ʿayn-ı vaḥdet bulmışuz

6 ʿĀlem ü ādem niḳābın keşf ideli cism ü cān
Ādem ile ʿālemi dīdār-ı cennet bulmışuz

---

51 A 19a, İ 14a, MY3 24a, Ü 9b, M 12a-b, G 36a-b

1 vechiñ: rūḥıñ A, İ, G, ḥaḳḳıñ MY3

2 Ḫılʿat-ı: Ḫırḳa-ı M, Ü, MY3/ farḳ: ḥarḳ İ // Tāc-ı ʿayniyyet ile vaḥdetde ʿuzlet bulmuşuz: A, MY3/ ʿayniyyet: ġaybūbiyyet İ, ʿaynūniyyet M, Ü/ ile: le biz M, Ü

3 A ʿda yok

4 felek: mülk M, Ü, G// evhāma: evhām MY3

5 evhāmiyāne: hāmūniyān M, Ü // kes̱ret içre: kes̱reti biz A, G, İ, MY3

7 Ṣūretu'llāh üzre maḫlūḳ olduğumuz añladuḳ
Anuñçün ṣūret-i ādemde rü'yet bulmışuz

8 Şāhid-i Ġaybī özin çün bizde iẓhār eyledi
Her nefesde ẕāt-ı Ḥaḳ'dan dürlü leẕẕet bulmışuz

SİN

52

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Pīr-i dānā ṣoḥbetidür ṭālibe feryād-res
Ṣoḥbet-i merdān-ı Ḥaḳ'suz Ḥaḳḳ'a īrmez hiç kes

2 Ḳıble it merdān-ı Ḥaḳḳ'ı ḳaşlaruñ miḥrāb idüp
Ḳābe ḳavseynü ev-ednā sırrınā ir bir nefes

3 Her nefes virdükce feyż-i 'aşḳ ile ṣāf it dili
Bū-yı Ḥaḳ şemm eyle merdān-ı Ḫudādan yana es

4 Ṣoḥbetinde bunlaruñ eyle vücūduñ münseliḫ
Ma'rifet ẓann itdigüñ cehlüñ uṣūlin ṭurma kes

6 'Ālem u: 'Ālem-i Ü/ ideli: ideliden A, İ, Ü, G, MY3/ cism u: cism-i Ü// 'ālemi: 'ālemi biz A
7 anladuḳ: anladın M, Ü
8 bizde: bizden Ü, M
52 A 19a-b, MY3 24b, İ 14b, Ü 9b, G 37b-38a
3 İ ve A' da yok.

5 Rūz u şeb pīre niyāz it ‘aşḳ- bāz ol ḳalb ile
Ḳalmasun ‘ālemde andan ġayrıya aṣlā heves

6 Çün bu üslūb üzre ṭālib ḳalbini ṣāf eyleye
Nā-gehān eyler tecellī eylemez nādāna ses

7 On iki fen ‘ılmini ‘ālim cihānda *lā yu‘ad*
Yüzini vü sözini bilmek yeter Ġaybīye ders

ŞIN

53

Fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lün

1 Bu vücūd-ı muṭlaḳuñ ẕātı olan bir ān imiş
Cümle bu ‘ālem o bir ān üzre ser-gerdān imiş

2 Devresinden iḳtiżāsı üzre ẕātın görmege
Aḥsen-i ṣūretde dā’im dā’ir-i devrān imiş

---

4 bunlarun: bulınanlarun A, MY3 / eyle: et ki G, Ü

7 lā yu‘ad: kāmiliñ G, Ü // yeter: gerek G, Ü

53 A 19b-20a, Ü 9b-10a, MY3 25a, İ 14b, M 9a, G 38b [Bu manzūmeden önce A ‘da Nahifi ve İ’de Kadı Baba İbrahim’e ait bir manzume müstensihler tarafından alınmıştır. Her iki müstensihin de teberrüken aldıklarını ifade ettikleri bu şiirleri buraya almadık.]

1 Cümle bu ‘ālem: Ẓümle-i ‘ālem G, Ü, cümle ‘ālem MY3, M

2 A ve İ’de yok.

3 Zīra esmā vü ṣıfāt u ẕātına ḳābil vücūd

Bu meẓāhir içre ancaḳ ol beğüm sulṭān imiş

4 Ṣuḥf-ı ūlādur ḥaḳīḳat bu nuḳūş-ı kā'ināt

Ḫātime nāzil olan ādem dinen Ḳur'ān imiş

5 Mā-ḥaṣal ḫuddām-ı 'ālemdür ser-ā-pā hep cihān

Taḫt-gāh-ı 'ālem üzre ancaḳ ol sulṭān imiş

6 Küfr ü īmān āyetini gördük ol Ḳur'ān'da biz

Añladuḳ kim zülf ile rûḫ küfr ile īmān imiş

7 Küfr ü īmān şol mürekkeb gibidür kāğıd ile

Muṣḥafa nisbet ḥaḳīḳat ikisi yek-sān imiş

8 Muṣḥaf-ı Ḥaḳḳ'ı görüp bulduḳ kelām-ı Ḥaḳḳ'ı biz

Ḫatm-ı Ḳur'ān itmeyen insān degil şeyṭān imiş

9 Ẕāt-ı Ḥaḳ bir on sekiz biñ 'ālem olmışdur ṣıfāt

Ẕāt ṣıfāta 'ayn olursa Ġaybī hep sübḥān imiş

---

3 A ve İ'de yok.

4 ülādır: ūludur İ, A, evlādır Ü, MY3

5 ḫuddām-ı 'ālem: ḫuddāmın A, ḫuddām-ı ādemdir MY3, M

54

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 ʻĀrifüñ her bir sözi irşād imiş
Zāḥid olan bir ḳurı ırġâd imiş

2 ʻAşḳ ile irşād olur irşād olan
ʻAşḳ ise kesbī değül bir dād imiş

3 Ḫāne-i Ḥaḳ ʻaşḳ ile maʻmūr olur
Her ʻamel şākird ü ʻaşḳ üstād imiş

4 Ẓāhir ü bāṭın ḥaḳīḳat Ḥaḳ durur
Ḫalḳ içinde Ḥaḳ dinen bir ad imiş

5 Kendüni yoḳ Ḥaḳḳ'ı var bilmeyenüñ
İtdügi tevḥīd değil ilḥād imiş

6 Göñüle gel Ḥaḳḳ'ı anda bula gör
Ġayrisi yoḳ yirlere feryād imiş

7 Maʻrifet taḫtında sulṭān olmaġın

---

54 A 20a, Ü 10a, İ 15a, M 9a-b, MY3 25a, G 38a-b
1 bir ḳurı: ḳurı bir MY3
4 ḥaḳdurur: ʻaşḳdur Ü, M // içinde ḥaḳ: içre ḫalḳ Ü, M
6 gel: gel ta G, gir Ü , M/ bula gör: añlayasın Ü, M

55

1 Dervīşem ṣanma
Derviş ol dervīş
Nefse aldanma
Dervīş ol dervīş

2 ʻAşḳa ol yoldaş
Gözden aḳsun yaş
Vire gör cān u baş
Dervīş ol dervīş

3 ʻAşḳ odına yan
Ola gör pür-yān
Cānı ḳıl ḳurbān
Dervīş ol dervīş

4 Er sözin diñle
Ḥaḳ nedür añla
Āh idüp iñle
Dervīş ol dervīş

---

55 A 20a-b, MY3 25b, G 38b-39a, İ 14b-15a
1 Dervişem: Sen dervişem MY3 // Nefse: nefsiñe MY3
2 ʻaşḳa: ʻaşḳıña MY3 / gözden: gözüñden MY3
3 cānı: ḳānı İ
4 Ersözin: Ārzusıñ G

5 Sen seni ṣanma
Şirke baş çatma
Nefs oḳun atma
Dervīş ol dervīş

6 Kes̱rete ṭalma
Lez̠z̠etde ḳalma
Bir şeyler alma
Derviş ol derviş

7 Ḳalbi it ḫalvet
Ḳalmasun ẓulmet
Bula gör vaḥdet
Derviş ol derviş

8 Bed ḫūyı arıt
Ḥaḳ yolına git
Olmağıl put it
Derviş ol derviş

9 Āyīneñi sil
Ḳalmasun hiç ġıl
Öziñi yoḳ bil
Derviş ol derviş

---

5 ṣānma: ṣatma A / bāş çatma: boyanma G// Nefs oḳun atma: soñra aldanma G
6 lezzetde: lezzete A / şeyler: şey`i A, MY3
8 Bed ḫūyı: ḫūyıñı A, İ, MY3 / Olma ġıl: Dimiyeler it G
9 G'de yok

10 Güç olanı çek
Ḳalmayasın pek
Ġaybī tek ol tek
Derviş ol derviş

56

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Görüñ zāhid ʿaceb sevdāya düşmiş
Ḥaḳḳı bildim ṣanup daʿvāya düşmiş

2 Şehādetde mecāli yoḳ şuhūda
Görem Ḥaḳḳ'ı ṣanup rü'yāya düşmiş

3 Ḫayāl u ḫāb ile alup teselli
Ke'ennehu rütbe-i ʿulyāya düşmiş

4 ʿIyān olan saña mestūr olıcaḳ
Nihān olan çü hep aḫfāya düşmiş

---

56 A 20b-21a, İ 25a-b, MY3 25b-26a
1 dʿavāya: hevāya A, MY3
2 Görem Ḥaḳḳ'ı: Gördüm İ / ṣanub: ṣanub ʿaceb İ

5 Ḫavāṭırla ḳurub bir nice terkīb
Gehī esfel gehī a'lāya düşmiş

6 Vücūdı olmış iken maẓhar-ı *hū*
Yine ẓāhirde hū-yı hāye düşmiş

7 Muḍıllüñ maẓharı oldur ḥaḳīḳat
Anuñçün dem-be-dem ıġvāya düşmiş

8 Ḥaḳīḳatde bularuñ her nesi var
Me'āşī emrine ser-māye düşmiş

9 Geçe zāhid gel irşād arzusından
Ḳul āzād eylemek Mevlā'ya düşmiş

10 Özüñi bilmede bu cehl iken sen
Ṣonuñda Muṣṭafā hem-sāye düşmiş

11 Göz açmaḳ gözi açıḳlar işiyken
'Acebdür şimdi ol a'māya düşmiş

12 Muvaḥḥid bildi Ḥaḳ'dan ġayrı şey' yoḳ
Anunçün *lā*'ya ne *illā*'ya düşmiş

---

9 ārzu: d'avā İ, hevā A
10 Ṣonuñda: ṣānki de MY3, ṭā nebiyyiñ İ
11 işiyken: işiyken de MY3

13 Ḥaḳīḳat ehline māye muḥabbet
Kime telḳīn-i ṣūrī māye düşmiş

14 Muḥabbetden bulanlar vaḥdete yol
Ne vird-i esmā ne aḫyāya düşmiş

15 Şuhūd iden bugün dīdār-ı Ḥaḳḳ'ı
Anı sen ṣanma kim ferdāya düşmiş

16 Ḥaḳḳ'ı bilen görür herşeyde rūşen
Anı ḥaṣr eylemek tersāya düşmiş

17 Baṣīretle baṣarla Ḥaḳḳ'ı görmek
Ḥaḳ ile Ḥaḳ olan dānāya düşmiş

18 Gel imdi ehl-i vaḥdet yoluna git
Ki anlaruñ yolı bālāya düşmiş

19 Ḳo ġayrı kendüñ iḥyā eyle Gaybî
Diriltmek ölüyi ʿĪsā'ya düşmiş

---

14 vird-i esmā: vird-i esmā vü A, İ, MY3
16 rūşen: rūşen-ẓāhir A, cāhir İ, MY3
17 Ḥaḳ ile: Ḥaḳḳıyla İ

ṢAD

57

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Gel göñül gözle rıżā-yı ʿaşḳa uy ol *ḫāṣ-ı ḫāṣ*
Geç bu daʿvā-yı emelden ʿaşḳa ol cāndan menāṣ

2 Derd-i ʿaşḳ ẓāhir olunca şöyle çalış durma hiç
Rāh-ı Ḥaḳ'dur ʿaşḳ yolı hem andan olur iḫtiṣāṣ

3 Pes celāl yüzünde maḳhūr olmayınca nefs-i bed
Neylesün n'itsün şu ḳul kim bed-ḫudan olmaz ḫalāṣ

4 Her ki geldi bir ṭarīḳde ʿömrin ifnā eyledi
Derd-i ʿaşḳdan geldi aña bir ḫulūṣ ile ḫalāṣ

5 Īriş eyā pīr-i Ġaybī çün şehādet yüzine
Ḳāḍı-yi ḥaḳ ile İbrāhīmi bunda olsun *eḫaṣṣu'l-ḫavāṣ*

---

57 A 21a-b, İ 15b, MY3 26b
1 ḫāṣ-ı ḫāṣ: ḫāṣu'l-ḫāṣ MY3
2 Rāh-ı ḥaḳdır: rāh-ı ʿaşḳdır A, rāh-ı ʿaşḳda MY3
4 Her ki: Her kim MY3 // ḫalāṣ: iḫlāṣ A
5 Īriş eyā: Oynaşı ey A

ḌĀḌ

58

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 *Ḥamdü-li'llāh* eyledüm bu fenn-i vaḥdetde iḳrāż*
Sünnet ü farż gibi ḳıldum ben nevāfil iftirāż

2 Kim tevekkül māyesidür daḫı teslīm-ı rıżā
Oldı her ḥalde muvāfıḳ farżla hem iktirāż

3 Naḳl-i eşʻār-ı kelāmdur meclis-i ʻālem hele
Ḫuluḳ-ı Ḥaḳḳa ḥicāb itmekle olur imtirāż *

4 ʻĀlem-ı mülk-i beḳāyı bunda görmekdür güzel
Girü ḳoma cehd ḳıl kim ḳalmasun bu iʻtirāż

5 Cān u bāşdan geçmeyünce dost elini ṭutmadum
Pes urup yetdükçe ol dem itdüm anı istiḳrāż *

---

58 A 21b, İ 15 b -16 a, MY3 27a, R 38b
1 ben nevâfil: nevâfil-i A, İ, MY3 / iftirāż:ḳitrāż İ, iktirâz R
3 itmekle: itmek A, MY3, itmekle hem İ / imtirāż: iʻtirāż MY3
4 Girü: Kenzü MY3, bu gurūha İ, bu verde R / cehd kıl: dost ol R
5 Cān u: cān-ı A, MY3 / elini: ilini A / urup yetdükçe oldem itdim ānı imtirāz: dutunca dest-i dostı gönle düşdi iktirāz R

6 Ḳādıyā Ġayb-ı hüviyyetden oḳursun dersüñi
Ḥāżır u ġā'ib bir olsun hükm ile bil istifrāż

ṬI

59

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 *Küḥl-i māzāġa'l-başar*la vir cilā-yı müstamaṭ
Çün buyurdı ol Nebiyy-i şāb-ı emredde ḳaṭaṭ

2 Rü'yeti bil ʿayn-ı Ḥaḳ olduġına s̱ābit budur
Girmedi aṣlā araya ol vaḳitde hiç şaṭaṭ

3 Evvel āḫir sürmeledi çeşm-i vālā kenzüni
İrdi ol maḥbūb-ı cāna ḳalmadı bir ān maşaṭ

4 Vaḳt-i sāʿat ḳadr-i ṭāʿat hep mezāyāsı anuñ
Lez̄z̄et-i şevḳ u şerefden ġayrı yazmadı namaṭ

---

59 A 21b, İ 16a, MY3 27b, R 38b-39a

1 kühl-i: gel gözüne kühl-i A, MY3, gül yüzüne kühl-i İ / cilā: cilā-yı müstemaṭ A, İ, MY3 // emredde: emred-i A

3 Evvel āḫir: Ḳudret-i Ḥaḳ R

4 Vaḳt-ı: Ḳadr-i İ , R/ mezāyası: mezāyasıdur A, İ //şevḳ u: şevḳ-i A, MY3, İ / namāṭ: vaġaṭ İ, R

5 *Işbırū* vü *ṣābırū* ḥükmüyle ʻabdiyyet gerek
Tā ṣoñunda kendüye ḳılar seni rabṭıyla rabaṭ

6 *Zevvidūnī ʻaşḳı* kim *fī nefsi rūḥ-i bi'l-beden*
Hükm-i ḳāḍī Ġayb-ı muṭlaḳdur daḫi *inde'l- vasāṭ*

ẒI

60

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Gāhice suḫte-i ʻilm oldum daḫi gāh vāʻiẓ
Gāh geh luṭfile ḳıldım kendi nefsüme vāʻiẓ

2 Olmaġa bu kār-gāh-ı ʻālem içre ser-firāz
Başladum Kur'ān-ı Ḥaḳḳ'a olayum bāri ḥāfıẓ

3 Semt-i ʻırfān benligimde cidd ü cehd ile hemān
Ermege maʻnā-yı cāna oḳudum çoḳ lāfıẓ

---

6 Ẓevvidūnī: ẓevḳ-i R // inde'l-vasaṭ: ānẓa ol vasaṭ A, ānda fi'l-vasaṭ İ
60 A 21b-22a, İ 16a, MY3 28a, R 39a-39b
1 gāh: gāhīce R / ḳıldım: etdim MY3
2 Kurʻān-ı Ḥaḳḳ'a: Kurʻāna R / olayım: olam İ, R

4 Ders-i ḳudretden yetişdi ḥamdüli'llāh kim baña
İşte oldum bu ʿālemde ḥāfız ü hem vāʿiẓ *

5 Ḳāḍı-i ʿaşḳ olalı tevfīḳ yārimdür Ġaybī
Āñuniçün öz özime ḥāfiẓ oldum hem vāʿıẓ *

ʿAYN

61

Me fā ʿīlün me fāʿīlün fe ʿū lün

1 Ḳulūb-ı evliyādur bil meṭālıʿ
Maʿārifle ḥaḳāyıḳdur ṭevālıʿ

2 Ḥaḳāyıḳdur bu ṣūretler yüzinüñ
Tecelliyyāt olupdur hep levāmiʿ

3 Meẓāhirdür bu eşyā' gerçi Ḥaḳḳ'a
Velī meclā-yı aʿẓam kevn-i cāmıʿ

---

4 Kudretden: ḳudret R // İşte oldum: ne olurdum A, MY3, İ
5 Ġaybī: benim R // öz özime: özime A, MY3 / hem: ve R
61 A 22a, İ 16a-b, MY3 28b, M 11a, Ü 10a-b, G 38a
1 evliyādur bil: evliyādurur A, evliyādur MY3
2 yüzinüñ: yüzine Ü , G// olupdur: olur M

4 ʻAceb birdür bu kim yüz biñ yüzi var
Kiminde nāṭıḳ u kiminde sāmiʻ

5 Tecellī itmese Ġaybī'ye ol ẕāt
Niçün ʻālem olurdı aña ḫāşıʻ

ĠAYN

62

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ṭālib-i Hādī olan itmez maḥabbetden ferāġ
ʻĀşıḳ-ı dil-dār olan eyler mi ṣoḥbetden ferāġ

2 Vādi-i īmān femüñ andan lisānuñdur kelīm
Hīç zamāna geliser mi ʻilm ü ḥikmetden ferāġ

---

4 G'de yok. bu: şu M, Ü // nāṭıḳ u: nāṭıḳ A, M, MY3
5 İ nüshasında maḳtaʻ beytini müteakiben şu beyitler bulunmaktadır:
Ṣaçaklı zāde şerḫ itmiş dilinden
Ḳomuş ismini ānıñ neşr-i ṭevālıʻ
Ebu't-tevfīḳ İbrahim'iñ dilinde
Bir yiğidi mecmaʻu'l-baḥreyn-i mecāmiʻ
Yüzin gör ṣoḥbetin añla kemālen
Bāz-ı Ḥaḳ odur o nūr-ı sāṭıʻ
Ne ḳāḍıdır ne monlā-yı kirām
Bu cāh onedendur tekāṭıʻ
62 A 22 a, İ 17a-b, MY3 29a

3 Başdan ayağa vücūdı seyrini keşf eyleyen
Eyler ol ʻālemdeki keşf-i kerāmetden ferāġ

4 Pertev-i ʻışḳ-ı Ḫudā kim dilde eyleye ẓuhūr
Gün-be-gün lā-būd gelür aña cehāletden ferāġ

5 Kendöziyle kendüye ʻāşıḳ olupdur Ġaybi Ḥaḳ
ʻAyn-ı eşyā oldı ol itmedi ḫalvetden ferāġ

FE

63

Me fā ʻī lün me fā ʻī lün fe ʻū lün

1 Muvaḥḥidler aña dirler taṣavvuf
Ḥaḳ'uñ ola ten ü cānda taṣarruf

2 Bile her anı bir şān-ı ilāhī
Şu'ūnāt üzre itmeye teşerrüf

---

4 dilde: bir dilde A, MY3

63 A 22a-b, Ü 10b, İ 17b, MY3 29b, G 38a

2 itmeye: itme İ// Şu'ūnāt : şuyūh u nāz Ü, G

3 Ne ḥāle maẓhar ise rāżı ola
Vücūdına getürmeye tekellüf

4 Ḥaḳāyıḳdan eger müşkil ṣorulsa
Cevābında hiç itmeye tevaḳḳuf

5 Tecellīye ola tābi' hemīşe
Mahalle göre ḳullanur taẓarruf

6 *Ebu'l-vaḳt* ola ḥāle nāẓır ola
Anuñçün olmaya aṣlā te'essüf

7 Ḥaḳīḳat cümle sırra 'ārif ola
Velākin ḫalḳla göstere ta'arruf

8 Ne yüzde ṭutsa anda Ḥaḳḳı bula
Bulunmaya aña göre taḥarrüf

9 Taṣavvuf Ġaybī dervişüñ ḳatında
Olandur *bī-te'ellüf bī-taṣarruf*

---

3 getürmeye: görmeye Ü
4 Ḥaḳāyıḳdan: Ḥaḳāyıkdır İ
5 tābi': tāsi' u İ // ḳullanur: ḳullana Ü
7 ḫalḳla: ḫalk ile MY3
8 yüzde: yüze Ü / ṭutsa: dönse A, MY3 //taharrüf: muḥarref A, İ, G, MY3, ta'arruf Ü
64 A 21b, İ 18a, MY3 30a

ḲAF

64

1 İsterseñ binmege saña da gelsün bir Burāḳ*
'Aşḳ ehli ile hem-dem ol ṣaḳın gezme ıraḳ

2 Cān- mı'rācı yolunda gerekdür lā-bud delīl
Her ẕerreler ol demde olur saña Cebrā'il
'Aşḳdan cüdā olursan ḳalursun şöyle ẕelīl
Çağırursun ol günde āh nidelüm *el-firāḳ*

3 Her bir şey'ün cihānda mū-sütresi ẓāhirdür
Eşyayā sen nāẓır ol Ḥaḳ göziyle bāhirdür
İnne'llāhe yuḥibbu't-tevvābīn hem ṭāhirdür
Sırr-ı Ḳur'ān'a iriş ḳanı itdüğüñ miṣāḳ

4 Noḳṭa birdür nüktelerince biñden ziyāde
Cenneti ḥasen görüp iriş āndan ziyāde
Lafẓ u ma'nā birleşüp yorulma gel piyāde
Vuṣlat yolun bunda bul geldi çün *yevmu't-talāḳ*

---

* Bu şiir bir murabbadır. Ancak hiç bir nüshada birinci dörtlüğü tam olarak bulunmamaktadır. Bu nedenle ilk bendi eksik olarak alıyoruz.

1 sañā da: sañā A, İ // hem-dem ol: hem-demsinİ, MY3 / gezme: gezme sen A

2 ol demde olur saña: olur saña oldem İ / Cebrā'il: ulu Cebrā'l İ // nidelüm: yezlimü İ

3 Her bir: Her İ / cihānda: bu cihānda İ // Eşyaya sen: Eşyaya MY3 //ṭāhirdür: ẓāhirdür İ// iriş: iriş kim İ / mişāḳ: 'ahd-i mişāḳ A, MY3

4 nüktelerince: nüktelerle İ // birleşub: birlenüb A, MY3 / gel: sen İ // bul:bulup İ / geldi:gele İ/ yevmu't: nevmu't İ

5 Vaḥdet ābından içen Ḫıżr-ı ḥayāta irer
Mevt ḳorḳusundan geçüp cemāl-i Ḥaḳḳ'a irer
Çünki Ḥaḳḳ'a 'aşıḳsın nedür yolda perdeler
Ref'-i ḥicābla gel dinmeden *ve ḳīle men-rāḳ*

6 Hem binersüñ 'aşḳ atuna Refref'üñ ol senün
Getüre ḥużūra ḳāḍı bir olur cān u tenüñ
Ġaybī'den al ḫaberi kesilmeden resenüñ
Ẕevḳ-i ebed bulursın budur Ḥaḳ'da ittifaḳ

65

1 Nām-ı sāmī oḳuram
Ṣubḥ u şāmī oḳuram
On iki imāmı oḳuram
'İlmüm virdüm derdüm Ḥaḳ

Gice gündüz ẕikrüm Ḥaḳ
Göñlümdeki fikrüm Ḥaḳ

2 İsm müsemmāya varur
Müsemmā cānda durur
Ten cānımla bir olur
'Aşḳum ẕevküm derdüm Ḥaḳ

---

5 içen: içenler İ // mevt ḳorḳusundan geçüp: Geçüp mevt ḳorḳusundan İ // Çünki Ḥaḳḳ'a: Ḥaḳḳ'a İ
6 Refref'ün: Refref'ündür İ, A, MY3 // Getüre: Getürürİ, Ol getürür A, MY3 //
10 cān u tenüñ: cān ten A

65 A 23a, İ 18 a, MY3 30b

1 İlmüm: İlm ü A, İ, MY3

Gice gündüz ẕikrüm Ḥaḳ
Göñlümdeki fikrüm Ḥaḳ

3 Gözümle gördüğüm Ḥaḳ
Dilümle virdüğüm Ḥaḳ
Elümle irdüğüm Ḥaḳ
Ḥaḳḳ'a kevnüm yönüm Ḥaḳ

Gice gündüz ẕikrüm Ḥaḳ
Göñlümdeki fikrüm Ḥaḳ

4 Kelāmum selāmum Ḥaḳ
'Ayn-ı dilde rıżām Ḥaḳ
Bilüp bilmediğüm Ḥaḳ
'Aşḳum Hak'dur ẕevḳüm Ḥaḳ

Gice gündüz ẕikrüm Ḥaḳ
Göñlümdeki fikrüm Ḥaḳ

5 Gel Gaybī'den al sebaḳ
Ḳāḍı İbrāhīm'e baḳ
Dil ṭudāḳdur el ayaḳ
Cem'üm farḳum 'aşḳum Ḥaḳ

Gice gündüz ẕikrüm Ḥaḳ
Göñlümdeki fikrum Ḥaḳ

---

4 Kelāmum: Kelāmum Ḥaḳ A, İ, MY3 // Bilüp: Bildüğüm A, İ, MY3

66

Me fā 'ī lün me fā 'ī lün fe 'ū lün

1 Muḥammed maẓhar-ı Ḥaḳdur muḥaḳḳaḳ
Ne maẓhar bel ki *'aynü'l-Ḥaḳdur el-Ḥaḳ*

2 Meẓāhir māye-i feyżine muḥtāc
Ḥaḳīḳatde odur feyyāż-ı muṭlaḳ

3 Kemāl-i kibriyāsın bunda añla
Buyurdı *men re'ānī ḳad re'al-Ḥaḳ*

4 Ḥaḳīḳat maṣdarıdur kā'inātuñ
Anuñ ẕātından oldı cümle müştāḳ

5 Vücūda gelmese o sırr-ı *levlāk*
Küşād olur mıdı bu sırr-ı muġlak

6 Velīler cümleten 'ubbād-ı vaḳtdur
Düşerler şer'-i vaḳte hep muvaffaḳ

7 Şefī' olmasa Ġaybī'ye o Ḥażret
Velā taḫtına olurmıydı elyaḳ

---

66 A 23a, İ 18b, MY3 30a
1 el-Ḥaḳ: Ḥaḳ İ
2 feyżine : ḳabżına A
3 ḳad: feḳad A, MY3
6 'ubbād-ı: 'ıbādet-i MY3 / vaḳtdur: vaḳıtdurur MY3 // şer'-ı: şurū'-ı MY3
7 Velā: vulā A

67

1 Ey ʿāşıḳ-ı Ḥaḳ
ʿĀşıḳ ol ʿāşıḳ
Şeyḫi sev muṭlaḳ
ʿĀşıḳ ol ʿāşıḳ

2 Ġayrıyı terk it
Aşḳ yolına git
Saña baş öğüt
ʿĀşıḳ ol ʿāşıḳ

3 Māsivāyı sil
Ḫalvet olsun dil
Ḥaḳḳ'ı sende bil
ʿĀşıḳ ol ʿāşıḳ

4 Çille vü ḫalvet
Bāʿis̱-ı ġaflet
ʿAşḳı ḳıl ʿādet
ʿĀşıḳ ol ʿāşıḳ

---

67 A 23b, İ17b-18a, MY3 30b, Ü 10b-11a, G 39a-b
1 Ey ʿāşıḳ-ı Ḥaḳ: Ey ṭālib-i Ḥaḳ G, Ü // Şeyḫi sev: Ey şeyḫi Ü
3 bil: bul Ü

5 Düşme esmāya
Gel müsemmāya
Ḳalma rü'yāya
'Āşıḳ ol 'āşıḳ

6 'Aşḳı kim buldı
Yolı toġrıldı
Ḥaḳ ile oldı
'Āşıḳ ol 'āşıḳ

7 'Aşḳ durur māye
Elde sermāye
Ġaybī bul pāye
'Āşıḳ ol 'āşıḳ

KEF

68

Müs tef 'i lün müs tef 'i lün*

1 Gerçek velī olan kişi
'Aşḳ derdine düşmek gerek

---

5 Gel: ir Ü, G

68 A 24a, İ 18b, MY331a, Ü 11a, G40a-b

* Esasen bu şiir hece ile yazılmış olmakla birlikte bu kalıpla da okunmaktadır.

Düş görmeden yitmez işi
'Aşḳ derdine düşmek gerek

2 Cümle hevālardan geçe
Zehri şükür diyü içe
Çalışa cān gözin aça
'Aşḳ derdine düşmek gerek

3 Er yolına bel bağlaya
Cān u ciğerler ṭağlaya
Gāh iñleyüp gāh ağlaya
'Aşḳ derdine düşmek gerek

4 'Aşḳsuzlara bu yol ḥarām
Anuñ işi olmaz tamām
Dervīş olanlar ṣubḥ u şām
'Aşḳ derdine düşmek gerek

5 Ġaybī virenler varını
Ṭuydı göñül esrārını
Bu gün görür cānānını
'Aşḳ derdine düşmek gerek

1Düş görmeden: Düş görmekle İ, Düşmeden G / işi: bir işi G
3 Can u: Hem Ü, can A, can-ı İ, MY3 / ciğerler: ciğerini Ü, ciğerler
5 Ġaybī: Ġaybīye Ü// göñül: Ḥaḳḳın G, 'aşḳın Ü// Bu gün görür cānānını: Bu günı gör ḳo yarını A, G, İ,

69

Fā 'i lā tün fā i lātün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ḥaḳ cemālidür cemālüñ Ḥak kelāmıdur sözüñ
'Āşıḳ-ı bi'llāh iseñ bilmeğe sa'y it kendözüñ

2 Saña ta'līm eyledüm ẕāt-ı tecellī sırrını
Ṣūretüñ 'ayn-ı tecellī 'ayn-ı ẕāt oldı sözüñ

3 Ẕātınuñ 'aynıdur Allāh'uñ ṣıfātın şübhesüz
Pes yüzüñ 'aynı sözüñdür hem sözüñ 'aynı yüzüñ

4 Ẓāhirüñ oldı muḳayyed bāṭınuñ muṭlaḳdadur
'Ārif iseñ 'ayn u ġayr u ḫalḳ u ḥaḳ oldı özin

5 Ḥāṣılı sensüñ vücūd-ı muṭlaḳa muṭlaḳ nişān
Yirde gökde aradıġuñ kendözündür kendözüñ

6 Ḥaḳ durur sende görünen başdan ayaġa hemān
Ḥaḳ ḳulaġıdur ḳulaġuñ Ḥaḳ gözidür hem gözüñ

MY3

69 A24a-b, İ 18b-19a, Ü 11a-b, MY3 31a, G40b-41a, M14b

1 bi'llah: Allah A, İ, Ü, bilmek MY3

2 sözün: yüzün Ü, özün M

3 Allah'ın ṣıfātı: Allah'ın ṣıfātın Ü, İ, ṣıfātı Allah'ın A, MY3, eyle hem M // Pes yüzün 'aynı sözündür: hem yüzündür aynı sözün M

4 A, İ, MY3'de yok bāṭınuñ: bāṭını M

5 A, İ, MY3'de yok

7 Ẓāhir ü bāṭın Ḥaḳḳ'uñdur cümle varlıḳ Ġaybiyā
Dime hergiz Ḥaḳḳ'a sen ben ḳalmasun izüñ tozuñ

70

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ṣūretine aldanup ḳalma saḳın sen ādemüñ
Gice gündüz sa'y idüp bilmege cehd eyle demüñ

2 Cümle a'żā çift ola dil bir ola ḥikmet nedür
Ya'ni kim dergāh-ı ẕāt-ı vaḥdet oldı bil femüñ

3 Cān ile ten didiler ẕāt u ṣıfāta 'ārifān
Ten ile cānı bilürseñ ḳalmaya aṣla ġamuñ

4 Ten ile cānı ḥaḳīḳat bilmeğe oldur ṭarīḳ
Yüzüñi yol eyle pīre gitmesün gözden nemüñ

5 'İlm ü cānı yine cāndur öğreden Ġaybī hemān
Olmasun cān içre cāndan ġayrı kimse hem-demüñ

---

7 bāṭını: bāṭında M/ cümle; çün ki M // Ḥaḳḳa: ḫalḳa A, MY3
70 A 24b, İ 19a, MY3 31b

71

Fā 'i lā tün fā'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ẕikr ü tevḥīdüñle Ḥaḳ'dan sen seni yād eyledüñ
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ
Perde-i nūrānī ile kendüñi şād eyledüñ
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

2 Ḥaḳ ḳatında ma'rifetden ẕikri ṣanduñ sen ulu
Ma'rifetden ḫāli olduñ ẕikr ile oldun ṭolu
Ẕikr-i ḫāṣṣa ḥaṣr itdüñ Ḥaḳḳ'a varmaġa yolu
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

3 Vird-i esmā' çille rü'yā oldı nurānī ḥicāb
Geçmedüñ nūrānīden tā kim saña fetḥ ola bāb
Oḳumāduñ ma'rifetden olmaduñ sen bir kitāb
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

4 Ḥaḳḳ'a vāṣıl eyleyen ṣanduñ seni ola 'amel
Kendözüñe ḫor baḳup 'ilm-i Ḥaḳḳ'a verdüñ ḫalel
İrmez ise feyż-i Ḥaḳ'dan göñlüne feyż-i ezel
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

---

71 A 25a-b, İ 19a-b, MY3 31b-32a
2 Ẕikr-i ḫāṣṣa: Ẕikre A / varmaġa: varmaġa ancak sen A, MY3
4 baḳub: baḳarsın İ/ verdiñ: vereñ İ // feyż-i Ḥaḳḳ'dan: 'ilm-i Ḥaḳ'dan A

5 Her ne deñlü āh u feryād ile itseñ hay u hū
Ma'rifet olmayıcaḳ gelmez saña Ḥaḳ'dan ḳoḫu
Kendüñi bilmeğe sa'y it 'ārif ol ġayrıyı ḳo
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

6 Ġāfil ü maḥcūb kelāmuñ kendüñe itdüñ delīl
Cāhil-i bi'llāh olup ḳalduñ ḥaḳīḳatde ẓelīl
Ma'rifetden ġayrı yoḳdur bilmedüñ Ḥaḳḳ'a sebīl
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

7 Kendi a'mālüñdür iden bil seni Ḥaḳ'dan ġarīb
Sen ṣanursın ki olursun Ḥaḳḳ'a ānuñla ḳarīb
Var yüri sa'y eyle 'ilm-i Ḥaḳ'dan almaġa naṣīb
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

8 Başıña tāc-ı ḫılāfet giyüben bulduñ sürūr
Añlamaduñ anı Ḥaḳ'dan daḫi olduñ şimdi dūr
Fāniyü'llāh olup sen olmaz iseñ 'ayn-ı nūr
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

9 'Ālimüñ 'ilmi ḥicāb u ṣūfinüñ ẕikri ḥicāb
Ma'rifetden olmadılar ikisi de behre yāb
'İlm ü ẕikri perde itme bula gör rāh-ı ṣavāb
Geçdi 'ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ'ı bilmedüñ

---

6 Ġāfil u: Ġāfil-i A, İ
8 giyüben: giyüb de İ, MY3 // Fāniyu'llāh: Fānı fi'llahıA, fenA fi'llah MY3 / olup sen: olupsun İ
9 ḥicāb u: ḥicāb A, MY3 // 'ılm u: 'ılmı MY3

10 ‘İlm-i Ḥaḳ ‘ayn-ı ‘amel idüğini ẕevḳ itmedüñ
Kendi bildiğüñ ḳoyub kāmil izine gitmedüñ
Ġaybi'nüñ yüzine bāḳub sözüni işitmedüñ
Geçdi ‘ömrüñ ġaflet ile ṣūfi Ḥaḳḳ’ı bilmedüñ

LAM

72

Me fā ‘ī lün me fā ‘ī lün fe ‘ū lün

1 Özini bilmeyen nādān u cāhil
Neden ṣanur ‘aceb kendüyi kāmil

2 ‘Amel ḥammālıdur erbāb-ı berzaḫ
Ḥaḳīḳat erleridür ‘ilm-ı ḥāmil

3 Seni cehlüñ durur Ḥaḳ’dan ayıran
Ḥaḳīḳat yoḳ durur ortada fāṣıl

---

72 A 25b, İ 19b-20a, MY3 32b, R 45b
2 ‘ılm-i ḥāmil: ‘ālim u ‘āmil R, ‘ilm u ḥāmil İ
3 fāṣıl: ḥāṣıl İ

4 ʿİlim ayn-ı ʿamel hem ʿayn-ı ẕātdur
Anuñla ḳaṭʿ olur Ḥaḳḳ'a menāzil

5 Göñül mülki Ḫudā'nuñ ʿilm ü mülki
ʿAmel olmaz ḥaḳīḳat aña dāḫil

6 ʿİlim Ḥaḳḳ'un ʿamel ḫalḳuñ kemāli
ʿİlim bāḳi ʿamel *lā-büdde zā'il*

7 Ḫudā'nuñ ʿilmidür yüri ol āgāh
Cehālet ẓülmetinde ḳalma ġāfil

8 Seni sen nūr-ı Ḥaḳ'la bildüñ ise
Ḳomadun ḳıl ḳadar ortada ḥā'il

9 Özüñ bilmekde ola gör mücāhid
Olasın sende Ġaybī Ḥaḳḳ'a vāṣıl

10 ʿİlim-i bi'llāha saʿy eyle yüri var
Bu beyhūde ʿamellerden ne ḥāṣıl

---

4 Ḥaḳḳ'a: Hep MY3
5 ʿilm u: ʿilm-i A, İ, MY3
7 ḳalma: ḳalmaya İ

73

Fâ 'i lâ tün fâ 'i lâ tün fâ 'i lün

1 Şem'i vaṣluñ 'āşıḳ-ı pervānesi
Oldı bilmem nic'olur şeydā göñül
İştiyāḳ-ı yār ile dil ḫānesi
Ṭoldı bilmem nic'olur şeydā göñül

2 Nefs-i şeyṭān-ı hevā aldı dili
Mā-sivā ḳapladı hep cān u dili
İrmez ise dāmen-i vaṣla eli
Ḳaldı bilmem nic'olur şeydā göñül

3 Geldi gitmek üzre kendin bilmedi
Nevm-i ġafletden uyanmaḳ gelmedi
Gül cemālüñ ḥasretinden gülmedi
Ṣoldı bilmem nic'olur şeydā göñül

4 Rāh-ı Ḥaḳḳ'ı bildi ammā gidemez
Ḥaẓẓ-ı nefsi ḳoyup 'ahdin güdemez
Varlıḳ ile kimse vuṣlat idemez
Bildi bilmem nic'olur şeydā göñül

---

73 A 25b-26a, İ 21a-b, MY3 32b-33a, Ü 11b-12a, G 40 b-41 a
1 pervānesi: virānesi Ü
2 Māsivā: mā sivātu'llah G / hep cān: bu cān A, İ, MY3
3 A, İ, MY3 Nevm-i: Nevm u MY3
4 bildi ammā: bilmedikçe Ü, G // güdemez: göremez İ, MY3

5 Meyl ider ṭurmaz ḳurı sevdālara
Uġradur başumuzı ġavġālara
Ġaybī dervīşi ʻaceb ferdālara
Ṣaldı bilmem nic'olur şeydā göñül

74

1 Göñül gitdi elimden ele gelesi degil
Ḫallāḳ ile bir oldı artıḳ ölesi degil

2 Ol bir ile bir olan cümle ʻāleme ṭolan
Böyle sulṭānlıḳ bulan ḳulluḳ ḳılası degil

3 İrişmeyen vaḥdete vaḥdetdeki lez̲z̲ete
Girerse de cennete her giz bulası degil

4 Cān iline ṭalmayan Ḥaḳ dadını bulmayan
Bu ṣūretde gülmeyen ṣoñra gülesi degil

---

5 ferdālara: sevdālara G

74 A 26a, İ 20A, MY3 33a, G 40b, M 15a, Ü 17a

1 ele gelesi: elden gidesi G, ele giresi Ü // oldı: olan Ü, M

2 bulan ḳulluḳ: ḳulluḳ daḫī A, daḫī ḳulluḳ İ, ḳılan ḳulluḳ MY3, bulan hergiz M, Ü / ḳılası değil: bulası değil M, Ü

3Girerse de: girer ise M/ hergiz: lez̲z̲et G / bulası: giresi Ü, M

4 Ḥaḳ dadını: Ḫūd adıñı A, İ

5 İkiliği silmeyen Ḥaḳḳ'ı cānda bulmayan
Ġaybī kendin bilmeyen Rabbuñ bilesi degil

75

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 ʿĀrifüñ bir ṣoḥbeti biñ ḫalvete ḳıymet degil
Ala gör biñ cān ile bir cāna ḫod-minnet degil

2 Ḫalvet oldur mā-sivādan ḳalmaya aṣlā eṡer
Olmaya rıḍvāna meylüñ āḫiret cennet degil

3 Ḫalvet idüp kendüyi ḫalḳdan cüdā ṭutan kişi
Günde bir kez ḫalvet itse ḳābil-i ḳurbet degil

4 Ḫalvet itdüm diyü ṣūfī ġayra ḫor baḳma ṣaḳın
Ḥaḳ'dan ayrı yir mi vardur ḳangı yir ḫalvet degil

5 Ḫalvet itmekden murādı ʿāḳıbet vuṣlat ise
ʿAynı eşyāyum didi Ḥaḳ ḳangı şey vuṣlat degil

---

75 A 26a-b, Ü 11b, G 40 a-b, İ 20b, MY3 33a-b

1 bir: her A / ḳıymet: minnet Ü // biñ cān ile bir cāna: bir cān ile biñ cāna anā Ü, biñ cān ile her cāna İ/ minnet: ḳıymeṭ Ü

2 oldur: idüb Ü / aṣlā eṡer: ṭālib diliñ A, İ, MY3, ṭālib değil Ü / āḫiret: āḫiret u A // olmaya: bulmaya Ü

3 kendüyi: kendüni Ü // yir:

5 itmekden: itmeniñ Ü / murādı: murād A, İ, miṡālı Ü, MY3 / ise: gerek A, İ // şey : yer A, G

6 Ḫāne-i dilde ḫavāṭır naḳşını maḥv idene
Ṣanma kim keṣret yüzinden görinen vaḥdet degil

7 Ġaybiyā sen ḫalveti göñülde tenhā it hemān
Çünki maḳsūduñ senüñ hem āfet-i şöhret degil

76

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Sırr-ı Ḥaḳ'dan āgāh olmaḳ ister iseñ ey göñül
Sen senī müşkil idinüp sen seni ḥalleyle gel
Ehl-i Ḥaḳḳ'a hem-rāh olmaḳ ister iseñ ey göñül
Sen seni müşkil idinüp sen seni ḥalleyle gel

2 Saña senden ġayrı aṣlâ kimseden yoḳ fā'ide
Merciʿ-i ʿālem özüñdür hep sañadur ʿā'ide
Her nefes Ḥaḳ'dan nüzūl itsüñ dir iseñ mā'ide
Sen seni müşkil idinüp sen seni ḥalleyle gel

---

6 idene: idsene G, idemez A, İ // yüzinden: yüzinde A
7 gönülde tenha: tenhā göñüldeA , gönülde nihān Ü, MY3// hem āfet-i: āfet olan G, Ü, MY3
76 A 26b, İ 20a, MY3 33b
1 ister isen: dilersen MY3
2 gayrı: ġayrıdan A, İ, MY3 // itsün: olsa MY3 / der iseñ: derilse İ, bulsañ MY3

3 Devr-i dā'im ḫidmet üzre bu cihān bir bendedür
Bildim ilhām ile zīrā sırr-ı Subḥān sendedür
Ẓāhir ü bāṭın ḥaḳḳuñdur çünki bu cān tendedür
Sen seni müşkil idinüp sen seni ḥalleyle gel

4 Ḳadrini fehm it ṣaḳın sermāyeñ ibṭāl eyleme
Gel me'ād u mebdā'uñ 'ılminde ihmāl eyleme
Sen saña eyle teveccüh ġayra iḳbāl eyleme
Sen seni müşkil idinüp sen seni ḥalleyle gel

5 Ḫāb u bīdāriyyetüñde hep gören sensin seni
Senlüğündür saña perde sensüz añla sen seni
Men 'aref sırrına el ur Ġaybiyā olġıl ġanī
Sen seni müşkil idinüp sen seni ḥalleyle gel

77

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ey ḥaḳīḳat gencine irsem diyen
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol
Ma'rifet cennetine girsem diyen
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

---

5 sensüz añla seni: sen seni añla İ

77 A 27a, İ 20b, MY3 33b-34b

1 ẕikr-i: ẕikr u İ, MY3 / cān u: cān-ı A

2 Ẕikr-i Ḥaḳ'dan dilüñi itme cüdā
Tā'ire dilden dile feyż-i Ḫudā
Ḳıl tażarru' cān u başı it fedā
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

3 Niceye dek bu hevā ile heves
Mürġ-ı cāna idesin cismüñ ḳafes
Gel nefes ṭut Ḥaḳ ile ol her nefes
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

4 Ṭıfl-ı cāna şehd-i 'aşḳı ḳıl ġıdā
Bāliġ ola rütbe-i merdāna tā
Lezzet ālmaḳ isteriseñ dā'imā
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

5 Mā-sivādan ḳalbüñi gel ḫalvet it
Sırruña 'aşḳdan cilā vir celvet it
Ḥaḳḳıla Ḥaḳ'dan Ḥaḳ'a gel vuṣlat it
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

6 Her kimüñ olsa dilinde ẕikr-i Ḥaḳ
Lā-cerem düşer anuñ ḳalbine Ḥaḳ
Ẕikr ü fikr ile bulunur sırr-ı Ḥaḳ
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

---

2 cān u: cān-ı A, MY3
3 Niceye dek: Nice iden İ, Nice bir dilde MY3 // Haḳ ile ol: ḥaḳḳıyla İ
4 merdāna: ol daḫī İ, MY3
5 gel vuṣlat: vuṣlat İ, MY3
6 olsa dilinde: dilinde olsa A // ẕukr u fikr: ẕikr-i fikr A

7 Ẕikr-i Ḥaḳḳ ile olursa kim enīs
Ġaybiyā Ḥaḳ'dur aña lā-bud celīs
Meclis-i Ḥaḳ'dur nefāyisden nefīs
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a cān u dilden ṭālib ol

78

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā'i lün

1 Ey tecellī-i cemālüñ ṭālibi
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol
Vey tesellī-i viṣālüñ rāġibi
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

2 Sālik-i rāha gerekdür 'aşḳ-ı Ḥaḳ
Merd-i 'aşḳa ḫidmet eyle al sebaḳ
Dīde-i Ḥaḳ-bīn ile gel Ḥaḳḳ'a baḳ
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

3 Nūr-ı Ḥaḳ'dur görinen nūr-ı cemāl
Anuñ içün yoḳ durur aña miṡāl
Budur ancaḳ maẓhar-ı küll-i kemāl
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

---

7 olursa kim: kim olur İ // Ḥaḳdır: Ḥaḳḳiledur A, MY3
78 A 27a-b, İ 21a, MY3 34a-b
1 ṭālib: 'āşıḳ A, MY3

4 Ḫasta-i hecr olana oldur ṭabīb
Feyż umar anuñ içün cümle ġarīb
Ol durur senden saña olan ḳarīb
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

5 ʿAşḳına düş gel o ẕātuñ rūz u şeb
Keşf ola saña vücūduñ cümle heb
ʿAyn-ı Rab'dur ṣanma anı ġayr-ı Rab
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

6 ʿĀşḳ-ı pīr oldı bu yolda reh-nümā
Anuñ ʿaşḳı olmasa olduñ cüdā
ʿAşḳ-ı pīrden ġayrısıdur mā-sivā
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

7 Ġaybiyā kim ḳılsa ḥaḳḳānī naẓar
Cezbe-i Ḥaḳ cānına eyler es̱er
ʿİlmi ḳoyup ʿaynına eyler sefer
Gel cemāl-i pīre cāndan ṭālib ol

MĪM

79

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Muktedāmuz ʿaşḳ-ı Ḥaḳ'dur ʿaşḳı idindük imām
Anuñ içün oldı her demde ṣalātımuz müdām

---

7 ʿaynına: ʿayna ol A, MY3
79 A 27b-28a, İ 21b, Ü 12a-b, MY3 35a, G41a
1 herdemde: heryerde G

2 ‘Aşḳ-ı Ḥaḳ’dur ‘ilm-i nāfi‘le bize ṣāliḥ ‘amel
‘Aşḳ-ı Ḥaḳ’dur ẕikrimüzle şuġlımüz her ṣubḥ u şām

3 Her ‘ibādātuñ ḥaḳīḳat cānı ‘aşḳdur bī-gümān
‘Aşḳ-ı Ḥaḳḳ olmayıcaḳ olmaz birisi hiç tamām

4 ‘Aşḳı inkār eyleyenler Ḥaḳḳ'ı inkār eyledi
Evliyā vü enbiyā ‘aşḳdan alurlar feyż-i tām

5 Ẓāhir ü bāṭın ḳamu ‘aşḳ ile ḳā’imdür cihān
Ṣūretā ‘aşḳdur bu ‘ālem Gaybiyā bil ve's-selām

80

1 Elin āldum pīrümüñ
Ġayri eli neylerem
Yolun buldum şeyḫümüñ
Ġayri yolı neylerem

---

2 ṣāliḥ: ṣāfī Ü
3 Her: hep G / ‘aşḳdur bī-gümān: ‘aşḳ ḥakdurur G, Ü //‘Aşḳ-ı ḥaḳ: Ḥaḳḳın ‘aşḳı İ / olmıyacaḳ olmaz birisi: olmayınca birisi olmaz İ, olmayacaḳ hiç olamaz birşey Ü
4 eyledi: itdiler Ü, MY3 // alurlar: alur Ü
5 Ṣūretā: Ṣūret-i G, Ü
80 A 28a, MY3 35a, İ 22a
1 elin āldım pīrimiñ: elim āldım elime MY3

2 Bizi bize bildürür
Benliğümüz öldürür
'Aşḳı ile ṭoldurur
Ġayrı yolı neylerem

3 Cümle erden ḳuvvetlü
'Āşıḳına mürvetlü
Sözi baldan leẕẕetlü
Ġayri yolı neylerem

4 Pīrüm yüzi Ḥaḳ yüzi
Pīrüm özi Ḥaḳ özi
Pīrüm sözi Ḥaḳ sözi
Ġayrı yolı neylerem

5 Ders-i Ġaybī oḳıdur
Cāna leẕẕet āḳıdur
Hak kokusu kokıdur
Ġayri yolı neylerem

81

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Ben dimekden geç bu sende ben diyen Ḥak'dur begüm
Belki cān 'ayn-ı bedendür cümleten Ḥak'dur begüm

---

81 A 28a, İ 22a, MY3 35a, Ü 12b
1 bedendir: bāṭındır A, İ, MY3

2 Ḥüsni ẕāhir olmaḳ içün nev-be-nev ḫil‘at giyüp
Aḥsen-i ṣūretde dā’im devr iden Ḥak’dur begüm

3 ‘Arş-ı dilde ma‘rifet mi‘rācın iden ‘ārife
Vech-i ādemden cemālin gösteren Ḥaḳ’dur begüm

4 Didiler āgāh-ı vaḥdet ger nebīdür ger velî
‘Ālem ü ādem ṭonını bürinen Ḥak’dur begüm

5 Dīde-i Ġaybī ile baḳsañ ḥaḳīḳat ‘āşıḳa
Ẕerre ẕerre kā’inātda görinen Ḥak’dır begüm

82

Fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lā tün fā ‘i lün

1 Ṣoḥbet-i cāhil yeter ‘āriflere nār-ı caḥīm
Āḫiretde görmesün isterse hiç nār-ı elīm

2 Cānuñı ṣıtma ṭutar dil ḫastası eyler seni
Meclisüñde oturursa iki sā‘at bir leīm

3 Meclis-i cāhil bürūdet baḫş ider dā’im hemān
Buz ṭamusın görmediñse var anuñla ol muḳīm

---

2 olmaḳ içün: olmaġiçün A, İ // Aḥsen: Ḥüsn-i A
3 iden: ider İ // cemālin: mecālis MY3

82 A28a-b, İ 22a, MY3 35a-b, Ü 12b, G 41a-b, M 11a

2 ṣıtma: ṣānma MY3, Ü / dil ḫstası eyler : şöyle saḳīm eyler Ü, M, dil ḥastası eder G
3 baḫş: ġışā M, Ü // görmediñse: görmediñ A / ol: bir MY3

4 Feyż-i ilhāmum kesilsün dir ise ger bir velī
Hem-dem olsun meclisinde aña bir cāhil saķīm

5 Kelbe raġbet eyle itme bunlara raġbet ṣaķın
Didiler cāhilden evlā oldı bil kelb-i ʻaẓīm

6 Dūzeḫīler çehresini seyr ise maķṣūd eger
Çekme erbāb-ı cehilden çeşmüñi ṭut müstaķīm

7 Ehl-i dūzeḫ olduġına cāhilānuñ Ġaybīyā
Şāhid-i ʻādil bu kim ehl-i Ḥaķķ'a olmaz nedīm

83

Müs tef ʻi lün müs tef ʻi lün

1 Bir söz ki var anda ḫaṭā
Estaġfiru'llāh el-ʻazīm
Her iş ki oldı nā-sezā
Estaġfiru'llāh el-ʻazīm

---

4 olsun meclisinde aña bir cāhil saķīm: olmasun cihānda aña bir ķalb-i selīm A, İ, G, MY3

5 itme bunlara raġbet: raġbet itme bed-nāmlara MY3 , raġbet itme bunlara İ, A // evlā: ulu İ , ulur A / ʻaẓīm: ʻalīm G, MY3, İ, ġalīm A

6 A, İ, G, MY3. Dūzeḫīler çehresini: Çehresinde dūzeḫī G / maķsūd: maķsūdun G // Çekme: ayırma İ, MY3, Yerme A

7 bu kim: bulur kim İ

83 A 28b, İ 21b, MY3 48b

1 söz ki: sözine İ / var anda ḫaṭā: vardır ḫaṭā İ // Her iş ki: o işe oldı İ, her işde ki MY3

2 Şer'-i şerīf imiş temel
Maḳbūl değil ānsız 'amel
Bildük işimüz hep ḫalel
Estaġfiru'llāh el-'aẓīm

3 Bāṭılda itmedüñ ḳarar
Ḥaḳ'dan yaña itdiñ firar
Şer'a muḫālif her ne var
Estaġfiru'llāh el-'aẓīm

4 Kimüñ yolı ilḥād ola
Ṣanma o ḳul irşād ola
Āḫir demi ber-bād ola
Estaġfiru'llāh el-'aẓīm

5 Şer'i bıraḳmamış selef
Ṣoñra gelen ḫayru'l-ḫalef
Olmayalım biz de telef
Estaġfiru'llāh el-'aẓīm

6 Ḥaḳḳ'ın Ḥabībi Muṣṭafā
Oldur bu yolda reh-nümā
Andan cüdā Ḥaḳ'dan cüdā
Estaġfiru'llāh el-'aẓīm

---

2 imiş: etmiş İ
5 bıraḳmamış: bıraḳmış MY3, İ

7 Ġaybī hemān budur sözüm
Şer' üzre müḥkemdür özüm
Döndi mubāḥīden yüzüm
Estaġfiru'llāh el-'azīm

NUN

84

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Yā ilāhī neyler iseñ it beni
Tek hemān benden göñül incinmesün
Bu kemāle lāyiḳ it cān u teni
Tek hemān benden göñül incinmesün

2 Ne 'ibādāt ile maġrūr olayım
Ne ma'ārif ile mesrūr olayım
Maṭlabumdan cümle ma'ẕūr olayım
Tek hemān benden göñül incinmesün

---

7 mubāhīden: menāhīden MY3

84 A 28b-29a, MY3 49a, İ 24a, G 45a-b

1 lāyıḳ: la'iḳ A

2 Maṭlabımdan: maṭlabımdur A / ma'ẕūr: dūr G

3 Ḫalḳ içinde olayım ḫāk-i siyāh
Gice gündüz ideyim tek āh u vāh
ʿİlmüm irdi bundan ulu yoḳ günâh
Tek hemān benden göñül incinmesün

4 Her ṭarafdan başıma yağsun belā
Görmeyeyim ʿömrüm olduḳca ṣafā
Çekeyim her bir günāha biñ cezā
Tek hemān benden göñül incinmesün

5 Olmasun ʿālemde baña fetḥ-i bāb
Cevr ü mihnetden yürek olsun kebāb
Kā'ilüm her ne ḳadar varsa ʿaẕāb
Tek hemān benden göñül incinmesün

6 Yā ilāhī vir baña ḫulḳ-i ʿazīm
Ḳullarınuñ ḳalbine olam müḳīm
Rāżıyam olsun baña mesken cehīm
Tek hemān benden göñül incinmesün

7 Yire göge ṣığmayan Ḫallāḳ'a baḳ
Göñle ṣığmış anı ḳılmış ol ṭuraḳ
Her ʿamelden olayım Ġaybī ıraḳ
Tek hemān benden göñül incinmesün

---

3 ʿilmim irdi: varlığım al G
6 ḳalbine: ḳalbinde A // olsun baña mesken: ola baña mesken-i A, bana mesken-i G
7 ḳılmış ol: itmiş A, İ, eylemiş MY3 // Her: hem G / olayım Ġaybī: Ġaybī olayım G, MY3

3 Ḫalḳ içinde olayım ḫāk-i siyāh
Gice gündüz ideyim tek āh u vāh
'İlmüm irdi bundan ulu yoḳ günâh
Tek hemān benden göñül incinmesün

4 Her ṭarafdan başıma yağsun belā
Görmeyeyim 'ömrüm olduḳca ṣafā
Çekeyim her bir günāha biñ cezā
Tek hemān benden göñül incinmesün

5 Olmasun 'ālemde baña fetḥ-i bāb
Cevr ü mihnetden yürek olsun kebāb
Kā'ilüm her ne ḳadar varsa 'aẕāb
Tek hemān benden göñül incinmesün

6 Yā ilāhī vir baña ḫulḳ-i 'azīm
Ḳullarınuñ ḳalbine olam müḳīm
Rāżıyam olsun baña mesken cehīm
Tek hemān benden göñül incinmesün

7 Yire göge ṣığmayan Ḫallāḳ'a baḳ
Göñle şığmış anı ḳılmış ol ṭuraḳ
Her 'amelden olayım Ġaybī ıraḳ
Tek hemān benden göñül incinmesün

---

3 'ilmim irdi: varlığım al G
6 ḳalbine: ḳalbinde A // olsun baña mesken: ola baña mesken-i A, bana mesken-i G
7 ḳılmış ol: itmiş A, İ, eylemiş MY3 // Her: hem G / olayım Ġaybī: Ġaybī olayım G, MY3

85

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 *Men ʻaref nefseh* olupdur cümle ʻilmüñ ḥāṣılı
Kendözini bilmez iseñ ʻālimem dime ṣakın
Öz kitābın oḳuyandur ehl-i ʻilmüñ kāmili
Kendözini bilmez iseñ ʻālimem dime ṣakın

2 Ġırre olma ʻılmüñe taḥṣīl-i ʻırfān ide gör
Ṣūret-i insānda ḳalma maʻniñ insān ide gör
Başdan ayaga vücūduñ cümleten cān ide gör
Kendözini bilmez iseñ ʻālimem dime ṣakın

3 Bilmeyenler kendözüni bulmaz ʻālemde sürūr
Ẕāt-ı muṭlaḳ ṣūret-i ādemde bulmuşdur ẓuhūr
Secde eyle öziñe şeyṭān gibi itme ġurūr
Kendözini bilmez iseñ ʻālimem dime ṣakın

---

85 A 29a-b, İ 24b, MY3 36a-b, G 43b-44a

1 ʻaref nefsehu olupdur: ʻarefe nefsehu A, İ, G, ʻarefe baḫşī MY3 // Öz kitābıñ: Ḥaḳḳıñ öz kitābı MY3 / oḳuyandır: oḳudubdur G

2 Ġırre: ʻızzet ola G //maʻniñ: maʻnī-yi MY3, maḥż-ı G // Başdan āyāga vücūdüñ cümleten cān ide gör: Ẕāt-ı muṭlaḳ ṣūret-i ādemde bulmuşdur ẓuhūr A, Başdan āyāga vücūdüñ cümlesin cān ide gör G

3 Bilmeyenler kendöziñi bulmaz ʻālemde sürūr : Ẕāt-ı muṭlaḳ ṣūret-i ādemde bulmuşdur ẓuhūr İ, G // Ẕāt-ı muṭlaḳ ṣūret-i ādemde bulmuşdur ẓuhūr: Secde eyle öziñe şeyṭān gibi itme ġurūr A, MY3 // Secde eyle öziñe şeyṭān gibi itme ġurūr: Başdan āyāga vücūdüñ cümleten cān ide gör A, Ẕāt-ı muṭlaḳ ṣūret-i ādemde bulmuşdur ẓuhūr MY3

4 Eyleseñ Mūsā ḳadar ʻılm-i şerīʻatda kemāl
Ḫıżr-ı vaḳte irmeyince cümlesi olur ḫayāl
Ḳo ḫayāli özüñe gel keşf ola ʻayn-ı cemāl
Kendözini bilmez iseñ ʻālimem dime ṣaḳın

5 ʻAşḳı mürşid ṭutmaz iseñ bilemezsüñ özüñi
Özüñi fehm eyledüñse fehmidersüñ sözüñi
Ẕātına baḳ ʻaşḳla Ġaybī açа gör gözüñi
Kendözüni bilmez iseñ ʻālimem dime ṣaḳın

86

1 Dervīş olmaḳ ister iseñ
ʻAşḳ ile ṭut pīr etegin
Ḥaḳḳ'ı bulmaḳ ister iseñ
ʻAşḳ ile ṭut pīr etegin

2 ʻAşḳdur erenleriñ yolı
ʻAşḳdur erenlerin ḥāli
ʻAşḳsuz kişi olmaz veli
ʻAşḳ ile ṭut pīr etegin

---

4 Eylesen: Bulsa da G /ʻilm-i : ʻilm u İ // Ḥıżr-ı: Ḥıżr u G/ ermeyince: ermeyeceḳ G
5 idersin: iderdin G

86 A 29b, MY3 36b, G 43b, İ 24b25a, Ü 14b-15a
1 pir: er G, Ü

3 ‘Aşḳdur Allāh'a ṭoğrı yol
‘Aşḳa pek yapış Ḥaḳḳ'ı bul
‘Aşḳ sulṭandur ġayrısı ḳul
‘Aşḳ ile ṭut pīr etegin

4 Göñülde hiç ḳoma teşviş
Çig ḳalma ‘aşḳ ile piş
‘Aşḳdan ġayri ṭutma bir iş
‘Aşḳ ile ṭut pīr etegin

5 ‘Aşḳdur ‘aşıḳlarıñ gözi
Anda görinür dost yüzi
‘Aşḳdur ‘ālem ādem özi
‘Aşḳ ile ṭut pīr etegin

6 ‘Aşḳdur bu ‘āleme māye
Ḥaḳ dostlarına sermāye
‘Aşḳdan ulu yoḳdur pāye
‘Aşḳ ile ṭut pīr etegin

7 ‘Aşḳ didigüm Ḥaḳ ẕātıdur
‘Ālem anuñ ṣıfātıdur
Er göñlü Ḥaḳ mir‘ātidur
‘Aşḳ ile ṭut pīr eteğin

---

3 ‘aşḳa pek yapış: ‘aşḳa yapış pek G, Ü // ‘aşk sulṭandır: sulṭandır ‘aşḳ G
4Ġöñülde hiç: göñülde A, İ/ çiğ: ceng G, Ü/ piş: biliş Ü
6 A, İ, MY3

8 Ḳangı dervīş ʿaşḳı bilmez
Vāllāhi ol Ḥaḳḳ'ı bulmaz
ʿAşḳdan ulu ʿamel olmaz
ʿAşḳ ile ṭut pīr etegin

9 ʿĀşıḳlara Ġaybī dermān
ʿAşḳdur ḥaḳīḳatde hemān
İster iseñ dīn ü īmān
ʿAşḳ ile ṭut pir etegin

87

1 Erenlere ḫor baḳma
Ṣaḳın ber-bād olursun
Göñüllerini yıḳma
Ṣaḳın ber-bād olursun

2 Yüziñ ṭutġıl yüzine
Ayaḳ basġıl izine
Toz ḳondurma sözine
Ṣaḳın ber-bād olursun

---

8 ʿaşḳı: Ḥaḳḳı Ü
9 dīn u īmān : dīn-i īmān A
87 A 19b-20a, M 11b, G 38b-39a, Ü 14a-b, İ 25a, MY3 36b-37a

3 İderler ise bir āh
Gitdiñ aradan eyvāh
Sende ḳala hep günāh
Ṣaḳın ber-bād olursun

4 Münkirleri başarlar
Yaylarına aşarlar
Ḳılıçdan pek keserler
Ṣaḳın ber-bād olursun

5 Kendüñi hiçe ṣatdurma
Ṣırçayı ufatdurma
Ḳahr oḳını atdurma
Ṣaḳın ber-bād olursun

6 Erenlere ṭoġrı baḳ
Yolı bañlama aḥmaḳ
Ḳurma ayaġına faḳ
Ṣaḳın ber-bād olursun

7 Oturma er postuna
Dil uzatma üstüne
İlişme Ḥaḳ dostuna
Ṣaḳın ber-bād olursun

---

3 Sende ḳala hep: sende ḳalıser M, G, Ü
4 Yaylarına āşarlar: Bablarını yeşārlar A, yaylarını başarlar MY3 // pek: çoḳ G
5 Şırçayı ufatdurma: Serçe ündüren M, serçe gibi ḳapdırma G
6 bāñlama: yāñlama A, bula yanılma İ, yanılma MY3 / Ḳurma āyāġına: āyāġına ḳurma M, Ü
7 dil uzatma: uzatma dil G // üstüne: dostuna M, Ü / ilişme: irişme A, İ

8 Er göñlü bir ṭabāḳdur
Mesken eyleyen Ḥaḳ'dur
İncidürsüñ yaşaḳdur
Ṣaḳın ber-bād olursun

9 Ġaybī ḥaddüñden aşma
Ḥaḳ dostına ilişme
Zinhār göñülden düşme
Ṣaḳın ber-bād olursun

88

Me fā 'ī lün me fā 'ī lün me fā 'ī lün me fā 'ī lün

1 Göñül ṭıflî dem-ā-dem ders alur pīr-i vaḥdetden
Olur elbette müstaḫric bu esrārı hüviyyetden

2 Müderris 'aşḳ durur 'ılm-i ledünnī dersine ey cān
Mülāzim ol o dergāha ḫaber-dār ol ḥaḳīḳatden

8 ṭabaḳdur: buraḳdur M, Ü, yataḳdur G // Mesken eyleyen Ḥaḳdır: mesken iden Ü, miskīn atdan ḥaḳdurur M / yaşaḳdur: baḳdurur M

9 dostına ilişme: dostlarıyla dürüşmeM, Ü, MY3, dostlarına yāpuşma A, dostlarına püşma İ

88 A 30a-b, G 44a-b, M 8b, MY3 37a-b, İ 22b, Ü 13 b-14a

1 vaḥdetden: ṭarīḳatden Ü, M // olur elbette: olur ise Ü, olur lābud G, olur elinde MY3

2 'aşḳdurur: 'aşḳdur Ü , M /ey cān: ey cānān G, bil ey cān M // mülāzim ol o: mülāzimdir o A, mülāzim ol Ü

3 Özüñ bilmeğe ṣarf eyle bu ʿömrü ṣarf ise maḳṣūd
Ḳo naḥvı maḥva cehd eyle ḫalāṣ ol ḳayd-ı kes̱retden

4 Meʿānī ẕevḳine saʿy it beyān eyle bedāyiʿden
Meʿānīdür murād olan bu elfāẓ u bu ṣūretden

5 Uṣūl ile furūʿ ise murāduñ ey faḳīh-i cān
Uṣūl ile yapış ʿaşḳa ġaraż bu ferʿ-i ḫilḳatden

6 Kelām u manṭıḳ isterseñ ḫabīr ol nuṭḳ-ı pākinden
Ṣıfāt u ẕātıñı fehm it yeter hey'etle ḥikmetden

7 Muḥaddis̱ olmaḳ isterseñ ḥadīs̱-i nefsiñi añla
Ḥadīs̱üñ sırrını ṭuyan ṭuyar sırr-ı nübüvvetden

8 Kitābu'llāh-ı ekber hem kelāmu'llāh-ı nāṭıḳsın
Müfessir olmaḳ isterseñ ḫaber-dār ol bu fıṭratdan

9 Eger künhi ile bilmek dilerseñ nefs-i derrākıñ
Mücellā eyle dil mirʿātını jeng-i kedūretden

10 Mücellā it sarā-yı ḫāṣ olan ḳalbi taʿalluḳdan
Tecellī-i Ḫudā ṣūfī olur ancaḳ bu ḫalvetden

---

3 naḥvī: naḥvi vü Ü, M / cehd: cidd A, M, Ü / ḫalāṣ ol: ḫalāṣ Ü, M
4 murād olan: murād M / elfāẓ u: elfāẓ A
6 Kelām u: kelām-ı A, İ, MY3 / ḫabīr ol nuṭḳ-ı pākinden: ḥadīs̱-ı nefsini añla MY3
7 Ḥadīs̱iñ: Ḥadīs̱ A, MY3, M, Ü, Ḥadīs̱-i İ
8 künhī ile: künhile G, M / derrākıñ: idrakin MY3, M, Ü
9 A, İ, Ü / taʿalluḳdan: fiʿyinden MY3

11 Cemāl-i ṣun'ı Rabbānīde seyr it sāni'uñ naḳşın
Bu rü'yetdur ḥaḳīḳatde ġaraż mı'rāc-ı ḥażretden

12 Müşāhid olamaz olsa mücerred mādde sırru'llāh
Münezzehdür diyen maḥcūb olupdur Ḥaḳḳ'ı rü'yetden

13 Anāṣırdan müşāhiddür cemāl-i nūr-ı Yezdān'ı
Baṣīretle saña sen baḳ ḫabīr ol 'ayn u vuṣlatdan

14 Kemāliyle eger mahiyyetiñ derrāk olaydıñ sen
Feraḥdan cānuñı ihdā iderdüñ sen bu leẕẕetden

15 Dü 'ālemde cemāl-i Bārī'den maḥcūb olursıñ sen
Eğer ẕevḳ almaz iseñ Ġaybiyā sırr-ı ma'iyyetden

89

Fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lā tün fā 'i lün

1 Sırr-ı muğlaḳ metn-i ḥaksın saña yetmez mi bu şān
Hep kitāb-ı ās-mānī seni şerḥ eyler hemān

---

11 seyr et: sır ęt İ
12 olamaz olsa: olmadı olsa A, İ, MY3, G // olupdur: olur A, İ, MY3, G
13 Anāṣırdan: anāṣırda A / mşāhiddür: mücerreddür İ / 'ayn u: 'ayn-ı A
14 derrāk olaydın: idrāk edeydin M
15 olursıñ: olurduñ G / almaz: olmaz iseñ A / ma'ıyyetden: ma'nīden M , muḳayyeddẹn İ
89 A 30b, Ü 14a, İ 22b-23a, M 11a, G 42a, MY3 37b
1 sırr-ı muğlaḳ metn-i ḥaḳsın: sırr-ı mutlaḳ mehbit-i ḥaḳ G, M, Ü / saña yetmez mi: yetmez mi saña M // şerḥ seni şerḥ eyler: eyler seni şerḥ MY3, şerḥ eyler seni A

2 *Mecma'u'l-baḥreyn*-i Ḥaḳ'sın sendedur ẕāt u ṣıfāt
Cümle eşyā sendedür sensin zemīn ü ās-mān

3 Hiç kitābu'llāh-ı nāṭıḳ oldıġın anlar mısuñ
Yire göge sıġmayan ḳalbüñ evin itdi mekān

4 Vaṣf-ı ādem vaṣf-ı Ḥaḳ'dur ehl-i Ḥaḳ olan bilür
Ma'nide oldur bilürsüñ bī-nişān u lā-mekān

5 'Ārif-i insān olandur 'ārif-i Ḳur'ān olan
Ādem ü Ḳur'ān ḥaḳında didi Ḥażret tev'emān

6 Ẕevḳ-i 'aşḳa irmeyenler ẕevḳ alamaz kendüden
Ādem olmaḳ ister iseñ 'aşḳa sa'y it her zamān

7 Mürşidin insān idendür mürşidin Ḳur'ān iden
Mürşidini bilmeyene Ġaybī Ḥaḳ olmaz 'ıyān

---

2 ẕāt u: ẕāt-ı Ü
4 bī-nişān u: bī-nişān-ı A// oldur: ola G
5 ḥażret tev'emān: ḥażret-i Nu'mān M, MY3,
6 alamaz: almaz Ü // her zamān: sen hemān Ü, sen G, hemān M

90

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Mürşid oldur kim dem-ā-dem Ḥaḳḳ'ı eyleye ʿıyān
Vech-ı pākinde tecellī eyleye ol bī-nişān

2 Nuṭḳ-ı mıḳnāṭıs ola ḳābil vücūduñ cezbine
Ġaşy ola ger ṭālibe ḳılsa naẓar birkez hemān

3 Hem ledünnī ʿılmini bilmekde Ḫıżr-ı vaḳt ola
Ḥaḳ anuñla ẓāhir olup Ḥaḳḳ'a ola ol zebān

4 ʿAşḳ ile iḥyā ide mürde ḳulūbı dem-be-dem
Feyż-i ʿırfānı ile miʿrāc ide ʿĪsā-yı cān

5 Ẓāhir ü bāṭında her müşkilleri ḥalleyleye
Kāşif-i esrār-ı vaḥdet ola her dem her zamān

6 ʿĀlem-i ġayb u şehādet hep aña mekşūf ola
Cism ola ʿālem aña ol ʿāleme rūḥ-ı revān

90A 30b-31a, Ü 12b-13a, İ 23a, G 42a-b, M 10a-b, MY3 37b-38a

2 Ü, G, M, MY3, A mıḳnāṭıs ola: mıknāṭıs-ı G / ḳābil vücūduñ: ḳābildir ḳulunun vücūduñ G // ṭālibe: ṭālib Ü

3 ḫıżdr-ı: ḫıżr u MY3, M, G, Ü // ānunñla: anda M, Ü / ḥaḳḳ'a: Ḥaḳ MY3, M, Ü / zebān: zamān MY3, M, Ü

4 ʿaşḳ ile: ʿaşḳla A, İ / mürde: mürde-i A // ʿırfānı ile: ʿırfānıyla G, M/ ide: eyliye G

5 her: ki M, G, Ü

6 ġayb u: ġayb-i A, İ

7 Enfüs ü āfāḳ dinilen aña nisbet bir ola
‘Ālem-i vaḥdetde zīrā Ḥaḳḳ'a olmaz īn u ān

8 Ḫāb-ı bī-dārında her ne kim görürse Ḥaḳ diye
Vaḥdet-i Ḥaḳ'dan özin ayırmaya bir dem bir ān

9 ‘Aşḳa terġīb eyleyüp ‘ādetleri ḫarḳ itdire
Ḳalmaya aṣlā bir uzaḫ hep ‘ıyān ola nihān

10 Ḳavl ü fi‘l ü ḫulḳını tehẕīb idüp ṣāfī ḳıla
‘Aks ura āyīne-i ḳalbine sırr-ı dū-cihān

11 Bāde-i vaḥdet ṣuna hem ṣoḥbetine her nefes
Mest ü meczūb eyleyüp ṭayy itdire kevn ü mekān

12 Nüsḫa-i vaḥdet olan nefsine ta‘līm eyleye
Gün-be-gün vire teraḳḳī Ḥaḳḳ'a ola tercemān

13 Ṭālibe māhiyyet-i ẕāt ü ṣıfātın bildire
Men ‘arefe nefsehū dersinde ḳomaya gümān

---

7 Enfs u: Enfüs-i A, İ // zīrā Ḥaḳḳ’a olmaz: olmaz zīrā Ḥaḳḳ’a M, Ü

8 Ḫāb-ı: Ḫāb u G / kim görürse: görür ise: Ü, G, M // özin: özini A, Ü, M / āyırmaya: āyırma İ

9 ḫarḳ itdire: ṣaf eyliye M, Ü

10 ḳavl u fi‘l u ḫulḳini: ḳavli fi‘li ḫulḳı A, İ, Ü, MY3 /tehẕīb: teẕhīb M / idüp: idinüp A, İ, MY3, eyleyüb Ü, M / ḳıla: ola Ü // ura. ide G, ola Ü, M / sırr-ı: anıñ Ü

11 ṣoḥbetine: ṣoḥbetde İ // Mest u meczūb eyleyüp ṭay itdire kevn u mekān: mest u meczūb itdirüb ḫal itdire müşkil hemān M, Ü

12 nefsine: nefsini G, nefis M

13 dersinde: ḥadīṡinde M /ḳomaya: ḳomaya hiç A

14 Dūre düşmekden ḳamu ʿuşşāḳını tahlīṣ ide
Gün-be- gün mürdelere vire ḥayāt-ı cāvidān

15 Mā-ḥaṣal yüzin görüp sözin işiden Ġaybiyā
Len terānī ġuṣṣasın çekmeye ola şād-mān

91

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Ẕikr-i tevḥīd ile ṭālib Ḥaḳḳ'a vāṣıl mı olur
Maʿrifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden
ʿİlm-i resmī ile ẕāhid ṣarfla kāmil mi olur
Maʿrifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

2 Her ne deñlü var ise itsüñ ḳamu ṣāliḥ ʿamel
Maʿrifetle ḥüsn-i ḫulḳa bir ʿamel olmaz bedel
Ḍarb-ı devrān ile virme yoḳ yire ʿömre ḫalel
Maʿrifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

---

14 Ü, G, M düşmekden: düşmekde Ü / ʿuşşāḳını tahlīs ide: tahlīṣ eyliye Ü , eşnāfı tahlīs eyliye M, MY3// Gün-be-gün: gün ile gün G / mürdlere: eyleyüb G
15 yüzin: gözüñ M / sözin: söz M / işiden: işittim İ
91 A 31a-b, İ 23a-b, MY3 38a-b
2 A, İ bir ʿamel olmaz bedel: var mıdır hiçbir bedel İ

3 Şuġl-ı esmā ile itseñ aç ṣusuz hem āh-vāh
Sen günāh añladıġundan ḳomā sen hergiz günāh
Çille vü ḫalvetde de görseñ nice biñ nūr-siyāh
Ma'rifetle ḥüsn-ı ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

4 Cān işidür Ḥaḳḳ'ı görmek ṣanma ten ola müdār
Tende ḳalan olmamışdur rāh-ı Ḥaḳ'dan behre-dār
Kümmelīn-i evliyānuñ yolun eyle iḫtiyār
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

5 Añladıḳ kim bu görinen sende ola cān u ten
İrmedüñ tevḥīde şirkde ḳodı seni mā vü men
Ẕāt-ı Ḥaḳḳ'a 'ārif olmaz bulmayan ḫulḳ-ı ḥasen
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

6 Ḫ'āb-ı bīdārıñda ṣūfī gördigündür hep ḫayāl
Ehl-i 'irfān olmadıñ kim görine saña cemāl
Baḥr-ı ẕāta ġarḳ olup bulmaḳ dilersen ger kemāl
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

7 Ġırre olma ṭā'atıña eyleme hiç iftiḫār
Bāb-ı Ḥaḳḳ'a iki ḳanat oldı ẕüll ü iftiḳār
Fāni-yi fi'llāh olup gel ola gör ḥaḳḳıyla yār
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

---

3 hem: hergün A, MY3 // Çille u ḫalvetde: çille-i vaḥdetde A, MY3

4 ḳalan: ḥaḳdan İ

5 añladık kim: añladıñ ki MY3 / cān u: cān-ı İ// mā vü men: me'men İ, mā-ı men A// bulmayan: bilmeyen İ

6 görine: görmeye A, görem MY3

7 ẕüll ü iftiḳār: ẕülfiḳār MY3 // ḥaḳḳıyla: ḥaḳla İ

8 Ḳangı ṭālib ṭā'atıyla oldılar mı dil-güşād
Görmemisin ḫalḳ-ı 'ālem buldılar mı hiç murād
Şübhe itme bundan artuḳ yoḳ durur bu yolda zād
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

9 Ehl-i vaḥdetden ala gör gel ḥaḳīḳat bī'atı
Tā ki bu keṡret içinde bulasıñ sen vaḥdeti
Bir 'amelle ṭālibiñ gitmez bu yolda ḥayreti
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

10 *Men 'arefe nefsehū* dindigi yitmez mi cevāb
Ḥaḳḳı bilmege özüñden ġayri var mı bir kitāb
Ẕāt-ı Ḥaḳḳa cehlüñ iden özge yoḳ durur ḥicāb
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

11 Maḥż-ı cevherdür kelāmum añlama anı 'araż
Āb-ı kevṡerden içe gör ḳalmasun sende maraż
'Ārifüñ sözinde yoḳdur kimseye aṣlā ġaraż
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

12 Ḥāb-ı cāhil ḫūy-ı bedle muttaṣıf olmaz Ḫudā
Ṭālib-i Ḥaḳ lā-cerem virür bu evṣāfa cilā
Ġaybiyā evṣāf-ı ḥaḳdır olmayasın sen cüdā
Ma'rifetle ḥüsn-i ḫulḳdur ṭālibi kāmil iden

---

8 ṭā'atıyla oldılar mı: ṭā'at u 'ibādetle oldı A // ārtuḳ yoḳdurur: ārtuḳ MY3, A
9 içinde: içre MY3
10 cehlin iden: cehlinden A, MY3 / yoḳdurur: yoḳdurA, MY3 / ḥicāb: kitāb MY3
11 'aṛaż: ġaraż İ
12 câhil: cehl A, İ, MY3 // ḥakdır olmayasın: ḥaḳāyıḳdan olma gel A, MY3

93

1 Cānı olmayan zāhid cānānı neden bilsün
Bī-derd olan münāfıḳ Loḳmānı neden bilsün

2 Maḥabbetle gülendür ʿaşḳ ile menzil alan
ʿAşḳa cānın virmeyen sulṭānı neden bilsün

3 Diledigi özidür bilmez zāhid özini
Zāhid özin bilmedi ʿırfānı neden bilsün

4 Ṣūfi ḫalvet içinde riyā ile *hū* çeker
Bayḳuş vīrāne bekler gül-şeni neden bilsün

5 Cümlenüñ cānın Ġaybī ẕāhidler inkār ider
Ṣaḥraya düşen ṭamla ʿummānı neden bilsün

---

93 A 32a, G41b-42a, MY3 39a, İ 25a-b
1 Bī-der olan: derdi olmayan A, MY3, İ / Loḳmānı: dermanı A, MY3
2 gülendür: gülen İ
4 vīrāne: vīrānda A / gülşeni: gülistānı A, MY3
5 cānın: cānını A, MY3

VĀV

94

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün

1 Bilür misün nedir tevḥīd
Femā fi'l-kevni illā hū
Ṣiyām-ı şirki ḳo it ʿīd
Femā fi'l-kevni illā hū

2 Eger bāṭın eğer ẓāhir
Eger evvel eğer āḫir
Eger mü'min eğer kāfir
Femā fi'l-kevni illā hū

3 Görineñ gerçi esmādur
Velī maʿnen müsemmādur
İkilikden müberrādur
Femā fi'l-kevni illā hū

4 Nedür ümmīd nedür ḫaşyet
Nedür dūzeḫ nedür cennet
Nedür fırḳat nedür vuṣlat
Femā fi'l-kevni illā ḥū

---

94 A 32a-b, MY3 39b, M 9b, Ü 14b, G 46a-b, İ 25b-26a
1 nedir tevḥīd: şān-ı nūr-ı teḫīd A, tevhī nūr-ı şānıñ İ
2 Eğer evvel eğer āḫir: Eğer mü'min eğer kāfir A
4 fırḳat: fıraḳ Ü, G

5 Ḳamu ʿālem meẓāhirdür
Ḫudā anuñla ẓāhirdür
Güneşden daḫi bāhirdür
Femā fi'l-kevni illā hū

6 Dem-ā-dem devr iden devrān
Merātib cemʿ idüp her ān
Gelüp āḫir olur insān
Femā fi'l-kevni illā hū

7 Ḫazīnedür çü bu ʿālem
Nedür maḫfī olan ādem
Tecellī itmek ister dem
Femā fi'l-kevni illā hū

8 Gelür gider nihāyet yoḳ
Tecellīsine ġāyet yoḳ
Nihāyet yoḳ bidāyet yoḳ
Femā fi'l-kevni illā hū

9 Buyurdı ḥażret-i Mevlā
Eneʿd-dehr u eneʿl-eşyā
Ḥaḳīḳat de sivādur *lā*
Femā fi'l-kevni illā hū

---

5 A, MY3, İ
6 olur: ola A, MY3, İ
7 maḫfī: maḫżi Ü, MY3 // dem: bu ādem A, dem bu dem İ
8 gelür: gelüb MY3

10 Bu ʻaḳl u nefs ü ʻulviyyāt
Mevālīd ile süfliyyāt
Bu cüz'iyyāt u külliyyāt
Femā fi'l-kevni illā hū

11 Nedür ṣunʻī nedür Ġaybı
Bulursañ örte gör ʻaybı
Ḫüdādur hem *bilā-raybı*
Femā fi'l-kevni illā hū

95

Me fā ʻī lün me fā ʻī lün fe ʻū lün

1 Ne o budur ne bu odur ḳamu o
Hemān varlıḳ odur şirkden eliñ yu

2 Enāniyyet saña perde olupdur
Tecellī ister isen sen seni ḳo

3 ʻIyān olmaz muḥaḳḳaḳ *mā-hüve'l-Ḥaḳ*
Ḳalursa sende senlikden seri-mū

---

10 A, M, Ü, G ʻaḳl u nefs u: ʻaḳl-ı nefs-i Ü

11 A, İ, MY3 Nedür ṣunʻī nedür Ġaybī: Ustan setr ider ʻaybı İ // Bulursañ örte gör ʻaybī: Anıñ dostundadır Ġaybī İ // Ḫüdādur hem *bi-: Ḳaḍı-i muṭlaḳı İ*

95 A 33a, İ 26a, MY3 39b, G46b

1 odur: oldur A, İ, MY3, G

2 ister isen: eyler ise A, İ, MY3

3 Ḳalursa sende senlikden seri-mu: Ḳala ger sende senlikden eṣer mü G, Ḳalursa sende senlikden sırr-ı mu MY3

4 Ḥaḳīḳatde hüviyyet bir nefesdür
İşāretdür aña gūyā bu hā hū

5 Nefes ḥaḳ oldığına Ġaybī ḥüccet
Münezzehdür dinilmez aña şu bu

96

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 El göñüldür göñli ṭut sen eli ḳo
Sevgü ṣuyı ile sen hem seni yu

2 Pākla ḳalbüñ cümle şey'i sür çıḳar
Pīr sevisi ḳalbüñ olsun ṭopṭolū

3 Ḳalb oyını pīr sevisi olıcaḳ
Her neye baḳsañ cemāl olur ḳamu

4 Pīr sevisi oldı Ḥaḳḳ'a ṭoğrı yol
Aña rāciʿdür ḥaḳīḳat remz-i *hū*

---

4 A, İ, MY3 bir nefesdür: bu nefisdür İ, bu nefesdür A
5 Nefes: nefs-i A

96 A 33a, Ü 14b-15a, M 6a, G 46a, MY3 39b-40a, İ 26a
1 göñüldür: göñülden M, Ü / göñli: göñlini M, Ü / ṭut sen: sen ṭut G, ṭut A, İ, M, Ü // sen hem: var sen A, İ, M , Ü/ seni: ānı M, Ü
2 cümle şey'i: küll-i şey'i Ü, M // sevisī ḳalbiñ: sevgüsiyle ḳalb Ü, M, sevisī ile ḳalb G, sevgisi ḳalbiñ İ
3 oyını: onda MY3, M, Ü / sevisī: sevgisi M, Ü
4 sevisī: sevgisidir Ü, M / oldı Ḥaḳḳ'a: derd-i Ḥaḳḳ'a A, Ḥaḳḳ'a Ü, M // Āña rācıʿdur ḥaḳīḳat remz-i: Ānıñ içün oldı pīr-i mir'āt G

5 Pīr ile bir ol gözüñ pīr gözi it
Görine gözine her-dem nūr-ı ū

6 Şeş cihetden göñlini pāk ide gör
Bī-cihetle yār olursın mū-be-mū

7 Ġaybiyā gel maʻrifetde fāni ol
Kü'llü şey'in hālik illā vechehū

97

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Cān-ı dil derdine dermān isteyen gelsün berü
Künh-i ẕāt-ı Ḥaḳḳ'a ʻırfān isteyen gelsün berü

2 Maʻrifetden ḥiṣṣesi yoḳ kimseye insān dimek
Ṣūret-i maʻnīde insān isteyen gelsün berü

3 Sırr-ı cism ü cānı idrāk itmeyen küfr içredür
Ẕātın idrāk ile īmān isteyen gelsün berü

---

5 bir ol gözüñ pīr gözi it: pür it gözüñ piri gözet A,İ bir ol gözüñ bir gözi it M, Ü // gözine: gözile M
6 göñlini: ḳalbini M, Ü / ide gör: idecek A, İ, MY3 , M, Ü // cihetle yār: cihetden seyyār M, Ü
7 maʻrifetde: maʻrifetden A, İ, M,MY3
97 A 33a-b, İ 26a-b, MY3 40a,
2 insān dimek: ʻirfān dimek MY3

4 Muṣḥaf-ı Ḥaḳ'dan cemāliñ hem kelāmıñ ma'nisī
Ẓāhir u bāṭında Ḳur'ān isteyen gelsün berū

5 Ẓulmet-i ṭā'atda ser-gerdān olan sāliklere
Ḫıżr-ı vaḳtden āb-ı ḥayvān isteyen gelsün berū

6 Ṣūret-i devr ile Ḥaḳḳ'a irmedi eflāke baḳ
Cān u dil mülkini devrān isteyen gelsün berū

7 Ḳutb-ı mülk-i ma'rifetdür taḫt-ı ḳalbüñ Ġaybīyā
'Ālem-i ma'nīde sulṭān isteyen gelsün berū

HE

98

1 'Āşıḳ özüñ bilmege
Ādeme gel ādeme
Ḥaḳḳ'ı 'ıyān bulmaġa
Ādeme gel ādeme

---

3 cismi-i: çeşm-i İ / içredür: içindedür MY3
5 Ḫıżr-ı : Ḫıżr u İ, MY3
6 eflāke baḳ: eflāḳı gör A, nüsḫa-i eflāḳı gör MY3 // cān u: cān-ı 3
7 taḫt-ı: taḫt-ı İ, MY3
98 A 33b-34a, G 49a, MY3 40b, İ 26b
1 Ādeme gel: kendiñe gel G

2 Ḥaḳḳ'a giden ṭoġru yol
Senden gider saña ol
Sa'y it seni sende bul
Ādeme gel ādeme

3 Her ne varsa 'ālemde
Örneği var ādemde
Bul seni sen bu demde
Ādeme gel ādeme

4 Ḳo bu zühd ü ṭā'atı
Terk ide gör 'ādātı
Geç cümle ḫayālātı
Ādeme gel ādeme

5 Ādemdür sırr-ı Ḳur'ān
Ādemdür 'arş-ı Raḥmān
Ādemdür ẕāt-ı Sübḥān
Ādeme gel ādeme

6 Sensin dār-ı āḫiret
Ānda bulunur cennet
Ānda görinür ḥażret
Ādeme gel ādeme

---

2 Sa'y it seni: sa'yi sen İ
4 'ādātı: 'ādeti G
5 A, İ, MY3
6 Sensiñ dār-ı: Ādem oldı A, MY3, İ //Ānda: Sende G // Ānda: Sende G

7 Ol bī-nişāna nişān
Ġaybī bu demdür hemān
Ādemdür ʿayn-ı īmān
Ādeme gel ādeme

99

1 ʿAşḳ u maḥabbet māyedür
Ḥaḳ yolına gidenlere
Faḳr u fenā sermāyedür
Ḥaḳ yolına gidenlere

2 Göñülden ala gör sebaḳ
Baş olagör olma ayaḳ
ʿAşḳdan gerekdür göz ḳulaḳ
Ḥaḳ yolına gidenlere

3 Benligüni elden bıraḳ
Sen senden ola gör ıraḳ
ʿAşḳ u mahabbetdür burāḳ
Ḥaḳ yolına gidenlere

---

7 Ol bī-nişāne nişān: Muṣḥaf-ı Ḥaḳdır yüzüñ G // Ġaybī bu demdur hemān: Āyet-i Ḳur'ān sözüñ G// Ādemdür ʿayn-ı īmān : Ġaybī bile gör özüñ G

99 A 34a-b, G 47a, MY3 40b, İ 26b, Ü 15b-16a, M 12b

1 ʿAşḳ u: ʿaşḳ-ı A, İ, MY3

3 Benliğini: Benliğini sen M , Ü, G // senden: sende İ

4 Eyle derūnī āh u vāh
Şu'le ura nūr-ı ilāh
Göñülden olur ṭoġrı rāh
Ḥaḳ yolına gidenlere

5 'Aşk āteşiyle ṭurma yan
Āḳsun gözinden yaş u ḳan
İñiler mi hiç baş ile can
Ḥaḳ yolına gidenlere

6 'Aşḳı imām idin müdām
Her ṭā'atüñ olsun tamām
Ḥaḳ yolına gidenlere
İki cihān olur ḥarām

7 Ölmezden evvel kim ölür
Ġaybī ḥayāt-ı nev bulur
'Aşḳ cān yirine cān olur
Ḥaḳ yolına gidenlere

---

4 Su'le: Żiyā G, Ü / ura: vire Ü // rāh: āh A
5 āteşiyle: āteşine A, İ // inler mi hiç: hiç anılur mı A, MY3, İ/ bāş ile: bāş u A, İ, MY3
6 ḥarām: tamām G
7 Ġaybi ḥayāt-ı nev bulur :Ġaybi ḥayātını bulur İ, Ḥaḳḳ'ın divānını M, G, Ü // olur: bulur A

100

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Ḥaḳḳ'a irmek ister iseñ ṣoḥbet it merdān ile
Cān ü ten ḳaydını ḳo ẕevḳ üzre ol cānān ile

2 Cān ile tenüñ arası bunca yıllıḳ yol durur
İrmege miʻrāc-ı cāna sālik ol vicdān ile

3 Māh-ı nev ḳalbüñ muḳābil eyle pīr-i şemse kim
ʻAks ide ʻilm-i ledünnī ṭolasuñ ʻirfān ile

4 Ḥüsn-i ḫulḳ ile taḫalluḳ itmege saʻy eyle var
Ḳalb-i pāküñ cennet ola ḥūri vü ġılmān ile

5 ʻAşḳ ile ẕenb-i vücūdı maḥv idüp Ġaybī yoḳ ol
ʻĀlem-i vaḥdetde birlik süresin Sübḥān ile

---

100 A 34b, G36b-37a, İ 27a, MY3 41a
1 Ḥaḳḳ'a irmek: İrmek İ // ġn u: Yaʻni G / üzre ol cānān ile: al öziñden cān ile A, MY3, İ
3 ʻAks ide ʻilm-i ledünnī ṭolasuñ ʻırfān ile: Eks̱eriyā ṭolasın sen ʻılm ile ʻırfān ile A, MY3, İ
4 Ḥüsn-ı ḫulḳ: Ḫulk-ı Ḥaḳ G

101

1 Dilimüzde dā'im tevḥīd edāsı
Ẕākir ḳullardānuz elḥamdü li'llāh
Ḳulağımuzda hem tevḥīd ṣadāsı
Ẕākir ḳullardānuz elḥamdu li'llāh

2 Ṣular gibi dā'im ṭurmaz aḳaruz
Varlığımuz 'aşḳ odına yaḳaruz
Her ḳande baḳarsak Ḥaḳḳ'a baḳaruz
Ẕākir ḳullardanuz elḥamdu li'llāh

3 'Aşḳ ile olmışdur ḳalbimüz dā'im
Mā-sivādan oldı cānımız ṣā'im
Ḥaḳ'dan ḳoḫu alur burnumuz dā'im
Ẕākir ḳullardanuz elḥamdu li'llāh

4 Ḥalḳ-ı 'ālem bilmez bizim ḥālimüz
Ḥāl-ı tebdīl itdük cümle ḳālimüz
Her ḳande ṣunarsaḳ Ḥaḳdur elimüz
Ẕākir ḳullardanuz elḥamdu li'llāh

5 Ġaybī ḫalḳuñ ẕikr itdügi adıdur
Anda ḳalan dost elinüñ yādıdur
Bizüm ṭutduğımuz Ḥaḳḳ'uñ yedidür
Ẕākir ḳullardanuz elḥamdu li'llāh

---

5 süresin: idesüñ G

101 Ḳaṣīde-i Ḥamdiyye A 34b-35a, Ḳaṣīde-i Ḥamdiye MY3 41a, İ 27a,

102

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 *Lā* ile eşyāyı nefy it müs̱bit ol *illā* ile
Dā'imā ẕevḳ üzre ol maḫfīce müstes̱nā ile

2 Ṣūretüñ *lā*dur ḥaḳīḳat maʿnüñ *illā*dur senüñ
Lafẓ ile olma muḳayyed muṭlaḳ ol maʿnā ile

3 Nefy içinde nefyi hem müs̱bet içinde müs̱bet ol
Terk-i iẓhār itme illā remz ile īmā ile

4 Fi'l-ḥaḳīḳa nefy-i menfī müs̱bet eşyādur hemān
S̱ābit ü bāḳī durur Ḥaḳ dā'imā eşyā ile

5 Ġaybiyā teşbīh ü tenzīh üzre devr it dem-be-dem
Ṣūretā tevḥīde çün kim geldi *lā illā* ile

---

102 A 35a, Ü 15a, MY3 41a, İ 27a-b
1 ẕevḳ üzre ol maḫfīce: maḫfīce ẕevḳ it ol ki Ü
2 *lā* dır: maʿnī Ü / maʿniñ: muʿīniñ İ, A
3 Terk-i iẓhār itmeye: Sırrıñ iẓhār itme A, İ, MY3
4 nefy-i menfī: nefy-i maʿnā MY3
5 Ṣūretā: Ṣūret-i Ü / tevḥīde: tevḥīd A, İ, MY3 / *lā illā*: *lā* ile *illā* A, MY3

103

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün me fā ʿī lün me fā ʿī lün

1 Ne meczūb-ı ilāhī ol şerāyıʿda ḳuṣūr eyle
Ne maḥcūb-ı ilāhī ol ḥaḳāyıḳda küsūr eyle

2 Ne mest ol ʿaşḳ ile dā'im ne ayıḳ ol bu ʿaḳl ile
Miyān-ı zühd ile ʿirfānı cemʿ idüp ʿubūr eyle

3 Ne ḥāli ḳo ne ḳāli ḳo ola gör *mecmau'l-baḥreyn*
Tenüñ şerʿa muvāfıḳ ḳıl dilüñ sırra ḳubūr eyle

4 Celāl ile cemālüñ imtizācından durur ʿālem
Bu dehr içre ne maḥzūn ol dem-ā-dem ne sürūr eyle

5 Bu keṣret zehrine maḫlūṭ olupdur sükker-i vahdet
ʿAceb maʿcūn-ı ekberdür yiyüp Ġaybī ḥużūr ile

---

103 A 35a, MY3 41a-b, İ 27b
2 zühd: zāhid A, MY3
5 ḥużūr: ḥaḳ ḥużūr İ

104

Fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lā tün fā ʻi lün

1 Zāhid-i nādān ʻaceb mi nuṭḳı inkār eylese
Ādemiyyet pāyesin bulurdı iḳrār eylese

2 Ḳadr-i nuṭḳı bilmeyenler ʻālem-i ḥayvāndadur
Ṣūret-i ādemde her ne deñlü ref-tār eylese

3 Bilmedükce sırr-ı devri nuṭḳa hem-sır olamaz
Maḫzen-i ḳalbin ser-ā-ser cümle esrār eylese

4 Ben kelām-ı nāṭıḳ-ı Ḥaḳḳ'um niçün didi ʻAli
Remz-i sırr-ı ʻārif olsa bize iẓhār eylese

5 Ān-ı dā'imde taṣarruf eyleyen ḳuṭb-ı cihān
Nuṭḳ-ı ādemdür ḥaḳīḳat cümle ne kār eylese

6 Cümle eşyā nuṭḳa maḥkūm oldıġı iẓhar durur
Ḥākim-i muṭlaḳ nuṭuḳdur kim ki güftār eylese

---

104 A 35a-b, MY3 41b-42a, İ 27b-28a, G 47b-48a, Ü 16a-b, M 13a-b
1 nādān: cāmid A, İ, MY3
2 ḥayvāndadur: ḥayvan durur A, İ, ḥayvāndur G, Ü // ref-tār: ḳanār MY3, M, Ü
3 Bilmedikce: geldikce A, İ, geldiğince MY3 / sırr-ı devri: devr-i sırrī A, İ, MY3
4 nātıḳ-ı: nAṭıḳım G, Ü / niçün didi Ali: diyen niçün Ali G, didi niçün Ali Ü, M // sırr-ı: şīr-i A, İ, MY3
5 ādemdür: ādemden G / ne kār: inkār M, Ü, ye kār İ

7 Nuṭḳa tābiʿdür tecellī gāh ẓuhūrdur gāh buṭūn
ʿĀlem-i ādemde devrin her ne miḳdār eyleşe

8 Bī-nişān u lā- mekān u ġayr-i mer'īdür nuṭuḳ
Cümle-i eşyā nuṭuḳdur her ne kim var eylese

9 Ṣığmayup 'arż u semāya göñile ṣığdı nuṭuḳ
Var ḳıyās it kim olur nuṭḳuñ kime yār eylese

10 Ḫāne-i Ḥaḳ'dur göñül kim ḫānedān-ı nuṭḳ-ı pāḳ
Cilve-i Ḥaḳ nuṭḳ iledür 'arż-ı dīdār eylese

11 Er dilī altında maḫfīdür didi merd-i Ḫudā
Nuṭḳ-ı ʿārif sırrını kāşifdür iḫbār eylese

12 Ḥaḳ sözüñ Manṣūr'uñ ancaḳ yine hem nuṭḳı bilür
Zāhid-i ḫūn-rīz ʿaceb mi anı ber-dār eylese

13 İrmeyen ḳurb-ı ferā'iż rütbesine añlamaz
Ehl-i Ḥaḳḳ'uñ nuṭḳını biñ kerre tekrār eylese

---

7 nuṭḳa: nuṭḳ-ı A, İ / tecellī: maḥalle A, İ / gāh ẓuhūrdur gāh: ke ẓuhūr ke A, ke ẓuhūr u İ, gāh ẓuhūr u gāh MY3

8 Bī-nişān u lā- mekān u: Bī- nişān-ı lā-mekāndır A, MY3, İ Bī-nişān u lā- mekāndür Ü, G / mer'īdür: murā'īdür A, ḥavā-i İ// Cümle-i: Mūcid-i A, MY3, İ Cümle M

9 Ṣığmayub: Ṣığmayan Ü, G, M / gönüle ṣığdı: gönle ṣığdı hem Ü, M, gönle ṣığdı G./ nuṭuḳ: nuṭḳ-ı Ḥaḳ G // kim olur: kime ne olur G / kime yār: ikṣār Ü, G, M, kime yād İ

10 kim: hem A, MY3, İ // nuṭḳ iledür: nuṭuḳdur M

11 iḫbār: iḥyā İ, ikṣār M

12 Manṣūruñ ancaḳ: Mansūruñ M, ancaḳ MY3

14 Her lisānda ḳā'il olan Ḥaḳ durur didi Rasūl
Munṣıfa kāfī degil mi bunı mi'yār eylese

15 Ṭālib-i Ḥaḳ bir söz ile ḥaḳ sözi eyler ḳabūl
Redd ider münkir eğer burhānı sad-bār eylese

16 Tercemān-ı Ḥaḳ durur ẕevḳ it zebān-ı 'ārifān
Ḥaḳ'dan alur ḫalḳa virür her ne īs̱ār eylese

17 Nuṭḳ ile iş bitmese gelmezdi ṣuḥf ile kütüb
Muṭlaḳā oldur mü'es̱s̱ir her ne īs̱ār eylese

18 İrmeyen māhiyyet-i nuṭḳa irişmez vaḥdete
Her dem ü her sā'atin evrād-ı eẕkār eylese

19 Ehl-i Ḥaḳḳ'uñ nuṭḳını 'irfān-ı ṣūrī nuṭḳ ider
Zāhid-i nādān ne deñlü remz-i bisyār eylese

20 Mebde'-i feyyāżdan irer tereşşüḥ 'ārifüñ
Bāṭınından ẓāhirine her feyżi yār eylese

21 Ḫalḳa mürşidlük ṣatup da'vā-yı 'ırfān eyleyen
Vāridātın bāri Ġaybī gāhi iş'ār eylese

---

16 Ḥaḳdurur ẕevḳ it: bil gel Ü, M, G
17 kütüb: kitāb G // īs̱ār: ibşār A, İ
18 Her dem u: Her ne dem u M, Her dem-i A, MY3 / sā'atiñ: sā'atde G, sā'at Ü / evrād-ı eẕkār: eẕkār M
19 remz-i bisyār: ṭa'n-ı bisyār G, Ü, M
20 irer tereşşüḥ:: ider tereşşüḥ A // her feyżi yār: her ne feyż-bārA, MY3, İ, her feyżi bār M

105

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

1 Ders-i ʿaşḳdan almayanlar gelmesün bu meclise
ʿAşḳa ḳulluḳ ṣalmayanlar gelmesün bu meclise

2 Cümle eşyāya ḥaḳīḳat māyedür ʿaşḳ-ı ilāh
Künh-i ʿaşḳı bilmeyenler gelmesün bu meclise

3 Baḥr-ı ʿaşḳuñ menbaʿıdur bil ḳulūb-ı evliyā
Baḥr-i ʿaşḳa ṭalmayanlar gelmesün bu meclise

4 ʿAşḳ durur pāḳ eyleyen şirk ü ḫabās̱etden seni
ʿAşḳ ile pāḳ olmayanlar gelmesün bu meclise

5 ʿAḳl ile ölüp yine ʿaşḳ ile dirilmek gerek
Ölmedin öñ ölmeyenler gelmesün bu meclise

---

105 A 36a, Ü 16b-17a, M 14b, MY3 42a, G 49a, İ 28a
1 Ders-i ʿaşḳdan: Ders-i Ḥaḳdan M, Ü, G
2 ʿaşḳ-ı ilāh: aşḳ ise M
3 Ü, M, G ʿaşḳın menbaʿıdur: ʿaşḳda muʿīndür Ü, ʿaşḳ içre muʿayyendür G
4 ḫabās̱etden: cenābetden İ, M
5 yine: daḫī G, M, Ü // Ölmedin öñ ölmiyenler gelmesün bu meclise: ʿAşḳı mürşid ṭutmayanlar gelmesün bu meclise G, M, Ü

6 'İlm ile Ḥaḳḳ'a irilmez 'aşḳdurur mürşid olan
'Aşkı mürşid ṭutmayanlar gelmesün bu meclise

7 Varlıġın maḥv itmeyen Ġaybī mürīd-i nefs olur
Kendözin yoḳ bilmeyenler gelmesün bu meclise

106

1 'Aşḳdan leẕẕet alanlar baḳmaz dünya vârına
Ḥaḳḳı bunda bulanlar ḳulaḳ ṣalmaz yārına

2 'Aşḳ cānlaruñ cānıdur dertlerüñ dermānıdur
'Ālemüñ sulṭānıdur çıḳan 'aşḳıñ dārına

3 'Aşḳsız kişi ḥayvāndur insān degül şeyṭāndur
Gerçek şu kim insāndur irdi cān esrārına

4 'Aşḳsız kişi ne bulur buldıġın yavı ḳılur
Bāḳī dirlikde ḳalur iren bugün yārına

---

6 'İlm: 'aşḳ G // 'Aşkı mürşid tutmayanlar gelmesun bu meclise: Ölmedin öñ ölmiyenler gelmesün bu meclise G, M, Ü
7 maḥv: terk A // Kendözün: Kendüsin M, Ü,G
106 A 36a, İ 28a-b, MY3 42a-b, Ü 15b, G 47b
2 dertleriñ: dertlüleriñ A, MY3, İ // 'Ālemiñ: 'Ālemleriñ A, MY3, İ
3 Gerçek şu kim: gerçi kim A, MY3, İ / insāndur irdi cān: insān irdi cān ile İ

5 ʻAşḳ ehli ḳabre girmez Münker Nekir'i görmez
ʻAşḳı olmayan irmez Allâh'uñ dīvānına

6 Ġaybī yoḳ it özüñi añlayasıñ sözüñi
Señ saña ṭut yüziñi ilme cihān ḫārına

107

Me fā ʻī lün me fā ʻī lün fe ʻū lün

1 Bunı ẕevḳ-ı ṣaḥīḥ itdi ifāde
Mes̱elde ʻayn olupdur bil iʻāde

2 Tenāsüb var mes̱elde yoḳ tenāsuḫ
Ki zīrā yoḳ durur birden ziyāde

3 Tecellīde tekerrür nice mümkin
Revā mıdur tażayyuḳ hiç Ḫudā'da

4 Kemālüñ sende āḫir itdi o ẕāt
Dirīġā ṭutmayup döndüñ cemāda

---

5 dīvānına: dīdārına A , MY3, İ
6 anlayasın: tâ bilesin A// ilme: bakma Ü, G
107 A 36a-b, İ 28b, MY3 42b
3 tażayyuḳ: tażyīḳ İ, MY3

5 Me‘ād u mebde’i bildüñ mi Ġaybī
Ne ẕevḳ itdüñse itdüñ bu arada

108

1 ‘Āşıḳ özüñ bilmege
Kendüñe gel kendüñe
Ḥaḳḳı ‘ıyān görmege
Kendüñe gel kendüñe

2 Ḥaḳḳa giden ṭoġrı yol
Senden gider saña ol
Sa‘y it seni sende bul
Kendüñe gel kendüñe

3 Her ne varsa ‘ālemde
O rengi bul ādemde
Bul seni sen bu demde
Kendüñe gel kendüñe

4 Sensüñ dār-ı āḫiret
Sende bulundı cennet
Senden göründi Ḥażret
Kendüñe gel kendüñe

---

108 A 36b, İ 28b, MY3 42b, G 49a, Ü 15b
1 ‘Āşıḳ: ‘Ārif Ü, MY3
2 ol: yol İ
3 seni sen: sen seni İ
4 A, İ, MY3, G bulundı: bulunur A, MY3 // göründi: görünür MY3

5 Ḳo bu zühd ü ṭā'atı
Terk idegör 'ādātı
Geç cümle ḫayālātı
Kendüñe gel kendüñe

6 Muṣḥaf-ı Ḥaḳ'dur yüzüñ
Āyet-i Ḳur'ān sözüñ
Ġaybī bile gör özüñ
Kendüñe gel kendüñe

109

1 Zāhid bil bu 'ālemi
Nedir ādem insān içinde
'Ālem ü ādem yoḳ iken
Doġdı bir dem ān içinde

2 Bildüñ ise bu demi
Ol sulṭān-ı 'ālemi
Ḥaḳ bile gör ādemi
Ḳalma gümān içinde

---

109 G 47a

3 Mülkidür anuñ cihān
Āş-kār olmasa nihān
Ḫaznesidür pīr- sulṭān
Sırdur ʻıyān içinde

4 Evliyānuñ ḳudreti
Yirden göge vir keder
Alup vīren bir demdür
Kevn ü mekān içinde

5 Ġam degildür ʻaşıḳa
Dost yolunda sır virmek
Cān u baş bir oyundur
Dosta meydān içinde

6 Ġaybī senüñ ḳudretüñ
Ṭopṭolu durur cihān
Kim bildi bu sırrı hem
Ṣakladı cān içinde

110

1 İkilik yoluna gitme
Edeb gözle edeb gözle
Kimse göñlini incitme
Edeb gözle edeb gözle

---

3 pir-sultān: pir-i sultān G

110 A 37a, G 48b, MY3 43a, İ 28b-29a,

2 Her a'żāña ögüt şakla
Cılā vir nefs ile 'akla
Dem-ā-dem var nuṭḳ-ı Ḥaḳ'la
Edeb gözle edeb gözle

3 Mü'eddep ol şerī'atla
Mühez̲z̲eb ol ṭarīḳatle
Mümessek ol ḥaḳīḳatle
Edeb gözle edeb gözle

4 Göñülden şirki sürdüñse
Varup birliğe irdüñse
Ḥaḳḳı her yirde gördüñse
Edeb gözle edeb gözle

5 Bu bir 'ālem durur her ān
Bu ān üzere düz devrān
Ḥaḳḳ'uñdur görinen her şān
Edeb gözle edeb gözle

6 Erenler izini izle
'Uyūb-ı nefsüñi gözle
Ḳamu yirde Ḥaḳḳ'ı özle
Edeb gözle edeb gözle

---

2 Her: Hep MY3 // nuṭḳ-ı Ḥaḳla: göñle şaḳla A, MY3
3 Mühez̲z̲eb: Müz̲ehheb A, İ,
5 Bu ān: Bunuñ A
6 özle: gözle İ

7 Adıdur tāc-ı Rabbānī
Ḳomazlar her başa anı
Ola gör Ġaybī rūḥānī
Edeb gözle edeb gözle

111

Me fā ʻī lün me fā ʻī lün fe ʻū lün

1 Münācātum budur senden ilāhī
Şerīʻatle ḥaḳīḳatden ayırma
Ki sensin cümle ʻālemler penāhı
Şerīʻatle ḥaḳīḳatden ayırma

2 Şeriʻatde olalum emre ḳā'im
Ṭarīḳatde sivā-yı ʻaşḳa ṣā'im
Ḥaḳīḳatde bulalum ẕevḳ-i dā'im
Şerīʻatle ḥaḳīḳatden ayırma

3 Şeriʻat ẓāhirimüz eylesün pāk
Ṭarīḳat ḫidmetinde olalum ḫāk
Ḥaḳīḳat benligümüz eylesün çāk
Şerīʻatle ḥaḳīḳatden ayırma

---

7 Adıdur: İrdirür İ

111 A 37a-b, İ 29a, MY3 43a

1 ḥaḳīḳatden: ṭarīḳatdan A, MY3

2 ṣā'im: ḳā'im MY3

4 Ḥaramdur Ḥaḳ Ta‘ālā'ya şerī‘at
Serā-yı ḫāṣ olupdur ṭarīḳat
Vücūd-ı ẕāt-ı Bārī’dür ḥaḳīḳat
Şerī‘atle ḥaḳīḳatden ayırma

5 Şerī‘atle olalum Ġaybī fānī
Ḥaḳīḳatle bulalum yeñi cānı
Cenāḥ it ẕātına ol iki kānı
Şerī‘atle ḥaḳīḳatden ayırma

YĀ*

112

Me fā ‘ī lün me fā ‘ī lün fe ū lün

1 Bilürmisin ḥaḳīḳatde nedür mey
Dem-ā-dem dil maḥabbetde ola mey

---

5 cānī: cāmī İ

* A nüshasında bundan önce "Lām-elif" vardır. Ancak diğer nüshalarda elif kafiyesinde olan ve bizim 2 numaralı olarak bu çalışmaya aldığımız şiir bulunmaktadır. Bu nedenle öteki nüshaları esas alarak "Lām-elif" i buraya almadık.

112 A 38b, İ 29b, MY3 44a, G 50b, Ü 17b, M 10b

1 mey: ḥay A, İ

2 Maḥabbet cāmunı alduñ bıraḳma
Görine gözine herşeyde ol Ḥay

3 Ḥaḳīḳatde cihān bil ol cihāndur
Tecellīden ʿibāretdür ḳamu şey

4 Maḥabbet āb-ı deryādur ḥaḳīḳat
Ki aṣlā nūş idenler olamaz rey

5 Muḥīṭ olan göñül olmasa Ġaybī
İdermiydi bir ānda ʿālemi ṭay

113

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün me fā ʿī lün me fā ʿī lün

1 Mürīd oldur ḥaḳīḳatde murādından ola fānī
Yed-i pīre ide teslīm zimām-ı cism ile cānī

2 Göñül levḥin sile yek-bār anuñ ġayrı hevāsından
Dem-ā-dem pertevin ṣalan ola ol pīr-i nūrānī

---

2 ḥay: mey M
3 ol ciḥāndur: ol evvel A, ol cihān MY3, evvel ciḥāndur İ
4 idenler: idenlerde İ
113 A 39a, İ 29b-30a, MY3 44a-b, G 49b-50a, Ü 17a, M 10b
1 ḥaḳīḳatde murādından: murādından ḥaḳīḳatde A, İ // ide teslim: teslim eyle A,
2 yek-bār: yek-pār İ // pertevīn ṣālan ola: pīriniñ ḥālin ala G / pīr-i: merd-i G

3 Dil ü cānında bir ẕerre ger olsa ḥaẓẓ-ı cismānī
Ne mümkindür ki fetḥ ola aña ol ẕevḳ-i rūḥānī

4 Ne deñlü ḥüsn-i ḫulḳ varsa anuñla ola ol mevṣuf
Ne denlü ḫulḳ-i bed varsa göñülden çıḳara ānī

5 Hevā-yı nefsi terk iden melā'ik rütbesin bulur
Muḳarreb olamaz ref' itmeyen bu ṭab'-ı ḥayvānī

6 Sezā mıdur mürīde ol bu iken eşref-i mevcūd
Görine ṣūretā ādem ṭuta ol ḫūy-ı şeyṭānī

7 Şeyāṭīn ü sibā' u hem behāyim ḥaddini gel geç
Ḥaḳīḳat tā ola saña müsellem mülk-i insānī

8 Kibār-ı evliyā 'āşık dimezler şol mürīde kim
Cemī'-i ḥüsn-i ḫulḳa anı irgürmeye 'ırfānī

9 Şerī'atle ṭışuñ ṭolu ḥaḳīḳatle derūnuñ hem
Ṣırāṭ-ı müstaḳīm üzre olıcaḳ gözle mīzānı

---

3 Dil u cānında: dil-i ṭālibinde M, dil-i ṭālibde Ü, G, dil ḥālinde İ / ger olursa: olursa M, Ü, G / ḥaẓẓ-ı: ḫaṭṭ-ı İ // mümkindür ki: mümkindür M / rūḥānī: raḥmānī Ü

5 ref': def M / itmeyen: olmayınca A, MY3 , İ

6 ol bu: bu ol Ü, G, M

8 ḫulḳa anı īr görmeye: ḫulḳ ile bir görmeye bu A, ḫulḳı ile beraber görme İ, ḫulḳ ile birikdirmeye G

9 Şerī'atle ṭışıñ ṭolu ḥaḳīḳatle derūniñ hem: Şer''atden ṭışıñ ḥaḳīḳatden derūnuñ hem A, MY3, Şer''atden ṭışıñ olsun ḥaḳīḳatden derūnuñ hem İ, Şeri''atden ṭışıñ çekme ḥaḳīḳatden derūnuñ hem G // üzre olıcaḳ: el-ḥaḳ budur A, İ, G, MY3 / mīzānī: bu mīzānī A, İ, G, MY3

10 Mürīd-i rāh-ı rindān olmaġa ṭālib iseñ ʿāşıḳ
Saña gösterdi Ġaybī işte şāh-ı rāh-ı merdānı

114

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Vücūduñdur senüñ *sebʿu'l-meṣānī*
Göñüldür anda *ḫallāḳu'l-meʿānī*

2 Meʿānī-yi vücūduñ ẕevḳ iderseñ
Bilürsüñ hep bedāyiʿ la beyānı

3 *Nefeḫtü fīhi min rūḥī*yi oḳu
Ṭuyup sırrını seyr it lā-mekānī

4 ʿAceb maḥcūb olupdur ḫalḳ-ı ʿālem
Ḫudā'dan ayrı ṣanurlar bu cānı

5 Ṣıfātuñ maʿdenidür iş bu ʿālem
Vücūd-ı ādemīdür ẕāt-ı kānī

6 Muḥīṭ olmuş durur ẕāt u ṣıfātı
Anuñ ḥüsni durur viren bu şānı

---

10 Mürid-i: Müride A /rindān: merdān G / ṭālib iseñ ʿāşıḳ: ṭālib-i ʿāşıḳsañ A, MY3, İ, ʿāşıḳ isen ṭālib Ü, M // işte şāh-ı rāh-ı: tā bulāsıñ şāh-ı G, işte bunda şāh-ı Ü, M
114 G 50b-51a

7 Hüviyyet rūḥ-ı ezvāḳ oldı Ġaybī
Meẕāḳ-ı cānı gör terk itdi cihānı

115

1 Er sözüni diñlemez
Zamāne dervīşleri
Dinlese de añlamaz
Zamāne dervīşleri

2 Şerī'ate yüz yumaz
Ṭarīḳate baş ḳomaz
Ḥaḳīḳate hiç uymaz
Zamāne dervīşleri

3 Şehvet ardınca yeler
Neye gerekse eyler
Gördügüñe diş biler
Zamāne dervīşleri

4 Tenden ilerü gitmez
Ānuñçün işi bitmez
Cān leẕẕetini ṭatmaz
Zamāne dervīşleri

---

115 A 39a-41a, İ 30a-30b, MY3 44b-45a
3 ardınca: ardına MY3 // gerekse: gereklise A

5 Ten ṭamusında yanār
Zehr-i zaḳḳūma ḳanar
Neye gerekse ḳonar
Zamāne dervīşleri

6 Ten dadına aldanur
Anı bir kemāl ṣanur
Miḥnetliğe yeltenür
Zamāne dervīşleri

7 Ten ṣıfātdur cāndur ẕat
Tende ḳalan oldı mat
Nefs arzūsın itdi at
Zamāne dervīşleri

8 Añlamadı er sırrın
'Avratiken dir erin
Silmedi göñül kirin
Zamāne dervīşleri

9 Göñül nedür bilmedi
Ḥaḳḳ'ı anda bulmadı
Cān ʿamelin ḳılmadı
Zamāne dervīşleri

---

6 Miḥnetliğe: Mülḥidliğe A, MY3

10 Cān ʻameli sevidür
Göñül anuñ evidür
Nefis atınuñ avıdur
Zamāne dervīşleri

11 Er yolına ḳo varı
Arayı ṣor ol eri
Bal eylemez bir arı
Zamāne dervīşleri

12 Emek çekendür eren
Göñül evine giren
Ḥaḳḳ'uñ cemâlin gören
Zamāne dervīşleri

13 Er işine baḳdılar
Ol ṭarafa aḳdılar
Adı ʻāḳa ṭaḳdılar
Zamāne dervīşleri

14 Er yolına düşmedi
ʻAşḳ odına pişmedi
Büsbütün ṭutuşmadı
Zamāne dervīşleri

---

10 sevīdür: şövidür A // ātınuñ avıdur: ininiñ adıdur İ
11 Ārāyı ṣor ol eri: Arı sev ol eri İ, ArA'ī sever ol eri A
13 Er işine: ārāyışa A, MY3

15 Gice gündüz ağlamaz
Cān u ciğer ṭağlamaz
Ere göñül bağlamaz
Zamāne dervīşleri

16 Cān yolından oṣanur
Ten yolına boyanur
İşini bitti ṣanur
Zamāne dervīşleri

17 Ṭatmış şehvet dadını
Vaḥdet ḳomış adını
Cehennemüñ odını
Zamāne dervīşleri

18 Bu degildür maḥabbet
Māl viresüñ yā ʻavrat
Göñlüni vir ḥaḳīḳat
Zamāne dervīşleri

19 Bu ḳadar er iz izler
Herkes ʻaybını gizler
Nefsi ḳolayın gözler
Zamāne dervīşleri

---

18 viresüñ: vire İ

20 Şer‘ seddini bozdılar
‘Aybı hüner sezdiler
Ye’cūc gibi azdılar
Zamāne dervīşleri

21 Büründüler celāli
Görmediler cemāli
Bilmediler kemāli
Zamāne dervīşleri

22 Dervīş iseñ ḥaḳīḳat
Ḳanı sende ma‘rifet
Başdan başa pür-ẓülmet
Zamāne dervīşleri

23 ‘İlm gerekdür cānda
‘Amel gerekdür tende
Ḳulaḳ urmaz bir pende
Zamāne dervīşleri

24 Ṣūretlerin düzerler
Göñüllerin bozarlar
Er yolında azarlar
Zamāne dervīşleri

25 Yol ṣandular kes̱reti
Ṭutup dürlü lez̠z̠eti
‘Aşḳ ṣandular şehveti
Zamāne dervīşleri

26 ‘Aşḳ ḫaberin ṭuymadı
Er sözine uymadı
Bildiğine ṭoymadı
Zamāne dervīşleri

27 Teni ṭolu cānı boş
Şer aġusın ider nūş
Yā bengidür yā sarḫoş
Zamāne dervīşleri

28 Gerçek ‘āşıḳ olana
Cān u başa ḳıyana
Bir şey olmaz bahane
Zamāne dervīşleri

29 Ten postından yüzülmez
Benlüginden üzülmez
İkilikden süzülmez
Zamāne dervīşleri

30 Aġlamadan gülsem der
Boşalmadan ṭolsam der
Zaḫmetsizce bulsam der
Zamāne dervīşleri

---

27 şer: şirk İ
28 cān u: cāna A, MY3

31 Bir naḳışdur bu cihān
Cān dānedür ten ṣamān
Ṣamanda ḳaldı hemān
Zamāne dervīşleri

32 'Aşḳ arıdur ṣan ḥammām
Girsün ṣoyınsun temām
İşte ḫatm oldı kelām
Zamāne dervīşleri

33 Ġaybī sözüñ cümle ḥaḳ
Ḳanı işidür ḳulaḳ
Ṭutmaz oldılar yaṣaḳ
Zamāne dervīşleri

32 ārıdur ṣān ḥamām: evidür bir ḥammām A

MÜFREDÂT

I

Me fā ī lün me fā ī lün fe ū lün

Ḳanı bir ṭālib-i Ḥaḳ kim ala dest
Ola ol şeyḫ-perest olmağıla mest
Ala maḥv-ı fenādan şöyle leẕẕet
Ḳatında bir ola bālā ile pest

II

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

Ṣanma kim sen mürşid olup ḫalḳı irşād eyledüñ
Belki nā-ḳābilleri iḍlāl u ifsād eyledüñ
Cāmiʿiyyetle iḥāṭa rütbesini yoḳ ṭaleb
Daʿvī-yi tevḥīdde birḳaç ehli ilḥād eyledüñ

I Müfredât A, MY3, İ

II A 24b, İ 19b, MY3 31a
kim sen: kim A, MY3 // ifsād: fesād İ

III

Me fā 'ī lün me fā 'ī lün fe 'ū lün

Şerī'at kim serā-yı Kibriyā'dur
Muḥaḳḳaḳ yapudur muḥkem binādur
Anuñ bir ṭaşunı her kim ḳoparsa
Yirine başunı ḳoymaḳ revādur

IV

Me fā 'ī lün me fā 'ī lün fe 'ū lün

Olursan ger hevā ile hevesde
İki 'ālemde olursun ḳafesde
Teveccüh eyler iseñ cāna cāndan
İrersüñ Ġaybī ẕāta bir nefesde

III A 37b, İ 29a
IV MY3 40b

V

Fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lā tün fā ʿi lün

Ḫidmeti insān-ı kāmil oldı gūyā perçemüñ
Ẕer mi yāsemen durur bilmekliğe ḫidmet gerek
Tālib-i Ḥaḳḳum deyü daʿvā ider çoḳ müddeʿī
Ṭālib-i Mevlā görinür ṭālib-i dünyā köpek

N

Me fā ʿī lün me fā ʿī lün fe ʿū lün

1 Göñülden ḳaldırursañ şekk ü raybı
O dem eyler tecellī sırr-ı Ġaybī

2 Göñül olsun dir iseñ taḫt-ı Ġaybī
Ḳoma anda şaḳın ḳıl deñlü ʿaybı

V A 24a, İ 19b, MY3 31a
1 yâsemen: yâ şemʿı A, yâsemin mi İ
2 Mevlâ: Mevlânâ A
N A 39a, İ 30b, MY3 44b

SONUÇ

SONUÇ

Sun'ullâh-ı Gaybî XVII. yüzyılda yetişen, telif ettiği manzum ve mensur eserleriyle Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı içerisinde önemli bir yer tutan şair ve yazardır. Gaybî, başta şuara tezkireleri olmak üzere edebiyat ve tarih kaynaklarında edebî şahsiyetine uygun olarak hak ettiği yeri alamamıştır. Yaptığımız bu araştırma ile din, kültür ve edebiyat tarihimizin unutulmuş önemli şahsiyetlerinden birini gün ışığına çıkarmaya çalıştık.

Giriş kısmında Gaybî'nin içinde yaşadığı dönemin siyâsi, dinî-sosyal ve edebî özellikleri özetle verilerek, şairin bu ortam içerisindeki yeri tebellür ettirilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde ise, hayatı, eserleri, divanının özellikleri ve edebî şahsiyeti konu edilmiştir. Onun hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında vardığımız sonuçları aşağıdaki gibi tesbit etmek mümkündür:

Hayatıyla ilgili sonuçlar :

1. Sun'ullâh-i Gaybî eserlerinde isim ve künyesini, "Sun'ullah b. Ahmed b. Beşir" ve "Kalburcuzâde Sun'ullâh Gaybî el-Kütahyevî" şeklinde göstermektedir. O şiirlerinde sadece "Gaybî" mahlasını kullanmıştır.

2. Bazı eserlerde herhangi bir kaynak belirtilmeden onun 1025(1615)'te doğduğu belirtilmekle birlikte, bu kesin bir bilgi değildir. Onun hayatıyla ilgili en açık bilgilerden biri, 1059(1649)'da Kütahya'dan İstanbul'a gelerek burada Oğlanlar Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab etmesidir. Bu bilgiden hareketle mühtemel bir doğum tarihine ulaşmaktayız. Dönemin eğitim anlayışı göz önünde bulundurularak, onun en azından temel eğitimini ve hatta mutasavvıf bir aileden geliyor olması hasebiyle de en azından belirli bir dönem tasavvuf eğitimi de aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş olmalıdır. Dolayısıyla onun İstanbul'a 25 yaşından sonra gelmiş olması kuvvetle mühtemeldir. Buradan hareketle biz onun 1034(1624)'den önce doğduğunu düşünmekteyiz.

3. Gaybî, tasavvufî ve ilmî hayat içerisinde mühim şahsiyetler yetiştiren bir aileye mensüptur. Büyük dedesi Kalburcu Şeyh olarak ta bilinen Ahmet Efendi, dedesi

Çavdar Şeyh Beşir ve Babası Müfti Derviş Ahmet, mutasavvıf ve alim kişilerdir. Özellikle babası uzun süre Kütahya'da müftü olarak görev yapmıştır.

Bazı kaynakların ileri sürdüğü gibi, Gaybî'nin Peygamber soyundan gelerek "Seyyid" olduğu meselesi kesin değildir. Fakat Yörük ya da Çavdar Tatarı olması ihtimal dahilindedir. Yine kaynaklarda şairin, Şeyh İlâhi veya asıl ismi Ali İlâhî olan bir oğlundan söz edilmektedir. Ancak **Hütbetü'l-Beyân**, **Nâd-i Ali Şerhi** ve **Fütüvvetnâme** yazarı olan Hüseyin b.Gaybî, Sun'ullâh-ı Gaybî'nin oğlu değildir.

4. Tahsil hayatına ilişkin kesin bir bilgiye sahip olunmasa da, onun ilk dönem tahsilini Kütahya'da yaqtığı kesindir. Kütahya müftüsü olan babasından özel ders okumuş olması da mümkündür. Gerek mensur eserlerindeki ilmî kişiliği ve gerekse şiirlerindeki dinî ve tasavvufî muhtevâya hâkimiyeti, onun çok iyi bir eğitim geçirdiğinin en önemli işaretidir. Mensur eserlerinde düşüncelerini temellendirmek bakımından Arapça ve Farsça şiirler kullanması ve bazan bunları tercüme de etmesi, onun bu iki dile olan vukûfiyetini gösterir..

5. Gaybî 1059(1649)'da İstanbul'a gelerek Oğlanlar Tekkesi Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab ederek şeyhinin vefat ettiği 1065(1654) yılına kadar altı yıl burada kalmıştır.

6. Eserlerinin bazı nüshalarında Bektâşî ve Sünbülî gösterilen şair, bir araştırmada da ısrarla Hurûfi olarak tanıtılmıştır. Oysa o, çeşitli eserlerinde kendisinin hangi tasavvuf ekolünün müntesibi olduğunu açıkca belirtmektedir.

Gaybî eserlerinde iki ayrı silsileye müntesib olduğunu ileri sürmektedir. Bu silsilelerden ilki Kütahyalı Müslihiddin Efendi ile Halvetiyye'nin Sinâniyye koluna; ikincisi de Şeyh İbrahim Efendi'yle Bayramî- Melâmiliğine (Sikkiniyye) müntesib olduğunu ortay koymaktadır. Onun asıl mürşidi Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'dir. Bu çalışmada İbrahim Efendi hakkında da önemli bilgiler verilmiştir.

7. Gaybî, 1065(1655)'te şeyhinin ölümünden sonra Kütahya'ya gelmiştir. Burada tasavvufî düşüncelerini telif ve neşretmiştir. Ancak onun bir tekkede şeyhlik yaptığı meselesi kuşkuludur.

Fikirleri ve tasavvuf anlayışından ötürü Kütahya uleması tarafından "zındıklık"la itham edilip, çalışmalarına kuşkuyla bakılmıştır. O başta **Hudâ Rabbım** manzumesi olmak üzere bazı risâlelerinde kendisine karşı ileri sürülen bu itham ve

değerlendirmeleri eleştirerek, itikâd ve ibâdet açısından bir "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at" olduğu gerçeğini açıkça belirtmiştir.

8. Gaybî'nin hayatıyla ilgili tartışmalardan biri ölüm tarihi çevresindedir. Şairin ölüm tarihi kesin belli değildir. Onun **Rûhu'l-Hakîka** isimli eserini 1072(1649)'da yazdığına göre bu tarihden sonra öldüğünü ileri sürenler olduğu gibi, **Mekâsid-i Ayniye Tercümesi**'ni 1076(1665)'Te hazırladığı gerekçesiyle de bu tarihten sonra ölmüş olabileceğini ileri sürenler vardır. Hatta herhangi bir kaynak göstermeden 1074(1663) ve 1106(1693)'te vefat ettiğini de düşünenler vardır.

Biz yazarın külliyatı içerisinde en hacimli risalesi olan **Risâle-i Esmâ**'yı 1087(1676)'da yazdığını tesbit etmiş bulunmaktayız. Buna göre onun 1087'den sonra ölmüş olacağını düşünmekteyiz.

Eserleriyle ilgili sonuçlar :

1. Sun'ullâh-i Gaybî'nin manzum eserleri, **Divân**, **Keşfü'l-Gıtâ** ve **Hudâ Rabbım**'dir. Daha önce **Divân**'ın üç adet nüshasından bahsedilmekteyken bu sayı çalışmamızda yirmi iki adete çıkartılmıştır. Tesbit edilen bu nüshalardan hareketle, üçüncü bölümde tenkitli metin oluşturulmuştur. Meşhur kasidesi **Keşfü'l-Gıtâ** da **Divân**'ın içerisinde mutala edilip, tenkitli metne alınmıştır.

Onun diğer bir manzum eseri olan **Hudâ Rabbim** manzûmesi etrafında bazı tartışmalar vardır. Bu tartışmaların odak noktasını; söz konusu manzûmenin Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Gaybî, İbrahim Hakkı (ö.1780)'dan bir asır önce yaşamış bir şairdir. Bir şair kendinden bir asır sonra yaşayacak olan bir başka şairden alıntı yapmayacağına göre; bu eserin Gaybî'ye ait olduğu kuvvetle mühtemeldir.

2. Esasen şair olarak bilinen Sun'ullâh-ı Gaybî, aynı zamanda, iyi bir münşi'dir. O dönemin dinî-sosyal tarihine ışık tutan önemli mensur eserler yazmıştır. Bununla birlikte bibliyografik ve biyografik kaynaklarda onun eserleri tam olarak tesbit edilememiştir. Bu çalışmada, çeşitli kütüphanelerde yaptığımız inceleme ve araştırmaların sonucunda, onun onüç adet telif eserini tesbit ettik. Bu eserler; **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak**, **Rûhu'l-Hakîka**, **Sohbet-nâme**, **Biat-nâme**, **Risâle-i**

Halvetiyye ve Bayramiyye, Mekârimü'l-Ahlâk, Risâle-i Tuhfetü'l-Uşşâk, Risâle-i Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd, Akâid-nâme, Mes'ele-i Sülûk, Risâle fî Halli'd-Devrân, Risâle-i İlm u Amel ve **Risâle-i Esmâ**'dır.

Yazarın bu eserleri, genel özellikleri, muhtevâsı ve nüshaları başlıklarıyla ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır.

3. Bazı araştırmalarda Gaybî'nin Yâr Ali b. Siyâvüş'un **Makâsidü'l-Ayniyye** isimli eserini tercüme ettiği belirtilmektedir. Fakat biz ne kütüphanelerde yaptığımız inceleme ve araşırmalarda ne de katalog taramalarında Gaybî'ye ait **Makâsid-i Ayniyye Tercümesi** isimli bir eseri tesbit edebildik. Dolayısıyla onun mütercimliği hakkında aydınlatıcı bir bilgiye sahip değiliz.

5. Ayrıca "Divân-ı Gaybî" başlığı ile **Gaybî Divânı**, şekil, dil ve ifade özellikleri bakımından inceleme konusu edilmiştir. Varılan sonuçlar ilgili kısımda uygun bir uslüpla verilmiştir.

Edebi şahsiyetiyle ilgili sonuçlar :

Sun'ullâh-ı Gaybî, herşeyden önce bir mutasavvıf ve şairdir. Fuat Köprülü'nün işaret ettiği gibi, o "Yunus takipçisi" bir şairdir. Ancak onun yazarlık yönü de vardır. Bu nedenle şairin edebî şahsiyeti ele alınırken şairliği ile birlikte yazarlığı da inceleme konusu edilmiştir.

1. Gaybî'nin yazarlığı, içinde bulunduğu ilim, düşünce ve edebiyat muhitine ait bilgilerle birlikte değerlendirilmiştir. İncelemelerimiz neticesinde, onun bütün eserlerinin tasavvufî muhtevâ içerdiği, bu muhtevaya ilave olarak bazı risâlelerinde döneminin dinî-sosyal durumuna ilişkin değerlendirmeler yaptığını gördük. Bu meyanda o döneminin en önemli tartışma konularından biri olan "devran ve semâ" meselesine ilişkin olarak iki adet eser kaleme almıştır. Yine bazı alimlerin, mutasavvıfların ittihad ve tenâsühe kâil oldukları iddiası, yazarın bu konuda aydınlatıcı bir eser kaleme almasına neden olmuştur. Bu bakımdan onun bazı eserleri ileri sürülen bir iddiayı aydınlatıcı mahiyetde olup eleştiri edebiyatı açısından olduğu kadar dönemin din anlayışı ve tartışmaları bakımından da önemlidir.

Onun mensur eserlerinin hemen hepsinin bir te'lif sebebi vardır. Çoğunlukla kendisine sorulan bir soruyu ceaplandırmak için eserler kaleme almıştır. Bu durum onun sade dil ve anlaşılır bir uslüpla yazmasına neden olmuştur. Eserlerinde, nasihat ve hitap yoluyla, doğrudan doğruya ve delil ve isbat yoluyla anlatım şekillerini benimsemiştir. Sadece **Risâle-i Esmâ**'da mükâleme ve soru yoluyla anlatım usûlü benimsenmiştir.

2. Şairliği hakkındaki değerlendirmelere, şiirini daha iyi anlayabilmek için içinde bulunduğu tasavvuf ekolünün tesbitiyle girilmiştir. Şairin tasavvufî çevresi, hayatıyla ilgili kısımda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Burada ise, şiirindeki etki ve uslüp bakımından müntesibi bulunduğu tasavvuf ekolüne işaret edilmiştir.

Daha önceki araştırmalarda şairin şiiri hakkında ileri sürülen görüşler teker teker ele alınarak, tasavvuf şiiri içerisindeki yeri ortaya çıkartılmıştır. Gaybî'nin şiiri hakkında varılan en önemli netice; şairin mutasavvıf kişiliğinin şairliğinden önce geldiği gerçeğidir. O fikirlerini, sade ve anlaşılır bir uslüpla nazmetmiştir. Dolayısıyla şiirinde beşerî duyguları çağrıştıran lirizme rastlanmaz. Daha çok didaktik ve hatta bazı nutuklarında görüldüğü gibi, o telkin edici bir uslüba sahiptir.

Gaybî'de Yunus Emre ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim başta olmak üzere, İbn-i Arâbî, Mevlânâ, Sadreddin-i Konevî ve Molla Camî gibi ünlü mutasavvıfların etkisi açıkca görülür. Kendisinden sonra gelen Mustafa Rûmî, Hüseyin Vassaf ve Osman Kemâli Ozan gibi mutasavvıf şairler de etkilemiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Divân'ın dinî ve tasavvufî mühtevâsı ele alınırken ilgili mefhumların tesbiti yapılmıştır. Özellikle mefhumlara dönük inceleme yapılırken, şairin dinî ve tasavvufî termnolojiye derin bir vukûfiyetinin olduğu görülmüştür. O tasavvuf felsefesinin en ince konularını, sade ve anlaşılır bir uslüpla nazmeden önemli bir şairdir.

BİBLİYOGRAFYA

A-Yazmalar

AYVANSARAYÎ, Hüseyin, **Vefeyât-ı Hadîkatü'l-Cevâmi,** İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 2464.

HARÎRÎZÂDE, M. Kemâleddin, **Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik,** I-III, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Bölümü, nr. 430.

HÜSEYİN b. GAYBÎ, **Şerhu Hütbetü'l-Beyân,** Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi, nr.104/1.

HÜSEYİN VASSÂF, **Sefîne-i Evliyâyı Ebrâr fî Şerhi Esmâr-ı Esrâr,** c. II, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar nr. 2307-2309.

KÖSTENDİLLİ SÜLEYMAN ŞEYHÎ, **Bahrü'l-Velâye,** Berlin Devlet Kütüphanesi nr. 1683, vr. 174b.

LÂLÎZÂDE, Abdülbâki b. Muhammed, **Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye,** Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Bölümü, nr. 776.

MEHMED NAZMÎ, **Hediyyetü'l-İhvân,** Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi Bölümü, nr. 495.

MEHMET NÂİLİ, **Tühfe-i Nâilî,** M.E.B. Türk Ansiklopedisi Kütüphanesi.

MÜSTAKÎMZÂDE Süleyman Efendi, **Menâkıb-ı Ahvâli Melâmiyye-i Şattâriyye,** Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Şer'iyye Bölümü, nr. 1051.

-------, **Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Neseb ve'l-Kunâ ve'l-Elkâb,** Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 628, 332 b.

OĞLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ, **Divan-ı Hazret-i Dil-i Dânâ,** Milli Ktp., nr. FB 328.

-------, **Kasâid-i Latife Şeyh oğlu İbrahim Efendi,** İsmail Hakkı Konyalı Ktp., nr. 45.

-------, **Müfîd ü Muhtasar,** İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.Nuri Ergin, nr.308.

SUN'ULLÁH-I GAYBÎ, **Risâle-i Esmâ,** Kütahya Belediyesi Mustafa Yeşil Kütüphanesi, nr: 24596.

------, **Mes'ele-i Sülûk,** A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, nr. 1468.

------, **Akâid-nâme**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.Ergin Yazmaları, nr.6215.

------, **Biat-nâme**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O. N. Ergin Yazmaları, nr.107.

------, **Risâle-i Halvetiyye vü Bayramiyye**, bursa Eski Eserler Ktp., Genel 1441/1.

------, **Risâle-i İlm u Amel**, Bursa Eski Eserler Ktp., Genel 1441/3.

------, **Tarîku'l-Hak fî Teveccühi'l-Mutlak**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. K.292/2.

------, **Rûhu'l-Hakîka**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.Nuri Ergin, nr.107/3.

------, **Sohbet-nâme**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yeni Bağışlar, nr.k.292/1.

------, **Mekârimü'l-Ahlak**, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr.1441/2.

------, **Risâle-i Tuhfetü'l-Uşşâk**, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, nr.743.

------, **Risâle-yi Redd-i Hulûl ve'l-İttihâd**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, O.Nuri Ergin, nr.107/3.

------, **Risâle fî Halli'd-Devrân**, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar, nr.1468/19.

------, **Hudâ Rabbim**, Mevlân Müzesi Kütüphanesi, A.Gölpınarlı Kitaplığı, nr. 110.

GÖLPINARLI, Abdulbâki, **Notlar,** Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, A.Gölpınarlı Kitaplığı, nr.134.

B-Kitaplar

ADIVAR, A. Adnan, **Tarih Boyunca İlim ve Din**,; (2. Baskı), İstanbul, 1969.

------, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1982.

AFİFÎ, Ebu'l-Alâ, **Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi,** (Çev. Mehmet Dağ), Ankara, 1975.

AHMED RİFAT, **Mir'âtü'l-Mekâsıd fî Def'i'l-Mefâsid**, İstanbul, 1293.

------, **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye**, I-V, İstanbul, 1299.

AKAR, Metin, **Türk Edebiyatında Manzum Miracnameler,** Ankara 1987.

AKDAĞ, Mustafa, **Celâli İsyanları (1550-1603),** Ankara, 1963.

AKKAYA, Hüseyin, **Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı (İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkı Basım),** I-II, Harward University, 1995.

AKSEKİ, A.Hamdi, **İslam Dini,** Ankara,1972.

ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi,** Ankara, 1991.

AŞKAR, Mustafa, **Niyazî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı,** Ankara, 1998.

ATALAY, Besim, **Bektaşîlik ve Edebiyatı,** İstanbul, 1940.

ATAY, Tayfun, **Batıda Bir Nakşi Cemaati/Şeyh Nazım Kıbrısî Örneği,** İstanbul, 1996.

ATEŞ, Süleyman, **İslam Tasavvufu,.** Ankara, 1972.

-------, **İnsan ve İnsan Üstü,** İstanbul, 1985.

AYBET, Nihat, **Fuzûli Divanı'nda Maddî Kültür,** Ankara, 1989.

AYNÎ, M. Ali, **Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim,** (Haz. İsmail Kara), İstanbul, 1992.

------, **Tasavvuf Tarihi,** (Haz. H. R. Yananlı), İstanbul, 1992.

------, **Türk Ahlakçıları,** İstanbul 1939.

------, **Hacı Bayram Velî,** (Haz. H.R. Yananlı), İstanbul 1986.

AYVANSARAYÎ, Hüseyin, **Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl,** (Haz. Fahri Çetin), İstanbul, 1978.

AYVAZOĞLU Beşir, **Aşk Estetiği**(İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme), İstanbul 1993.

AZİZÜDDİN Nesifi, **Tasavvufta İnsan Meselesi (İnsan-ı Kamil),** (çev. Mehmet Kanar), İstanbul 1990.

BAĞDATLI İSMAİL PAŞA, **Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn,** c. I, İstanbul, 1951.

BAĞIŞ, Orhan, **Niyazi Mısrî Divanında Din ve Tasavvuf,** A.Ü. Sos. Bil. Ens. (Y.Lisans Tezi), Ankara 1995.

BANARLI, N. Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, c. II., İstanbul, 1971.

BANDIRMALI-ZÂDE Ahmed Münîb, **Mir'âtü't-Turuk**, İstanbul, 1306.

BARTHOLD, W.-Köprülü, Fuad, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Ankara, 1982.

BAYRAK, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergün Yazmaları**, İstanbul, 1991.

BAYRAKDAR, Mehmet, **Kayserili Davud (Davûd-ı Kayserî)**, Ankara, 1988.

-------, **Tasavvuf ve Modern Bilim**, İstanbul 1989.

BAYRAMOĞLU, Fuat, **Hacı Bayram Velî/Yaşamı, Soyu, Vakfı**, I-II,Ankara, 1983.

BAYRI, M. Halit, **Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar**, İstanbul, 1937.

BEKRİ Alaaddin, **Bir Çağın Öncüsü Abdülgani Nablusî Hayatı ve Fikirleri**, (çev. Veysel Uysal) İstanbul 1995.

BİLGEGİL, Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, İstanbul 1989.

BİLGİNER, Sadettin, **Allah ve İnsan**, İstanbul, 1977.

BOLAY, S. Hayri, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, Ankara, 1987.

BURSALI M. TAHİR, **Osmanlı Müellifleri**, . I, İstanbul, 1333.

COŞAN, M.Esad, **Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât**, Ankara, ?.

CEBECİOĞLU, Ethem, **Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı**, Ankara, 1994.

-------, **Hacı Bayram Velî**, Ankara, 1991.

-------, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, 1997.

CHİTTİCK, William, **Varılmanın Boyutları**, (çev. Turan Koç), İstanbul 1997.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Necati Bey Divanı Tahlili**, İstanbul 1971.

ÇELEBİOĞLU, Amil, **Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, 1994.

ÇETİN, Osman, **Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı**, (2. Baskı), İstanbul, 1990.

-------, **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı**, İstanbul, 1981.

DAĞLI, Muhtar, **Bektaşî ve Nefesleri**, 1. Kitap, İstanbul, 1335.

DANİKOĞLU, Hacı Kemal, **Kütahya'nın Yetiştirdiği Büyükler ve Öğütler**, Eskişehir, 1968.

DÂVÛD-I KAYSERÎ, **er-Resâil,** (Haz. Mehmet Bayrakdar), Kayseri, 1997.

DEVELİOĞLU, Abdullah, **Büyük İnsanlar,** İstanbul, 1973.

DOĞAN, Abdurrahman, **Sun'ullah-i Gaybî/Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Sohbetnamesi,** U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1997.

DOĞRAMACI, Baha, **Niyazî-i Mısrî Hayatı ve Eserleri,** Ankara, 1988.

DOĞRUL, Ömer Rıza, **İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavavuf,** İstanbul, 1948.

DURUSOY, M.Orhan, **İstanbul Belediyesi Kütüphanesi Alfabetik Kataloğu,** İstanbul, 1953.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, **Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler,** İstanbul, 1991.

DÜZEN, İbrahim, **Aziz Nesefî'ye Göre Allah, Kainat ve İnsan,** Ankara, 1991.

ECKHART, Meister, **Tanrı ve İnsan,** (Çev. Sedat Umran), İstanbul, 1990.

EKİZ, Abdullah, **Sinan Ümmî ve Ahfadı,** Ankara, 1962.

ERASLAN, Kemal, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler,** Ankara, 1993.

ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar,** İstanbul, 1990.

ERDOĞAN, Kenan, **Niyazî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni,** Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum, 1993.

EREN, Sıddık Naci, **Yüce Veliler ve Anadolu Evliyaları,** İstanbul, 1990.

EROĞLU, Mustafa, **Hacı Bektaş-ı Velî,** İstanbul, 1971.

ERTUĞRUL, İ. Fennî, **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin-i Arabî,** İstanbul, 1928; (Haz. M.Kara), İstanbul, 1991.

-------, **Hakikat Nurları,** İstanbul, 1949.

-------, **Lugatçe-i Felsefe,** İstanbul, 1927.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, **Marifetnâme,** İstanbul, 1974.

EVLİYA ÇELEBİ, **Seyehatnâme,** c. IX, Dersaadet, 1314.

GAİBİ, **The Gathering,** (Translated By Murat Yagan-Diana Wilson), Vesnon, 1994.

GİBB, E. J., **A History of Ottoman Poetry,** I, London, 1904.

GÖKÇEN, İbrahim, **XVI. Ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları,** İstanbul, 1946.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, **100 Soruda Tasavvuf,** İstanbul, 1985.

-------, **Alevî Bektaşî Nefesleri,** 2. Baskı, İstanbul, 1992.

-------, **Divan Şiiri (XVII.Yüzyıl),** İstanbul, 1954.

-------, **Hurufilik Metinleri Kataloğu,** Ankara, 1989.

-------, **Melâmîlik ve Melâmîler,** Tıpkıbasım, İstanbul, 1992.

-------, **Mevlânâ Celâleddin,** İstanbul, 1985.

-------, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu,** c. II, Ankara, 1971.

-------, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,** İstanbul, 1953.

-------, **Tasavvuf Şiiri Antolojisi,** İstanbul, 1972.

-------, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri,** İstanbul, 1977.

-------, **Yunus Emre ve Tasavvuf,** İstanbul, 1961.

-------, **Kaygusuz Vizeli Alâeddin/Hayatı ve Şiirleri,**

GÖNENSAY, Tevfik Hıfzı -Banarlı, Nihad Sami, **Başlangıçtan Tanzimata Kadar Türk Edebiyatı Tarihi,** İstanbul, 1944.

GÜNAY, Umay, **Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi,** Ankara, 1981.

GÜNER, Hamza, **Kütahya Camileri ve Tekkeleri,** İstanbul, 1964.

GÜNER, Hamza, **Kütahya Şairleri (Kütahyalı Şair ve Edipler),** İstanbul, 1967.

GÜZEL, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal,** Ankara, 1981.

-------, **Kaygusuz Abdalın Mensur Eserleri,** Ankara, 1983.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,** Ankara, 1991.

HAMMER, Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi,** (M. Ata'nın çevirisinden hazırlayan: M. Çevik-E. Kılıç), c. V, İstanbul, 1990.

HOCA, M. Nazif, **Meşrebü'l-Ervâh,** İstanbul, 1974.

HOCAZÂDE, Ahmed Hilmi, **Ziyâret-i Evliyâ,** İstanbul, 1325.

el-HULVÎ, Mahmud Cemâleddîn, **Lemezât-ı Hulvî ez Lemâ'ât-ı Ulvî,** (Haz. M. Serhan Tayşi), İstanbul, 1992.

İNAN, Yusuf Ziya, **İslâm'da Melâmîliğin Tarihî Gelişimi,** İstanbul, 1976.

İPEKTEN, Halûk vd., **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü,** Ankara, 1988.

İPEKTEN, Haluk, **Fuzulî/Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları,** Ankara, 1973.

-------, **Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkireleri,** Erzurum, 1988.

İSEN, Mustafa, **Usûlî Hayatı Sanatı ve Divanı,** Erzurum, 1988.

İslâm Alimleri Ansiklopedisi, c. XIV, ?.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, c. II, İsbtanbul, 1969

İZUTSU, Toshihiko, **İslâm'da Varlık Düşüncesi,** (Çev. İbrahim Kalın), İstanbul, 1995.

KAM, Ferit, **Vahdet-i Vücûd,** İstanbul, 1951.

KARA, Mustafa, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler,** c. I, Bursa, 1990.

-------, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler,** c. Iı, Bursa, 1993.

-------, **Dini Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,** İstanbul 1977.

KARABULUT, A.Rıza- YILDIZ Ramazan, **Gülzâr-ı Manevî ve İbrahim Tennurî,** Ankara, 1978.

KARABULUT, Ali Rıza, **Meşhur Mutasavvıflar,** Kayseri, ?

-------, **Şeyh İbrahim Tennurî/Dîvan-ı Gülşen-i Niyaz,** Kayseri, 1983.

KARATAY, E., **Topkapı Sarayı Müzesi Yazmaları Kataloğu,** c. II., İstanbul 1961.

KASAP, İsmail, **Hüseyin Vassaf ve Dîvânı,** G.Ü.Sos.Bil. Ens. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

KÂTİP ÇELEBİ, **Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak,** (Haz. O. Şaik Gökyay), İstanbul, 1990.

KEKLİK, Nihat, **Muhyiddin İbnü'l-Arabûi Hayatı ve Çevresi,** İstanbul, 1966.

KEKLİK, Nihat, **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan,** İstanbul, 1967.

KILIÇ, M.Erol, **Muhyiddîn İbnü'l-Arâbî'de Varlık ve Mertebeleri,** M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995.

KOÇİ BEY, **Risale,** (Haz. Zuhûri Danışman), İstanbul, 1972.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Tarihi,** Ankara, 1988.

-------, **Hadis Istılahları,** Ankara, 1985.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu,** Ankara, 1988.

-------, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Ankara, 1982.

-------, **XVII. Asır Saz Şairleri,** İstanbul, ?

-------, **Edebiyat Araştırmaları,** İstanbul 1989.

KUMANLIOĞLU, Hasan Fehmi, **Hz.Pîr Seyyid Muhammed NûRü'l-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvufî Görüşleri,** İzmir 1995.

KUNİ, Metin, **Siyasal Tarih (1600-1789)/Türkiye Tarihi,** İstanbul, 1988.

KURNAZ, Cemal, **Hayali Bey Divanı'nın Tahlili,** Ankara 1987.

-------, **Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler,** Ank.1990.

KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dönmeler Tarihi,** Ankara, 1990,

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, **II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî Devirlerinde Cemâlî Ailesi,** İstanbul, 1995.

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, **Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler,** Ankara, 1985.

LÂMİÎ ÇELEBİ, **Nefehâtü'l-Üns Tercümesi,** İstanbul, 1289.

LEVEND, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı/Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar,** İstanbul, 1984.

LİNGS, Martin, **Tasavvuf Nedir?,**(çev. Harun Şencan), İstanbul 1986.

MACİT FAHRİ, **İslâm Felsefesi Tarihi,** (Çev. Kasım Turhan), İstanbul, 1987.

MACİT, Muhsin, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları,** Ankara 1996.

MAZIOĞLU, Hasibe, *"Eski Türk Edebiyatı"*, **T.A.,** XXXII, s.80-134.

MEHMED SÜREYYA, **Sicill-i Osmânî**, c. IV, İstanbul, 1313.

MEHMED ZİYÂ, **Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, İstanbul, 1328.

MENGİ, Mine, **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, Ankara, 1987.

MISIRCI, Sadık, **Abdurrahim Müftî Derviş Divanı**, G. Ü. E. F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Lisans Tezi), Ankara, 1995.

MISRÎ, Niyâzî, **İrfan Sofraları**, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, 1971.

MUALLİM MUSTAFA HAKKI, **Kütahya Halk Şairleri**, Kütahya, 1934.

MUALLİM NACİ, **Osmanlı Şairleri**, (Haz. Cemâl Kurnaz), Ankara, 1986.

-------, **İstilahat-ı Edebiyye**, (haz. A.Yalçın- A.Hayb.er), İstanbul ?.

MUHAMMED NÛRU'L-ARABÎ, **Mısrî Niyâzî Dîvânı Şerhi**, (Haz. M. Sadeddin Bilginer), İstanbul, 1982.

MUSTAFA RÛMÎ EFENDİ, **Dîvan**, (Haz. A. Abdülkadiroğlu-M. Tatçı), Ankara, 1998.

MÜSTAKÎMZÂDE, Süleyman Sadeddin, **Devhatü'l-Meşâyih**, İstanbul, 1978.

NASR, S. Hüseyin, **İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş**, (Çev. N. Şişman), İst. 1985.

NECMÜDDİN Kübra, **Tasavvufî Hayat**, (Haz. M.Kara), İstanbul 1980.

NEV'Î EFENDİ, **İlimlerin Özü (Netayicu'l-Fünun)**, (haz. Ömer Tolgay), İstanbul 1995.

NICHOLSON, R. A., **İslâm Sûfileri**, (Çev. Komisyon), Ankara, 1978.

OCAK, Ahmet yaşar, **Veysel Karani ve Üveyslilik**, İstanbul 1982.

-------, **Bektâşi Menâkibnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983.

-------, **Kültür Kaynağı Olarak Menâkibnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara, 1992.

-------, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler**, Ankara, 1992.

-------, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, İst. 1998.

OKUDAN, Rıfat, **Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd**, A.Ü.Sos.Bilimler Enstitüsü, (Y.Lisans tezi), Ankara,1995.

ONAY, A.Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Haz.Cemal KURNAZ), Ankara, 1992.

OZAN, Osman Kemâlî, **İrfan Sızıntıları**, (Haz. Baha Doğramacı), İstanbul, 1987.

ÖZTÜRK, Nazif, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açızısından Vakıflar**, Ankara, 1983.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İstanbul, 1993.

-------, **Kuşadalı İbrâhim Halvetî/Hayatı, Düşünceleri, Mektubları**, İstanbul, 1982.

-------, **Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler**, İstanbul, 1988.

-------, **Büyük Türk Mutasavvıf Muhammed Tevfik Bosnavî (Hayatı, Mektupları, Halifeleri)**, İstanbul 1981.

PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III**, İst. 1993.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, 1995.

PAZARBAŞI, Erdoğan, **Vanî Mehmed Efendi ve Araisü'l-Kur'ân**, Van, 1997.

PEKOLCAY, Necla-Sevim, Emine, **Yunus Emre Şerhleri**, Ankara, 1991.

RIZA TEVFİK, **Halk Edebiyatı Makaleleri**, (haz. A.Uçman), Ankara, 1982.

SARI ABDULLAH EFENDİ, **Semerâtü'l-Fuâd fî Mebdei ve'l-Meâd**, İsbtanbul, 1288.

SARIKAYA, M. Saffet, **XIII-XVI Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri**, (Doktora Tezi), Erzurum, 1989.

SCHELER, M., **İnsanın Kozmostaki Yeri**, (Çev. T. Mengüşoğlu), İstanbul, 1968.

SCHİMMEL, Annemaria, **Tasavvufun Boyutları**, (Çev. Ender Gürol), İstanbul, 1982.

SEFERCİOĞLU, M.Nejat, **Nev'î Divanı Tahlili**, Ankara 1990.

SERİN, Rahmi, **İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, İstanbul, 1984.

SEVİM, Seyfullah, **İslam Düşüncesinde Mârifet ve İbn Ârâbî**, İstanbul 1997.

SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, İstanbul, 1982.

SUNAR, Cavit, **Melâmîlik ve Bektaşîlik**, Ankara, 1973.

-------, **Tasavvuf Felsefesi ve Gerçek Felsefe**, Ankara, 1974.

-------, **Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd Meselesi**, Ankara, 1960.

SUNGUR, Necati, **Âhî Divanı**, Ankara 1994.

SUN'ULLAH-I GAYBİ, **Hâzâ Hudâ Rabbim**, Kütahya, 1307.

-------, **Gaybî Divânı**, İstanbul, 1963.

ŞARDAĞ, Rüştü, **Şair Sultanlar**, Ankara, 1982.

ŞEYHÎ MEHMET EFENDİ, **Vekâyiü'l-Fudalâ**, I, II-III, (Birlikte), (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317.

-------, **Kâmûsu'l-A'lâm**, VI, İstanbul, 1316.

TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ, **Edebiyat Lûgatı**, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul, 1973.

TATLISU, A.Osman, **Esmâ'ül-Hüsnâ Şerhi**, İstanbul, 1982.

Tarama Sözlüğü, TDK, Ankara, 1969.

TARLAN, A.Nihad, **Şeyhî Divanı'nı Tetkik**, İstanbul 1964.

TARLAN, A. Siyadet, **Ali Nihad Tarlan'ın Hayatı ve Eserleri**, Ankara 1985.

TATÇI, Mustafa, **Edebiyattan İçeri/Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**, Ankara, 1997.

-------, **Ümmi Sinan Halvetî**, Elmalı, 1993.

-------, **Yunus Emre Divanı**, c. I, Ankara, 1990.

-------, Halil Çeltik, **Türk Edebiyatında Tasvvufî Rüy Tabirnameleri**, Ankara 1995.

TEZEREN Ziver,**Seyyid Aziz Mahmut Hüdayi Divanı II**, İstanbul 1995.

TİTUS Burckhardt, **İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş**, (çev. Fahreddin Arslan), İst. 1982.

-------, **Aklın Aynası**, (çev.Volkan Ersoy), İstanbul 1997.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara 1973.

TRIMINGHAM, Spencer, **The Sufi Orders in Islam**, Oxford, 1971.

TÜRER, Osman, **Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, İstanbul, 1995.

-------, **Şeyh Mehmed Nazmî/Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvân'ı**, A.Ü.İlahıyat Fakültesi, (Doktora Tezi), II, Ankara, 1982.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, II, İstanbul, 1977.

UĞUR, Ali, **Mehmed Şeyhî Efendi'nin Vakâi'u'l-Fuzalâ'sına Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Meşayihi,** (Yayınlanmamış çalışma), Erzurum, 1989.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Kütahya Şehri**, İstanbul, 1932.

------, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Ankara, 1984.

------, **Osmanlı Tarihi**, III, Ankara, 1947.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **İslâm Düşüncesi**, İstanbul, 1946.

------, **Varlık ve Oluş**, Ankara, 1968.

VASFİ MAHİR, **Tekke Şiiri Antolojisi**, Ankara, 1968.

VİCDÂNÎ, Sadık, **Tomar-ı Turuk-ı Aliyye Melâmîlik**, İstanbul, 1338.

YAKIT, İsmail, **Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, İst. 1992.

YALTKAYA, M.Şerafettin, **Simauna Kadısı oğlu Şeyh Bedrettin**, İstanbul 1924.

YENİTERZİ, Emine, **Divan Şiirinde Na't**, Ankar 1993.

YEŞİL, Mustafa, **Kütahya İlinin Kısa Tarihi**, İstanbul, 1937.

YILMAZ, Ali, **Köstendilli Süleyman Şeyhî**, Ankara, 1989.

YILMAZ Mehmet, **Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler**, (Ansiklopedik Sözlük), İstanbul 1992.

YURTSEVER, M. Murat, **İsmail Hakkı Dîvanı (İnceleme-Metin)**, (Doktora Tezi), Bursa, 1990.

YÜKSEL, H. Avni, **Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya**, İstanbul 1996.

C. Makaleler

"Gaybî Sun'ullah", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c. III, İstanbul, 1979.

AKBATU, Şinasi, *"İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihi"*, **İslâm Mecmuası**, İstanbul, 1981, c. V/II, s. 1011 (?).

AKKUŞ, Mehmet, *Yiğitbaşı Velî Ahmet Şemseddin-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri*", **İlim ve Sanat Dergisi**, S.21, Eylül-Ekim 1988, s.29-32; S.22, Kasım-Aralık 1988, s.60-63.

AKSU, Hüsameddin, *"Fazlullah-i Hurufî"*, **DİA**, c. XII , s.277-279.

-------, *"Hurufilik"*, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, c. III, İstanbul, 1991.

AKÜN, Ömer Faruk, *"Divan Edebiyatı"*, **DİA**, c. IX, 389-427.

ALTUN, Ara, *"Kütahya Balıklı Tekkesi Üzerine Notlar"*, **Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi**'nden ayrı basım, Ankara, 1987.

-------, *"Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi"*, **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan/Kütahya**, İstanbul, 1981-1982, s. 171-700.

ARIK, Şahmurat, *"Evliya Çelebi Zaviyesinden Kütahya"*, **Yedi İklim**, X (68), Kasım, 1995.

ATEŞ, Ahmet, *"Muhyiddin Arabî"*, **İA.**, c. VIII, 533-555.

AYNÎ, M. Ali, *"Nefs Kelimesinin Manaları"*, **Darü'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmûası,** Sayı: 14, İstanbul, 1930, s. 46-52.

AYVAZOĞLU, Beşir, *"Estetik ve Tasavvuf"*, **Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf**, İstanbul, 1991, s. 201-205.

BABINGER, Franz, *"Anadolu'da İslâmiyet/İslâm Tedkikatının Yeni Yolları"* (Çev. Ragıb Hulûsî), **Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakülytesi Mecmuası, II (1922)**, S. 3, s. 188-221.

BARKAN, Ö. Lütfi, *"Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstilâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler"*, **Vakıflar Dergisi**, c. II, İstanbul, 1942, s. 279-304.

BEZCİ, Ali, *"Gaybî"*, **Sahabeden Günümüze Allah Dostları,** VIII, İstanbul, 1995.

BİLGİN, Azmi, *"Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı"*, **İlmî Araştırmalar,** I, İstanbul, 1995.

CAHEN, Claude, *"Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi"*, (Çev. Sabri Hizmetli), **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi,** V, (1982), s. 305-319.

CEBECİOĞLU, Ethem, *"Alandışı/Layman'lerin Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine"*, **İslâm Dergisi,** S. 163, İstanbul, Mart, 1997, s. 32-34.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *"XVI. Yüzyılda Divan edebiyatı/Divan Edebiyatında Şiir Kavramı"*, **Çevren,** Priştine, Eylül, 1982.

ÇELEBİOĞLU, Amil, *"Harflere Dair"*, **Millî Kültür,** c. II, Sayı: 1, Haziran, 1980, s. 63.

-------, *"Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Gönül"* **Milli Kültür,** 12, Ankara 1979.

-------, *"Elif Harfiyle İlgili Bazı Hususiyetler"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** XXIV-XXV, İstanbul, 1986, s.45-64.

-------, *"Kültür ve Edebiyatımızda Allah"*, **BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,** I, İstanbul, 1994, s.39-57.

DEMİRCİ, Mehmet, *"Mutasavvuflara Göre Ölüm"*, **İslâmî Araştırmalar,** Sayı: 3, Ocak, 1987, s. 89-104.

-------, *"Nûr-ı Muhammedî"*, **9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** I, İzmir, 1983, s. 239-258.

DİLÇİN, Cem, *"Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi"*, **Türkoloji Dergisi,** c. IX, S. 1, s. 43-98.

-------, *"Fuzûlî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği"*, **Türkolojig Dergisi,** c. X,S.1, s. 77-114.

ERASLAN, Kemal, *"Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri"*, **TDAY, 1955, s. 23-58.**

-------, *"Hikmet Geleneği"*, **Yesevîlik Bilgisi,** Ankara, 1998, s. 143-156.

-------, *"Yesevî'nin Fakrnâmesi"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** XXII, İstanbul, 1977, s. 45-120.

ERAYDIN, Selçuk, *"Hakikat-ı Muhammediye ve İlgili Beyitler"*, **Diyanet Dergisi (Peygamberimiz Özel Sayısı),** c. 25, sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık, 1989, s. 131-143.

-------, *"Tasavvuf ve Edebiyat"* , **Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf,** İstanbul, 1991, s. 187-199.

FAROQHİ, Suraiya, *"XVI.-XVIII, Yüzyılda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri"*, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran, 1973,** Ankara, 1975, s. 199-204.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *"Köprülüler"*, **İA.**, c.VI, 892-908.

GÖKYAY, Orhan Şaik, *"Rüyâlar Üzerine"*, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, c. IV, Ankara, 1982.

-------, *"Yunus Emreyi ve Halk Şairlerini Anlamak"*, **Eski,Yeni ve Ötesi**, İstanbul 1995, s. 337-361.

GÖLPINARLI, Ab.dülbaki, *"Hurufilik ve Mîr-i Alem Celâl Bik'in Bir Mektubu"*, **Türkiyat Mecmuası**, c. XIX (1965), s. 93-110.

-------, *"Hurufilik"*, **İA.**, c. V, s. 598.

-------, *"Niyazî-i Mısrî"*, **Şarkiyat Mecmuası**, c. VII, İstanbul, 1972, s. 183-226.

------, *"Şeyh Seyyid Gaybî Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvet-nâmesi"*, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XVII, nr. 1-4, İstanbul, 1955-1956.

GÜLENSOY, Tuncer, *"Bursa Haraççıoğlu Kitaplığında Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Notlar"*, **TDAY**, 1971.

GÜLER, Kadir, *"Gaybî Sun'ullah ve Hüda Rabbim Kasîdesi"*, **Yedi İklim**, X (68), Kasım, 1995.

GÜZEL, Abdurrahman, *"Kemal Paşazâde'nin Eserlerinde Türk Halk Edebiyatına Ait Bazı Motifler"*, **Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu**, Ankara, 1986.

-------, *"Dinî ve Tasavvufî Türk Edebiyatı"*, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. III. Ankara, 1992.

--------, *"Niyazî-i Mısrî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye"*, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XVII-XXI (1-2), Ankara, 1983).

-------, *"Tekke Şiiri"*, **Türk Dili/Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)**, Ocak-Haziran, 1989.

HAİG, T. W., *"Seyyid"*, **İA**, c. X, 543.

HEİLER, Friedrich, *"Mistisizmde Tanrı Mefhumu"*, **AÜİFD.**, Yıl: 1955, c. IV, Sayı, 1-2, Ankara, 1955, s. 58-72

HUART, Cl., *"Fazlullah"*, **İA**, c. IV, s. 535-537.

İLGÜREL, Mücteba, *"Celâlî İsyanları"*, **DİA**, c. XII.

İLGÜREL, Mücteba, *"I. Ahmed"*, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** c. X, İstanbul, 1989.

İLGÜREL, Mücteba, *"IV. Murad"*, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** c. X, İstanbul, 1989.

İPŞİRLİ, Mehmet, *"Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi"*, **Tarih Enstitüsü Dergisi,** c. XIII (1987), s. 209-256.

İSEN, Mustafa-Kurnaz, Cemâl, *"XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı"*, **Türk Dünyası El Kitabı,** c. III, Ankara, 1992.

-------, *"Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler"*, **Milli Eğitim,** Şubat, 1989.

IŞIN, Ekrem, *"Melâmîlik"*, **İstanbul Ansiklopedisi,** ?

KARA, Mustafa, *"Hz. Peygamber'in Tasavvufî Düşüncedeki Yeri"*, **Diyanet Dergisi,** c. 25, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık, 1989, s. 221-237.

KEMİKLİ, Bilâl, *"Hüseyin Lâ-Mekânî Efendi'nin İnsan-ı Kâmil Görüşü: Risâle-i Vahdet-nâme"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası,** S.3, Temmuz, 1997, s.30-36.

------, *"Türk Tasavvuf edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri"*, **AÜİFD.,** c. XXXVII, Ankara, 1997.

------, *"Yunus Yolunda Bir Mutasavvıf Şair: Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi"*, **VII.Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri,** 7-9 Mayıs 1997, Eskişehir.

------, *"Yunus Yolunda Bir Şair: Derviş İbrahim"*, **Revak'97,** Aralık, 1996, Sivas, s.82-89.

KISSLING, Hans Joachim, *"Halvetiye Tarikatı"*, I-III, Çev. M. S. Tayşi, **Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni** (Kasım-Aralık-Ocak), İstanbul, 1993/1994.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *"İslâm Sufî Tarîkatlerinde Türk-Moğol Şamanlığının Te'sîri"*, (Çev. Yaşar Altar), **AÜİFD.,** Yıl: IX, 1970, c. XVIII, Ankara, 1972, s. 141-152.

------, *"Anadolu'da İslâmiyet/Türk İstilâsından Sonra Anadolu Tarih-i Dinîsine Bir Nazar ve İslam Tarihinin Menba'ları"*, **Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası,** II, (1922), Sayı: 4, s. 281-311; II, (1922), Sayı: 5, s. 385-420; II (1923), S. 6, s. 357-386.

-------, *"Silsiletü'n-Neseb-i Sufiyye"*, **Türkiyat Mecmuası,** c. II, (1928), s. 579.

KUCUR, Abdullah, *"Pir Ahmet Bezir Efendi Hazretleri"*, Yayınlanmamış Makale, İstanbul ?

KURNAZ, Cemal, *"Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri"*, Divan Edebiyatı Yazıları, Ankara 1997.

KUT, Günay-Kut, Turgut, *"İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergâh-nâme"*, **Varia Turcica Türkische Miszellen,** , c. IX, İstanbul 1987, s. 222 (Vakıflar dergisi)

LARSLE-LAMERS, Hanneke, *"Hurufî Yazar Misâlî'nin Miftâhü'l-Gayb Risâlesi"*, **5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985/Tebliğler II. Türk Edebiyatı,** c. II, İstanbul, 1988.

MASSIGNON, Louis, *"Tarikat"*, **İA,** c. XII, İstanbul, 1974.

-------., *"Hulûl"*, **İA.,** V/I, 584-585.

MAYER, Hans George, *"İçtimaî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ulema-Meşayih Münasebetleri"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası,** (Çev. Hüseyin Zamantılı), Yıl: X, Sayı: 4, Ekim, 1980, s. 48-68.

MENGİ, Mine, *"Kıyâfet-nâmeler Üzerine"*, **TDAY,** 1977, s. 299-309.

MÜLAYİM, Selçuk, *"Osmanlı Mimarisi"*, **Osmanlı Ansiklopedisi,** c. III, İstanbul, 1996.

OCAK, A. Yaşar, *"Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail Maşukî"*, **Osmanlı Araştırmaları,** İstanbul, 1990.

-------, *"XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi"*, **Türk Kültürü Araştırmaları,** Yıl: XVII-XXI, 1-2 (1979-1983), Ankara, 1983, s. 208.

OLGUNER, Fahreddin, *"Türk-İslâm Medeniyeti İçinde Akşemseddin'in Yeri"*, **Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri,** Ankara, 1990, s. 30.

ÖNGÖREN, Reşat, *"Şeriatın Kestiği Parmak: Kanunî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarîkat Şeyhleri"*, **İLAM Araştırma Dergisi,** c. I, S. 1, (Ocak-Haziran, 1996), s. 123-140.

ÖZCAN, Nuri, *"Osmanlılarda Musiki"*, **Osmanlı Ansiklopedisi,** c. III, İstanbul, 1996.

YAKIT, İsmail, *"Darwinden Önce İslâm Düşünürlerinde Evrimle ile İlgili Fikirler"*, **Felsefe Arkivi,** Sayı: 24, İstanbul, 1984, s. 113-114.

-------, *"İbn Sina'da İnsan Ruhunun Evrimi ve Modern Biyolojik Düşünceye Katkısı"*, **Uluslararası İbn Sina Sempozyumu (Bildiriler),** Ayrı basım, Ankara, 1983, s. 289-293.

YARDIM, Ali, *"Hazret-i Peygamber'i Anlatan Dallar ve Şemâil Nev'i"*, **Diyanet Dergisi,** (Peygamberimiz (SAV) Özel Sayısı), c. 25, s. 4, Ekim-Kasım-Aralık, 1989, s. 213-220.

YAZICI, Tahsin, *"Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Mahmud Cemâleddîn, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi"*, **İstanbul Enstitüsü Dergisi,** c. II, İstanbul, 1956.

YILMAZ, Ali, *"Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri ile Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Muhteva Benzerlikleri"*, **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri,** Kayseri, 1993, s. 389-413.

YURDAYDIN, H. Gazi, *"Türkiye'nin Dinî Umumî Tarihine Umumî Bir Bakış"*, **AÜİFD.,** X, Ankara, 1963, s. 71-78.

KAVRAMLAR İNDEKSİ*

---

* Bu indeks üçüncü bölümde bulunan "Divân-ı Gaybî"'den hazırlanmıştır. Birinci rakamlar şiiri, ikinci rakamlar beyti göstermektedir.

D

L

ABSTRACT

Kemikli, Bilal, "The Divan of Sun'ullah Gaibi: Analyses and Text", PhD thesis submitted to the Institue of Social Sciences of Ankara University, Superviser: Ali Yılmaz, Prof. Dr., Ankara, 1998, XXVII+473.

One of the most significant represantatives of Turkish poem in the way Yunus Emre inagurated is Sun'ullah Gaibi. Lived in XVII. century, Sun'ullah Gaibi was the member of a family which gave many prominent figures to mystic and scientific life.

Gaibi came to Istanbul in 1059 (1648) and became a murid of Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, the leader of Bayrami-Malami order at that time. After his şaikh's death in 1065 (1655) he came back to Kutahya and began there to propagate his mystic thought. As an author, he has many work, which shed light on many religio-social histor of his day. However, Gaibi has been known by his poems charactarized by theosofical content.

İn this work, together with his monography we prepared his Divan as an Edition Critique.

ÖZET

Kemikli, Bilal, Sun'ullâh-i Gaybî Divanı: İnceleme-Metin, Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr.Ali YILMAZ, XXVII+473 s.

Yunus Emre'nin açtığı çığırda gelişen Türk Tasavvuf şiirinin önemli temsilcilerinden biri Sun'ullâh-i Gaybî'dir. XVII. yüzyılda yaşamış olan Gaybî, tasavvufî ve ilmî hayat içerisinde mühim şahsiyetler yetiştiren Kütahyalı bir aileye mensuptur.

Gaybî, 1059 (1649)'da İstanbul'a gelerek dönemin önde gelen Bayramî-Melâmî mürşidi Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisab etmiştir. 1065(1655)'te İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine Kütahya'ya dönerek, burada tasavvufî düşüncesini neşir ve te'lif etmiştir. Bir yazar olarak o, Türk Tasavvuf Edebiyatı içerisinde değerlendirilen ve dönemin dini-sosyal tarihine ışık tutan önemli eserlere sahiptir. Bununla birlikte daha çok teosofik düşüncelerini işlediği şiirleriyle tanınmaktadır.

Bu çalışmada Gaybi'nin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği açısından monografisi yazılmış; Gaybî Divânı ilmi bir metodla (edition critique) hazırlanmış; Divan'da ele alınan muhtevanın tahlili yapılmıştır.